

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΑΜΑΤΣΟΥ

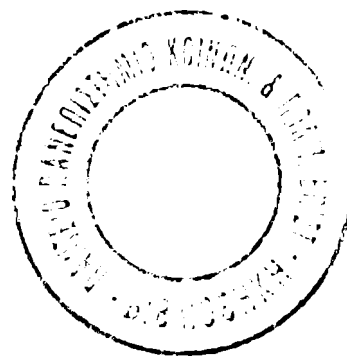
**Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΕΝΟΣ ΚΡΑΤΟΥΣ:
Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ Η
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΒΙΩΣΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ.
ΚΥΠΡΟΣ 1959-1963.**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΚΥΠΡΟΣ 2008

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΑΜΑΤΣΟΥ

**Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΕΝΟΣ ΚΡΑΤΟΥΣ:
Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ Η
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΒΙΩΣΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ.
ΚΥΠΡΟΣ 1959-1963.**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΚΥΠΡΟΣ 2008

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Στέφανος ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Καθηγητής
Γιάννης ΓΙΑΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ομότιμος Καθηγητής
Σία ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, Επίκουρη Καθηγήτρια

Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΕΝΟΣ ΚΡΑΤΟΥΣ: ΟΙ ΣΥΜΦΩΝΙΕΣ ΖΥΡΙΧΗΣ- ΛΟΝΔΙΝΟΥ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΒΙΩΣΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ 1959-1963.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

II-XVII

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

σ. 1-8

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. Η Περίοδος της Οθωμανικής Κατοχής 1571-1878. σ. 10-26
2. Η περίοδος της Βρετανικής κατοχής 1878-1960. σ. 27-53
  - 2.1 Διοίκηση-Οικονομία-Κοινωνία
  - 2.2 Η ανάπτυξη του εθνικισμού.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η “ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ” ΕΝΟΣ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Προς το «Θαύμα της Ζυρίχης» σ. 55-84
  - 1.1. Η «αιφνίδια» Ελληνοτουρκική προσέγγιση.
  - 1.2. «Ένα κράτος γενιέται». Η Βασική Διάρθρωση της Κυπριακής Δημοκρατίας.
  - 1.3 Η Διάσκεψη του Λονδίνου: “*If its Now its No*”..
2. Οι συνταγματικές διαπραγματεύσεις ή « 42 μίλια φύλλων χαρτιού» σ. 85-118
  - 2.1. Εξουσίες Προέδρου και Αντιπροέδρου
  - 2.2. Το «ενιαίο» της Κυπριακής Δημοκρατίας.
  - 2.3 Οι άλλες Κοινότητες.
3. Η Κρίση των βάσεων σ. 119-171
  - 3.1. Παντού της Κύπρου θα έχωμεν τον άγγλο στρατιώτη ; Το θέμα της έκτασης των βάσεων.
  - 3.2. Η αναβίωση μιας παλιάς συνεργασίας.
  - 3.3. Το μέλλον των βάσεων.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:

**ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΝΟΠΛΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ:
«ΔΕΝ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΦΤΑΣΟΥΝ ΣΤΟ ΙΔΙΟ ΣΗΜΕΙΟ ΟΣΟΙ ΒΑΔΙΖΟΥΝ
ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟ ΔΡΟΜΟ»**

1. Προβλήματα ερμηνείας και προβλήματα εφαρμογής του συντάγματος.

1.1 Η «Μάχη» των Αρμοδιοτήτων.	σ .173-183.
1.2 Το Πρόβλημα των Δήμων	σ. 184-198
1.3 Περί Σημειολογίας: Σύμβολα, Σημαίες και Πρωτόκολλα.	σ. 199-215
1.4 Κυπριακός Στρατός.	σ. 216-231
1.5 Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου.	σ. 232-251
1.6 Δημόσια Υπηρεσία	σ. 252-253

2. Το πλαίσιο των πολιτικών εξελίξεων στην Κύπρο. σ. 254-260

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ. σ. 260-270

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

Α. Κυπριακές

- FA/1** Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών , Κρατικό Αρχείο Κύπρου Κρατικό Αρχείο Κύπρου (ΚΑΚ).
- ΕΣΚΚ** Αρχείο Ελληνικής Κοινοτικής Συνέλευσης Κύπρου, (ΚΑΚ).
- MF/1** Αρχείο Υπουργείου Οικονομικών, (ΚΑΚ)
- ΥΠΕΣ** Αρχείο Υπουργείου Εσωτερικών, Υπουργείο Εσωτερικών Κύπρου.
- ΥΠΑΜ** Αρχείο Υπουργείου Άμυνας, Υπουργείο Άμυνας Κύπρου.
- MJ/1** Αρχείο Υπουργείου Δικαιοσύνης (ΚΑΚ)
- ΥΠΕΡΓ** Αρχείο Υπουργείου Εργασίας, Υπουργείο Εργασίας.
- ΥΠΣΥΜ** Αρχείο Υπουργικού Συμβουλίου.
- JCC.** Αρχείο Μεικτής Συνταγματικής Επιτροπής.

Β. Βρετανικές

- FO 371** Υπουργείο Εξωτερικών, Γενική Πολιτική Αλληλογραφία. Public Record Office (PRO), Λονδίνο
- PREM 11** Αρχείο Γραφείου Πρωθυπουργού (PRO)
- DEFE 11** Αρχείο Υπουργείου Άμυνας (PRO)
- CAB 129** Αποφάσεις Υπουργικού Συμβουλίου (PRO)
- CAB 130** Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου (PRO)
- CO 926** Υπουργείο Αποικιών, Μεσογειακό Τμήμα (PRO)
- AIR 2** Αρχείο Γραφείου Υπουργείου Αεροπορίας (PRO)
- DO 161** Γραφείο Κοινοπολιτειακών Υποθέσεων (PRO)

Γ. Ελλαδικές

Αρχείο Ευάγγελου Αφέρωφ-Τοσίτσα, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής (ΙΚΚ), Αθήνα.

Αρχείο Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής ΙΚΚ, Αθήνα.

2. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1960.

Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας (1960-1963).

Records of the Supreme Constitutional Court of the Republic of Cyprus (1961-1963).

Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων, Τόμ. Α'-Δ', Βουλή των Ελλήνων, Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών, Αθήνα 1994.

Απαντα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', τόμ. 4, Έκδοση Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'.

Ανακοινωθέντα Τύπου (1960-63), Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κυπριακή Δημοκρατία.

Δημοσιεύματα Τουρκοκυπριακού Τύπου (1960-1963), Έκδοση Ελληνικού Γραφείου Τύπου.

Κωνσταντίνος Καραμανλής, Κείμενα και Γεγονότα, Έκδοση Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής.

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1961-1963, Vol. XVI, X, United State Printing Office, Washington, 1993.

Σπύρος Παπαγεωργίου, *Τα κρίσιμα Ντοκουμέντα*, τόμ. Α'-Β', Εκδόσεις Γ. Λαδιά, Αθήναι 1983.

3. ΒΙΒΛΙΑ, ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ, ΜΕΛΕΤΕΣ

Α. Ελληνική

Αβέρωφ-Τοσίτσας Ευάγγελος, *Η ιστορία των χαμένων ευκαιριών (Κυπριακό 1955-1963)*, τόμ. Β', Αθήνα 1982.

Αθανασιάδης Σπύρος, *Φάκελος Τ.Μ.Τ.*, Λευκωσία 1998.

Αιμιλιανίδης Αχιλλέας, *Κοινοβουλευτική Συνύπαρξη Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2003.

Αλή Ιχσάν, *Τα Απομνημονεύματά μου*, Λευκωσία 1980.

Αναγνωστοπούλου Σία, "Η «εθνική πολιτική» της Τουρκίας και η Κύπρος. «Η γλυκεία χώρα Κύπρου» «Gazi» Κύπρος", στο Γιαλλουρίδης Χρ.-Τσάκωνας Π., *Η Νέα Διεθνής Τάξη. Η Ελλάδα, η Τουρκία και το Κυπριακό Πρόβλημα*, Σιδέρης, Αθήνα 1993, σς. 197-238.

Αναγνωστοπούλου Σία, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο Εθναρχικός της ρόλος", *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-70, Μάρτιος 1999, σελ. 198-227.

Αναγνωστοπούλου Σία, *Τουρκικός Εκσυγχρονισμός. Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη δαιδαλώδη διαδρομή του Κεμαλισμού*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004

Αποστολίδης Δημήτρης, "Παρατηρήσεις επί του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας", *Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου*, 4, 1960 σελ. 39-50.

Αποστολίδης Δημήτρης, "Παρατηρήσεις επί του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας", *Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου*, 5, 1961, σελ. 122-135.

Βαγενάς Θάνος, *Χρονικά της Κύπρου. Αγώνες των Κυπρίων για την Ελευθερία*. Αθήνα 1954.

Βαλντέν Σ., *Ελλάδα και ανατολικές χώρες, 1950-1967: Οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, τόμ. Α', Αθήνα 1991.

Βερέμης Θάνος, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453-2005*, ΕΛΙΑΜΕΠ- Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2005.

Βλάχος Άγγελος, *Μια φορά κι' έναν καιρό ένας διπλωμάτης, Δ' τόμος, Γενικός Πρόξενος*, ΕΣΤΙΑ, Αθήνα 1986.

Βρυώνης Σπύρος., *Ο μηχανισμός της Καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6^{ης} –7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της Ελληνική Κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα 2007.

Γεωργής Γιώργος, *Η δικαίωση του Γιώργου Σεφέρη. Η απόρρητη αλληλογραφία για την Κύπρο*, Πρόσωπα 21^{ος} αιώνας, ΝΕΑ 10 Μαρτίου 2001.

Γεωργής Γιώργος, "Από την πρώτη στη δεύτερη Αγγλοκρατία (1191-1878)", Τενεκίδης Γ. - Κρανιδιώτης Γ. (Επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1981.

- Γεωργής Γιώργος**, «Ο Αντίκτυπος της Ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα στην Κύπρο», *Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Τόμ. Γ΄ Νεώτερο Τμήμα*, Λευκωσία 2001, σς. 384-395.
- Γεωργής Γιώργος**, “Ο Ελληνικός Αλυτρωτισμός”, Πρακτικά του Συμποσίου *Κύπρος: Το πολιτιστικό της πρόσωπο διά μέσου των αιώνων*. Σ.Ι.Μ.Α.Ε., Λευκωσία 2002.
- Γεωργής Γιώργος**, “Οι απαρχές του κυπριακού Εθνικού Κινήματος”, *Κύπρος, το πολιτιστικό της πρόσωπο διά μέσου των αιώνων*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2003. σ. 165-179.
- Γρηγοριάσης Γρηγόρης**, *Ιστορία της ΣΕΚ*, τόμ. 1^{ος} περίοδος μέχρι το 1950. Λευκωσία 1994.
- Δημητρίου Θεοφάνης**, *Πολιτικά Εγκλήματα, Άγνωστες Ιστορικές Πτυχές 1960 – 1978*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2007.
- Δήμος Λευκωσίας**, *Κυπριακή Ζωή και Κοινωνία λίγο πριν την Ανεξαρτησία και μέχρι το 1984*, Έκδοση Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1993.
- Δρουσιώτης Μακάριος**, *ΕΟΚΑ, η σκοτεινή όψη*, Εκδόσεις ΣΤΑΧΥ, Αθήνα 1998.
- Εγγλεζάκης Βενέδικτος**, *Διά την Εκκλησίαν Κύπρου. Είκοσι Μελέται, Τέταρτος εως Εικοστός αιώνας*, Ίδρυμα Λεβέντη, ΜΙΕΤ, Αθήναι 1996.
- Ζαννέτος Φίλιος**, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου, Τόμος. Β΄*, Από την Αγγλική κατοχή μέχρι το 1911, Εκδόσεις Επιφανείου, Λευκωσία 1997
- Ζαχαριάδου Ελισάβετ Α.**, *Η Κύπρος κατά τον πρώτον αιώνα της Οθωμανικής κατοχής (1570-1670)*, Ετήσια Διάλεξη Λεβέντειου Δημοτικού Μουσείου Λευκωσίας, Λευκωσία 1997.
- Ηλιάδης Μάνος**, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π.*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2007.
- Ηρακλείδης Αλέξης**, *Κυπριακό Σύγκρουση και Επίλυση*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα 2002.
- Θεοχαρίδης Ιωάννης**, “Ο Κατάλογος των προγραφέντων της Κύπρου το 1821 σύμφωνα με ανέκδοτη οθωμανική πηγή”, Πρακτικά του Γ΄ Κυπριολογικού Συνεδρίου, τόμ. Γ΄ Νεώτερο Μέρος, σ. 329-365.
- Ιεροδιακόνου Λεόντιος**, *Το Κυπριακό Πρόβλημα. Πορεία προς την Χρεωκοπία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα [1975].

Ιωαννίδης Χρίστος Π., *Νεο-Οθωμανικός Ιμπεριαλισμός. Ιδεολογία και πολιτική του τουρκικού επεκτατισμού*, Νέα Υόρκη 1995.

Ιωάννου Φίφης, *Η Αριστερά και το Κυπριακό*, INTERCOLLEGE, Λευκωσία 2004.

ΣΕΡΒΑΣ Πλουτής, *Κυπριακό. Ευθύνες* τόμ. Α, Εκδόσεις Γραμμή, Αθήνα 1988.

Ιωσήφ Ιωσήφ, *Κυπριακό Πρόβλημα και Διεθνής Πολιτική από την ανεξαρτησία στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2000.

Κατσιαούνης Ρολάνδος, *Η Διασκεπτική 1946-1948. Με Ανασκόπηση τς περιόδου 1878-1945*, ΚΕΕΚ, Λευκωσία 2000

Κηπιάδου Γ. Ι., *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, Αλεξάνδρεια 1888.

Kizilyurek Niyazi, *Γλαύκος Κληρίδης. Η πορεία μιας Χώρας*, Εκδόσεις Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2006

Κιτρομηλίδης Πασχάλης, *Κοινωνικές Σχέσεις και Νοοτροπίες στην Κύπρο του δεκάτου ογδόου αιώνα*, Κύπρος 1992.

Κληρίδης Γλαύκος, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος Α΄, Λευκωσία 1988.

Κοκκινόφτας Κωστής, *"Ο Λινοβαμβακισμός στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας και η μελέτη του Μίτσελ"*, Πολιτιστική Κύπρο 3, Λευκωσία 1997.

Κοκκινόφτας Κ., *Η Ιερά Μονη Κύκκου στον κυπριακό τύπο*, Πηγές της Ιστορίας της Ιεράς Μονής Κύκκου αρ. 5, 7, 8, 9, Λευκωσία 2002-2007.

Κουδουνάρης Αριστείδης, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2005.

Κρανιδιώτης Νίκος, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, τ. 1, 2, Εστία, Αθήνα 1981.

Κρανιδιώτης Νίκος, *Δύσκολα Χρόνια Κύπρος 1950-1960*, Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ.

Κυπριανός Αρχιμανδρίτης, *Χρονολογική Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, Ενετία 1788, (ανάτυπο Φοίνιξ 1933),

Κυριαζής Νεοκλής. Γ., *Ιστορία της Ιεράς Μονής Κύκκου*, Λάρνακα 1949, Χρυσόστομος Ηγούμενος Κύκκου, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Κύκκου*, Ιερά Μονή Κύκκου, Κύπρος 1969.

Κύρρης Κώστας, *Οι Τήλλυροι και η Τηλλυρία*, Λευκωσία 1974.

Κύρρης Κώστας, Π., *"Περί εξισλαμισμού μέρος των εν Κύπρω ηγετικών ομάδων κατά το 1570-1571"*,. Μόρφωσις, Τόμ. ΚΔ΄- ΚΕ΄, Κύπρος 1969.

Κύρρης Κώστας, *Οι Τήλλυροι και η Τηλλυρία*, Λευκωσία 1974.

Μαυράτσας Καίσαρας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο*, Αθήνα 1998.

Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 9^{ος} .

Μέλισσας Δημήτριος, *Η Οργάνωση της Πολιτικής Εξουσίας στην Κυπριακή Πολιτεία*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα –Κομοτηνή 1996

Μιτσιδης Ανδρέας, *Σύντομος Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία 1983, σ. 44.

Μιχαήλ Ν. Μιχάλης, *Η Εκκλησία της Κύπρου κατά την Οθωμανική περίοδο (1571-1878). Η σταδιακή συγκρότησή της σε θεσμό πολιτικής εξουσίας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών. Πηγές και Μελέτες της Κυπριακής Ιστορίας L. Λευκωσία 2005.

Μιχαήλ Ν. Μιχάλης, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στο οθωμανικό οικονομικό πλαίσιο με βάση τον κώδικα 56 (1844-1890)*, Αρχείο Ιεράς Μονής Κύκκου, 7, Λευκωσία 2003

Μπίτσιος Δημήτρης, *Κρίσιμες Ώρες*, Αθήνα (χ.χ)

Νικολάου Κύριλλος, "Ένα αριστούργημα και μια ντροπή» (Un chef d'oeuvre et un honte). Η Αγγλοτουρκική συμφωνία για την Κύπρο (1878) όπως την είδε η γαλλική διπλωματία", *Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, υπό έκδοση.

Οζκιούρ Οζντεμίρ, *Η Κύπρος στη ζωή μου. Μαρτυρία ενός τουρκοκύπριου διπλωμάτη*, Αθήνα 2000.

Οικονομίδης Χριστοφής, "Οι προσφωνήσεις του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου και Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού στον πρώτο Άγγλο Αρμοστή το 1878, χωρίς αναφορά στο αίτημα της ενώσεως και κάποια άλλη προσφώνηση με το αίτημα της ενώσεως", *Πρακτικά Γ΄ Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Γ΄ Νεώτερο Τμήμα, Λευκωσία 2001, σ. 411- 416.

Οικονομίδης Χριστοφής, *Απομυθοποιημένη ιστορία του Κυπριακού στα τελευταία πενήντα χρόνια*, Λευκωσία 1993.

Παπαγεωργίου Σπύρος, *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα του Κυπριακού (1959-1967)*, Τόμ. Α΄-Γ΄, Εκδόσεις Γ. Λαδιά, Αθήναι 1983.

Παπαγεωργίου Σπύρος, *ΑΚΕΛ το Άλλο ΚΚΕ*, Αθήνα 1984

Παπαγεωργίου Στέφανος, *Η Πρώτη περίοδος της «Αγγλοκρατίας» στην Κύπρο [1878-1914]. Πολιτικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικές αδράνειες*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996.

Παπαγεωργίου Στέφανος, "Παράλληλες διαδρομές-διαφορετικές ταχύτητες: Η γένεση του ελληνικού και του τουρκικού εθνικισμού στην Κύπρο", *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-70, Μάρτιος 1999, σελ. 18-24

Παπαδημητρίου Γιώργος, *Το συνταγματικό πρόβλημα της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Αθήνα 1975.

Παπαδόπουλος Θεόδωρος, "Πρόσφατοι εξισλαμισμοί αγροτικού πληθυσμού εν Κύπρω", *Κυπριακά Σπουδαί*, τόμ. ΧΧΙΧ (1965), σς. 27-48.

Παπαδόπουλος Φαίδωνας, *Η εδαφική και πληθυσμιακή πτυχή του Κυπριακού Προβλήματος*, Λευκωσία 2003.

Παπαπολυβίου Πέτρος, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Συμβολή στην Ιστορία του Κυπριακού Εθελοντισμού*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1997.

Παπαπολυβίου Πέτρος, *Υπόδουλοι Ελευθερωταί αδελφών αλυτρώτων. Επιστολές, Πολεμικά Ημερολόγια και Ανταποκρίσεις Κυπρίων εθελοντών από την Ήπειρο και τη Μακεδονία του 1912-13*, Λευκωσία 1999

Παπαπολυβίου Πέτρος, *Φαινόν σημείον ατυχούς πολέμου: Η συμμετοχή της Κύπρου στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*, Λευκωσία, 2001.

Παπαπολυβίου Πέτρος, «Το κυπριακό ενωτικό αίτημα ανάμεσα στη «Θύρα των Ιδανικών» και την «Πραγματική Πολιτική» Δύο Εκθέσεις του Ιωάννη Γενναδίου (1911-1912)», *Επετηρίδα ΚΕΕ*, ΧΧVII, 2001, σ. 273-307.

Παπαπολυβίου Πέτρος, "Κύπρος 1878-1909". Η πρώτη περίοδος της βρετανικής αποικιοκρατίας, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 5, Ελληνικά Γράμματα, 2003.

Παπαπολυβίου Πέτρος, "Κύπρος 1909-1922", *Ιστορία του Ελληνισμού*, τόμ. 6.Ελληνικά Γράμματα, 2003,

Παπαπολυβίου Πέτρος, *Ιστορία της Κύπρου στα χρόνια της Αγγλοκρατίας 1878-1960*, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Λευκωσία 2006.

Παπαφιλίππου Λ., «Συνταγματικά Προβλήματα από την εκπροσώπηση των Θρησκευτικών Ομάδων των Λατίνων, των Αρμενίων και των Μαρωνιτών στη

Βουλή των Αντιπροσώπων», *Κυπριακό Νομικό Βήμα*, Οκτ.-Νοεμ. 1991, σς. 626-638.

Περδίκης Στέλιος, *Η Μονή Κύκκου, ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός και ο τυπογράφος Μιχαήλ Γλυκής*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1989.

Περδίκης Στυλιανός, «Η Ιερά Μονή Κύκκου κατά τα γεγονότα του 1821», *Πρακτικά του Γ΄ Κυπρολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Γ Νεώτερο Μέρος, σ. 317-328.

ΠΕΟ, *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ 1941-1991*, Λευκωσία 1991. *Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας*, ΠΕΟ, Λευκωσία 1987.

Πεσμαζόγλου Γεώργιος, *Το Χρονικόν της ζωής μου (1889-1979)*, Αθήνα 1979.

Πικρός Γιάννης, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1980.

Πρωτοψάλτης Εμμ., *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, Αθήνα 1971.

Σαμάρας Παρασκευάς, *Η Ελληνική Καταγωγή των Τουρκοκυπρίων*, Αθήνα 1987.

Σαρρής Νεοκλής, *Η άλλη πλευρά, Διπλωματική χρονογραφία του διαμελισμού της Κύπρου με βάση τις τουρκικές πηγές*, τόμ. Β΄, Εκδόσεις Γραμμή, Αθήνα 1983.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος (Επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα*, 12 τόμοι, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992-1997.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελευθέριος Βενιζέλος, Δώδεκα μελετήματα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1945-1981*, Τόμ. Β΄, Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα 2001.

Σοφοκλέους Ανδρέας, *Συμβολή στην Ιστορία του Κυπριακού Τύπου*, Τόμ. Α΄- Β΄, Intercollege, Λευκωσία, 1995, 1998, 2003.

Σπυριδάκης Κ., «Η εθνολογική σύνθεσις του πληθυσμού της Κύπρου ανά τους αιώνας εν συνδυασμώ προς τα αντίστοιχα ιστορικά γεγονότα και εν συγκρίσει προς την σημερινήν σύνθεσιν αυτού», *Κυπριακές Σπουδές*, τόμ. ΛΗ΄-ΛΘ΄(1974-1975), 1975.

Ταχσίν, Αρίφ Χασάν, Όσοι βαδίζουν το ίδιο δρόμο δεν μπορούν να φτάσουν σε διαφορετικά σημεία. (Άρθρα στην εφημερίδα SOZ), Μετφ/ση Θανάσης Χαρανάς.

Τερλεξής Πανταζής, Διπλωματία και πολιτική του Κυπριακού: ανατομία ενός λάθους, Εκδόσεις Ράππα Αθήνα 1971.

Τζερμιάς Παύλος, Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας. Με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών, Τόμ. Α΄, LIBRO 1998.

Τηλλυρίδης Ανδρέας, «Από την ιστορία των εξισλαμισμών στην Κύπρο», Κυπριακές Σπουδές, τόμ. ΝΑ΄, Λευκωσία 1987.

Τορναρίτης Κρίτων, Το Πολιτειακόν Δίκαιον της Κυπριακής Δημοκρατίας, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1982.

Τορναρίτης Κρίτων, Ιδιορρυθμίες του Κυπριακού Συντάγματος και επιπτώσεις στην ομαλή λειτουργία του κράτους, Λευκωσία 1980.

Τσάτσος Θεμιστοκλής, Παρατηρήσεις επί του Κυπριακού Συντάγματος, Αθήνα 1966.

ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ Κύπρος Πρόσωπα και Γεγονότα: Η Δολοφονία Γκιουργκάν –Χικμέτ, ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ, 1^η Ιουνίου 2003.

Φιλίππου Λοΐζος, Κύπριοι Αγωνιστές, Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου, Λευκωσία 1953.

Χάκκετ Ι. –Παπαϊωάννου Χ. Ι., Η Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου, Αθήναι 1923.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Το γεωπολιτικό περιβάλλον του Κυπριακού και η ελληνική εξωτερική πολιτική στη δεκαετία του 1950, ΑΙΠΕΙΑ, 1998.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960. Η Συνταγματική Πτυχή, Αθήνα 1998.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Στρατηγικές του Κυπριακού Η δεκαετία του 1950, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα Φεβρουάριος 2005.

Χατζηβασιλείου Ε. «Προετοιμάζοντας τον Κυπριακό Ένοπλο Αγώνα: από την αντίσταση στον «Κύκλο του '53», Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών, τόμ. Ζ΄, σ. 301-320.

Χατζηϊωάννου Κυριάκος, Η καταγωγή των Τουρκοκυπρίων και το Κυπριακό, Λευκωσία 1976.

Χατζηλύρας, Αλέξανδρος-Μιχαήλ, «Ο Κυπριακός Θυρεός», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, τχ. 10^ο, Απρίλης-Ιούνης 2006, σς. 96-101.

Χατζηψάλτης Κ., “Ο Κύπριος λόγιος και Εθνομάρτυς Ιωάννης Καρατζάς”, Δελτίον της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, τόμ. ΚΗ΄, 1964.

Χόλλαντ Ρόμπερτ., *Η Βρετανία και ο κυπριακός Αγώνας*, ποταμός, Αθήνα, 2001.

Χριστοδούλου Β., “Το εικοσιένα στην Κύπρο”, Φιλολογική Κύπρος 1969.

Χριστοδούλου Μενέλαος Ν., “Περί Λινοβαμβάκων”, *Λαογραφική Κύπρος*, Λευκωσία 1972.

Χριστοδούλου Νίκος, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στα Αγγλικά Αρχεία (1878-1931)*, τόμ. Α΄-Β΄, Πηγές της Ιστορίας της Ιεράς Μονής Κύκκου αρ. 1, Λευκωσία 2000.

Χριστοδούλου Μιλτιάδης, *Η πορεία μιας εποχής. Η Ελλάδα, η κυπριακή ηγεσία και το Κυπριακό Πρόβλημα*, Αθήνα 1987.

Χρύσης Δημητριάδης, *Καλή τη πίστει*, Λευκωσία 1998.

Χρυσοστομίδης Κύπρος, *Το Κράτος της Κύπρου στο Διεθνές Δίκαιο*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 1994.

Αγγλική

Attalides Michael., “The Turkish-Cypriots: Their relations to the Greek-Cypriots in perspective”, στο Attalides M. (ed.), *Cyprus Reviewed*, Nicosia 1977, p. 36-71.

Attalides Michael., *Cyprus: Nationalism and International Politics*, Edimburgh, 1979.

Attalides Michael., *Cyprus Reviewed*, Nicosia 1977.

Baker Francis Noel, *My Cyprus File, From my Personal Records: 1956-1984*, Nicosia-Cyprus, 1985.

Barkan O. L., “Les deportations comme methode de peuplement et de colonization dans l’empire ottoman”, *Revue de la Faculte des Sciences Economiques de l’ Universite d’ Istanbul*, τ. 11 (1949-1950),

Beaton Roderick, *George Seferis. Waiting for the Angel. A Biography*, Yale University Pres, 2003.

Χατζηλύρας, Αλέξανδρος-Μιχαήλ, «Ο Κυπριακός Θυρεός», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, τχ. 10^ο, Απρίλης-Ιούνης 2006, σς. 96-101.

Χατζηψάλτης Κ., “Ο Κύπριος λόγιος και Εθνομάρτυς Ιωάννης Καρατζάς”, Δελτίον της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, τόμ. ΚΗ΄, 1964.

Χόλλαντ Ρόμπερτ., *Η Βρετανία και ο κυπριακός Αγώνας*, ποταμός, Αθήνα, 2001.

Χριστοδούλου Β., “Το εικοσιένα στην Κύπρο”, Φιλολογική Κύπρος 1969.

Χριστοδούλου Μενέλαος Ν., “Περί Λινοβαμβάκων”, *Λαογραφική Κύπρος*, Λευκωσία 1972.

Χριστοδούλου Νίκος, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στα Αγγλικά Αρχεία (1878-1931)*, τόμ. Α΄-Β΄, Πηγές της Ιστορίας της Ιεράς Μονής Κύκκου αρ. 1, Λευκωσία 2000.

Χριστοδούλου Μιλτιάδης, *Η πορεία μιας εποχής. Η Ελλάδα, η κυπριακή ηγεσία και το Κυπριακό Πρόβλημα*, Αθήνα 1987.

Χρύσης Δημητριάδης, *Καλή τη πίστει*, Λευκωσία 1998.

Χρυσοστομίδης Κύπρος, *Το Κράτος της Κύπρου στο Διεθνές Δίκαιο*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 1994.

- **Αγγλική**

Attalides Michael., “The Turkish-Cypriots: Their relations to the Greek-Cypriots in perspective”, στο Attalides M. (ed.), *Cyprus Reviewed*, Nicosia 1977, p. 36-71.

Attalides Michael., *Cyprus: Nationalism and International Politics*, Edimburgh, 1979.

Attalides Michael., *Cyprus Reviewed*, Nicosia 1977.

Baker Francis Noel, *My Cyprus File, From my Personal Records: 1956-1984*, Nicosia-Cyprus, 1985.

Barkan O. L., “Les deportations comme methode de peuplement et de colonization dans l'empire ottoman”, *Revue de la Faculte des Sciences Economiques de l' Universite d' Istanbul*, τ. 11 (1949-1950),

Beaton Roderick, *George Seferis. Waiting for the Angel. A Biography*, Yale University Pres, 2003.

- Grivaud G., Patapiou N.**, *La guerra di Cipro*, Cyprus Research Centre, Nicosia 1996.
- Hatzivasiliou Evanthis.**, “The Cyprus Question in the Anglo-American Special Relationship, 1954-58”, Aldrich R. J. and Hopkins M. F.,(επ.) *Intelligence, Defence and Diplomacy: British Policy in the Post-war World*, London 1994, σελ. 149-164
- Hatzivasiliou Evanthis**, “The Greek –Yugoslav relations during the Cold War”. [IMXA], *Die Balkandanler im Europa der Gegenwart* (Θεσσαλονίκη 1994), σελ. 83-91.
- Hatzivasiliou Evanthis**, *Britain and The International Status of Cyprus, 1955-59*, Minnesota Mediterranean and East Europe Monographs, VI, Minnesota 1997.
- Hatzivasiliou Evanthis**, “Post Zurich Cyprus, 1959 : Arms Smuggling and Confidence Building”, *Storia Delle Relazioni Internazionali*, 1993/1, σελ. 71-93.
- Holland Robert, Markides Diana**, *The British and the Hellenes. Struggles for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960*, Oxford University Press, 2006.
- Holland Robert**, “Greek-Turkish Relations, Istanbul and British Rule in Cyprus 1954-1959: Some excerpts from the British Public Archive”, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 10, 1993-94, σ. 328-365
- Hondros Luis John**, *Occupation and Resistance. The Greek agony 1941-44*, Pella Publishing, New York 1983.
- Inalcik H.**, *Ottoman Policy and Administration of Cyprus after the Conquest, The Ottoman Empire-Conquest, Organization and Economy*, London Variorum 1978.
- Ioannides Christos**, *In Turkey's Image. The Transformation of Occupied Cyprus into a Turkish Province*, New York, 1991.
- Jennings R. C.**, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York & London 1993,
- Karpat Kemal**, *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, 1975.
- Kedourie Silvia** (Ed.), *Seventy-five Years of the Turkish Republic*, 1987

- Kitromilides Pashalis**, "The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict", Worlsey P.- Kitromilides P., *Small States in the Modern World*, Nicosia 1979. σελ. 143-184.
- Kitromilides P.**, "The Dialectic of Intolerance" Ideological Dimensions of Ethnic Conflict" *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. VI, No. 4, Winter 1979 p. 5-30.
- Kitromilides Pashalis**, "Repression and Protest in Traditional Society: Cyprus 1764", *Κυπριακαί Σπουδαί*, 46 (1982), σ. 91-101
- Kizilyurek Niyazi**, "From Traditionalism to Nationalism and Beyond", *The Cyprus Review*, Vol. 5, Fall 1993, No.2, p. 58-67.
- Koumoulides John**, *Cyprus and the war of Greece Independence*, Athens 1971.
- Kyrris Costas**, "The Education of the Muslim-Turks and the Christian-Greeks in Cyprus, 1850-1905", in Janusz Tomiak, Knut Eriksen, Adreas Kazamias, Robin Okey (eds.) *Schooling, Educational Policy and Ethnic Identity*, vol. I, p. 369-388. New York University Press.
- Lee, Dwight E.**, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy 1878*, Harvard Historical Studies 8, 1934.
- Liakouras Petros**, "Looking Back to See Forward: The 1959 Zurich and London Accords and Constitutional Order of Cyprus", *Hellenic Studies*, Volume 10, No. 1, 2002, p. 55-56
- Louis W. R.**, *The British Empire in the Middle East, 1945-1951: Arab Nationalism, the United States and Postwar Imperialism*, Oxford 1984, σελ. 205-225.
- Macmillan Harold**, *Riding the Storm 1956-1959*, London Macmillan, 1971.
- Markides Diana**, *Cyprus 1957-1963. From Colonial Conflict to Constitutional Crisis. The Key Role of the Constitutional Issue*, Minnesota Mediterranean and East European Monographs, Minesota 2001.
- Markides Diane**, "The Issue of Separate Municipalities in Cyprus 1957-1963: An Overview", *Journal of Mediterranean Studies. History Culture and Society in the Mediterranean World*, Vol. 8, No. 2 1998, p. 177-204).
- Maxoudian Noubar**, "A brief History of the Armenians of Cyprus", *Armenian Review*, vol. 27, no. 4 (1975), p. 398-416.

Medlicott, N. W., *The Congress of Berlin and after: A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement*, London, 1878.

Mitchell R.L.N., “A Muslim-Christian Sect in Cyprus”, *Nineteenth Century* LXII, London 1908.

Necatigil Z , *The Cyprus Question and the Turkish Position in International Law*, Oxford 1989.

Nairn T., “Cyprus and the theory of Nationalism”, Worsley P.- Kitromilides P., *Small States in the Modern World*, Nicosia 1979, σελ. 21-43.

Ovendale R., “Egypt and the Suez Base Agreement”, YOUNG J.W. (ed.). *The Foreign Policy of Churchill's Peacetime Administration, 1951-1955*, Leicester, 1988, σελ. 135-155.

Papadakis Y., *Perceptions of History and Collective Identity: A Comparison of Contemporary Greek Cypriot and Turkish Cypriot Nationalism*, (Unpublished PhD. Thesis Cambridge University)

Papageorgiou Stephanos., “The Genesis of the Greek and Turkish Nationalism in Cyprus, 1878-1914: A Common march at a different pace”, *The Cyprus Review*, Vol. 9, Number 1, 1997, σελ. 57-64.,

Pollis A., “The Social Construction of Ethnicity and Nationality: The Case of Cyprus”, *Nationalism and Ethnic Politics*, vol. 2, no. 1, (1996), σελ. 67-90.

Reddaway John, *Burdened with Cyprus. The British Connection*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1986.

Salahi Sonyel, *Cyprus the Destruction of a Republic. British Documents 1960-65*, The Eothen Press.

Scherer John L., *Blocking the Sun. The Cyprus Conflict*, Minnesota Mediterranean and East European Monographs V, University of Minnesota 1997.

Sergy Paul, “Les Petites Minorites a Chypre (Maronites, Armeniens et “Latins”)”, *Revue Francaise d' Etudes Politiques Meditteraneenees*, no. 18-19 (June-July 1976), p.75-82,

Sir Ronald Storrs, *Orientations*, London 1939.

Sowerwine James E., *Dynamics of Decision –Making in Turkish Foreign Policy*, Ph.D. Dissertation, University of Wisconsin – Madison, 1987.

Stephens Robert, *Cyprus a place of Arms, Power Politics and Ethnic Conflict in the Eastern Mediterranean*, Pall Mail Press, London 1966.

Vlanton, Elias, Alicia Diane, "The 1959 Cyprus Agreement: Oracle of Disaster" *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. XI, No. 4, Winter 1984, σελ. 5-31.

Worsley Peter- Kitromilides Paschalis., *Small States in the Modern World*, Nicosia 1979.

Xydis Stephen, *Cyprus Reluctant Republic*, 1973, Mouton, The Hague, Paris.

Yavuz Hakan M., The Evolution of Ethno-nationalism in Cyprus under the Ottoman and British systems, *The Cyprus Review*, Vol. 3, Fall 1991, No. 2, p.58-79.

Stephens Robert, *Cyprus a place of Arms, Power Politics and Ethnic Conflict in the Eastern Mediterranean*, Pall Mail Press, London 1966.

Vlanton, Elias, Alicia Diane, “The 1959 Cyprus Agreement: Oracle of Disaster” *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. XI, No. 4, Winter 1984, σελ. 5-31.

Worsley Peter- Kitromilides Paschalis., *Small States in the Modern World*, Nicosia 1979.

Xydis Stephen, *Cyprus Reluctant Republic*, 1973, Mouton, The Hague, Paris.

Yavuz Hakan M., The Evolution of Ethno-nationalism in Cyprus under the Ottoman and British systems, *The Cyprus Review*, Vol. 3, Fall 1991, No. 2, p.58-79.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι απαντάται μία τεράστια βιβλιογραφία, για το Κυπριακό και τα τελευταία χρόνια οι επιστημονικές θεωρήσεις έχουν διευρυνθεί. Νέοι τομείς έχουν κεντρίσει το ενδιαφέρον των ερευνητών όπως η ανθρωπολογική, η κοινωνιοψυχολογική πτυχή του ζητήματος, ο εθνικισμός και η επίλυση διενέξεων. Συνεχίζονται δε, με αμείωτο ενδιαφέρον, το οποίο υποβοηθείται από τη διάθεση στην έρευνα βρετανικών και αμερικανικών αρχείων, και οι παραδοσιακές διεθνοπολιτικές και διπλωματικές προσεγγίσεις του θέματος. Παρά τις πολλές έρευνες που έχουν δημοσιοποιηθεί γύρω από τη νεώτερη ιστορία της Κύπρου και δη γύρω από τις κρίσιμες δεκαετίες του '50 και του '60, θεωρούμε ότι δεν έχει μελετηθεί επαρκώς η σημαντικότερη ίσως πενταετία στην νεώτερη ιστορία του νησιού, η περίοδος 1958-1963. Σε αυτήν τη μεστή από εξελίξεις περίοδο, σημειώθηκαν οι σοβαρότερες, μέχρι τότε, διακοινοτικές συγκρούσεις, οι μητέρες πατρίδες συνέκλιναν προς μια διευθέτηση του Κυπριακού στη βάση της λύσης της Ανεξαρτησίας και εγκαθιδρύθηκε ένα δικοινοτικό κράτος. Τέθηκαν συνεπώς τα θεμέλια, χωρίς να πρεσβεύουμε ότι η κατάσταση δεν θα μπορούσε να ήταν αναστρέψιμη, γι' αυτό που θα επακολουθούσε: τον συναισθηματικό, τον πολιτικό και τον γεωγραφικό διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων. Αποκορύφωμα αυτής της τροχιάς, το 1974 όταν ο πληθυσμός της Κύπρου δεν είναι πλέον μέτοχος της ίδιας συλλογικής μνήμης, ενώ οι εθνικές του αξίες τον διχάζουν. Ένα μεγάλο μέρος αυτού του πληθυσμού «μετέχει» στη μνήμη μιας μακρόχρονης ελληνικής ιστορίας, το άλλο μέρος μετέχει στη μνήμη των «Gazi» (νικητών). Η ιστορία της Κύπρου δεν θα δημιουργείται πλέον από ένα ενιαίο σύνολο αλλά από δυο «αντίπαλα μέρη».¹

Η περίοδος 1958-1963 εξετάζεται σε γενικότερα έργα τα οποία αποτελούν κυρίως μαρτυρίες πρωταγωνιστών της περιόδου², αυτά όμως δεν

---

¹ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σία, "«Η εθνική πολιτική της Τουρκίας και η Κύπρος. «Η γλυκεία χώρα Κύπρου» «Gazi» Κύπρος" στο ΓΙΑΛΛΟΥΡΙΔΗΣ, ΤΣΑΚΩΝΑΣ (Επιμ.), *Η Νέα Διεθνής Τάξη. Η Ελλάδα, η Τουρκία και το Κυπριακό Πρόβλημα*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1993, σ. 225.

² Βλ. Ευάγγελου ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών, Κυπριακό 1950-1963*, τόμ. Α'-Β', Βιβλιοπωλείο της «ΕΣΤΙΑΣ», Αθήνα 1982, αλλά και γενικότερα έργα όπως του Νίκου ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗ, *Δύσκολα Χρόνια. Κύπρος 1950-1960*, Βιβλιοπωλείο της «ΕΣΤΙΑΣ», Αθήνα,

θεωρούμε ότι καλύπτουν ικανοποιητικά θέματα όπως η ιδεολογική, η πολιτική και η συνταγματική διάσταση της συγκρότησης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Παράλληλα, δεν έχουν εξετασθεί λεπτομερώς οι διαπραγματεύσεις που έλαβαν χώρα, και οι πολιτικές συνθήκες που επέβαλαν και διαμόρφωσαν την συγκεκριμένη διευθέτηση του Κυπριακού Ζητήματος. Επιπρόσθετα, δεν έχει διερευνηθεί επαρκώς η πολύ σημαντική τετραετία από την υπογραφή των συμφωνιών Ζυρίχης –Λονδίνου μέχρι τη διακοινοτική ένοπλη σύγκρουση τον Δεκέμβριο του 1963, περίοδος κατά την οποία οι δύο κοινότητες συνυπήρξαν πολιτικά μέσα στο πλαίσιο της διαμορφούμενης ακόμη, Κυπριακής Δημοκρατίας. Κάποια πονήματα εξετάζουν άλλοτε μία συγκεκριμένη πτυχή της Κυπριακής Πολιτείας³ και άλλοτε μέσα από περιορισμένο αρχειακό υλικό, ευρύτερα θέματα που ανέκυψαν στην πρώτη τριετία της ζωής της νεοϊδρυθέντος κράτους.⁴ Άλλα συγγράμματα προσεγγίζουν το θέμα και την περίοδο μέσα από τη συνταγματική ή τη νομική πτυχή του.⁵

Τα χρονικά πλαίσια που οριοθετούν την έκταση της παρούσας έρευνας είναι η εποχή που αρχίζει η ελληνοτουρκική (Ελλάδας-Τουρκίας) προσέγγιση στο Κυπριακό στη βάση της λύσης της ανεξαρτησίας μέχρι και τη συνταγματική κρίση και την ένοπλη σύγκρουση του 1963. Τον Δεκέμβριο του

1981. και *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, Τόμ. Α'-Β', Βιβλιοπωλείο της «ΕΣΤΙΑΣ», Αθήνα, 1985. DENKTASH Rauf, *The Cyprus Triangle*, London, Boston, Sydney, 1982, REDDDAWAY John, *Burdened with Cyprus. The British Connection*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1986. ΚΛΗΡΙΔΗΣ Γλαύκος, *Η Κατάθεσή μου*, τόμ. 1, Λευκωσία 1988. Επίσης το πρόσφατο βιβλίο της Stella SOULIOTI, *Fettered Independence: Cyprus 1878-1964*, Minnesota Mediterranean and East European Monographs, Minnesota, 2007.

³ Για παράδειγμα η πολύ σημαντική εργασία της Diane MARKIDES, *Cyprus 1957-1963 from Colonial Conflict to Constitutional Crises. The Key Role of the Municipal Issue*, University of Minnesota, 2001, η οποία όμως εξετάζει ενδελεχώς ένα σημείο της ελληνοκυπριακής και τουρκοκυπριακής διένεξης, το κομβικό, ομολογουμένως, ζήτημα του διαχωρισμού των Δήμων όπως ξεκίνησε το 1957 και όπως, τελικά, δεν κατέληξε το 1963. Επιπλέον η πιο πάνω έρευνα στηρίχθηκε κυρίως στα βρετανικά αρχεία.

⁴ Αναφερόμαστε στην εργασία του Salih SONYEL, *Cyprus, the Destruction of a Republic. British Documents 1960-1965*, The Eothen Press, England 1997, η οποία εξετάζει την περίοδο 1960-65, κάνοντας επιλεκτική χρήση των βρετανικών πηγών. Εξέταση των διπλωματικών διεργασιών που έλαβαν χώρα για την διευθέτηση του Κυπριακού Ζητήματος και που οδήγησαν στις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου καθώς και των συνταγματικών διαπραγματεύσεων που ακολούθησαν, πραγματοποιεί ο XYDIS G. Stephens στο έργο του *Cyprus Reluctant Republic*, Mouton, The Hauge-Paris, 1973, η οποία όμως στηρίζεται κυρίως στο αρχείο του Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσα και του Κ. Καραμανλή. STEPHENS Robert, *Cyprus a place of Arms, Power Politics and Ethnic Conflict in the Eastern Mediterranean*, Pall Mail Press, London 1966. Τα κεφάλαια που αφιερώνονται στη συγκρότηση και τα πρώτα χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας στηρίζονται σε συνεντεύξεις που διενήργησε ο συγγραφέας σε Ελλάδα, Τουρκία και Κύπρο.

⁵ Βλ. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ευάνθης, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960. Η Συνταγματική Πτυχή*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998. Thomas, EHRLICH, *Cyprus 1958-1967. International Crises and the Role of Law*, Oxford University Press, 1974.

1958, Ζορλού και Αβέρωφ αποφάσισαν να διαπραγματευτούν οι ίδιοι μια λύση στο πρόβλημα που δηλητηρίαζε τα τελευταία χρόνια τις σχέσεις των χωρών τους. Ακριβώς τέσσερα χρόνια αργότερα, το Δεκέμβριο του 1963, ξεσπά η συνταγματική κρίση των «13 Σημείων» και η ένοπλη αναμέτρηση των δύο κοινοτήτων. Οι Τουρκοκύπριοι αποχωρούν από όλα τα όργανα και τους θεσμούς του κράτους και σημειώνεται ο πρώτος συστηματικός γεωγραφικός διαχωρισμός του πληθυσμού, με τη δημιουργία των τουρκοκυπριακών θυλάκων. Έκτοτε Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι δεν συνυπήρξαν ποτέ υπό το ίδιο πολιτειακό καθεστώς.

Για την καλύτερη κατανόηση των ιστορικοκοινωνικοπολιτικών παραμέτρων που διαμόρφωσαν την συγκρότηση της Κυπριακής Δημοκρατίας και την πολιτική συμβίωση Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων κατά την πενταετία 1958-1963, κρίναμε σκόπιμο να προτάξουμε εν είδει διευρυμένης εισαγωγής, μια παρουσίαση των κυριότερων κοινωνικών και πολιτικών δομών, οι οποίες διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο της οθωμανικής και της βρετανικής κατάκτησης της Κύπρου. Το πρώτο αυτό μέρος με τίτλο «Το Ιστορικό Υπόβαθρο της Κυπριακής Δημοκρατίας», διαρθρώνεται σε δύο κεφάλαια στα οποία αντιμετωπίζεται η διαμόρφωση των δημογραφικών δεδομένων, οι πολιτικές εξελίξεις και η διεθνής διάσταση του Κυπριακού. Παρουσιάζονται επίσης, οι συνθήκες υπό τις οποίες αναδύθηκε ο εθνικισμός στην Κύπρο και πως το Κυπριακό κάτω από διαφορετικές συνθήκες και διαδρομές κατέστη θέμα εθνικό, τόσο για την Ελλάδα όσο και για την Τουρκία. Αυτή η έρευνα στηρίζεται αποκλειστικά σε δευτερογενείς πηγές.

Η περίοδος 1958-1963 αντιμετωπίζεται μέσα από δημοσιευμένο και αδημοσίευτο πρωτογενές υλικό καθώς και δευτερογενείς πηγές και διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Το πρώτο με τίτλο «Η Κατασκευή ενός Κράτους» πραγματεύεται τη δημιουργία της Κυπριακής Δημοκρατίας. Προκειμένου να μελετηθεί σε βάθος και να εξαχθούν συμπεράσματα για την υφή και το περιεχόμενο της λύσης της Ζυρίχης και του πολιτειακού μορφώματος που αυτή καθιέρωνε, προχωρήσαμε σε λεπτομερειακή έρευνα των διπλωματικών διεργασιών και των συνταγματικών διαπραγματεύσεων που έλαβαν χώρα από την άτυπη συζήτηση Ζορλού-Αβέρωφ στη Νέα Υόρκη τον Δεκέμβριο του 1958 μέχρι και την υπογραφή του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας τον Απρίλη του 1960.

Εξετάζεται, σε τρία διαφορετικά κεφάλαια, κάθε πτυχή της πολυεπίπεδης διαπραγμάτευσης, αφού αυτή δεν αφορούσε μόνο στη δημιουργία ενός κράτους, αλλά τις σχέσεις του με τρία άλλα: την Ελλάδα, την Τουρκία και τη Μ. Βρετανία καθώς και τη διαμόρφωση των σχέσεων της πλειοψηφούσας ελληνικής με την μειοψηφούσα τουρκική κοινότητα στο νησί. Γι' αυτό το λόγο, στο πρώτο κεφάλαιο μελετάται, η ελληνοτουρκική σύγκλιση του 1958 που κατέληξε στην υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης- Λονδίνου, οι οποίες αποτέλεσαν και τη βασική Διάρθρωση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Στη διαδικασία αυτή δεν μετείχε η Μ. Βρετανία, αφού η προσέγγιση των δύο πλευρών έγινε υπό πλήρη μυστικότητα. Ακολουθεί ενδελεχής εξέταση των διαπραγματεύσεων για τον καταρτισμό του συντάγματος, στο οποίο έπρεπε να ενσωματωθούν οι αρχές των Συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Οι διαπραγματεύσεις ήταν τετραμερείς, και μετείχαν η Ελλάδα, η Τουρκία, οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι. Κρίθηκε σκόπιμο να διερευνηθούν διάφοροι όροι και διατάξεις και το περιεχόμενο που απέδιδαν σε αυτούς το κάθε διαπραγματευόμενο μέρος, γιατί στο βαθμό που αυτοί αποκτούσαν ερμηνευτική σημασία έκριναν την τελική διαμόρφωση και το περιεχόμενο της λύσης. Ως αποτέλεσμα διαπιστώθηκε, η θέσπιση ενός δικοινοτικού κράτους, αφού κατόπιν της τουρκοκυπριακής επιμονής, δεν αναγνωρίστηκαν άλλες κοινότητες στην Κύπρο πέραν από την Ελληνική και τη Τουρκική και σε αυτές υποχρεώθηκαν να ενταχθούν οι θρησκευτικές, πλέον, κοινότητες Μαρωνίτες, Αρμένιοι και Λατίνοι, για την απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων. Επιπλέον η έρευνα κατέδειξε κάτι που διέλαθε της προσοχής ή αποσιωπήθηκε από την ελληνική βιβλιογραφία της περιόδου. Παρά την σθεναρή αντίσταση της Ελλάδας για την αποφυγή χαρακτηρισμού του νέου, ιδιότυπου κράτους, ως Ομοσπονδία, το ενδεχόμενο της μετεξέλιξης του σε Ομοσπονδία δεν διασφαλίστηκε. Ενώ απαγορεύθηκε η Ένωση και η Διχοτόμηση με τη συμπερίληψη ειδικών προνοιών στα Βασικά άρθρα του συντάγματος (αυτά που δεν επιδέχονταν τροποποίηση) το ενιαίο της Κυπριακής Δημοκρατίας δεν περιλήφθηκε σε αυτά. Έτσι έμενε ανοικτό το ενδεχόμενο μετεξέλιξης, της με πολλά διαιρετικά στοιχεία, ενιαίας πολιτείας σε ένα ομοσπονδιακό κράτος. Τέλος διερευνώνται οι πολύμηνες διαπραγματεύσεις για τις Βρετανικές Βάσεις στις οποίες μετείχαν, για πρώτη φορά ως διαχειριστές της μοίρας και του υπό συγκρότηση κράτους τους, Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι.

Το τρίτο μέρος με τίτλο «Κοινή Αφετηρία Διαφορετικό Τέρμα: Από την Ανάληψη της Εξουσίας στην Ένοπλη Σύγκρουση», διέρχεται την περίοδο από τη συγκρότηση του πρώτου υπουργικού συμβουλίου, τον Απρίλιο του 1959 μέχρι με την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από τους θεσμούς και τα όργανα του κράτους, τον Δεκέμβριο του 1963. Εξετάζονται τα προβλήματα που ανέκυψαν τόσο στην ερμηνεία όσο και στην εφαρμογή του συντάγματος όπως το θέμα των αρμοδιοτήτων των διαφόρων υπουργείων του νεοσύστατου κράτους, της συγκρότησης του Κυπριακού Στρατού, του διαχωρισμού των Δήμων, της αναλογίας 70%-30% στη δημόσια υπηρεσία, της εξωτερικής πολιτικής, του ρόλου του Ρ.Ι.Κ και θέματα συμβόλων και πρωτοκόλλου. Στο δεύτερο κεφάλαιο αυτού του μέρους διερευνώνται οι πολιτικές εξελίξεις εντός και εκτός Κύπρου που επηρέασαν την διαμόρφωση της πολιτικής ζωής της Κυπριακής Δημοκρατίας. Διαπιστώνεται η σαφής επιδίωξη της ελληνικής πλευράς να ενισχύσει τους ενοποιητικούς θεσμούς του κράτους και να αποκαταστήσει μία σχέση πλειοψηφίας- μειοψηφίας με την τουρκοκυπριακή κοινότητα. Αποτυπώνεται και η πρόθεση της τελευταίας να ενισχύσει τους διαχωριστικούς θεσμούς του κράτους, καθιστώντας το κοινοτικότερο, προστατεύοντας και επεκτείνοντας έτσι τα δικαιώματα που είχε εξασφαλίσει με τις Συμφωνίες Ζυρίχης Λονδίνου. Η προσέγγιση των γεγονότων και των εξελίξεων της περιόδου 1958-1963 επιχειρείται μέσα από την ανάδειξη των πολλών επιπέδων ανάγνωσης του Κυπριακού Ζητήματος, όπως η ενδοκοινοτική, η διακοινοτική, η διακρατική και η διεθνής του διάσταση.

Η Ιστοριογραφία για τη νεώτερη ιστορία της Κύπρου στηρίζεται κυρίως σε ξένες, βρετανικές και αμερικανικές, ως επί τω πλείστω πηγές, πολύ λιγότερο δε σε ελλαδικές και τουρκικές, και σπανιότερα σε κυπριακές. Η απουσία κυπριακών πρωτογενών πηγών για τη νεώτερη ιστορία της Κύπρου καθιστούν την καταγραφή, την πρόσληψη και την ερμηνεία της εκ των πραγμάτων ελλιπή και ετεροβαρή. Υπό αυτήν την έννοια θεωρούμε σημαντικό το γεγονός ότι η έρευνα στηρίχθηκε και σε πρωτογενές κυπριακό υλικό, όπως τα Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων, τα Αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών, του Υπουργείου Άμυνας, του Υπουργείου Δικαιοσύνης, του Υπουργείου Οικονομικών και τα Πρακτικά του πρώτου Υπουργικού Συμβουλίου. Το υλικό αυτό αποκαλύπτει μοναδικά την καθημερινή πρακτική

της εφαρμογής του πολιτειακού μοντέλου που καθόρισαν οι Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου. Επιπρόσθετα, αναδεικνύει την συμβολή των προσώπων στη διαμόρφωση των εξελίξεων. Εκτός από τα κυπριακά αρχεία, αξιοποιήθηκαν τα αρχεία των Υπουργείων Αποικιών, Εξωτερικών, Κοινοπολιτειακών Υποθέσεων, και Άμυνας καθώς και τα Πρακτικά του Υπουργικού Συμβουλίου της Βρετανίας από τις συλλογές του Public Record Office. Από τα ελληνικά διαθέσιμα αρχεία μελετήσαμε το αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα και το αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή στο Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής.

Το τελευταίο τμήμα της μελέτης περιλαμβάνει τα συμπεράσματα που αφορούν στη συνολική εξέταση του θέματος της συγκρότησης της Κυπριακής Δημοκρατίας και της πολιτικής συμβίωσης των δύο κοινοτήτων. Διαπιστώνεται η ασύγχρονη, σταδιακή συγκρότηση δύο συμπαγών εθνικών κοινοτήτων στην Κύπρο, και η μεταξύ τους αντιπαράθεση, απόρροια σε μεγάλο βαθμό και της βρετανικής πολιτικής για την διαφύλαξη των συμφερόντων της στην περιοχή. Διατυπώνεται δε η άποψη ότι η Ελλάδα στη δεκαετία του '50 επιθυμούσε το «κλείσιμο» του Κυπριακού, το βάρος του οποίου λειτουργούσε ανασταλτικά στις διεθνείς της σχέσεις αλλά και στην εσωτερική πολιτική. Η διαχείριση δε, του θέματος υπήρξε σε πολύ μεγάλο βαθμό προσωπική πολιτική του έλληνα υπουργού Εξωτερικών Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα. Επιπλέον, η Ελλάδα και η ελληνοκυπριακή ηγεσία, σε αντίθεση με την Τουρκία και την τουρκοκυπριακή κοινότητα, χειρίστηκαν με σπουδή το Κυπριακό και προσήλθαν στις διαπραγματεύσεις για τη δημιουργία της Κυπριακής Δημοκρατίας ανέτοιμες και χωρίς σαφή όρια ελιγμών και υποχωρήσεων. Αυτό είναι εμφανές στην ασυνεπή, όπως αποδείχθηκε, διαχείριση του θέματος των Δήμων και στο γεγονός ότι η τουρκική πλευρά κατάφερε να εξουδετερώσει τον συμβουλευτικό ρόλο του ουδέτερου, ελβετού συνταγματολόγου, Marcel Bridel, ο οποίος προΐστατο των συνταγματικών διαπραγματεύσεων. Επισημαίνεται, όπως ήδη ελέχθη, το γεγονός ότι η σχετική με το θέμα ελληνική βιβλιογραφία αγνοεί ή αποσιωπά το γεγονός ότι το κράτος που διαμορφώθηκε, όχι με βάση τις αρχές της Ζυρίχης, αλλά ως αποτέλεσμα της πυγμής που επέδειξε περισσότερο η τουρκοκυπριακή και λιγότερο η τουρκική αντιπροσωπεία κατά τη διάρκεια των συνταγματικών

διαπραγματεύσεων που ακολούθησαν, ήταν ένα δικοινοτικό κράτος με έντονα διαχωριστικά στοιχεία και τη δυνατότητα μετεξέλιξης του από ενιαία σε ομοσπονδιακή πολιτεία.

Η έρευνα για την πολιτική συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων στην περίοδο 1959-63 και η συνεξέταση κυπριακών, βρετανικών και ελλαδικών αρχειακών πηγών οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η αποτυχία εφαρμογής των προνοιών για τη συγκρότηση της Κυπριακή Δημοκρατίας έγκειται σε πολλούς και αλληλοεπηρεαζόμενους παράγοντες. Καταρχάς, και αυτό είναι κοινή παραδοχή, η Κυπριακή Δημοκρατία ήταν ένα ανεπιθύμητο κράτος, δεν αποτέλεσε ποτέ ιστορικό αίτημα με αξιώσεις, κανενός από τα εμπλεκόμενα μέρη και δεν είχε ιδεολογικό υπόβαθρο. Κατά δεύτερο το ίδιο το κράτος όπως προδιαγράφηκε από τη Ζυρίχη ήταν πολύπλοκο και δεν διέθετε συνεκτικούς θεσμούς. Συνεπώς η επιτυχής λειτουργία προϋπέθετε αμοιβαίες υποχωρήσεις, συναινέσεις και γενναιοδωρία, κυρίως από μέρους της πλειοψηφίας. Με το συμβιβασμό της Ζυρίχης η ελληνοκυπριακή κοινότητα ένιωθε πικρία όχι μόνο για αυτά που δεν πήρε (την Ένωση) αλλά και για αυτά που πήρε η άλλη πλευρά τα οποία ήταν δυσανάλογα από την αριθμητική της παρουσία. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι η δεσμευμένη ανεξαρτησία αποτέλεσε μεν την κοινή αφετηρία αλλά όχι και το κοινό τέρμα για τις δύο κοινότητες, οι οποίες προσπάθησαν να βελτιώσουν τις πρόνοιες της, διασφαλίζοντας ή επεκτείνοντας τα όσα η κάθε πλευρά προέτασσε ως δίκαια και δικαιώματά της.

Από μια συνολική θεώρηση της διευθέτησης της Ζυρίχης-Λονδίνου και του εγχειρήματος εφαρμογής της κατά την τετραετία 1959-63, εύκολα συνάγεται το συμπέρασμα ότι αυτή θεσμοθέτησε τον εθνικισμό και επέτεινε την διαίρεση. Με δεδομένη δε την καχυποψία ανάμεσα στις δύο κοινότητες, ως αποτέλεσμα της βίαιης εθνοτικής σύγκρουσης του 1957-58, η συνεργασία και η ομαλή συμβίωση απαιτούσε συναίνεση και υπέρβαση και από τις δύο πλευρές πράγμα που δεν παρατηρήθηκε τουλάχιστον από το 1962 και έπειτα. Επιπρόσθετα σημειώνεται ότι η κυπριακή διένεξη δεν διευκολύνθηκε καθόλου από το γενικότερο ψυχροπολεμικό κλίμα της εποχής τουναντίον, αυτό δυσχέραινε την ανάπτυξη κλίματος συνεργασίας ανάμεσα στις δύο κοινότητες αφού ανάμεσα στις πολλές εγγενής και επίκτητες, ας μας επιτραπούν οι όροι, παραδοξότητες του Κυπριακού σημειώνεται και η ακόλουθη. Αυτό που

συνέδεε ιδεολογικά τις δύο κοινότητες, σε επίπεδο ηγεσιών, ήταν ο αντικομμουνισμός τους και αυτό στο οποίο συνέκλιναν σε επίπεδο κοινωνίας, πέρα από την καθημερινή συμβίωση αφού ο πληθυσμός ήταν ακόμη μεικτός, ήταν η αριστερά. Οι διαλλακτικές φωνές στην τουρκοκυπριακή κοινότητα ήταν αυτές που πρώτες, στο πλαίσιο της Κυπριακής Δημοκρατίας, πλήρωσαν το τμήμα της άρθρωσης ενωτικού (ανάμεσα στις δύο κοινότητες) και κατά του διαχωρισμού, λόγου. Πρώτα θύματα οι ηγέτες του, αντιπολιτευόμενου στους Ντενκτάς και Κουτσιούκ, Τουρκοκυπριακού Λαϊκού Κόμματος και εκδότες της εφημερίδας Gumhurriet, Γκουργκάν και Χικμέτ.

Παράλληλα, ο αλυτρωτισμός που εξακολουθούσε να υποβόσκει στην ελληνοκυπριακή κοινότητα και οι συχνές παλινδρομήσεις του Μακαρίου ανάμεσα στο «ευκταίον» και στο «εφικτόν», και η ανασφάλεια που αυτό δημιουργούσε στην τουρκοκυπριακή κοινότητα καθώς και η ευλαβική προσήλωση της τελευταίας περισσότερο στο γράμμα και λιγότερο στο πνεύμα του συντάγματος, οδήγησαν από πολύ νωρίς τις δύο κοινότητες σε θέση μάχης για την εφαρμογή του, όπως η κάθε μια το αντιλαμβανόταν. Η Ελληνική κοινότητα επεδίωκε ένα πιο ενοποιημένο κράτος και η τουρκική ένα κοινοτικότερο. Όταν οι δύο κοινότητες ένιωσαν έτοιμες (οι εξοπλισμοί παράνομων ομάδων και από τις δύο πλευρές δεν έπαψαν ποτέ), αυτή η αποφασιστικότητα πέρασε τα όρια της συνταγματικής σύγκρουσης και έγινε ένοπλη.

Από τον Δεκέμβριο του 1963 και την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από τα όργανα και τους θεσμούς της Κυπριακής Δημοκρατίας, οι δύο κοινότητες παρά την προσέγγιση της περιόδου 1968-74, δεν συνυπήρξαν πολιτικά ποτέ ξανά. Αν και χρήζει τεκμηρίωσης που ξεπερνά τα όρια της παρούσας εργασίας, ας μας επιτραπεί η διατύπωση ότι έκτοτε οι δύο κοινότητες ακολούθησαν παράλληλες, μοναχικές και γειτονικές διαδρομές.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ.

Η Κύπρος περιήλθε στην κατοχή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας το 1573 έπειτα από έναν τριετή πόλεμο,¹ ο οποίος άρχισε το 1570 με την απόβαση οθωμανικών στρατευμάτων αρχικά στην Πάφο και Λεμεσό και αργότερα στη Λάρνακα. Συνεχίστηκε με την κατάληψη της Λευκωσίας (1570) και ολοκληρώθηκε με την πολιορκία και πτώση της Αμμοχώστου (1571), η οποία συνοδεύτηκε από αγριότητες.² Η σθεναρή αντίσταση των πολιορκημένων για δέκα περίπου μήνες και η κινητοποίηση της Ιερής Συμμαχίας³ με αποκορύφωμα τη νίκη στη ναυμαχία της Ναυπάκτου, λίγες μόνο μέρες μετά την κατάληψη της πόλης, δεν στάθηκαν ικανά να ανατρέψουν το νέο σκηνικό στη Μεσόγειο. Οι Κύπριοι, σε κάποιες περιπτώσεις δεν προέβαλαν αντίσταση φοβούμενοι τη βία που επεδείκνυαν οι επιτιθέμενοι σε όσους αντιστέκονταν,⁴ επιπλέον εξαθλιωμένοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία από την ανηλεή οικονομική εκμετάλλευση των Βενετών,⁵ δεν είχαν λόγους να υπερασπιστούν το καθεστώς.⁶

---

¹ Για τον πόλεμο της Κύπρου βλ. GRIVAUD G., PATAPIOU N., *La guerra di Cipro*, Cyprus Research Centre, Nicosia 1996.

² Η τραγική κατάσταση των κατοίκων της πόλης λόγω της πολύμηνης πολιορκίας, της έλλειψης τροφίμων, της ανυπαρξίας συμμαχικής ή άλλης βοήθειας ανάγκασαν τον βενετό διοικητή της Antonio Bragadin, να προτείνει την παράδοση της Αμμοχώστου με όρους. Εντούτοις, οι Οθωμανοί παραβιάζοντας της συμφωνία επιδόθηκαν σε λεηλασίες και σφαγές και ο Bragadin βρήκε φρικτό τέλος αφού μετά από τον ακρωτηριασμό που υπέστη γδάρθηκε ζωντανός.

³ Η Sagra Liga Antiturca συνομολογήθηκε στις 20 Μαΐου 1571 ανάμεσα στον Πάπα, την Ισπανία και την Βενετία. Ο Ιερός Συνασπισμός δεν πρόλαβε να προστρέξει σε βοήθεια της Κύπρου και έτσι μετά την πτώση του νησιού η σύγκρουση Οθωμανών και Χριστιανών μεταφέρθηκε στο Αιγαίο και στο Ιόνιο και κατέληξε στην νίκη της Συμμαχίας στη ναυμαχία της Ναυπάκτου.

⁴ Σύμφωνα με τις ισλαμικές στρατιωτικές αρχές, όταν μια πόλη αντισταθεί στους Μουσουλμάνους αλλά τελικά κατακτηθεί από αυτούς, οι κάτοικοί της χάνουν τα πάντα: τα υπάρχοντά τους λεηλατούνται, οι περιουσίες τους δημεύονται και περιέρχονται στον ηγεμόνα, οι ίδιοι αιχμαλωτίζονται ή πωλούνται. Οι ίδιες αρχές εφαρμόστηκαν και στην Κύπρο και μολονότι οι Μουσουλμάνοι είχαν ως στόχο τους Βενετούς τις συνέπειες της ήττας τις υπέστησαν και οι Κύπριοι. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ Ε. *Η Κύπρος κατά τον πρώτον αιώνα της Οθωμανικής Κατοχής (1570-1670)*, ίδρυμα Αναστάσιος Γ. Λεβέντης, Λευκωσία 1997, σ. 9.

⁵ Η Κύπρος ήταν πλούσια από γεωργικές καλλιέργειες όπως αμπέλια, βαμβάκι, ζάχαρη τα οποία εκμεταλλεύονταν, όπως και στις άλλες βενετοκρατούμενες περιοχές οι Βενετοί, ο πλούτος δεν ανήκε στους γηγενείς ελληνορθόδοξους. BRAUDEL Fernand, *Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας, Τόμ. Α΄ Ο ρόλος του περίγυρου*, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1993, σ. 190.

⁶ Στην Κύπρο, όπως και σε άλλες λατινοκρατούμενες ελληνικές περιοχές είχε δημιουργηθεί λόγω της θρησκευτικής, πνευματικής και οικονομικής καταπίεσης που υφίσταντο οι κάτοικοι, μία φιλοοθωμανική παράταξη. Βλ. KYRRIS C. P., *History of Cyprus*, Λευκωσία 1996, σ. 251-

Η νικηφόρα πορεία των Οθωμανών στην Κύπρο υποχρέωσε τους Βενετούς να αποδεχτούν τους όρους τους και με την υπογραφή της συνθήκης της 7^{ης} Μαρτίου 1573, έληξε και νομοτυπικά η βενετική κυριαρχία στο νησί.⁷ Η εκδοχή που συνδέει την κατάληψη της Κύπρου με την αδυναμία που είχε ο Σελήμ ο Β΄ στο κρασί του νησιού, ανήκει, χωρίς να αμφισβητείται η προτίμηση του σουλτάνου στο φημισμένο ποτό, περισσότερο στη σφαίρα της μυθολογίας παρά της ιστορίας. Η επιδρομή κατά της Κύπρου ήταν η τελευταία κίνηση των Οθωμανών για την εξασφάλιση του ολοκληρωτικού ελέγχου της Μεσογείου και τον εκτοπισμό των Βενετών από τους δρόμους του εμπορίου.⁸

Η βίαιη κατάληψη του νησιού, η μαζική φυγή Κυπρίων,⁹ οι αποτυχημένες εξεγέρσεις που σημειώθηκαν στα πρώτα χρόνια της κατάληψης και οι κατασταλτικές σφαγές που ακολούθησαν συνέτειναν στη σημαντική μείωση των Χριστιανών. Επιπρόσθετα, η Κύπρος προσβλήθηκε από τις ασθένειες που ταλάνιζαν την ευρύτερη περιοχή, όπως η πανούκλα που ήρθε από τη Συρία και επί δύο χρόνια μετά την κατάληψη του νησιού αποδεκάτιζε τον πληθυσμό και η ελονοσία, *η αρρώστια του γεωγραφικού περιβάλλοντος* κατά τον Braudel, η οποία εξασθενούσε τους ανθρώπους καθιστώντας τους νωθρούς και ανήμπορους για εργασία.¹⁰ Η κατάσταση επιδεινώθηκε στο δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα όταν στο νησί σημειώθηκε λιμός, ο οποίος επισώρευσε και άλλα δεινά για τους κατοίκους αφού η διαφθορά των δημοσίων υπαλλήλων ευνόησε την ανάπτυξη μαύρης αγοράς στα τρόφιμα.¹¹

---

252. Σύμφωνα με μαρτυρία σύγχρονου των γεγονότων της κατάληψης κύπριου εμπόρου, η σφαγή των Βενετών αρχόντων ήταν δίκαιη τιμωρία για τη βαριά φορολογία που επέβαλλαν στους χωρικούς. BRAUDEL, ό.π., σ. 190

⁷ Εκτός από την επίσημη αναγνώριση της προσάρτησης της Κύπρου στην οθωμανική επικράτεια η Βενετία αποδέχτηκε τον περιορισμό της ενίσχυσης του πολεμικού της στόλου, την καταβολή αποζημιώσεων κ.ά.

⁸ Είχε ήδη προηγηθεί η κατάκτηση της Συρίας και της Αιγύπτου (1517), η απόκτηση της Αλγερίας (1520), η κατάλυση του κράτους των Ιωαννιτών Ιπποτών (1522) και από το 1538 η σταδιακή επιβολή της οθωμανικής κυριαρχίας στα νησιά του Αιγαίου.

⁹ Οι Κύπριοι κατέφυγαν κυρίως στη γειτονική Κρήτη, τα Επτάνησα και τη Βενετία, όπου ενίσχυσαν την εκεί ελληνική κοινότητα.

¹⁰ Οι συνθήκες στην Κύπρο καθόλη τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα ήταν τόσο ανθυγιεινές που ανάγκαζαν τους κυβερνήτες πλοίων με προορισμό τους Αγίους Τόπους να δεσμεύονται έναντι των προσκυνητών ότι δεν θα **ναυλοχούσαν** στο νησί πάνω από τρεις μέρες! BRAUDEL, ό.π., σ. 74-75.

¹¹ BRAUDEL, ό.π., σ. 186

Με βάση τα στοιχεία που δίνει η πρώτη επίσημη οθωμανική καταγραφή της γης και του πληθυσμού που ολοκληρώθηκε το 1572, ο χριστιανικός πληθυσμός του νησιού υπολογιζόταν γύρω στις 90.000.¹² Σημειώνεται ότι, εκτός από τον τακτικό τουρκικό στρατό, είχαν φτάσει στην Κύπρο, ακολουθώντας τη φήμη για τον πλούτο του νησιού και 60.000 περίπου άτακτοι οι οποίοι μαζί με το στρατό επιδόθηκαν σε λεηλασίες. Όλα τα πιο πάνω συνέβαλαν στην εγκατάλειψη και ερήμωση της Κύπρου, για δέκα τουλάχιστον χρόνια μετά την κατάκτηση, και γι' αυτό το λόγο στην Κωνσταντινούπολη το νησί η θεωρείτο ως τόπος εξορίας.¹³ Για την αύξηση του πληθυσμού πραγματοποιήθηκαν υποχρεωτικές μετοικεσίες, προσφιλής μέθοδος του οθωμανικού κράτους, που στόχευε παράλληλα στη διάσπαση της ενότητας των κατακτημένων με την παρεμβολή συμπαγών τουρκικών ομάδων ανάμεσά τους και σε άλλες περιπτώσεις στην ενίσχυση εγκαταλελειμμένων πόλεων με αστικούς πληθυσμούς.¹⁴

Η προσάρτηση του νησιού στην οθωμανική επικράτεια, επέφερε ριζικές αλλαγές στο σύστημα διοίκησης του. Η Κύπρος εντάχθηκε στο Βιλαέτι του Αρχιπελάγους ως αυτόνομο Σαντζάκι και υποδιαιρέθηκε σε έξι Καζάδες και δεκαέξι Ναχαγιέδες. Ο διοικητής του νησιού, Μουτεσαρίφης, έδρευε στην πρωτεύουσα Λευκωσία, στρατιωτικό και διοικητικό κέντρο του νησιού. Τη διοίκηση των έξι καζάδων και των δεκαέξι Ναχιέδων είχαν ισάριθμοι αντίστοιχα, Καϊμακάρηδες και Μουδίρηδες. Τις μικρότερες διοικητικές μονάδες, τις κοινότητες διοικούσαν εκλεγμένοι Μουχτάρηδες.¹⁵ Ο χριστιανικός

---

¹² INALCIK H., *Ottoman Policy and Administration of Cyprus after the Conquest, The Ottoman Empire-Conquest, Organization and Economy*, London Variorum 1978, σ. 9-14. Γενικότερα για τις δημογραφικές εξελίξεις επί Οθωμανικής περιόδου βλ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Στ., *Η πρώτη περίοδος της «Αγγλοκρατίας» στην Κύπρο (1878-1914), Πολιτικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικές αδράνειες*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996, σ. 96-100.

¹³ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ Ε., *Η Κύπρος...*, ό.π. σ. 12.

¹⁴ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ Ε., *Η Κύπρος...*, ό.π. σ. 14. Για τους τουρκικούς εποικισμούς στην Κύπρο βλ. JENNINGS R. C., *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York & London 1993, σ. 214-239 και BARKAN O. L., "Les deportations comme methode de peuplement et de colonization dans l'empire ottoman", *Revue de la Faculte des Sciences Economiques de l' Universite d' Istanbul*, τ. 11 (1949-1950), σ. 67-131

¹⁵ Βιλαέτι: Ευρεία διοικητική περιφέρεια. Σαντζάκι: μικρότερη διοικητική διαίρεση αντίστοιχη με την επαρχία. Καζάς: Υποδιαίρεση του Σαντζακίου. Ναχαγιές: Η μικρότερη οθωμανική διοικητική διαίρεση, τμήμα του Καζά. Μουτεσαρίφης: Ανώτερος αξιωματούχος με διοικητικές και στρατιωτικές αρμοδιότητες, διοικητής Σαντζακίου. Καϊμακάρης: Έπαρχος, διοικητής Καζά. Μουδίρης: Κατώτερος διοικητικός υπάλληλος, διοικητής Ναχαγιέ, Μουχτάρης: Κοινοτάρχης. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Στέφανος, *Λεξικό ξένων λέξεων και όρων της ελληνικής γλώσσας της*

πληθυσμός συμμετείχε στην διοίκηση των κοινοτήτων με την εκλογή δημογερόντων / προκρίτων (Κοτσαμπάσηδες), οι οποίοι ήταν επιφορτισμένοι με φοροεισπρακτικά κυρίως καθήκοντα. Στα μεικτά χωριά εκλέγονταν χριστιανοί και μουσουλμάνοι δημογέροντες αλλά ο κοινοτάρχης προερχόταν, κατά κανόνα, από την πλειοψηφούσα κοινότητα.¹⁶ Με την πάροδο του χρόνου η ελληνική είχε καθιερωθεί και στην Κύπρο, όπως και σε άλλες ελληνόφωνες περιοχές, ως η επίσημη γλώσσα του οθωμανικού κράτους τόσο στη διοίκηση όσο και στη διπλωματία.¹⁷

Το διοικητικό έργο διεκπεραιωνόταν και από εξειδικευμένες υπηρεσίες πχ. Οικονομική Υπηρεσία, Υπηρεσία Κτηματολογίου, Εγγραφής, Πώλησης και Μεταβίβασης γαιών, τη Διεύθυνση Ιεράς Κτημοσύνης (Εβκάφ). Εντούτοις, διαπιστώνεται δυστοκία στην ενσωμάτωση της Κύπρου σε ένα πάγιο διοικητικό σύστημα. Μέσα σε διάστημα 200 περίπου χρόνων (1571-1745) το νησί άλλαξε πέντε φορές σύστημα διοίκησης, αυτό σε συνδυασμό με τη συχνή εναλλαγή βραχυπρόθεσμων διοικητών-φοροεισπρακτόρων, συνέπεια της οικονομικής και διοικητικής κρίσης και της σταδιακής συρρίκνωσης της οθωμανικής αυτοκρατορίας,¹⁸ επέφερε, στον χριστιανικό κυρίως πληθυσμό ο οποίος επιβαρυνόταν με σειρά επιπρόσθετων φόρων, σωρεία προβλημάτων.

Αλλαγές σημειώθηκαν και στο σύστημα δικαιοσύνης όπου τα διαμερισματικά δικαστήρια υπό την προεδρία του Καδή και τη συμμετοχή δύο μουσουλμάνων και δύο χριστιανών δικαστών και το Ανώτατο Δικαστήριο στη Λευκωσία, επιλαμβάνονταν αστικές και ποινικές υποθέσεις. Ανασυστάθηκαν και τα εκκλησιαστικά δικαστήρια που εκδίκαζαν υποθέσεις ανάμεσα σε χριστιανούς. Τα σκήπτρα του εμπορίου και της οικονομίας, η οποία άρχισε να αναδιοργανώνεται από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, κατείχε η Λάρνακα, που

περιόδου της Τουρκοκρατίας, Αθήνα 1983 σ. 3, 12, 29, 34, 38, 23, 24, 44, από ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Στέφανος, *Η πρώτη περίοδος της «Αγγλοκρατίας» στην Κύπρο (1878-1914), Πολιτικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικές αδράνειες*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996, σ.

¹⁶ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Στ., *Η πρώτη περίοδος...*, σ. 127-130.

¹⁷ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, Πασχάλης, *Κοινωνικές Σχέσεις και Νοοτροπίες στην Κύπρο του δεκάτου ογδόου αιώνα*, 1992, σ. 33

¹⁸ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ Ε., *Η Κύπρος...*, ό.π. σ. 16

λόγω του λιμανιού της προσήλκυσε και τα περισσότερα προξενεία και ξένες αντιπροσωπείες, και γι' αυτό είχε εγκατασταθεί εκεί το Εμποροδικείο.¹⁹

Η αλλαγή κατοχικού καθεστώτος στην Κύπρο συντελέστηκε σε μια εποχή που στην ακμαία στρατιωτικά Οθωμανική Αυτοκρατορία, άρχισαν να γίνονται εμφανή τα σημάδια της εσωτερικής παρακμής. Μία από τις σημαντικότερες οικονομικοπολιτικές αλλαγές που σημειώθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στην μακρά περίοδο παρακμής της (16^{ος}-19^{ος} αιώνας), ήταν η καθιέρωση από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα ενός νέου φορολογικού συστήματος. Η σταδιακή διάλυση του συστήματος των τιμαρίων και των δημοσίων γαιών τις οποίες ήλεγχε το κράτος και η μετάβαση στο σύστημα ιδιωτικών γαιών (τσιφλικιών) τις οποίες ήλεγχαν εύποροι γαιοκτήμονες ήταν ένα σημάδι της σήψης. Η δυνατότητα ενοικίασης της είσπραξης των φορολογικών προσόδων μετά από δημόσιο πλειστηριασμό συνέβαλε στην σταδιακή απώλεια από την οθωμανική διοίκηση του ελέγχου της περιφέρειας και επέτρεψε τη δημιουργία περιφερειακών αρχόντων, αφού ο τοπικός ενοικιαστή των φόρων, ήλεγχε απόλυτα τη γη και τους καλλιεργητές που βρίσκονταν εντός των ορίων της φοροεισπρακτικής του περιοχής.²⁰ Αυτό, κατέστησε τις συνέπειες της κατάκτησης περισσότερο επαχθείς αφού η Κύπρος εξερχόμενη ήδη από μια μακρά περίοδο βενετικής καταπίεσης και κακοδιαχείρισης ενσωματώθηκε σ' ένα κράτος που άρχισε να νοσεί οικονομικά, διοικητικά και κοινωνικά.²¹ Η κατάχρηση εξουσίας, απόρροια της διαφθοράς των ανώτερων διοικητικών αξιωματούχων, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Κύπρος ήταν πολύ απομακρυσμένη από τον έλεγχο του αυτοκρατορικού διοικητικού κέντρου (Κωνσταντινούπολη), είχε ως αποτέλεσμα την καταπίεση και την οικονομική εξάντληση των λαϊκότερων χριστιανικών στρωμάτων.

Όπως συμβαίνει γενικά στη θεώρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έτσι και στην εξέταση της περιόδου της οθωμανικής κατάκτησης της Κύπρου, απαντώνται είτε εξιδανικευμένες είτε δαιμονοποιημένες ιστοριογραφικές

¹⁹ Για το Διοικητικό και δικαστικό σύστημα βλ. εκτενέστερα ΖΑΝΝΕΤΟΣ Φ., *Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, Τόμος Β', *Από την Αγγλική κατοχή μέχρι το 1911*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 1997, σ. 49-55

²⁰ ΜΙΧΑΗΛ Ν. Μιχάλης, *Η Εκκλησία της Κύπρου κατά την Οθωμανική περίοδο (1571-1878)*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 2005, σ. 53.

²¹ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ Α. Ελισάβετ, ό.π., σ. 6-7.

προσεγγίσεις.²² Για τη διάψευση των παραδοχών αυτών οφείλει κανείς να αναγνωρίσει ότι η οθωμανική κατάκτηση επέφερε στην Κύπρο μία σειρά σημαντικότερων αλλαγών απόρροια της πρόσληψης των «απίστων» από τον Ιερό Νόμο του Ισλάμ. Σύμφωνα με τον Ιερό Νόμο οι Χριστιανοί και οι Εβραίοι αναγνωρίζονταν ως οι λαοί της Βίβλου και είχαν το δικαίωμα άσκησης των θρησκευτικών τους καθηκόντων. Ο μουσουλμάνος ηγεμόνας αναλάμβανε την προστασία της ζωής και της περιουσίας τους με αντίτιμο τον κεφαλικό φόρο (χαράτσι). Έτσι, στην Κύπρο αναγνωρίστηκε εκτός από τον Μουσουλμανισμό και η Ορθοδοξία.

Γενικότερα η Εκκλησία της Κύπρου θα περάσει σταδιακά σε μία περίοδο ανασύνταξης και αναδιοργάνωσης. Υποταγμένη και ακρωτηριασμένη από την Λατινική Εκκλησία²³, θα αποκτήσει, έπειτα από τρεις σχεδόν αιώνες, και πάλιν Αρχιεπίσκοπο, τον μοναχό της Μονής Κύκκου Τιμόθεο και θα αποκατασταθούν οι 14 μητροπολιτικές περιφέρειες. Ήδη από το 1572 με την οικουμενική σύνοδο που συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, αναγνωρίστηκε το Αυτοκέφαλό της και οι Κύπριοι ως Ορθόδοξοι. Η ανασύσταση του αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Κύπρου από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και όχι η κατάργησή του όπως στην περίπτωση του Βουλγαρικού Πατριαρχείου και της Βουλγαρικής αυτοκέφαλης Αρχιεπισκοπής της Αχρίδας, ή του Πατριαρχείου των Σέρβων καθώς και ο μη αποικισμός του κυπριακού εκκλησιαστικού θρόνου όπως έγινε για τον εξελληνισμό των αραβικών Πατριαρχείων Ιεροσολύμων και Αντιόχειας, αποδεικνύουν ότι τόσο η Υψηλή Πύλη όσο και το Φανάρι αναγνώριζαν τον ελληνικό χαρακτήρα των χριστιανών της Κύπρου.²⁴

Πέραν από τη θεσμική αποκατάσταση της, στην Εκκλησία της Κύπρου παραχωρήθηκαν και κοσμικές αρμοδιότητες με κύρια την κατανομή και την είσπραξη των φόρων από τους χριστιανούς και την άσκηση δικαστικής

---

²² ΤΖΕΡΜΙΑΣ Παύλος, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας. Με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών*, Τόμ. Α', LIBRO 1998, σ. 56

²³ Για τις σχέσεις Ορθοδόξου και Καθολικής Εκκλησίας στην Κύπρο βλ. ΧΑΚΚΕΤ Ι. – ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ Χ. Ι., *Η Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου*, Αθήναι 1923, σ. 224-231, γενικά για την Εκκλησία της Κύπρου βλ. ΕΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Βενέδικτος, *Διά την Εκκλησίαν της Κύπρου. Είκοσι Μελέται τέταρτος έως εικοστός αιώνας*, Ίδρυμα Λεβέντη- Μ.Ι.ΕΤ., Αθήναι 1996. ΜΙΧΑΗΛ Ν. Μιχάλης, *Η Εκκλησία της Κύπρου κατά την Οθωμανική περίοδο (1571-1878). Η σταδιακή συγκρότησή της σε θεσμό πολιτικής εξουσίας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών. Πηγές και Μελέτες της Κυπριακής Ιστορίας Λ. Λευκωσία 2005.

²⁴ ΕΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Βενέδικτος, ό.π. σ. 579

εξουσίας σε αστικά και θρησκευτικά θέματα. Αντίθετα η Λατινική Εκκλησία καταδιώχτηκε και σχεδόν όλοι οι ναοί της μετατράπηκαν σε τζαμιά²⁵, την ίδια τύχη είχαν βέβαια και αρκετοί χριστιανικοί ναοί κυρίως στην επαρχία Πάφου.²⁶ Τόσο η καταδίωξη της Καθολικής Εκκλησίας όσο και η προνομιακή μεταχείριση της Ορθόδοξης ξεπερνούσε τις θρησκευτικές αντιλήψεις που υπαγόρευε το Ισλάμ και εντασσόταν στην προσπάθεια προσεταιρισμού αφενός των ορθοδόξων κατοίκων του νησιού, για την ομαλότερη εδραίωση της εξουσίας του σουλτάνου, και αφετέρου στην εξουδετέρωση ερεισμάτων των δυτικών στην Κύπρο και πιθανής ανάκαμψης τους στην περιοχή.²⁷ Εντούτοις, οι Κύπριοι από πολύ νωρίς και για έναν περίπου αιώνα μετά την κατάληψη του νησιού, επεδίωξαν, χωρίς αποτέλεσμα, τόσο με εξεγέρσεις όσο και με αναζήτηση δυτικών συμμάχων την εκδίωξη των μουσουλμάνων.²⁸

Αναφορικά με το καθεστώς γαιοκτησίας, νεώτερες μελέτες κατέδειξαν ότι κατά τις πρώτες δεκαετίες της οθωμανικής κατάκτησης το 70% της γης πέρασε στα χέρια των μουσουλμάνων,²⁹ ο κύριος όγκος των οποίων επέλεξε να εγκατασταθεί στα αστικά κέντρα και στις εύπορες περιοχές του νησιού όπου υπήρχαν παλαιότερα και τα περισσότερα φράγκικα φέουδα. Με βάση τους σουλτανικούς νόμους η γη, με εξαίρεση τη μοναστική γη, υπήχθη στην κατηγορία των δημοσίων γαιών οι οποίες βρίσκονταν υπό τη δικαιοδοσία του σουλτάνου. Αυτή διαμοιράστηκε στα μέλη των σωμάτων των Γεννιτσάρων και των Σπαχήδων που συμμετείχαν στην κατάληψη του νησιού καθώς και σε

---

²⁵ Όπως αναφέρει και ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός « *Η Καθεδρική εκκλησία των Λατίνων εις Αμμόχουστον του αγίου Νικολάου έγινε τζαμί, και αι άλλαι εκκλησίαι αυτών έγιναν σταύλοι αλόγων και μαγαζιά πραγμάτων και άλλων αχρείων φυλακτήρια*». Κυπριανός Αρχιμανδρίτης, *Χρονολογική Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, Ενετία 1788, (ανάτυπο Φοίνιξ 1933), **σ. 455**

²⁶ Ο ναός του Αγίου Ανδρονίκου στην Πόλη της Χρυσοχούς, οι ναοί της Επισκοπής, της Κλαυδίας και άλλων κοινοτήτων *Εκκλησία Κύπρου Μαρτύριο και Ζωή*, Υπουργείο Παιδείας Κύπρου, Λευκωσία 1998, σ. 94-95

²⁷ Η άποψη αυτή διατυπώνεται και από τη ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, ο.π. σ. 13.

²⁸ Πρώτος ο Αρχιεπίσκοπος Τιμόθεος με επιστολή του (1587) στον βασιλιά της Ισπανίας Φίλιππο Β΄ ζήτησε βοήθεια για την απελευθέρωση της Κύπρου χωρίς θετική ανταπόκριση. Άκαρπες απέβησαν και οι διαπραγματεύσεις του Βενιαμίν με τον Δούκα της Σαβοΐας Κάρολο Εμμανουήλ Α΄, μόλις ο πρώτος έγινε αρχιεπίσκοπος (1600-1604). Την ίδια τύχη είχαν και οι προσπάθειες του διαδόχου του, αρχιεπίσκοπου Χριστόδουλου (1606-1608), τόσο με τον βασιλιά της Ισπανίας Φίλιππο Γ΄ όσο και με τον Δούκα της Σαβοΐας Κάρολο Εμμανουήλ Α΄ και οι εκκλήσεις του αρχιεπισκόπου Νικηφόρου (1641-1674) προς τον Δούκα της Σαβοΐας Κάρολο Εμμανουήλ Β΄. ΜΙΤΣΙΔΗΣ Ανδρέας, *Σύντομος Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία 1983, σ. 44.

²⁹ Ο Jennings θεωρώντας το ποσοστό υπερβολικό προσπάθησε να ανασκευάσει τα αρχικά του συμπεράσματα αλλά τα επιχειρήματά του δεν ήταν, κατά τη ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ Ε., επαρκή. Βλ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ Ε., *Η Κύπρος κατά*, ό.π. σ. 12

μικρασιάτες έποικους. Η ρύθμιση αυτή αρχικά προνοούσε μόνον ιδιοχρησία, σταδιακά όμως για ανθρωπιστικούς και κοινωνικοοικονομικούς λόγους δημιουργήθηκε η νέα κοινωνική τάξη των μουσουλμάνων ιδιοκτητών, στα χέρια των οποίων περιήλθαν μεγάλες εκτάσεις γης τα τσιφλίκια.³⁰ Ένα σημαντικό κομμάτι δημόσιας γης περιήλθε σε ιερά μουσουλμανικά ιδρύματα, τα οποία υπάγονταν στην δικαιοδοσία του Εβκάφ, του διαχειριστικού οργάνου της ιερής μουσουλμανικής γης. Στο Εβκάφ ανήκε και μεγάλος αριθμός ιστορικών μνημείων της Κύπρου ακόμη και κατά τα χρόνια της διακυβέρνησης του βρετανού διοικητής Sir Ronald Storrs.³¹

Οι Κύπριοι, οι οποίοι επί Βενετοκρατίας ζούσαν ως δουλοπάροικοι σε ένα καλά εδραιωμένο, ήδη από τους Λουζινιανούς, φεουδαλικό σύστημα, μπόρεσαν σταδιακά με τα προνόμια που τους δόθηκαν από την Υψηλή Πύλη να αγοράσουν γη την οποία είχαν δικαίωμα να μεταβιβάσουν στους κληρονόμους τους. Επιτράπηκε επίσης η εξαγορά μοναστηριών που είχαν καταληφθεί από τους Οθωμανούς. Αποτέλεσμα της ελευθερίας που απέκτησαν στην άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων ήταν και η ανέγερση πολλών εκκλησιών και μοναστηριών, η δε εκκλησία κατάφερε να αποκτήσει μεγάλη περιουσία, μέρος της οποίας οφειλόταν και σε κληροδοτήματα πιστών. Οι δωρεές αυτές, συνιστούν, σύμφωνα με τον Κιτρομηλίδη, *εύγλωττο τεκμήριο της λαϊκής ευσέβειας των χρόνων της οθωμανικής κατοχής και του τρόπου με τον οποίο η ευσέβεια αυτή μετασχηματιζόταν σε κοινωνική συμπεριφορά*.³²

Ενδεικτικότερο ίσως παράδειγμα της ευρωστίας που απέκτησε η Εκκλησία της Κύπρου αποτελεί η Μονή Κύκκου, η οποία βρισκόταν πάντα στην πρωτοκαθεδρία στη θρησκευτική συνείδηση και γενναιοδωρία των χριστιανών,³³ και η οποία διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο στη διαδικασία ανασυγκρότησης και ανέλιξης της Ορθοδοξίας.³⁴ Στα περιουσιακά της

---

³⁰ JENNINGS R. C., *Christians and Muslims* 109-121 από ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤ. *Η πρώτη περίοδος της Αγγλοκρατίας...*, ό.π. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Φ, ... σ. 110-111.

³¹ Sir Ronald STORRS, *Orientations*, London 1939, σ. 514.

³² ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ *Κοινωνικές Σχέσεις...* ό.π., σ. 29.

³³ Μέτρο της αίγλης της Μονής Κύκκου στη συνείδηση των πιστών αποτελεί και η κανονικότητα με την οποία εμφανίζεται ως αποδέκτης κληροδοσιών σε γνωστές διαθήκες Ορθοδόξων της Κύπρου καθόλη της διάρκεια της οθωμανικής κατοχής. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ ό.π.π. σ. 29-30.

³⁴ Από την πλούσια βιβλιογραφία για την Ιερά Μονή Κύκκου βλ. ΚΥΡΙΑΖΗΣ Ν. Γ., *Ιστορία της Ιεράς Μονής Κύκκου*, Λάρνακα 1949, ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Ηγούμενος Κύκκου, *Η Ιερά Βασιλική*

στοιχεία περιλαμβάνονταν κατά το 19^ο αιώνα, εκτός από μετόχια εντός και εκτός Κύπρου, καλλιεργήσιμη και κτηνοτροφική γη, αιγοπρόβατα, ελαιοτριβεία, ληνοί και πλοία που διεκπεραίωναν εμπορική, δραστηριότητα σε ολόκληρη τη λεκάνη της Μεσογείου.³⁵ Η κτηματική ισχύς της Εκκλησίας συνέβαλε στην επιβίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο αφού η γη της ήταν το κυριότερο αντίβαρο στην τουρκική μουσουλμανική κτημοσύνη και η επέκτασή της αυτόματα εσήμαινε επέκταση της ελληνικής κατοχής και επίσχεση του εξισλαμισμού και του λινοβαμβακισμού.³⁶ Η ακτινοβολία και η δράση της Μονής δεν περιοριζόταν στα όρια της Κύπρου ούτε στη διενέργεια οικονομικών δραστηριοτήτων. Διατηρούσε σημαντικές επαφές με τους πρόξενους-αντιπροσώπους των ευρωπαϊκών χωρών στο νησί και ανέπτυξε στενότερες σχέσεις με την ελληνική παροικία της Βενετίας και της Τεργέστης, οι διασυνδέσεις της επεκτείνονταν σε ολόκληρο τον ανατολικό κόσμο μέχρι τις παραδουνάβιες περιοχές και τη Ρωσία.³⁷

Η αποκατάσταση, της Εκκλησίας της Κύπρου δε στάθηκε αρκετή για να ανακόψει όμως τη τάση για εξισλαμισμό, κυρίως των εξαθλιωμένων οικονομικά λαϊκών στρωμάτων. Υπολογίζεται ότι τα πρώτα χρόνια μετά την κατάκτηση εξισλαμίσθηκε το 30% του πληθυσμού.³⁸ Στον ισλαμισμό μεταστράφηκε και η συντριπτική πλειοψηφία των μελών της προτέρας άρχουσας τάξης (Φράγκοι και Ενετοί) για να διατηρήσουν τα κοινωνικοοικονομικά κεκτημένα τους.³⁹ Συνεπώς, η μουσουλμανική κοινότητα που πρωτοδημιουργήθηκε στο νησί αποτελούνταν εκτός από τα εναπομείναντα στρατεύματα της εισβολής, περί τις 2000-3000 άντρες⁴⁰, από τους εξισλαμισθέντες πληθυσμούς, οι οποίοι συγκροτούσαν και το μεγαλύτερο μέρος της. Αυτοί αποτέλεσαν μία ιδιόμορφη θρησκευτική ομάδα τους

και Σταυροπηγιακή Μονή Κύκκου, Ιερά Μονή Κύκκου, Κύπρος 1969. ΜΙΧΑΗΛ Ν. Μιχάλης, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στο οθωμανικό οικονομικό πλαίσιο με βάση τον κώδικα 56 (1844-1890)*, Αρχείο Ιεράς Μονής Κύκκου, 7, Λευκωσία 2003, ΚΟΚΚΙΝΟΦΤΑΣ Κ., *Η Ιερά Μονη Κύκκου στον κυπριακό τύπο*, Πηγές της Ιστορίας της Ιεράς Μονής Κύκκου αρ. 5, 7, 8, 9, Λευκωσία 2002-2007. Νίκος ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στα Αγγλικά Αρχεία (1878-1931)*, τόμ. Α'-Β', Πηγές της Ιστορίας της Ιεράς Μονής Κύκκου αρ. 1, Λευκωσία 2000.

³⁵ ΠΕΡΔΙΚΗΣ Στυλιανός, *Η Μονή Κύκκου, ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός και ο τυπογράφος Μιχαήλ Γλυκής*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1989, σ. 19-23.

³⁶ ΕΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Βενέδικτος, *Διά την Εκκλησίαν...*, ό.π. σ. 349

³⁷ ΠΕΡΔΙΚΗΣ Στέλιος, *Η Μονή Κύκκου*, ό.π. σ. 20-23.

³⁸ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ Ε., *Η Κύπρος κατά...*, ό.π. σ. 13.

³⁹ Βλ. ΚΥΡΡΗΣ Κ., Π., «Περί εξισλαμισμού μέρος των εν Κύπρω ηγετικών ομάδων κατά το 1570-1571», *Μόρφωσις*, Τόμ. ΚΔ'-ΚΕ', Κύπρος 1969.

⁴⁰ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Στ., *Η πρώτη περίοδος...*, ό.π. σ. 240

κρυπτοχριστιανούς, γνωστοί και με την προσωνυμία Λινοβάμβακοι. Το φαινόμενο του «λινοβαμβακισμού» απέκτησε με την πάροδο του χρόνου, για προφανείς λόγους, ιδιαίτερη βαρύτητα τόσο στην πολιτική επιχειρηματολογία όσο και στην κυπριακή ιστοριογραφία και κυπρολογία.⁴¹

Οι μόνες περιοχές που δεν κατοικήθηκαν από μουσουλμάνους ήταν η Μαραθάσα και η Πιτσιλιά, τις οποίες απέφευγαν όχι μόνον λόγω της μορφολογίας του εδάφους αλλά και εξαιτίας της γειτνίασης με τη Μονή Κύκκου και των άλλων μονών, οι οποίες αφ' ενός με την εθνικοθρησκευτική δράση τους παρεμπόδιζαν τους εξισλαμισμούς και αφ' ετέρου δια δωρεών και άλλων δικαιιοπρασιών κατόρθωσαν να ελέγχουν μεγάλο μέρος των αγροτικών εκτάσεων.⁴² Η παρουσία μουσουλμανικών, μικρών ως επί το πλείστον, κοινοτήτων σε φτωχές περιοχές, με ονόματα αγίων (Άγιος Θωμάς, Άγιος Γεώργιος, Άγιος Χαρίτων, Άγιος Επιφάνιος, Άγιος Ιωάννης) και με πληθώρα χριστιανικών μνημείων, συνηγορεί υπέρ της εκδοχής ότι πρόκειται, πιθανότατα για χριστιανικές κοινότητες που εξισλαμίσθηκαν.⁴³

Η ομάδα των Λινοβαμβάκων, πέρασε διάφορες αριθμητικές διακυμάνσεις, με αυξητικές τάσεις σε περιόδους εσωτερικής κρίσης κατά τις οποίες το χριστιανικό στοιχείο ήταν σε δυσμένεια, όπως για παράδειγμα μετά τα γεγονότα του 1821.⁴⁴ Μείωση τους παρατηρήθηκε μετά τις μεταρρυθμίσεις του 1856 (Τανζιμάτ), όταν με τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των χριστιανών αρκετοί επέστρεψαν στον χριστιανισμό. Αυτό, δεν αναιρεί,

---

⁴¹ Γενικά για τους Λινοβάμβακους βλ. DAWKINS R. M., "The crypto-Christians of Turkey", *Byzantion*, vol. 8 (1933), p. 247-75, ΚΟΚΚΙΝΟΦΤΑΣ Κ., «Ο Λινοβαμβακισμός στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας και η μελέτη του Μίτσελ», *Πολιτιστική Κύπρος*, τχ. 3, Λευκωσία 1997. MITCHELL R.L.N., "A Muslim-Christian Sect in Cyprus", *Nineteenth Century* LXII, London 1908. ΣΑΜΑΡΑΣ Π., *Η Ελληνική Καταγωγή των Τουρκοκυπρίων*, Αθήνα 1987. ΣΠΥΡΙΔΑΚΙΣ Κ., «Η εθνολογική σύνθεσις του πληθυσμού της Κύπρου ανά τους αιώνες εν συνδυασμῷ προς τα τα αντίστοιχα ιστορικά γεγονότα και εν συγκρίσει προς την σημερινήν σύνθεσιν αυτού», *Κυπριακές Σπουδές*, τόμ. ΛΗ'-ΛΘ' (1974-1975), 1975. ΤΗΛΛΥΡΙΔΗΣ Α., «Από την ιστορία των εξισλαμισμών στην Κύπρο», *Κυπριακές Σπουδές*, τόμ. ΝΑ', Λευκωσία 1987. ΧΑΤΖΗΪΩΑΝΝΟΥ Κ., *Η καταγωγή των Τουρκοκυπρίων και το Κυπριακό*, Λευκωσία 1976.

⁴² ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Φ., *Η εδαφική και πληθυσμιακή πτυχή του Κυπριακού Προβλήματος*, Λευκωσία 2003, σ. 76

⁴³ ΑΤΤΑΛΙΔΕΣ Michael., "The Turkish-Cypriots: Their relations to the Greek-Cypriots in perspective", στο ΑΤΤΑΛΙΔΕΣ M. (ed.), *Cyprus Reviewed*, Nicosia 1977, p. 36.

⁴⁴ Τα ονόματα των Χριστιανών οι οποίοι προσχώρησαν στον Μωαμεθανισμό μετά τα γεγονότα του 1821, αναγράφονται σε κατάστιχα της Αρχιεπισκοπής με την ένδειξη «ετούρκισαν». ΠΗΓΑΣΙΟΥ, ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΣ, *Εκκλησία της Κύπρου...*, σ. 98. Για τις σφαγές, τις διώξεις και γενικά το κλίμα τρομοκρατίας που ακολούθησε τα γεγονότα του 1821 στην Κύπρο βλ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, Αθήνα 1971, ΚΗΠΙΑΔΗΣ Γ., *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν Κύπρω τραγικών συμβάντων*, Αλεξάνδρεια 1888.

σύμφωνα με νεώτερες έρευνες, το γεγονός ότι εξισλαμισμοί συνέχιζαν να γίνονται και κατά τα τελευταία χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας και σποραδικά επί Αγγλοκρατίας.⁴⁵ Αυτή η ιδιαίτερη θρησκευτική ομάδα η οποία ζούσε υπό το φόβο των μουσουλμάνων και δεχόταν τη δυσπιστία και την απαξίωση των χριστιανών, δημόσια συμπεριφέρονταν ως μουσουλμάνοι και ιδιωτικά παρέμεναν χριστιανοί. Αρκετοί από αυτούς διατηρούσαν ελληνικά ονόματα, εκκλησιάζονταν και μετείχαν σε μυστήρια της Ορθοδοξίας, είχαν επίσης την ελληνική ως μητρική τους γλώσσα. Στην πληθυσμιακή έκθεση του 1946 σημειώνεται ότι σε μερικές περιοχές όπως τη Λευκωσία και την Πάφο οι Τούρκοι γνώριζαν μόνο ελληνικά.

...Εντούτοις, αυτή η τάξη τείνει να εκλείψει. Τώρα που στην κυριολεξία κάθε κοινότητα έχει το δημοτικό της σχολείο, όλα τα παιδιά των Μουσουλμάνων σπουδάζουν στην τουρκική. Συνεπώς τείνουν να μετατραπούν σε άτομα με μητρική γλώσσα την τουρκική... Χωρίς αμφιβολία η νεώτερη γενιά σε αυτά τα χωριά είναι στην πραγματικότητα δίγλωσση.⁴⁶

Σημειώνονται δε, περιπτώσεις κρυπτοχριστιανών που δήλωναν την χριστιανική και ελληνική τους καταγωγή και μετά την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁴⁷

Ακριβή μεγέθη του πληθυσμού των Λινοβαμβάκων δεν είναι διαθέσιμα καθώς όπως ήταν φυσικό η απογραφή τους ήταν δύσκολη και οι εκτιμήσεις ποικίλουν και αποκλίνουν. Πιο αξιόπιστοι θεωρούνται οι υπολογισμοί της καθολικής Propaganda Fide, το 1902, οι οποίοι ανεβάζουν τους κρυπτοχριστιανούς στις 10000, επί του συνόλου των 50000 περίπου μουσουλμάνων κατοίκων του νησιού.⁴⁸ Η σημαντική μείωση του μουσουλμανικού πληθυσμού και η αύξηση του χριστιανικού κατά τις πρώτες δεκαετίες της αγγλοκρατίας συνηγορούν υπέρ της μετακίνησης των

---

⁴⁵ Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Θεόδωρος, «Πρόσφατοι εξισλαμισμοί αγροτικού πληθυσμού εν Κύπρω», *Κυπριακά Σπουδαί*, τόμ. ΧΧΙΧ (1965), σ. 27-48. Επίσης ο ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Φ., *Η εδαφική...*, ό.π., Λευκωσία 2003, σ. 76-80, δημοσιεύει έγγραφα από το κρατικό Αρχείο Κύπρου και το Αρχείο της Αρχιεπισκοπής στα οποία καταγγέλλονται αρπαγές παιδιά χριστιανών.

⁴⁶ *Census of Population and Agriculture 1946. Report. Chapter III*, σ. 11.

⁴⁷ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Μ., «Περί Λινοβαμβάκων», *Λαογραφική Κύπρος*, Λευκωσία 1972. Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Η εδαφική...*, ό.π, σ. 35

⁴⁸ Τις διαφορετικές μετρήσεις και εκτιμήσεις εξετάζει τόσο ο ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Η πρώτη περίοδος...*, σ. 241-242, όσο και ο Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Η εδαφική.....*, σ. 40 οι οποίοι υιοθετούν τον αριθμό των 10000.

κρυπτοχριστιανών. Αυτή η τάση, η οποία εκφράστηκε σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο⁴⁹, δεν υποστηρίχθηκε συστηματικά από την Εκκλησία της Κύπρου, με μόνη ίσως εξαίρεση τον Επίσκοπο Κυρηνείας Χρύσανθο που δραστηριοποιήθηκε για την επαναφορά των κρυπτοχριστιανών στην Ορθοδοξία.⁵⁰ Η αποδοχή και η επανένταξη των λινοβαμβάκων στην Ορθοδοξία θα ήταν, σύμφωνα με τους μελετητές της εκκλησιαστικής ιστορίας, *το έσχατο του ραγιαδισμού ή το ύψιστο της πολιτικής ή το υπέρτατο της αρετής*.⁵¹ Στη μείωση του μουσουλμανικού πληθυσμού κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα συνέβαλε και η καθεστωτική αλλαγή στο νησί, η οποία προκάλεσε ένα μεταναστευτικό ρεύμα μουσουλμάνων προς τη Τουρκία, μετακίνηση παρατηρήθηκε και μετά τη συνθήκη της Λωζάνης, όταν και νομοτυπικά η Τουρκία χάνει κάθε έρεισμα στην Κύπρο.⁵² Η πολιτική αυτή εκπήγαζε και μέσα από το περίφημο Εθνικό Συμβόλαιο του Μουσταφά Κεμάλ, το οποίο οριοθέτησε το τουρκικό έθνος στα όρια του τουρκικού κράτους.⁵³

Την επανένταξη ή τον εκ νέου προσηλυτισμό των κρυπτοχριστιανών επεδίωξε περιστασιακά κατά τα πρώτα χρόνια της βρετανικής κατάκτησης και η Δυτική Εκκλησία με την αποστολή δασκάλων και ιεραποστόλων σε κοινότητες λινοβαμβάκων.⁵⁴ Υποστηρίζεται δε, ότι η βρετανική διοίκηση του νησιού με την απόκρυψη στοιχείων στις απογραφές της και την προβολή

---

⁴⁹ Η συγκριτική μελέτη των στοιχείων της έρευνας του γάλλου ιστορικού Mas-Latrie, των βρετανικών απογραφών και των αρχείων της Αρχιεπισκοπής καταδεικνύει την μεταστροφή στον χριστιανισμό ολόκληρων κοινοτήτων πχ. η Ακρούντα, ο Άγιος Τύχωνας, η Μαθηκολώνη, οι οποίες ενώ σύμφωνα με τον Mas-Latrie (1872) καταγράφονται ως αμιγώς μουσουλμανικά χωριά, στις κατοπινές απογραφές (1891, 1901) εμφανίζονται ως αμιγώς χριστιανικά. Παρατηρείται επίσης το φαινόμενο της μείωσης των μεικτών χωριών και της δημιουργίας αμιγών χριστιανικών ή μουσουλμανικών, συνέπεια της μετακίνησης της μειοψηφούσας, ιδιαίτερα όταν αυτή ήταν ολιγάριθμη, θρησκευτικής ομάδας σε ομόθρησκές τους κοινότητες. Βλ. αναλυτικότερα Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Η εδαφική...*, ό.π., σς 84-93.

⁵⁰ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Ν., «Περί Λινοβαμβάκων», ό.π. ,

⁵¹ ΕΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Βενέδικτος, *Δια την Εκκλησίαν...*, ό.π. σ. 597.

⁵² Το άρθρο 15 της Συνθήκης της Λωζάνης διαλάμβανε ότι *Οι Τούρκοι υπήκοοι που ήταν μόνιμοι κάτοικοι Κύπρου στις 5 Νοεμβρίου 1914 θα αποκτήσουν τη βρετανική υπηκοότητα με τους όρους που αναφέρονται στους τοπικούς νόμους και θα χάσουν έτσι την τουρκική τους υπηκοότητα. Ωστόσο θα έχουν το δικαίωμα να επιλέξουν την τουρκική υπηκοότητα μέσα σε δύο χρόνια από την έναρξη της ισχύος της παρούσας συνθήκης, υπό την προϋπόθεση ότι θα εγκαταλείψουν την Κύπρο μέσα σε δώδεκα μήνες μετά από σχετική δήλωσή τους.*

⁵³ Περισσότερα για την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας αυτή την περίοδο και την σχέση του κεμαλισμού με την Κύπρο και τους Τουρκοκύπριους βλ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σία, *Τουρκικός Εκσυγχρονισμός. Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη δαιδαλώδη διαδρομή του Κεμαλισμού*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004, σ. 162-182.

⁵⁴ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Φ. *Η εδαφική...*, ό.π. σ. 27-27. ΕΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Βενέδικτος, *Δια την Εκκλησίαν...*, ό.π. σ. 597.

γραφειοκρατικών προσκομμάτων στην διαδικασία αλλαγής ονομάτων των λινόβαμβάκων που το επιθυμούσαν, επεδίωκε την ενσωμάτωσή τους στην μουσουλμανική κοινότητα με απώτερο σκοπό τη σταδιακή τουρκοποίησή τους.⁵⁵ Εντούτοις, η εναπομείνασα ιδιότυπη αυτή θρησκευτική ομάδα, σταδιακά με την αποκρυστάλλωση των εθνικών ομάδων εντάχθηκε πλήρως στην τουρκοκυπριακή κοινότητα.⁵⁶

Μέσα από αυτές τις ρυθμίσεις η Εκκλησία της Κύπρου εξελίσσεται σταδιακά σε ένα θεσμό πολιτικής εξουσίας ενταγμένος μέσα στην διοικητική μηχανή του οθωμανικού κράτους, και ως τέτοια *υποχρεώθηκε να κρατά το ποίμνιό της σε τάξη και υποταγή*.⁵⁷ Εντούτοις, αυτό, δεν αναιρεί το γεγονός ότι η δύναμη και ισχύς που απέκτησε απέβη προς το συμφέρον και του ποιμνίου της το οποίο στήριξε τόσο οικονομικά και υλικά όσο και ηθικά. Αξιοποιώντας τις δυνατότητες που της παραχώρησε η οθωμανική διοίκηση έγινε μία ισχυρή κοσμική δύναμη ικανή όχι μόνον να προσφέρει την «παραμυθία» στους υπόδουλους αλλά να στηρίξει την επιβίωσή τους, να καλλιεργήσει την παιδεία τους μέσα στα μοναστήρια αρχικά και ακολούθως και όταν οι πολιτικές συνθήκες το επέτρεπαν με την ίδρυση σχολείων. Το 1733 ιδρύθηκε στη Λάρνακα με δαπάνη της Μητρόπολης Κιτίου η Σχολή του Διακόνου Φιλοθέου ενώ το 1741 ο Αρχιεπίσκοπος Φιλόθεος ίδρυσε στη Λευκωσία Σχολές «Ελληνικής και Μουσικής και Διδασκάλων». Με φροντίδα και δαπάνες των κατά τόπους εκκλησιαστικών αρχών ιδρύθηκαν σχολεία σε όλες τις πόλεις και σε αρκετές κοινότητες. Αποκορύφωμα της εκπαιδευτικής δράσης της εκκλησίας αποτελεί η ίδρυση το 1812 από τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό της «Ελληνικής Σχολής» στη Λευκωσία.

Η Εκκλησία της Κύπρου και οι Δραγομάνοι, των οποίων η δύναμη κατά την περίοδο 1785-1820 είχε φτάσει στο απώγειό της⁵⁸ μεσολάβησαν, σε αρκετές περιπτώσεις στην Υψηλή Πύλη για την απομάκρυνση διοικητών οι οποίοι λυμαίνονταν τους χριστιανικούς αλλά και τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς όπως στην περίπτωση του μουχασίλη Χατζή Μπακκή ο οποίος

⁵⁵ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Φ. *Η εδαφική ...* ό.π. σ. 48-53

⁵⁶ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Η πρώτη περίοδος...*, ό.π. σ. 242

⁵⁷ Διατύπωση από την *Ιστορία της Κύπρου Μεσαιωνική και Νεώτερη*, Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία 2001, σ. 137.

⁵⁸ HACKETT John, *A History of the Orthodox Church of Cyprus*, London Methuen and Co, 1901, σ. 198 από Μιχαήλ.

έδρασε τυραννικά στο τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα.⁵⁹ Όπως συνάγεται και από άλλα στοιχεία, η από κοινού συμμετοχή Ελλήνων Ορθοδόξων και Μουσουλμάνων σε ποικίλες συναλλαγές και δραστηριότητες της καθημερινής ζωής, μπορεί να θεωρηθεί τεκμήριο της διαμόρφωσης, δύο αιώνες μετά την οθωμανική κατάκτηση, μιας ενιαίας ελληνόφωνης κυπριακής κοινωνίας.⁶⁰ Όπως επισημαίνεται, ο αγροτικός κυρίως, πληθυσμός του νησιού, ζούσε και εργαζόταν μαζί κάτω από τις ίδιες συνθήκες. Αυτή ήταν η περίοδος της συνύπαρξης κατά την οποία η κυπριακή λαϊκή παράδοση διαμορφώθηκε. Παρά τις εθνικές και θρησκευτικές διαφορές, η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού μοιραζόταν την ίδια μοίρα, την ίδια εκμετάλλευση και την ίδια ανέχεια.⁶¹ Η σταδιακή κοινωνική ενοποίηση των εθνολογικών στοιχείων της κυπριακής κοινωνίας, αποκαλύπτεται και από τις διαμαρτυρίες μουσουλμάνων της υπαίθρου κατά της φορολογικής δραστηριότητας της Εκκλησίας και των Δραγομάνων όπως στις εξεγέρσεις του 1764 και του 1804.⁶²

Νεώτερες έρευνες έρχονται να αντικρούσουν την παραδοσιακή ιστοριογραφία για την περίοδο και να καταδείξουν ότι η Εκκλησία της Κύπρου τουλάχιστον μέχρι το 1821 δεν είχε τον εθναρχικό ρόλο που της αποδίδεται. Έως τότε είχε δημιουργήσει μία σχέση σύμπλευσης και όχι σύγκρουσης με την οθωμανική διοίκηση.⁶³ Τα γεγονότα του 1821 όμως με τη συμμετοχή Ελλήνων κυπρίων στην Ελληνική επανάσταση και την αποστολή βοήθειας προς την επαναστατημένη Ελλάδα⁶⁴ είχαν ως αποτέλεσμα όχι μόνο τον

---

⁵⁹ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, *Κοινωνικές Σχέσεις...* ό.π. σ. 33.

⁶⁰ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, *Κοινωνικές Σχέσεις...* ό.π. σ. 19.

⁶¹ KIZILYUREK Niyazi, From Traditionalism to Nationalism and Beyond, *The Cyprus Review*, Vol. 5, Fall 1993, No.2, p. 59

⁶² ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, ό.π. σ. 23. Για την εξέγερση του 1764 βλ. Pashalis KITROMILIDES, Repression and Protest in Traditional Society: Cyprus 1764, *Κυπριακά Σπουδαί*, 46 (1982), σ. 91-101 και για την εξέγερση κατά του Δραγομάνου και των Αρχιερέων το 1804 βλ. George Hill, *A History of Cyprus*, τόμος Δ', σ. 104-111.

⁶³ Βλ. ΜΙΧΑΗΛ Ν. Μιχάλης, *Η Εκκλησία της Κύπρου κατά την Οθωμανική περίοδο (1571-1878). Η σταδιακή συγκρότησή της σε θεσμό πολιτικής εξουσίας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών. Πηγές και Μελέτες της Κυπριακής Ιστορίας L. Λευκωσία 2005 και ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σία, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο Εθναρχικός της ρόλος», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-70, Μάρτιος 1999, σ. 198-227. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Στ., *Η Πρώτη Περίοδος...*, σ. 210-211.

⁶⁴ Για την Κύπρο και την Ελληνική Επανάσταση του 1821 βλ. ΦΙΛΙΠΠΟΥ Λοΐζος, *Κύπριοι Αγωνιστές*, Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου, Λευκωσία 1953. ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ John, *Cyprus and the war of Greece Independence*, Athens 1971, ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Β., Το εικοσιένα στην Κύπρο, *Φιλολογική Κύπρος* 1969. Κηπιάδου Γ. Ι., *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη*

αφοπλισμό των Ελλήνων του νησιού αλλά τη θανάτωση αρχιερέων, ανάμεσά τους και ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός, κληρικών και λαϊκών των οποίων οι περιουσίες πέρασαν στα χέρια των αγάδων και του διοικητή Κιουτσούκ Μεχμέτ. Η Εκκλησία έχασε έτσι τους ηγέτες της αλλά και την οικονομική και πολιτική της δύναμη. Σε κάθε περίπτωση το ιστορικό μήνυμα από τον απόηχο των σφαγών του 1821, για τους Έλληνες της Κύπρου ήταν ότι η γειτνίαση με τα οθωμανικά μικρασιατικά παράλια καθιστούσε την οποιαδήποτε εξέγερση στο νησί θνησιγενή. Ο γεωγραφικός παράγοντας είχε στην περίπτωση της Κύπρου διαχρονικά ιδιαίτερο βάρος. Τις επαναστατικές ενέργειες του 1821 θα ακολουθήσει η εξέγερση του Νικόλαου Θησέα, στη Λάρνακα το 1833. Το ίδιο έτος ο Γκιαούρ Ιμάμης⁶⁵ ηγήθηκε εξέγερσης χριστιανών και μουσουλμάνων στην Πάφο και λίγο αργότερα ο καλόγερος Ιωαννίκιος πρωτοστάτησε σε εξέγερση στην Καρπασία. Και οι τρεις προσπάθειες καταπνίγηκαν από τις οθωμανικές αρχές σημειώνεται δε ότι, ο ανώτατος κλήρος δεν ήταν σε όλες τις περιπτώσεις με το πλευρό των επαναστατών.

Η Εκκλησία θα ξανακερδίσει την εμπιστοσύνη της Υψηλής Πύλης, η οποία γνωρίζοντας την ανικανότητα και την αστάθεια των ντόπιων μουσουλμάνων και επιθυμώντας τη λειτουργία κάποιου σταθεροποιητικού παράγοντα στο νησί, επέδειξε ευνοϊκή στάση προς αυτήν.⁶⁶ Θα ανακτήσει έτσι τη δύναμη και τα προνόμιά της επωφελούμενη και από τις πρόνοιες των σουλτανικών μεταρρυθμιστικών διαταγμάτων Hatt-I-Sherif (1839) και Hatt-I-Humayun (1856). Η κτηματική πολιτική της Εκκλησίας στηριζόμενη στα προνόμια που της παραχωρήθηκαν διαχρονικά, κατάφερε να επιφέρει την σταδιακή απομάκρυνση του μουσουλμανικού στοιχείου από την γαιοκτησία. Η αγορά από τον ηγούμενο Κύκκου Σωφρόνιο στη δεκαετία του 1880 όλων των τσιφλικιών των χωριών Αγίου Δομετίου, Έγκωμης και Καναρτζή, είναι

νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών, Αλεξάνδρεια 1888. ΧΑΤΖΗΨΑΛΤΗΣ Κ., Ο Κύπριος λόγιος και Εθνομάρτυς Ιωάννης Καρατζάς, *Δελτίον της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών*, τόμ. ΚΗ', 1964. ΠΕΡΔΙΚΗΣ Στυλιανός, Η Ιερά Μονή Κύκκου κατά τα γεγονότα του 1821, *Πρακτικά του Γ' Κυπρολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Γ' Νεώτερο Μέρος, σ. 317-328, ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ Ιωάννης, Ο Κατάλογος των προγραφέντων της Κύπρου το 1821 σύμφωνα με ανέκδοτη οθωμανική πηγή, *Πρακτικά του Γ' Κυπρολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Γ' Νεώτερο Μέρος, σ. 329-365.

⁶⁵ Εξαιτίας της συστράτευσης και πολλών Ελλήνων στο πλευρό του πάφιου Ιμάμη, οι Οθωμανοί τον χαρακτήρισαν «Γκιαούρ» Ιμάμη. ΒΑΓΕΝΑΣ Θάνος, *Χρονικά της Κύπρου. Αγώνες των Κυπρίων για την Ελευθερία*. Αθήνα 1954, σ. 104.

⁶⁶ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Στέφανος, *Η πρώτη περίοδος...*, όπ., σ. 212

προφανές ότι άλλαξαν τη φυσιογνωμία και την ιστορική πορεία της πρωτεύουσας στα νεώτερα χρόνια.⁶⁷ Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα η ελληνική/χριστιανική κοινότητα ήταν κυρίαρχη στον οικονομικό τομέα, εντούτοις, η συγκρότηση του κράτους η οποία στηριζόταν στην θρησκευτική διαφορετικότητα έδινε σαφή ανωτερότητα στους Μουσουλμάνους.⁶⁸ Εντούτοις, χωρίς να μπορεί να παραγνωρίσει κάποιος την καταπίεση, την οικονομική εξαθλίωση, τους εξισλαμισμούς και τις βαρβαρότητες που υπέστη ο χριστιανικός πληθυσμός της Κύπρου, οφείλει να παραδεχτεί ότι «η Κύπρος ευτύχησε να έχει τον πιο ήπιο ίσως ζυγό από κάθε άλλη περιοχή».⁶⁹

Η ύπαρξη ελεύθερου ελληνικού κράτους διηγείρε, τόσο εντός των ορίων του όσο και στον ευρύτερο ελληνικό κόσμο, αισθήματα αλυτρωτισμού. Στην Κύπρο, ήδη από το 1828, διατυπώνεται από τον Αρχιεπίσκοπο Πανάρετο, διάδοχο του απαγχονισθέντα Κυπριανού, το αίτημα της ενσωμάτωσης του νησιού στον εθνικό κορμό.⁷⁰ Ο ελληνικός εθνικισμός στην Κύπρο θα εκφραστεί αρχικά με μεμονωμένες ενέργειες αλλά σταδιακά θα λάβει διαστάσεις μαζικού κινήματος το οποίο θα εκδηλωθεί ως τέτοιο κυρίως στην περίοδο της Βρετανικής κατοχής.⁷¹ Την πρώτη ευκαιρία για έκφραση των εθνικών αισθημάτων των Ελλήνων της Κύπρου αποτέλεσε το 1846 η ίδρυση του προξενείου του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους στη Λάρνακα. Σύμφωνα με τον τότε γάλλο πρόξενο στο νησί:

«Ο πληθυσμός της Κύπρου όστις είναι ελληνικός κατά τα 4/5
διαλαλεί μεγαλόφώνως την ευχαρίστησίν του βλέπων την ελληνική

---

⁶⁷ ΕΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Βενέδικτος, *Διά την Εκκλησίαν...* σ. 349

⁶⁸ ATTALIDES M., *Nationalism and International Politics*. Edinburg 1979, p. 30, από KIZILYUREK Niyazi, From Traditionalism to Nationalism and Beyond, *The Cyprus Review*, Vol. 5, Fall 1993, No.2, p. 59

⁶⁹ ΓΕΩΡΓΗΣ Γιώργος, «Από την πρώτη στη δεύτερη Αγγλοκρατία (1191-1878)», ΤΕΝΕΚΙΔΗΣ Γ. -ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗΣ Γ. (Επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1981, σ. 117.

⁷⁰ Βλ. «Ικετήριοις Αποστολή των Κυπρίων προς τον Κυβερνήτην Καποδίστριαν», Βαγενάς ό.π. σ.94-97.

⁷¹ KITROMILIDES P., The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict, in WORSLEY Peter, KITROMILIDES Paschalis, *Small States in the Modern World. The Conditions of Survival*, Nicosia 1979, p. 158.

*σημαία να καταλαμβάνη θέσιν μεταξύ των σημαιών των ενταύθα αντιπροσωπευομένων δυνάμεων».*⁷²

Φορείς του ελληνικού εθνικισμού αποτέλεσαν ο ανώτερος κλήρος, οι δάσκαλοι που μετακαλούνταν από την Ελλάδα να διδάξουν στα ελληνικά σχολεία, οι κύπριοι απόφοιτοι του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, η πλούσια και πολυπληθής επτανησιακή παροικία στην Κύπρο και οι παλαιοί κύπριοι αγωνιστές της ελληνικής επανάστασης, οι οποίοι παρά την απώλεια της ελληνικής υπηκοότητας με την επιστροφή τους στην Κύπρο, απολάμβαναν μεγάλου σεβασμού ανάμεσα στους συμπατριώτες τους.⁷³ Στη διαμόρφωση του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο συνέβαλε και η κυπριακή παροικία στην Αθήνα, η οποία δρούσε ως συνεκτικός κρίκος της Κύπρου με την Ελλάδα και επηρέαζε με τις παρεμβάσεις της τις πολιτικές εξελίξεις στο νησί.⁷⁴

---

⁷² ΓΕΩΡΓΗΣ Γιώργος, «Οι απαρχές του κυπριακού Εθνικού Κινήματος», στο *Κύπρος, το πολιτιστικό της πρόσωπο διά μέσου των αιώνων*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2003. σ. 167.

⁷³ KITROMILIDES P., "The Dialectic of...", ό.π. σ. 161. Γεωργής Γιώργος, «Οι απαρχές...», ό.π., σ. 166.

⁷⁴ ΓΕΩΡΓΗΣ Γιώργος, «Οι απαρχές...», ό.π., σ. 169.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΒΡΕΤΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

2.1. Διοίκηση-Κοινωνία-Οικονομία

Η καθεστωτική αλλαγή στην Κύπρο, η οποία επιτελέστηκε αιφνιδιαστικά στο περιθώριο του Συνεδρίου του Βερολίνου το 1878¹, προκάλεσε έκπληξη και ποικίλα, δυσμενή κυρίως σχόλια, όχι μόνο εκτός αλλά και εντός Βρετανίας. Πολλοί ήταν εκείνοι που είχαν επιφυλάξεις για το αν η Κύπρος ήταν ο «λαμπρός αδάμαντας του στέμματος», αμφισβητώντας τη στρατηγική σημασία του νησιού για τη Βρετανική Αυτοκρατορία.² Η διαδοχή της οθωμανικής κατοχής από τη βρετανική, οριοθέτησε τη νεώτερη ιστορία του νησιού και σηματοδότησε ποικίλες και πολυεπίπεδες πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές.³ Η τελευταία φάση της οθωμανικής κυριαρχίας κληροδότησε στους Βρετανούς μία θεσμικά ισχυρή και πολιτικά παρούσα Εκκλησία και ένα παγιωμένο ελληνικό εθνικισμό, αφού οι *Ελληνοκύπριοι είχαν προοδευτικά ενστερνιστεί εκτός από την εκκλησιαστική εθναρχική παράδοση και την ελληνική εθνική ιδέα*.⁴

Η αλλαγή κυριαρχίας έγινε δεκτή με αμηχανία από την άρχουσα μουσουλμανική κοινότητα και με προσδοκίες από τη χριστιανική. Ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος στον λόγο που εκφώνησε κατά την υποδοχή του πρώτου Άγγλου Αρμοστή, υποστράτηγου Garnet Wolseley, στη Λευκωσία (30 Ιουλίου 1878), διακήρυξε την αφοσίωση των Ελλήνων στο νέο καθεστώς, αναφέρθηκε στην καταγωγή και τους πόθους του λαού του, εξέφρασε δε την

---

¹ Για το συνέδριο του Βερολίνου βλ. MEDLICOTT, N. W., *The Congress of Berlin and after: A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement*, London, 1878. DILKE, Ch., *The Eastern Question*, London. 1878.

² Για τις γαλλικές αντιδράσεις βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΣ, «Ένα αριστούργημα και μια ντροπή» (Un chef d'oeuvre et un honte). Η Αγγλοτουρκική συμφωνία για την Κύπρο (1878), όπως την είδε η γαλλική διπλωματία, *Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, υπό έκδοση.

³ Για την κατάληψη της Κύπρου από τους Βρετανούς βλ. LEE, DWIGHT E., *Great Britain and the Cyprus Convention Policy 1878*, Harvard Historical Studies 8, 1934. ZANNETOS, Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου από της Αγγλικής κατοχής μέχρι Σήμερα*, Τόμ. Β΄, Λευκωσία: Εκδόσεις Επιφανίου., σ. 5-71, 1997. ΤΣΑΛΑΚΟΣ, Γιώργος Κ., «Σύντομη επισκόπηση ορισμένων όψεων της Αγγλοκρατίας», στο ΤΕΝΕΚΙΔΗ, Γ. – ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Γ., *Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα: Εστία, 2000. σ. 139-166. ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ, Πέτρος, *Η δεύτερη Αγγλοκρατία (1878-1960)*, στο *Κύπρος*, Κότινος, Αθήνα 2006.

⁴ ΒΕΡΕΜΗΣ Θάνος, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453-2005*, ΕΛΙΑΜΕΠ- Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2005, σ. 137.

ελπίδα για την επικράτηση της ισονομίας και υπέδειξε την ανάγκη συνεργασίας αρχόντων και αρχομένων «ως προς τας ανάγκας του τόπου, το είδος του πολιτεύματος ή της νομοθεσίας»⁵. Στον προσεγμένο λόγο του δεν προβλήθηκε αλλά ούτε και αποσιωπήθηκε το ενωτικό αίτημα, το οποίο είχε τεθεί έμμεσα από την Εκκλησία λίγες μέρες νωρίτερα από τον Αριστοτέλη Παλαιολόγο⁶ πρόεδρο του συλλόγου «Ισότης» της Λεμεσού, στην εκεί υποδοχή του Wolseley. Σε ανταπόκριση της Daily News στις 27 Ιουλίου 1878 σημειώνεται: *Μια αντιπροσωπεία Ελλήνων τον υποδέχτηκε [Wolseley] και εξέφρασε την ελπίδα ότι η Αγγλία θα επαναλάβει για την Κύπρο τη χειρονομία που έκανε για τις Ιονίους Νήσους.*⁷

Η πρώτη επίσημη πράξη της Εθναρχίας αξιολογήθηκε ως μια διαπραγμάτευση της αφοσίωσης της ορθόδοξης κοινότητας με την παροχή ισονομίας και συμμετοχής της στα κοινά⁸ και στη διατήρηση των προνομίων που είχε με το προηγούμενο καθεστώς, όπως για παράδειγμα την ατέλεια στην κτηματική της περιουσία.⁹ Τα θέματα αυτά τέθηκαν ξεκάθαρα στο πρώτο υπόμνημα που απέστειλαν οι αρχιερείς στον άγγλο Αρμοστή λίγους μήνες

---

⁵ ΖΑΝΝΕΤΟΣ, *Ιστορία της νήσου....*, ό.π., τόμ. Β', σ. 46-47.

⁶ Εκπαιδευτικός, λόγιος, δημοσιογράφος με πλούσια πολιτική και πολιτιστική δράση στη Λεμεσό. Διετέλεσε επί σειρά ετών πρόεδρος του αναγνωστηρίου «Ισότης» και μαζί με τον Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανό, ο οποίος υπήρξε ο ιδρυτής του σωματείου και με τον σχολάρχη Α. Θεμιστοκλέους, αποτέλεσαν από τους πρώτους χρόνους της Αγγλοκρατίας σταθερή αντιπολίτευση ως αδιάλλακτοι ενωτικοί. ΚΟΥΔΟΥΝΑΡΗΣ Αριστείδης, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2005, σ.315.

⁷ Το περιεχόμενο της προσφώνησης τόσο του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου στη Λευκωσία όσο και του Μητροπολίτη Κυπριανού στην Λάρνακα και κυρίως η αναφορά ή όχι στο αίτημα της Ένωσης απασχόλησε την ιστορική έρευνα. Ο Χριστοφής Οικονομίδης μετά από συγκριτική μελέτη όλων των κειμένων καταλήγει ότι: *Οι Αρχηγοί της Εκκλησίας της Κύπρου δεν ήθελαν να συγκρουστούν αμέσως με τη νέα Βρετανική Διοίκηση προβάλλοντας στην πρώτη προσφώνησή τους το αίτημα της Ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα, προ πάντων γιατί, όπως εφάνη από το από το πρώτο υπόμνημα προς τον άγγλο Αρμοστή, μήνες αργότερα, ήλπιζαν ότι η βρετανική κυβέρνηση θα συνέχιζε να παραχωρεί στην Εκκλησία τα ίδια προνόμια που είχε επί Τουρκοκρατίας πχ. να μην πληρώνει φόρους. Και παρακάτω Δεδομένου ότι ο Κιτίου Κυπριανός, ο οποίος διατηρούσε τη δεύτερη μητροπολιτική του έδρα στη Λεμεσό, ήταν ο ιδρυτής του συλλόγου Ισότης, ο οποίος επεδίωκε την Ένωσιν με τη Μητέρα Ελλάδα, μπορεί να υποτεθεί ότι ο πρόεδρος του συλλόγου πρόβαλε στην προσφώνησή του το αίτημα της Ενώσεως κατόπιν συνεννόησης με το Μητροπολίτη Κιτίου. Έτσι θα μπορούσε να λεχθεί ότι το αίτημα της Ενώσεως τέθηκε στον πρώτο άγγλο Αρμοστή το 1878 έμμεσα από τον Μητροπολίτη Κιτίου, Κυπριανό Οικονομίδη. Βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Χριστοφής, Οι προσφωνήσεις του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου και Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού στον πρώτο Άγγλο Αρμοστή το 1878, χωρίς αναφορά στο αίτημα της ενώσεως και κάποια άλλη προσφώνηση με το αίτημα της ενώσεως, Πρακτικά Γ' Κυπριολογικού Συνεδρίου, τόμ. Γ' Νεώτερο Τμήμα, Λευκωσία 2001, σ. 414-416.*

⁸ ΠΑΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Στ., *Η πρώτη περίοδος...*, ό.π., σ. 91

⁹ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Χρ. "Οι προσφωνήσεις...", ό.π., σ. 415.

αργότερα (Φεβρουάριος 1879). Ειδικά για τα έσοδα της Εκκλησίας και την ατέλεια της εκκλησιαστικής περιουσίας, τονίστηκε ότι, από αυτές τις ρυθμίσεις καλύπτονταν σημαντικότερες κοινωνικές ανάγκες όπως η φιλοξενία, λόγω της έλλειψης ξενοδοχείων τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο, όλων των ταξιδιωτών ανεξαρτήτως θρησκευματος, στις Μητροπόλεις και τα μοναστήρια. Επιπλέον,

«...Νοσοκομεία πτωχοκομεία και βρεοφοκομεία ήσαν και είναι άγνωστα εν τη Νήσω μέχρι σήμερον και τας κοινωνικάς ταύτας ανάγκας ανεπλήρουν οπωσδήποτε αι Μητροπόλεις και αι Εκκλησίαι εκ των σημειωθέντων εισοδημάτων. Διά την εκπαίδευσιν του χριστιανικού λαού αποτελούντος τα $\frac{3}{4}$ μεν και πλέον του όλου πληθυσμού, συνεισφέροντος δ' εις το Κράτος τα 9/10 ίσως του όλου εισοδήματος του δημοσίου ταμείου της Κύπρου, εν τούτοις ουδ' οβολόν ένα δύναται τις να εύρη εν τω προϋπολογισμό του Κράτους, και την σπουδαίαν ταύτην ανάγκην ανεπλήρουν ωσαύτως και αναπληρούσι σήμερον κατά το δυνατόν αυτοίς τα ειρημένα εθνικά καθιδρύματα από των αυτών εισοδημάτων...»¹⁰

Τα στοιχεία του 1880 επιβεβαιώνουν τα πιο πάνω αφού οι Έλληνες εμφανίζονται να έχουν πιο πολλά σχολεία από τους κυρίαρχους Οθωμανούς, παρά το γεγονός ότι οι τελευταίοι λάμβαναν, από το 1862, ετήσια κρατική χορηγία για τον σκοπό αυτό.¹¹ Η κατακλείδα του πρώτου μέρους του υπομνήματος των Αρχιερέων οριοθετεί τους στόχους της Εκκλησίας:

«Και Ιδού λοιπόν Εξοχώτατε το κοινοτικό καθεστώς, όπερ εύρε λειτουργούν παρ' ημίν η αγγλική διοίκησις. Δεν προτιθέμεθα να το υπερασπίσωμεν, τουνανίον επιθυμούμεν ν' αντικαταστή δια καταλληλοτέρου».¹²

Έκτοτε, ο αγώνας των Ελλήνων της Κύπρου κινήθηκε σε δύο άξονες, στην αναβάθμιση της θέσης και των δικαιωμάτων τους μέσα στο σύστημα της

¹⁰ ΖΑΝΝΕΤΟΣ, *Ιστορία της νήσου....*, ό.π., τόμ. Β', σ. 135.

¹¹ Τον Ιούλιο του 1880 λειτουργούσαν 64 μουσουλμανικά και 76 χριστιανικά σχολεία. Βλ. KYRRIS Costas, *The Education of the Muslim-Turks and the Christian-Greeks in Cyprus, 1850-1905*, in TOMIAK Janusz, ERIKSEN Knut, KAZAMIAS Adreas, OKEY Robin (eds.) *Schooling, Educational Policy and Ethnic Identity*, vol. I., New York University Press. p. 369.

¹² ΖΑΝΝΕΤΟΣ, *Ιστορία της νήσου....*, ό.π., τόμ. Β', σ. 135.

εσωτερικής διακυβέρνησης και στην πραγματοποίηση του στόχου της ενσωμάτωσης στο ελληνικό κράτος.¹³

Η Λευκωσία επιλέγηκε ως κέντρο της βρετανικής διοίκησης και ο Μέγας Αρμοστής εγκαταστάθηκε στο λόφο του κυβερνείου (σημερινού προεδρικού μεγάρου), έπειτα από προσωρινή φιλοξενία στο Μετόχι της Μονής Κύκκου. Αναφορικά με τη διοίκηση, οι Βρετανοί διατήρησαν τη διαίρεση σε έξι περιφέρειες (του καζάδες της Τουρκοκρατίας), και την υποδιαίρεση σε διαμερίσματα (ναχιέδες). Ο διοικητής κάθε επαρχίας, συνήθως στρατιωτικός, ήταν επικεφαλής όλων των δημοσίων υπηρεσιών. Λόγω της υψηλής εγκληματικότητας επιδείχθηκε ιδιαίτερη φροντίδα στη διοργάνωση του αστυνομικού σώματος, η σύνθεση του οποίου ήταν ένα από τα σημεία τριβής των Ελλήνων με την Κυβέρνηση αφού στη συντριπτική του πλειοψηφία στελεχωνόταν από Τούρκους.¹⁴ Το δικαστικό σύστημα περιλάμβανε ένα Ανώτατο δικαστήριο στη Λευκωσία, έξι επαρχιακά δικαστήρια και πταισμοδικεία, ένα κινητό κακουργιοδικείο και κωμοδικεία σε κωμοπόλεις της υπαίθρου, που εκδίκαζαν μικροϋποθέσεις. *Η Κύπρος πέρασε σταδιακά από το καθεστώς μίας αναχρονιστικής αντίληψης περί απονομής Δικαιοσύνης, βασισμένης στον Ιερό Μουσουλμανικό Νόμο, που την ασκούσαν με έντονα υποκειμενικό τρόπο, άτομα δίχως σύγχρονη παιδεία και κατάρτιση, σε ένα καθεστώς, στο οποίο κυριαρχούσαν οι πλέον σύγχρονες περί Δικαίου αντιλήψεις.*¹⁵

Στον τομέα της φορολογίας οι Βρετανοί διατήρησαν, σε γενικές γραμμές, το δαιδαλώδες σύστημα της προηγούμενης διακυβέρνησης οργανώνοντας ορθολογικά την επιβολή και είσπραξη των φόρων¹⁶, καταργώντας, προς ανακούφιση των φορολογουμένων το σύστημα ενοικίασης της φοροείσπραξης. Ο φόρος στρατιωτικής απαλλαγής- «ασκεριέ» μειώθηκε από 4 σε 2 1/2 σελίνια και επεκτάθηκε και στους μουσουλμάνους, ενδεικτικό της πολιτικής και νομικής εξίσωσης χριστιανών και μουσουλμάνων.¹⁷ Οι

¹³ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ Λεόντιος, *Το Κυπριακό Πρόβλημα. Πορεία προς την Χρεωκοπία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα [1975], σ. 26.

¹⁴ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, *Κύπρος 1878-1909. Η πρώτη περίοδος της βρετανικής αποικιοκρατίας, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 5, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 287.

¹⁵ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Η πρώτη περίοδος...*, ό.π., σ. 147.

¹⁶ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, *Κύπρος 1878-1909...*, ό.π., σ. 287. .

¹⁷ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Στέφανος, *Η πρώτη περίοδος...*, ό.π. σ. 157.

σημαντικότεροι φόροι ήταν η δεκάτη, ο κτηματικός, ο ακριδικός, τον οποίον συνέχισαν να εισπράττουν και όταν είχε εξαλειφθεί το πρόβλημα¹⁸, ο σχολικός, και οι τελωνειακοί δασμοί. Επιπρόσθετα, ο απαράδεκτος οικονομικός διακανονισμός της συνθήκης του Βερολίνου προνοούσε ότι το αντίτιμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία για τη χρήση της Κύπρου από την Βρετανία, το οποίο υπολογίστηκε σε £92.799 θα το επωμίζονταν ο κυπριακός λαός και όχι το βρετανικό θησαυροφυλάκιο! Σε ανταπόδοση η Βρετανία παραχωρούσε στην Κύπρο ετήσιο βοηθητικό επίδομα μερικών χιλιάδων λιρών, το οποίο σταθεροποιήθηκε, το 1907 σε £50.000. Το ζήτημα του υποτελικού φόρου αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους άξονες της ελληνικής αντιπολίτευσης κατά των Βρετανών, μέχρι και την κατάργησή του το 1928. Το 1901 ο άγγλος Αρμοστής Sir William Haynes-Smith διαμήνυε στον υπουργό Αποικιών Joseph Chamberlain, ότι:

ο υποτελικός φόρος ήταν η μόνιμη σκέψη όλων των τάξεων (των Ελλήνων). Μιλούν γι' αυτόν σε κάθε ευκαιρία, τον βλέπουν στον ύπνο τους και πιστεύω ότι δεν αναφέρονται ποτέ σε αυτόν χωρίς μια κατάρα στην καρδιά τους.¹⁹

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1878 ανακοινώνεται η θέσπιση ολιγομελούς «Νομοθετικού Συμβουλίου». Το πρώτο αυτό συμβούλιο αποτελούνταν από τέσσερα έως οκτώ διορισμένα μέλη εκ των οποίων τα μισά, τα «επίσημα μέλη», ήταν ανώτεροι κυβερνητικοί υπάλληλοι και τα υπόλοιπα ιθαγενείς. Το σημαντικότερο από τα φιλελεύθερα και νεωτερικά μέτρα των Βρετανών ήταν η βελτίωση της μορφής του Νομοθετικού Συμβουλίου (1882) με την παροχή ευρύτερων αρμοδιοτήτων και την αναλογική εκπροσώπηση των κατοίκων του νησιού, με εκλογές, με βάση τα δεδομένα της απογραφής του 1881. Επίσημες γλώσσες του νομοθετικού ήταν η αγγλική, η ελληνική και η τουρκική. Η πρόνοια της αναλογικής εκπροσώπησης προκάλεσε την αντίδραση των Μουσουλμάνων, οι οποίοι σε σχετικό υπόμνημα που απέστειλαν (1882) στον υπουργό Αποικιών Kimberley, υποστήριζαν ότι

---

¹⁸ ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κάτια, *Ιστορία της Κύπρου*, χχέ. σ. 148 από ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Στέφανος, *Η πρώτη περίοδος...*, σ. 157

¹⁹ HOLLAND Robert, MARKIDES Diana, *The British and the Hellenes. Struggles for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960*, Oxford University Press, 2006, p.169.

παραβιαζόταν η ισχύουσα αρχή της «ισότητας των δύο κοινοτήτων». Η απάντηση των Βρετανών ήταν άκρως καθησυχαστική:

Οι φόβοι των υπομνηματιστών περί καταθλιπτικών πράξεων εκ μέρους των αντιπροσώπων της πλειονότητας φαίνεται μοι, ότι εγείρονται εξ ατελούς εκτιμήσεως του συντάγματος και των λειτουργιών του νέου Συμβουλίου... Εάν ατυχώς προυτείνοντό ποτέ οιοδήποτε μέτρα θίγοντα απρεπώς την μειονότητα, ο Αρμοστής, ενισχυόμενος και υπό των επισήμων μελών του Συμβουλίου, καθηκόντως θα ημύνετο υπέρ των αδίκως προσβαλλομένων συμφερόντων της²⁰.

Από τα τρία εκλογικά διαμερίσματα θα εκλέγονταν τέσσερις βουλευτές: τρεις «Μη Μωαμεθανοί» και ένας «Μωαμεθανός». Οι δώδεκα κύπριοι βουλευτές θα πλαισιώνονταν από άλλους έξι «επίσημους», δηλαδή διορισμένους, εκ των οποίων ο ένας, ο Αρμοστής, θα ήταν ο πρόεδρος του σώματος και σε ενδεχόμενη ισοψηφία είχε τη νικώσα ψήφο. Κατά κάποιους οι συνταγματικές αυτές ελευθερίες αποδείχτηκαν στην πράξη φενάκη, αφού ήταν στην αρμοδιότητα του Αρμοστή να επαναφέρει με βασιλικό διάταγμα νόμους ή μέτρα που απέρριπτε η κοινοβουλευτική πλειοψηφία, επιπλέον η πλειοψηφία του λαού δεν μπορούσε να εκφραστεί αφού στα περισσότερα πολιτικά θέματα οι μουσουλμάνοι βουλευτές και τα «επίσημα» μέλη του σώματος συνεργάζονταν.²¹

Το γεγονός ότι αναγνωρίστηκε η πλειοψηφία της ελληνικής κοινότητα, αποτέλεσε σημαντική διαφοροποίηση στην κοινωνία του νησιού²², παρόλο που στο σύνολό της η νομοθετική ρύθμιση καθιέρωνε ιδιοτύπως, την πολιτική εξίσωση της μειοψηφούσας με την πλειοψηφούσα κοινότητα, αφού με τη δυνατότητα συνεργασίας των επισήμων μελών και των μουσουλμανικών μπορούσε να επιτευχθεί η εξουδετέρωση της θέλησης της ελληνικής κοινότητας. Αυτές οι ρυθμίσεις δημιούργησαν αναπόφευκτα αγκυλώσεις στη μελλοντική πολιτειακή ζωή του τόπου.²³ Πέρα όμως των επικρίσεων που

²⁰ ΖΑΝΝΕΤΟΣ Φ., *Ιστορία της Νήσου...*, ό.π.. σ.321-325.

²¹ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, Κύπρος 1878-1909..., ό.π., σ. 287.

²² HOLLAND Robert, MARKIDES Diana, *The British...*, .ό.π. σ. 168

²³ Για τα βασικά προβλήματα στην πολιτειακή ανάπτυξη της Κύπρου βλ. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ευάνθης, Το Κυπριακό Ζήτημα. Η Συνταγματική Πτυχή 1878-1960, Αθήνα 1998, σ. 29-42.

δικαίως επιδέχονται οι ρυθμίσεις αυτές, αναγνωρίζεται ότι συνιστούσαν μερική ικανοποίηση του στόχου των Ελλήνων για περισσότερα δικαιώματα εσωτερικής διακυβέρνησης και θεσμικό προγεφύρωμα για τις μετέπειτα κινητοποιήσεις προς την κατεύθυνση αυτή.²⁴ Η εκτελεστική εξουσία ασκείτο από το Εκτελεστικό Συμβούλιο, το οποίο αποτελείτο από τον Αρμοστή και τέσσερα διορισμένα «επίσημα» μέλη με συμβουλευτικό ρόλο.

Δεν μπορεί να παραγνωρίσει κανείς το γεγονός ότι η Βρετανία ήταν μια αποικιοκρατική κατοχική δύναμη. Εντούτοις, αποτιμώντας κάποιος ψύχραιμα την περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας στην Κύπρο, οφείλει να αναγνωρίσει ότι η παρουσία μιας ανεπτυγμένης, ισχυρής και φιλελεύθερης ευρωπαϊκής δύναμης στο νησί έδωσε, με εξαίρεση τη μακρά ομολογουμένως περίοδο μετωπικής σύγκρουσης με την ελληνική κοινότητα, ώθηση στην κοινωνική, πολιτική και πνευματική ζωή του τόπου.

Οι Βρετανοί καθιέρωσαν ένα ορθολογικό σύστημα διοικητικής οργάνωσης²⁵, με αποτέλεσμα την χαρτογράφηση του νησιού, τις ετήσιες εκθέσεις διαφόρων κυβερνητικών τμημάτων, τη δημιουργία ενός εντυπωσιακού στην ευρύτητα και εγκυρότητα κτηματολογίου, την έναρξη αρχαιολογικών ανασκαφών, την καθιέρωση διενέργειας πληθυσμιακών και άλλων απογραφών κ.ά. Σύμφωνα με την πρώτη απογραφή πληθυσμού το 1881, οι κάτοικοι του νησιού ανέρχονταν σε 186.173 εκ των οποίων 45.458 (24.4%) Μουσουλμάνοι, 137.631 (73.9%) Χριστιανοί και 3624 (1.6%) άλλο Θρήσκευμα. Στην τρίτη απογραφή, είκοσι χρόνια αργότερα, καταγράφεται εντυπωσιακή αύξηση του πληθυσμού, ο οποίος ανήλθε σε 237.022 κατοίκους.²⁶ Οι αριθμοί αυτοί υποδηλώνουν τα ευεργετήματα από την αλλαγή διακυβέρνησης. Οι συγκοινωνίες βελτιώθηκαν θεαματικά σε σχέση με την κατάσταση που του 1878, όταν ο μόνος «βατός» δρόμος που υπήρχε ήταν αυτός που ένωνε τη Λευκωσία με τη Λάρνακα. Μέχρι το 1908 είχαν κατασκευαστεί δρόμοι συνολικού μήκους 1126 χιλιομέτρων, οι περισσότεροι

---

²⁴ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Στέφανος, *Η πρώτη περίοδος...*, ό.π. σ. 135.

²⁵ Αναφορικά με την πολιτική και διοικητική οργάνωση της Κύπρου επί Αγγλοκρατίας βλ. GEORGALLIDES, G., *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926*, Cyprus Research Center, Nicosia 1986.

²⁶ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, *Κύπρος 1878-1909...*, ό.π. σ. 288.

με την σημαντική συμβολή και υποχρεωτική εργασία των Κυπρίων.²⁷ Το 1905 εγκαινιάστηκε ο σιδηρόδρομος που ένωνε την πρωτεύουσα με την Αμμόχωστο και σε συνδυασμό με τα έργα εμβάθυνσης του εκεί λιμανιού αναβαθμίστηκε και η εμπορική σημασία της πόλης. Ήδη από το 1899 ξεκίνησαν και εξωτερικές συγκοινωνίες με την καθιέρωση τακτικών δρομολογίων με το Πόρτ Σάϊντ και την Αλεξάνδρεια. Η έλευση της τυπογραφίας σήμανε την αρχή της κυπριακής έντυπης παραγωγής και το όχημα διάδοσης ιδεών. Η έκδοση των πρώτων εφημερίδων, των οποίων η καθυστερημένη εμφάνιση αντισταθμίστηκε από τη ραγδαία και πλατειά διάδοσή τους, σημειώθηκε αυτή την περίοδο²⁸.

Η Κύπρος εισέρχεται στη φάση της νεωτερικότητάς της. Μιας ιδιότυπης νεωτερικότητας η οποία στηρίζεται σε δύο σημαντικές αλλαγές στη δημιουργία δύο, θεσμικά αναγνωρισμένων, πολιτικών συνόλων: Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι, και στην κατάργηση του ρόλου και της προνομιακής εξουσίας της Εκκλησίας.²⁹ Μέσα στο πλαίσιο των νέων πολιτικών συνθηκών η Εκκλησία της Κύπρου, ήδη διαμορφωμένη σε θεσμό πολιτικής εξουσίας, διεκδικεί πολιτικό λόγο και ρόλο. Έτσι, η *θρησκευτικοποίηση των πολιτικών ζητημάτων που απασχολούσαν την κοινωνία της Κύπρου στην αυγή του 20^{ου} αιώνα, αφαίρεσε ουσιαστικά μέρος της νεωτερικότητας που εξέφραζε η κυρίαρχη ιδεολογία της εποχής, ο εθνικισμός.*³⁰ Η είσοδος της Κύπρου στην νεωτερική περίοδο, όπου πολιτικοί θεσμοί και ήθη μεταβάλλονταν έγινε με όρους καθόλου νεωτερικούς, οι οποίοι υπέσκαπταν, εν τη γενέση του, το ίδιο το εγχείρημα. Ο φιλελευθερισμός και ο εκσυγχρονισμός που επαγγελλόταν ή επεδίωκε η Βρετανία στην πολιτική ζωή του τόπου εδράστηκε στη θρησκευτικότητα, αφού η πολιτική διάκριση του πληθυσμού έγινε στη βάση

²⁷ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, Κύπρος 1878-1909..., ό.π. σ. 287.

²⁸ Η πρώτη εφημερίδα στην Κύπρο εκδόθηκε το 1878 από τον Θεόδουλο Κωνσταντινίδη. Η αγγλική διοίκηση προέβαλε διάφορες απαιτήσεις για την ικανοποίηση του αιτήματος του κύπριου δάσκαλου για έκδοση εφημερίδας. Ανάμεσα στους όρους ήταν και η υποχρεωτική χρήση της αγγλικής γλώσσας, έτσι η πρώτη εφημερίδα που κυκλοφόρησε στην Κύπρο, τον Αύγουστο το 1878, ήταν η δίγλωσση «ΚΥΠΡΟΣ-CYPRUS». Γενικά για την ιστορία του κυπριακού τύπου βλ. Σοφοκλέους Ανδρέας, *Συμβολή στην Ιστορία του Κυπριακού Τύπου*,... Τόμ. Α΄- Β΄, Intercollege, Λευκωσία, 1995, 1998, 2003.

²⁹ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σία, Η Εκκλησία της Κύπρου και ο Εθναρχικός της Ρόλος 1878-1960: Η «θρησκευτικοποίηση» της «κυπριακής» πολιτικής δράσης: Ένωση, *Σύγχρονα Θέματα, Αφιέρωμα Κύπρος*, τχ. 68-70, σ. 200-201.

³⁰ ΜΙΧΑΗΛ. Ν. ΜΙΧΑΗΛ, *Η Εκκλησία της Κύπρου*..., ό.π. σ. 318.

του θρησκευάματος: «Μωαμεθανοί» και «Μη Μωαμεθανοί». Συνεπώς, η θρησκευτικοποίηση της πολιτικής ζωής κατά τη βρετανική περίοδο, δεν πρέπει να ερμηνεύεται μόνο ως απόρροια της επιθυμίας της Εκκλησίας της Κύπρου να διαφυλάξει, μέσα στο νέο σύστημα διακυβέρνησης, τον πολιτικό της ρόλο, αλλά και ως έμμεσο απότοκο της απροθυμίας ή της αμηχανίας της Βρετανίας να αναγνωρίσει θεσμικά την ελληνική ταυτότητα της πλειοψηφίας του λαού της νέας της κτήσης.

Ο χαρακτηρισμός της πλειοψηφίας με τον γενικό όρο «Μη Μουσουλμάνοι» ο οποίος εμφανίζεται στις απογραφές και στις νομοθετικές ρυθμίσεις, επέτρεψε να κατέλθει ως υποψήφιος βουλευτής στις βουλευτικές εκλογές του 1891, ο άγγλος διοικητής Αμμοχώστου A. H. Young διεκδικώντας θέση από τις έδρες των «Μη Μουσουλμάνων».³¹ Κάτι παρόμοιο, υπό άλλες συνθήκες, επαναλήφθηκε τριάντα χρόνια αργότερα, όταν οι Έλληνες της Κύπρου, ενθαρρυμένοι από τις εξαγγελίες των Συμμάχων μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου για οριστική διευθέτηση των συνόρων με βάση το δίκαιο των εθνοτήτων, αξίωσαν, με «Πρεσβεία» τους στο Λονδίνο, την Ένωση με την Ελλάδα. Απογοητευμένοι από την απάντηση του υφυπουργού Αποικιών L. S. Amery (Οκτώβριος 1920), ότι δεν υπήρχε καμία πιθανότητα πραγματοποίησης της Ένωσης, σημειώνοντας παράλληλα «την ανάγκη για προστασία της μουσουλμανικής μειονότητας»³², κήρυξαν, για πρώτη φορά στην κοινοβουλευτική ιστορία του τόπου, αποχή από τις επικείμενες βουλευτικές εκλογές (Οκτώβριος 1921). Η βρετανική αντίδραση ήταν ακόμη πιο εντυπωσιακή, αφού με την υποστήριξη του άγγλου Επόπτη Παιδείας δύο μαρωνίτες κληρικοί έθεσαν υποψηφιότητα στο εκλογικό διαμέρισμα Λευκωσίας-Κερύνειας και ανακηρύχθηκαν βουλευτές στις επαναληπτικές εκλογές του Νοεμβρίου του 1921. *Για τους Βρετανούς το κοινοβουλευτικό*

---

³¹ Η κυβέρνηση υπό την πίεση της αντίδρασης των Ελλήνων εξέδωσε αρμοστειακή εγκύκλιο, με την οποία κανένας κυβερνητικός υπάλληλος δεν είχε δικαίωμα να διεκδικήσει βουλευτική έδρα χωρίς προηγούμενη άδεια του Αρμοστή. Βεβαίως αυτό δεν επίλυε ουδόλως το θέμα. ΖΑΝΝΕΤΟΣ Φ., *Ιστορία της Νήσου...*, ό.π., σ. 725-745, ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, *Κύπρος 1878-1909...*, ό.π. σ. 291.

³² Η πρεσβεία είχε συνάντηση με τον Βενιζέλο στο Παρίσι, όπου θα πραγματοποιείτο το Συνέδριο της Ειρήνης, ο οποίος απέτρεψε την αντιπροσωπεία να θέσει το αίτημα στο Συνέδριο, θεωρώντας το θέμα αποκλειστικά βρετανικής αρμοδιότητας. ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, *Κύπρος 1909-1922...*, ό.π. σ. 302.

σύστημα μπορούσε να λειτουργήσει εύρυθμα και χωρίς εκπροσώπους της πλειοψηφίας του κυπριακού λαού.³³

Κατά την πρώτη περίοδο της Αγγλοκρατίας, παρά τις εντυπωσιακές καινοτομίες που εισήχθησαν στη διακυβέρνηση, δεν επιδείχθηκε ιδιαίτερη μέριμνα για την οικονομία, η οποία στηριζόταν σχεδόν αποκλειστικά στην αγροτική παραγωγή. Οι Άγγλοι, λόγω κυρίως του ασαφούς καθεστώτος και μέλλοντος του νησιού, δεν προέβηκαν σε οικονομικές τομές και αναπτυξιακά έργα. Ο πληθυσμός της Κύπρου στην συντριπτική του πλειοψηφία ήταν αγράμματος, εξαθλιωμένος με μοναδική του ασχολία την γεωργία. Έτσι η νέα διακυβέρνηση, εκτός από το ήδη συγκροτημένο ενωτικό αίτημα των Ελλήνων είχαν να αντιμετωπίσουν και την κατακραυγή για τον «Υποτελικό Φόρο», ο οποίος επιδείνωνε ακόμη περισσότερο την οικονομική δυσπραγία του κυπριακού λαού. Τα δύο αυτά παλλαϊκά αιτήματα, τα οποία θα αναπτύξουν προοδευτικά μία διαλεκτική σχέση, θα κυριαρχήσουν στην πολιτική επιχειρηματολογία των Ελλήνων με κύριους εκφραστές και διαχειριστές τους την Εκκλησία και την παραδοσιακή εμποροαστική τάξη.

Ο φόρος υποτελείας, ο οποίος δεν στάλθηκε ποτέ στην Υψηλή Πύλη, καθώς οι Βρετανοί κατέθεταν το μεγαλύτερο μέρος του (£81.752) για την αποπληρωμή των τόκων του οθωμανικού δανείου του 1855, που είχε καταγγείλει ο Σουλτάνος κατά το 1876, ήταν ένα δυσβάστακτο οικονομικά βάρος³⁴ για την ήδη εξαθλιωμένη πλειοψηφία του κυπριακού λαού. Το 1887 μάλιστα, Έλληνες και Τούρκοι οργάνωσαν από κοινού παγκύπρια συλλαλητήρια και αποφασίστηκε η αποστολή στο Λονδίνο κοινής «Πρεσβείας» για να ζητηθεί η οικονομική βοήθεια της Βρετανίας για την ανόρθωση της οικονομίας του τόπου. Τελικά οι τούρκοι εκπρόσωποι υπαναχώρησαν, αξιώνοντας να μην τεθεί θέμα κατάργησης του φόρου, τον οποίον συνέδεαν με τη νομιμότητα και τη διαιώνιση της οθωμανικής

---

³³ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, Κύπρος 1909-1922..., ό.π. σ.303

³⁴ Σύμφωνα με τα βρετανικά στοιχεία, τα έσοδα από τη διοίκηση της Κύπρου στην περίοδο 1878-1909 υπολογίζονται σε £6.960.238, ενώ οι δαπάνες ανήλθαν σε £4.053.100. Για τον υποτελικό φόρο καταβλήθηκαν κατά το ίδιο διάστημα £2.842.549, δηλαδή το 40.8% των συνολικών εσόδων! ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, Κύπρος 1909-1922, *Ιστορία του Ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, 2003, τόμ. 6, σ. 288.

κυριότητας στην Κύπρο³⁵, αφού το νησί μέχρι το 1914 ήταν οθωμανικό έδαφος που τελούσε υπό καθεστώς βρετανικής κηδεμονίας.

Παράλληλα με το αίτημα της κατάργησης του υποτελικού φόρου, τα λαϊκά αγροτικά στρώματα που εξακολουθούσαν να μαστίζονται από την φτώχεια, ταλανίζονταν και από την ασύστολη Τοκογλυφία, χωρίς όμως η τελευταία να αποτελέσει σχεδόν ποτέ *σύνθημα της παραδοσιακής πολιτικής και εκκλησιαστικής εξουσίας*.³⁶ Απεναντίας, πολλοί από τους Κύπριους βουλευτές και πολιτευτές ήταν τοκογλύφοι και η «ιδιότητά» τους αυτή ενδυνάμωνε τους δεσμούς τους με τους αγρότες, ενισχύοντας προφανώς ακόμη περισσότερο τις πελατειακές τους σχέσεις.³⁷

Εντούτοις, υπήρξαν και αντίθετες φωνές όπως ο Μητροπολίτης Κιτίου, Νικόδημος Μυλωνάς, ο οποίος ήδη από το 1917, ως χωρεπίσκοπος Σαλαμίνας, διακήρυττε υπέρ των συνεταιρισμών και των γεωργικών τραπεζών. Αργότερα, συνέχισε, ως μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου τον ίδιο αγώνα και ενώπιον του σώματος ανέπτυξε, με μακροσκελή αγόρευσή του (Μάρτιος 1926), την κοινωνική και οικονομική του πολιτική και προέβαλε την ανάγκη ανάπτυξης του συνεργατικού κινήματος.³⁸ Μελετητές της Εκκλησιαστικής Ιστορίας, διατυπώνουν την άποψη ότι ο συνεργατισμός δεν εκπήγασε από την εργατική αγγλική νομοθεσία, τη δεκαετία του '30, *αλλά από τη χριστιανική έμπνευση του τόπου και του λαού*, αφού πατέρας του κυπριακού συνεργατικού είναι ο ανιψιός και υπότροφος του Κιτίου Κυπριανού, Ιωάννης Οικονομίδης.³⁹ Ο Οικονομίδης ίδρυσε στα 1909, στο Λευκόνοικο, το πρώτο συνεργατικό ίδρυμα στην Κύπρο και ήταν και ο εισηγητής του ψηφισθέντος νόμου περί Συνεργατικών Πιστωτικών Ιδρυμάτων το 1914.⁴⁰

---

³⁵ HOLLAND Robert, MARKIDES Diana, *The British...*, .ό.π. σ. 169 και ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, Κύπρος 1878-1909..., ό.π. σ. 292.

³⁶ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, Κύπρος 1909-1922..., ό.π. σ. 306.

³⁷ KIZILYUREK Niyazi, From Traditionalism to Nationalism and Beyond, *The Cyprus Review*, Vol. 5 , Fall 1993, No. 2, p.60. Γενικά για τις πελατειακές σχέσεις στην Κύπρο σε αυτή την περίοδο βλ. τη μελέτη του Hubert FAUSTMANN, «Clientelism in the Greek Cypriot Community of Cyprus under the British Rule», *Πρακτικά Γ΄ Κυπριολογικού Συνεδρίου, τόμ. Γ΄ Νεώτερο Τμήμα*, Λευκωσία 2001, σ. 667-696.

³⁸ ΕΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Βενέδικτος, *Διά την Εκκλησίαν...*, ό.π. σ. 591-592. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σία, «Η Εκκλησία της Κύπρου...», ό.π. σ. 208.

³⁹ ΕΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Βενέδικτος, *Διά την Εκκλησίαν...*, ό.π. σ. 591

⁴⁰ Ο Οικονομίδης κατατάχθηκε εθελοντής στον Ελληνικό Στρατό (1885-1886) και αργότερα σπούδασε νομικά στην Αθήνα. Εργάστηκε ως δικηγόρος στην Πάφο και διετέλεσε δικαστής στη Λεμεσό μέχρι το 1899 όταν και εγκατέλειψε τη δικαστική έδρα για να αναλάβει τη διεύθυνση του πρώτου Ταμιευτηρίου στην Κύπρο «Η Λευκωσία», του οποίου υπήρξε

Στους αστικούς κύκλους της Κύπρου συνειδητοποιήθηκε αργά η σημασία της επίλυσης των αγροτικών προβλημάτων. Μόλις στις εκλογές του 1930 (Οκτώβριος) με την είσοδο του Χριστόδουλου Γαλατόπουλου και του Λοΐζου Φιλίππου στο Νομοθετικό Συμβούλιο θα εκφραστούν από την ιθύνουσα πολιτική τάξη κοινωνικά αιτήματα, όπως η απαλλοτρίωση γης κατά το θεσσαλικό πρότυπο.⁴¹ Μετά τη «νομιμοποίηση» της κατάκτησης του νησιού από τη Βρετανία με τη συνθήκη της Λωζάννης, και την ανακήρυξη της Κύπρου σε Αποικία του Στέμματος, το Λονδίνο θέτοντας μακροπρόθεσμους στόχους άρχισε να ενισχύσει την τοπική οικονομία. Ήταν αυτή την περίοδο που εμφανίστηκαν τα πρώτα κόμματα, όπως το Αγροτικό και το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου (ΚΚΚ). Τα κηρύγματα του ΚΚΚ για κοινωνική ασφάλεια, οκτάωρο, απαλλοτρίωση εκκλησιαστικής γης, διανομή γης στους ακτήμονες και απόσβεση των αγροτικών χρεών, είχαν απήχηση στα λαϊκότερα στρώματα της κυπριακής κοινωνίας. Μέσα σε αυτό το κλίμα οργανώνονται και οι πρώτες εργατικές κινητοποιήσεις με σημαντικότερη την απεργία στα Αμιαντορυχεία Τροόδους το 1929. Στα τέλη της δεκαετίας του '20 και παρά την κατάργηση του «υποτελικού φόρου» τα άλλα μέτρα της αγγλικής διοίκησης δεν κάλυψαν τις προσδοκίες, τουλάχιστον της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Ο νέος ποινικός κώδικας ιδιαίτερα αυστηρός και αναχρονιστικός, με διατάξεις όπως η επιβολή της ποινής μαστιγώματος και τα συχνά βασιλικά διατάγματα τα οποία παρέκαμπταν την κοινοβουλευτική βούληση,⁴² σε συνδυασμό με την αναζωπύρωση του ελληνικού αλυτρωτισμού οδήγησαν στην εξέγερση του 1931, τα γνωστά Οκτωβριανά. Στην υποκίνηση των γεγονότων μεγάλο ρόλο είχε ο νέος πρόξενος της Ελλάδας στην Κύπρο, ο κυπριακής καταγωγής Αλέξης Κύρου,⁴³ ο οποίος τελικά ανακλήθηκε από την Ελληνική Κυβέρνηση και οι άλλοι πρωτεργάτες των γεγονότων απελάθηκαν από το νησί.

εμπνευστής. Η «Λευκωσία» μετατράπηκε το 1912 σε τραπεζικό ίδρυμα, την Τράπεζα Κύπρου. ΚΟΥΔΟΥΝΑΡΗΣ Α., *Βιογραφικόν Λεξικόν...*, ό.π. σ. 309

⁴¹ ΠΙΚΡΟΣ Γιάννης, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, Αθήνα 1980, σ. 75-77.

⁴² ΠΙΚΡΟΣ Γιάννης, *Ο Βενιζέλος...*, 84. ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Π., «Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο», *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 19, σ.507.

⁴³ Για τη δράση του Κύρου βλ. ανάμεσα σε άλλα ΠΙΚΡΟΣ Γιάννης, *Ο Βενιζέλος...*, σ. 83, 85-93.

Η «αποικιακή αντεπανάσταση»⁴⁴ η οποία στόχευε στην στην ριζική καταπολέμηση της «στασιαστικής κίνησης» ήταν δριμεία. Αναστάλησαν όλες οι πολιτικές ελευθερίες, το Νομοθετικό Συμβούλιο και οι δημοτικές εκλογές καταργήθηκαν και οι δημοτικές αρχές διορίζονταν από την κυβέρνηση. Διαλύθηκαν τα πολιτικά κόμματα και το Κομμουνιστικό Κόμμα κηρύχθηκε παράνομο. Απαγορεύθηκε κάθε πολιτική δραστηριότητα, επιβλήθηκε αυστηρότατη λογοκρισία στον Τύπο και στην αλληλογραφία και υπήρξε έλεγχος των εκκλησιαστικών και των εκπαιδευτικών υποθέσεων. Επιπρόσθετα επιβλήθηκε ειδική φορολογία-πρόστιμο στον χριστιανικό πληθυσμό για τις οικονομικές ζημιές που προκλήθηκαν στα επεισόδια.

Η περίοδος αυτή, η χειρότερη της αποικιακής διακυβέρνησης, έμεινε γνωστή ως «Παλμεροκρατία» από το όνομα του κυβερνήτη H. R. Palmer (1933-1939). Τα κοσμογονικά γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου δεν άφησαν ανεπηρέαστη την Κύπρο. Μαζί με την σταδιακή φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος άρχισε να αναζωοπυρώνεται και η ενωτική κίνηση. Η συμβολή των Κυπρίων στον πόλεμος δεν ήταν αμελητέα., πέρα από τους Έλληνες που κατατάχθηκαν στον ελληνικό στρατό χιλιάδες άλλοι Κύπριοι, Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι στρατολογήθηκαν στο *Κυπριακό Σύνταγμα* και στην *Κυπριακή Εθελοντική Δύναμη*. Σύμφωνα με πρόσφατες μελέτες, στον βρετανικό στρατό κατατάχθηκαν 20.000 Κύπριοι στρατιώτες (Έλληνες και Τούρκοι).⁴⁵ Αποτέλεσμα της χαλάρωσης των δικτατορικών μέτρων ήταν η επαναφορά των δημοτικών εκλογών, η ίδρυση συντεχνιών όπως οι *Νέες Συντεχνίες*, που αργότερα εξελίχθηκε στη Συντεχνία Εργαζομένων Κύπρου (ΣΕΚ)⁴⁶, η Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία (ΠΕΟ)⁴⁷ και η εμφάνιση κομμάτων. Το Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ)⁴⁸ ιδρύθηκε από παλαιά μέλη του ΚΚΚ και προσωπικότητες του αστικού χώρου, σημαντικότερο κόμμα της Δεξιάς ήταν το Κυπριακόν Εθνικόν Κόμμα (ΚΕΚ). Την ίδιο περίοδο ιδρύονται ο ΚΑΤΑΚ (σύνδεσμος προστασία της τουρκικής μειονότητας Κύπρου), και το Ενιαίο Τουρκικό Εθνικό Κόμμα Κύπρου, με

⁴⁴ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Π., όπ., σ.510.

⁴⁵ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Π., όπ. σ. 514.

⁴⁶ Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Γρηγόρης, *Ιστορία της ΣΕΚ, τόμ. 1^{ος} περίοδος μέχρι το 1950*. Λευκωσία 1994.

⁴⁷ Βλ. *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ 1941-1991*, Έκδοση ΠΕΟ, Λευκωσία 1991. *Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας*, ΠΕΟ, Λευκωσία 1987.

⁴⁸ Βλ. ADAMS T. W. , *AKEL: The Communist Party of Cyprus*, Stanford, California, 1971.

ηγέτη τον γιατρό Fazil Kucuk. Στον κυπριακό μεταπολεμικό κόσμο θα κυριαρχήσει η ελληνική ενδοκοινοτική αντιπαράθεση Δεξιάς-Αριστεράς, αντίκτυπος και του εμφυλίου στην Ελλάδα, η δυναμική αναζωπύρωση του ενωτικού κινήματος και η σύγκρουση του ελληνικού και του τουρκικού εθνικισμού.

2.2 Η ανάπτυξη του εθνικισμού στην Κύπρο.

Για την ανάπτυξη του εθνικισμού στην Κύπρο και τις σχέσεις των δύο κοινοτήτων, οι οποίες δεν έχουν ακόμη επαρκώς μελετηθεί, έχουν κατά καιρούς επιχειρηθεί διάφορες προσεγγίσεις και προταθεί ποικίλες ερμηνείες. Αναντίλεκτο είναι το γεγονός ότι, κατά τη μακρά περίοδο της οθωμανικής κατοχής τα ασθενέστερα κυρίως οικονομικά αγροτικά στρώματα των μουσουλμάνων και των χριστιανών ζούσαν ειρηνικά, μοιράζονταν την ίδια σκληρή καθημερινότητα και σε κάποιες περιπτώσεις και τους ίδιους αγώνες. Κατοικούσαν στις ίδιες περιοχές χωρίς κανένα μοντέλο γεωγραφικής κατανομής αφού το μεγαλύτερο μέρος των αγροτικών μουσουλμανικών πληθυσμών προήλθε από τον εξισλαμισμό χριστιανικών κοινοτήτων.⁴⁹

Παρά το γεγονός ότι η άνοδος και ο ανταγωνισμός των εθνικισμών στην Κύπρο έγιναν διεθνώς γνωστοί στη δεκαετία του 1950, εντούτοις, διέγραψαν άλλοτε ασύγχρονη και άλλοτε παράλληλη πορεία, εκατόν και πλέον χρόνων. Ο ελληνικός εθνικισμός, πρωϊμότερος, κατά έναν αιώνα, του τουρκικού, άρχισε να διαμορφώνεται, όπως έχει αναπτυχθεί προηγουμένως, μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους.⁵⁰ Τότε, η ελληνική κοινότητα εύκολα, εγκατέλειψε το Φανάρι και στράφηκε στην Αθήνα. Στη μετατόπιση του κέντρου του «μητροπολιτικού προσανατολισμού» συνέβαλε και η από αιώνες, αυτονομία της Κυπριακής Εκκλησίας.

Μια ιδιαίτερη έκφραση του κυπριακού ενωτικού κινήματος αποτέλεσε το φαινόμενο του εθελοντισμού και της διενέργειας «εθνικών εράνων». Εθελοντές από την Κύπρο και οικονομική βοήθεια στάλθηκαν στην Ελλάδα στις επιστρατεύσεις του 1880 και του 1885-1886 ενώ Κύπριοι άτακτοι έλαβαν μέρος στις Κρητικές Επαναστάσεις του 1896-1897, στη Θεσσαλία το 1897 με τα σώματα της «Εθνικής Εταιρείας» και στο Μακεδονικό Αγώνα, στα 1904-

---

⁴⁹ ATTALIDES Michael., "The Turkish-Cypriots: Their relations..." ό.π. σ. 36.

⁵⁰ Βλ. πιο πάνω σ. 16

1908, καθώς και στους Βαλκανικούς Πολέμους στα 1912-13.⁵¹ Το ιδιότυπο καθεστώς της Κύπρου μέχρι το 1914 ήταν το κυριότερο επιχείρημα που προέβαλλε η Βρετανία στα εθνικά αιτήματα των Ελλήνων σε αυτή την περίοδο. Η επίκληση των συμβατικών της υποχρεώσεων έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του προστατευτικού της ρόλου έναντι των μουσουλμάνων στην Κύπρο αναχαίτιζαν τα αιτήματα των Ελλήνων.

Ο ελληνικός εθνικισμός στην Κύπρο εκδηλώθηκε ως ένα αλυτρωτικό κίνημα και ως τέτοιο επανέλαβε όλα τα αλυτρωτικά πρότυπα του ελληνισμού. Για προφανείς λόγους, το επτανησιακό προηγούμενο αποτέλεσε το πρότυπο στο οποίο οικοδομήθηκε, αμέσως μετά την καθεστωτική αλλαγή του 1878 και τη διαμόρφωση στοιχειώδους πολιτικής ζωής, το ενωτικό κίνημα στην Κύπρο.⁵² Οι Έλληνες της Κύπρου συνεπαρμένοι από την έκβαση του Επτανησιακού, μετέφεραν και αναπαρήγαγαν τις μεθόδους και την τυπολογία που μεταχειρίστηκαν και οι Επτανήσιοι στη διεκδίκηση της Ένωσης. Με υπομνήματα (1879, 1881, 1882), ψηφίσματα στο νομοθετικό σώμα, εκδηλώσεις, εορτασμούς, συλλαλητήρια και με πρεσβείες (1889, 1912, 1918-20) προέτασαν το ενωτικό αίτημα και αξίωναν από την κυβέρνηση του ευγενούς και ομόθρησκου αγγλικού έθνους την επανάληψη της μοίρας των Ιονίων.

Εντούτοις, υπήρξαν περίοδοι που συγκροτήθηκε εναλλακτικός πολιτικός λόγος, περισσότερο ως αποτέλεσμα της αδιέξοδης πολιτικής της ηγεσίας της ελληνικής κοινότητας και λιγότερο ως απότοκο της ψύχραιμης διαμόρφωσης μιας Real Politik. Ο λεμεσιανός βουλευτής Χριστόδουλος Σώζος⁵³, ο

---

⁵¹ Γενικά για τον κυπριακό εθελοντισμό βλ. τις μελέτες του Πέτρου ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Συμβολή στην Ιστορία του Κυπριακού Εθελοντισμού*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1997. Υπόδουλοι Ελευθερωταί αδελφών αλυτρώτων. *Επιστολές, Πολεμικά Ημερολόγια και Ανταποκρίσεις Κυπρίων εθελοντών από την Ήπειρο και τη Μακεδονία του 1912-13*, Λευκωσία 1999 και *Φαεινόν σημείον ατυχούς πολέμου: Η συμμετοχή της Κύπρου στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*, Λευκωσία, 2001,

⁵² ΓΕΩΡΓΗΣ Γιώργος, «Ο Αντίκτυπος της Ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα στην Κύπρο», *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Τόμ. Γ' Νεώτερο Τμήμα*, Λευκωσία 2001, σ. 388

⁵³ Ο Χριστόδουλος Σώζος γεννήθηκε στη Λεμεσό, γόνος αριστοκρατικής οικογένειας, σπούδασε Νομικά στο Λονδίνο και εργάστηκε ως δικηγόρος στην Κερύνεια, στο Κτήμα και στη Λεμεσό. Διετέλεσε μέλος του Νομοθετικού (1901-1906, 1907-1911), και του Εκτελεστικού Συμβουλίου (1911-1912), Δήμαρχος Λεμεσού (1908-1909, 1909-1911, 1911-1912) και Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού. Με δικά του έξοδα πραγματοποίησε πολύμηνο ταξίδι (1906 και 1912) στο Λονδίνο, όπου είχε επαφές με βρετανούς πολιτικούς για την προώθηση των κυπριακών συμφερόντων. Διατηρώντας την οικογενειακή παράδοση του

σπουδαιότερος ίσως πολιτευτής της πρώϊμης Αγγλοκρατίας, πρώτος, κατέθεσε πρόταση για προώθηση λύσης αυτονομίας, ως πλησιέστερη προς την ένωση, και με περισσότερες πιθανότητες αποδοχής από τους Βρετανούς. Η πρόταση αυτή σημειώθηκε μετά την ατελέσφορη πολιτική κρίση του 1912, όταν οι Έλληνες βουλευτές παραιτήθηκαν από το Νομοθετικό Συμβούλιο και διέκοψαν κάθε επαφή με τον Αρμοστή, ως απάντηση στην απόρριψη των αιτημάτων τους για παροχή αναλογικής εκπροσώπησης Ελλήνων και Τούρκων στο Νομοθετικό Συμβούλιο, για κατάργηση του φόρου υποτελείας και για απαγόρευση της συμμετοχής των «επισήμων» μελών στις ψηφοφορίες. Οι «αυτονομιακοί» - οι υποστηρικτές της πρότασης, κατηγορήθηκαν ως προδότες και η ίδια η πρόταση όχι μόνο αγνοήθηκε στην εποχή της αλλά καταδικάστηκε στις επόμενες δεκαετίες και στη βιβλιογραφική αποσιώπηση.⁵⁴

Πρέπει να σημειωθεί ότι παρά τα έντονα διαβήματα των Ελληνοκυπρίων και την ποικιλόμορφη συμβολή τους στους απελευθερωτικούς αγώνες των Ελλήνων, το Κυπριακό δεν απασχόλησε τις ελληνικές κυβερνήσεις σοβαρά παρά μόνο μέχρι τα τέλη του 1912, όταν η Αθήνα άρχισε να θορυβείται από την πολιτική κρίση που σημειώθηκε στο νησί. Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος, το Κρητικό, το Μακεδονικό αλλά και τα εσωτερικά προβλήματα της Ελλάδας δεν της επέτρεπαν να διευρύνει την ατζέντα της εξωτερική της πολιτικής. Η πολιτική κρίση του 1912⁵⁵ και οι συζητήσεις που ακολούθησαν στο Λονδίνο ανάμεσα στον υπουργό Αποικιών και στην «Κυπριακή Πρεσβεία», προκάλεσαν το ενδιαφέρον της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία διά του νέου υπουργού Εξωτερικών, Λάμπρου Κορομηλά, ζήτησε από τον Έλληνα πρέσβη στο Λονδίνο, Ιωάννη Γεννάδιο να παρέχει συνεχή ενημέρωση για τα κυπριακά πράγματα.⁵⁶

εθνικού εθελοντισμού (ο παππούς του πολέμησε στην Ακρόπολη υπό τον Φαβιέρο και ο πατέρας του στην Κρήτη το 1866), κατετάγη εθελοντής στον ελληνικό στρατό κατά τους Βαλκανικούς πολέμους και βρήκε ηρωικό θάνατο (6.12.1912) στη μάχη της Μανωλιάσας απέναντι από το Μπιζάνι. ΚΟΥΔΟΥΝΑΡΗΣ Αριστείδης, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2005, σ.417-418.

⁵⁴ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Π., «Κύπρος 1909-1922...», ό.π. σ. 296.

⁵⁵ Βλ. πιο κάτω σ. 31

⁵⁶ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, «Το κυπριακό ενωτικό αίτημα ανάμεσα στη «Θύρα των Ιδανικών» και την «Πραγματική Πολιτική» Δύο Εκθέσεις του Ιωάννη Γενναδίου (1911-1912)», *Επετηρίδα ΚΕΕ*, XXVII, 2001, σ. 281.

Την ίδια εποχή αρχίζει να διαμορφώνεται και η στρατηγική της Ελλάδας έναντι του Κυπριακού. Ο Γεννάδιος, συνέταξε από το Λονδίνο, δύο εκθέσεις προς το Υπουργείο του για την Κύπρο, μέσα από τις οποίες φαίνεται η πίστη στη διαλλακτική και εξελικτική επίλυση του ζητήματος μέσα στο πλαίσιο της ελληνοβρετανικής φιλίας. Πάνω στην ίδια φιλοσοφία θα εδραστεί η ελληνική πολιτική στο Κυπριακό, μέχρι τη διεθνοποίησή του θέματος το 1954 με την προσφυγή στον ΟΗΕ. Ο Ιωάννης Γεννάδιος γράφει το 1912 από το Λονδίνο:

*«...Εις ημάς συμφέρει να την πείθωμεν [Αγγλία] ότι δυνάμεθα να είμεθα βοηθητικοί και ωφέλιμοι αυτήν εν τη Ανατολή-υπό όρους. Μη λησμονήτε δε ουδέ τούτο, ότι η θέσις της Επτανήσου επί προστασίας ήτο όλως διάφορος της υμετέρας, και κατά τας διεθνείς συνθήκας και διότι εκεί δεν υπήρχον Οθωμανοί, όπως χρησιμεύσωσιν ως αντισήκωμα. Όλος ο πληθυσμός ήτο ελληνικός... Το δυστύχημα είναι ότι το Οθωμανικόν στοιχείον, το οποίον κάποτε ύπνωπτε και κατ' ολίγον εμειούτο, ανέλαβε επ'εσχάτων νέαν ζωήν. Τούτο οφείλεται εν μέρει εις το Κίνημα των Νεοτούρκων, αλλά και εις τα ερεθιστικά και κενάς επιδείξεις των ημετέρων, οίτινες, εορτάζοντες θορυβωδώς και θεατρικώς την εθνικήν και βασιλικήν εορτήν, άκοντες προέτρεψαν τους Οθωμανούς να εξυπνήσωσι, υποκινούμενο εις τούτο και υπό των εν Κύπρω Άγγλων, ζητούντων αντίσταθμόν τι ατά της βίας των Κυπρίων. Υποβοηθεί δε την αφύπνισιν ατύτην η Αγγλική Διοίκησις παντί σθένει, αναγνωρίζουσα τας εορτάς των Οθωμανών και διά της στρατιωτικής μουσικής, και δι' επισήμου του Αρμοστού επισκέψεως προς Καδήν, και δι' άλλων τοιούτων τιμητικών επιδείξεων, αίτινες ουδέποτε επιδαψιλεύονται εις το Ελληνικόν στοιχείον...»*⁵⁷

Η προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα το 1915, δικαίωσε προς στιγμή τη γραμμή της επτανησιοποίησης του Κυπριακού,⁵⁸ γραμμή που έληξε τον

⁵⁷ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Π. «Το κυπριακό ενωτικό αίτημα...» ό.π, σ. 282, 287.

⁵⁸ Γεωργής Γιώργος, «Ο Αντίκτυπος...» ό.π. σ. 394

Οκτώβριο του 1931.⁵⁹ Επιπρόσθετα πρόσφερε μια ηθική έστω ικανοποίηση στους Ελληνοκυπρίους, αφού η πρόταση συνιστούσε αναγνώριση του δίκαιου του αιτήματός τους, ικανοποίηση που δε μετρίαζε την απογοήτευσή τους για την απόρριψη της πρότασης από τη διχασμένη Ελλάδα. Οι προσδοκίες που δημιουργούσε το επτανησιακό πρότυπο, συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός φραστικού ριζοσπαστισμού,⁶⁰ τουλάχιστο μέχρι τα Οκτωβριανά, ο οποίος εκφράστηκε με τη νέα γενιά Ελλήνων πολιτευτών. Η σύγκρουση δύο πολιτικών γενιών, δύο πολιτικών σχολών σκέψης, ήταν αυτή που έδωσε διαστάσεις εμφυλίου στην διαμάχη για τη διαδοχή του αρχιεπισκοπικού θρόνου, η οποία ταλάνισε για μία δεκαετία (1900-1910) την κυπριακή κοινωνία. Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, όπως εύστοχα διατύπωσε ο Εγγλεζάκης:

Πέρα από πόλεμος δύο μεσαιωνικών αρχόντων, ήταν η σύγκρουση δύο τάξεων, της παλιάς και της νέας, δύο ιδεολογιών, του φιλελεύθερου συντηρητισμού της Λευκωσίας που έβγαινε από την τουρκοκρατούμενη Κύπρο, και του συντηρητικού φιλελευθερισμού της Λεμεσού και της Λάρνακας, που εμφανίστηκαν με τη νέα γενιά - που δεν είχε ουσιαστικά γνωρίσει την Τουρκοκρατία. Αυτόματα ήταν η σύγκρουση δύο στάσεων προγραμμάτων έναντι της Αγγλίας. Η Κιτιακή πλειοψηφία διάλεξε το ριζοσπαστισμό και είχε για ήρωά της τον ανδρείο Αχιλλέα, η Κυρηνειακή μειοψηφία ευνοούσε μια πιο ευέλικτη και ρεαλιστική διπλωματία, και ήρωά της είχε τον πανούργο Οδυσσέα, με τον οποίο κερδήθηκε τελικά ο Τρωϊκός Πόλεμος.⁶¹

Ο ανένδοτος ενωτικός αγώνας κορυφώθηκε ιδιαίτερα μετά την ανακήρυξη της Κύπρου σε αποικία του στέμματος και την κατάργηση των συμβατικών

⁵⁹ Για τα γεγονότα του 1931 γνωστά και ως «Οκτωβριανά» βλ. ανάμεσα σε άλλα, GEORGALLIDES G., *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: The causes of the 1931 crises*, Nicosia 1985, Georgallides G., "British Policy on Cyprus during 1931", *Πρακτικά Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, Τόμ. Γ' (Μέρος Α'), Λευκωσία 1973, σ. 95-104, ΠΙΚΡΟΣ Γιάννης, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κωνσταντίνος, *Ελευθέριος Βενιζέλος, Δώδεκα μελετήματα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.

⁶⁰ ΤΖΕΡΜΙΑΣ Παύλος, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας...*, ό.π., σ.92

⁶¹ ΕΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Βενέδικτος, *Διά την Εκκλησίαν...*, ό.π. σ. 582

Την ίδια εποχή αρχίζει να διαμορφώνεται και η στρατηγική της Ελλάδας έναντι του Κυπριακού. Ο Γεννάδιος, συνέταξε από το Λονδίνο, δύο εκθέσεις προς το Υπουργείο του για την Κύπρο, μέσα από τις οποίες φαίνεται η πίστη στη διαλλακτική και εξελικτική επίλυση του ζητήματος μέσα στο πλαίσιο της ελληνοβρετανικής φιλίας. Πάνω στην ίδια φιλοσοφία θα εδραστεί η ελληνική πολιτική στο Κυπριακό, μέχρι τη διεθνοποίησή του θέματος το 1954 με την προσφυγή στον ΟΗΕ. Ο Ιωάννης Γεννάδιος γράφει το 1912 από το Λονδίνο:

*«...Εις ημάς συμφέρει να την πείθωμεν [Αγγλία] ότι δυνάμεθα να είμεθα βοηθητικοί και ωφέλιμοι αυτήν εν τη Ανατολή-υπό όρους. Μη λησμονήτε δε ουδέ τούτο, ότι η θέσις της Επτανήσου επί προστασίας ήτο όλως διάφορος της υμετέρας, και κατά τας διεθνείς συνθήκας και διότι εκεί δεν υπήρχον Οθωμανοί, όπως χρησιμεύσωσιν ως αντισήκωμα. Όλος ο πληθυσμός ήτο ελληνικός... Το δυστύχημα είναι ότι το Οθωμανικόν στοιχείον, το οποίον κάποτε ύπνωτε και κατ' ολίγον εμειούτο, ανέλαβε επ' εσχάτων νέαν ζωήν. Τούτο οφείλεται εν μέρει εις το Κίνημα των Νεοτούρκων, αλλά και εις τα ερεθιστικά και κενάς επιδείξεις των ημετέρων, οίτινες, εορτάζοντες θορυβωδώς και θεατρικώς την εθνικήν και βασιλικήν εορτήν, άκοντες προέτρεψαν τους Οθωμανούς να εξυπνήσωσι, υποκινούμενο εις τούτο και υπό των εν Κύπρω Άγγλων, ζητούντων αντίσταθμόν τι ατά της βίας των Κυπρίων. Υποβοηθεί δε την αφύπνισιν ατύτην η Αγγλική Διοίκησις παντί σθένει, αναγνωρίζουσα τας εορτάς των Οθωμανών και διά της στρατιωτικής μουσικής, και δι' επισήμου του Αρμοστού επισκέψεως προς Καδήν, και δι' άλλων τοιούτων τιμητικών επιδείξεων, αίτινες ουδέποτε επιδαψιλεύονται εις το Ελληνικόν στοιχείον...»*⁵⁷

Η προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα το 1915, δικαίωσε προς στιγμή τη γραμμή της επτανησιοποίησης του Κυπριακού,⁵⁸ γραμμή που έληξε τον

⁵⁷ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Π. «Το κυπριακό ενωτικό αίτημα...» ό.π, σ. 282, 287.

⁵⁸ Γεωργής Γιώργος, «Ο Αντίκτυπος...» ό.π. σ. 394

Οκτώβριο του 1931.⁵⁹ Επιπρόσθετα πρόσφερε μια ηθική έστω ικανοποίηση στους Ελληνοκυπρίους, αφού η πρόταση συνιστούσε αναγνώριση του δίκαιου του αιτήματός τους, ικανοποίηση που δε μετρίαζε την απογοήτευσή τους για την απόρριψη της πρότασης από τη διχασμένη Ελλάδα. Οι προσδοκίες που δημιουργούσε το επτανησιακό πρότυπο, συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός *φραστικού ριζοσπαστισμού*,⁶⁰ τουλάχιστο μέχρι τα Οκτωβριανά, ο οποίος εκφράστηκε με τη νέα γενιά Ελλήνων πολιτευτών. Η σύγκρουση δύο πολιτικών γενιών, δύο πολιτικών σχολών σκέψης, ήταν αυτή που έδωσε διαστάσεις εμφυλίου στην διαμάχη για τη διαδοχή του αρχιεπισκοπικού θρόνου, η οποία ταλάνισε για μία δεκαετία (1900-1910) την κυπριακή κοινωνία. Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, όπως εύστοχα διατύπωσε ο Εγγλεζάκης:

Πέρα από πόλεμος δύο μεσαιωνικών αρχόντων, ήταν η σύγκρουση δύο τάξεων, της παλιάς και της νέας, δύο ιδεολογιών, του φιλελεύθερου συντηρητισμού της Λευκωσίας που έβγαινε από την τουρκοκρατούμενη Κύπρο, και του συντηρητικού φιλελευθερισμού της Λεμεσού και της Λάρνακας, που εμφανίστηκαν με τη νέα γενιά - που δεν είχε ουσιαστικά γνωρίσει την Τουρκοκρατία. Αυτόματα ήταν η σύγκρουση δύο στάσεων προγραμμάτων έναντι της Αγγλίας. Η Κιτιακή πλειοψηφία διάλεξε το ριζοσπαστισμό και είχε για ήρωά της τον ανδρείο Αχιλλέα, η Κυρηνειακή μειοψηφία ευνοούσε μια πιο ευέλικτη και ρεαλιστική διπλωματία, και ήρωά της είχε τον πανούργο Οδυσσέα, με τον οποίο κερδήθηκε τελικά ο Τρωϊκός Πόλεμος.⁶¹

Ο ανένδοτος ενωτικός αγώνας κορυφώθηκε ιδιαίτερα μετά την ανακήρυξη της Κύπρου σε αποικία του στέμματος και την κατάργηση των συμβατικών

---

⁵⁹ Για τα γεγονότα του 1931 γνωστά και ως «Οκτωβριανά» βλ. ανάμεσα σε άλλα, GEORGALLIDES G., *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: The causes of the 1931 crises*, Nicosia 1985, Georgallides G., "British Policy on Cyprus during 1931", *Πρακτικά Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Τόμ. Γ' (Μέρος Α')*, Λευκωσία 1973, σ. 95-104, ΠΙΚΡΟΣ Γιάννης, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κωνσταντίνος, *Ελευθέριος Βενιζέλος, Δώδεκα μελετήματα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.

⁶⁰ ΤΖΕΡΜΙΑΣ Παύλος, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας...*, ό.π., σ.92

⁶¹ ΕΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Βενέδικτος, *Διά την Εκκλησίαν...*, ό.π. σ. 582

υποχρεώσεων της Βρετανίας έναντι της Τουρκίας. Ακριβώς εδώ όμως τα πράγματα στην Κύπρο γίνονταν ακόμη πιο πολύπλοκα, αφού η Βρετανία μπορούσε πλέον χωρίς δεσμεύσεις να αναπτύξει την όποια κυπριακή πολιτική της, για την προώθηση των συμφερόντων της, τα οποία σαφώς δεν ικανοποιούνταν με τον αγώνα για Ένωση και μόνο Ένωση. Η γραμμή αυτή έφερνε τους Έλληνες της Κύπρου αντιμέτωπους, φανερά πλέον, και με τους Τούρκους του νησιού, η ύπαρξη των οποίων δεν είχε ληφθεί σοβαρά υπόψη και ούτε συστηματικές προσπάθειες προσέγγισης τους έγιναν από την ελληνική κοινότητα. Οι περιστασιακές τοποθετήσεις των Ελληνοκυπρίων πολιτευτών, όπως του Μελέτιου Μεταξάκη και του Ευάγγελου Χατζηϊωάννου *για την ανάγκη ισοπολιτείας στα εδάφη που προσαρτήθηκαν στο ελληνικό κράτος, και για την πλήρη ισότητα των νέων υπηκόων του ελληνικού βασιλείου και ότι, εντός της νήσου πρέπει να αποφύγομεν τας φυλετικά προστριβάς*⁶² δεν ήταν ικανές για να ενστερνιστεί η τουρκική κοινότητα το αλυτρωτικό όραμα της ελληνικής. Απεναντίας, όσο απομακρυνόταν το ενδεχόμενο συγκροτημένης συνεργασίας σε πολιτικό επίπεδο, ανάμεσα στις δύο κοινότητες τόσο περισσότερο η στρατηγική των Βρετανών και της μειοψηφούσας κοινότητας συνέκλιναν.

Στην επικρατούσα, σχετική με το θέμα, βιβλιογραφία λαμβάνεται ως δεδομένο ότι, ο τουρκικός εθνικισμός εκδηλώθηκε μόλις πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Εντούτοις, νεώτερες μελέτες έρχονται να ανατρέψουν την κυρίαρχη αυτή άποψη και τοποθετούν τις ρίζες του στο τέλος του 19^{ου} αιώνα. Στην άνοδο του συνέβαλαν τόσο η βρετανική αποικιακή πολιτική και η παγίωση του ελληνικού εθνικισμού όσο και οι συνεχείς πολιτιστικές και πολιτικές επαφές των Οθωμανών με την ευρύτερη οθωμανική επικράτεια αλλά κυρίως αργότερα με την Τουρκική Δημοκρατία.⁶³ Συνάγεται λοιπόν ότι στην καθυστερημένη, σε σχέση με τον ελληνικό εθνικισμό, ανάπτυξή του, συνέβαλε η απουσία ενός εθνικού κέντρου και η έλλειψη εθνικού προσανατολισμού στην εκπαίδευση, που παρέμενε μέχρι το 1923

---

⁶² ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι...*, ό.π., σ. 301-302.

⁶³ NEVZAT Altay, *Nationalism Amongst the Turks of Cyprus: The First Wave*, Oulun Yliopisto, Oulu, Finland, 2005. KITROMILIDES P., «The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict», *Journal of Hellenic Diaspora*, Vol. VI, No. 4, Winter 1979, p. 25.

επικεντρωμένη στην παροχή θρησκευτικής μόρφωσης και στην εκμάθηση της αραβικής.⁶⁴ Η παιδεία όπως και ο τύπος, πέρα από τον προφανή εκπαιδευτικό και ενημερωτικό τους ρόλο, συνέβαλαν και για τις δύο κοινότητες, στη διαμόρφωση του εθνικού φρονήματος.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1890, ιδίως κατά την περίοδο του ελληνοτουρκικού πολέμου (1897), παρατηρήθηκε ένταση στις σχέσεις των δύο κοινοτήτων.⁶⁵ Ανάλογη ένταση προκλήθηκε και το 1912 εξαιτίας του ιταλοτουρκικού πολέμου και της κατάληψης των Δωδεκανήσων. Η κορύφωση των επεισοδίων στη Λεμεσό, γνωστά ως «γεγονότα του κατακλυσμού», προκάλεσαν την επέμβαση της αστυνομίας. Από τις συμπλοκές και τα πυρά των αρχών σημειώθηκαν έξι θάνατοι και πολλοί τραυματισμοί. Είναι σε αυτή την περίοδο που παρατηρήθηκαν μετακινήσεις πληθυσμών (χριστιανών και μουσουλμάνων) κυρίως από μικρά μεικτά χωριά, όπου αποτελούσαν μειοψηφίες, στις πόλεις ή σε μεγαλύτερες κωμοπόλεις.⁶⁶ Η αναζωοπύρωση του ενωτικού αιτήματος στην Κύπρο, ως αποτέλεσμα της νικηφόρας πορείας των Ελλήνων στους Βαλκανικούς Πολέμους και η παράλληλη συρρίκνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, απογοήτευσε στους Τούρκους. Με υπόμνημα τους προς το Υπουργείο Αποικιών (Δεκέμβριος 1912), ζήτησαν την προσάρτηση της Κύπρου στην Βρετανία ή στην Αίγυπτο *προτείνοντας ουσιαστικά την αποκοπή της οθωμανικής επικυριαρχίας*.⁶⁷

Ποικίλα διαβήματα διαμαρτυρίας από μέρους των Τούρκων, προκαλούσε οποιαδήποτε ενωσιολογική φημολογία, την ίδια ώρα που κάθε τουρκική επιτυχία στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο ενδυνάμωνε τα εθνικά τους αισθήματα, όπως αποκαλύπτουν η διεξαγωγή εράνων για την ενίσχυση του τουρκικού στρατού και στόλου, κατά το πρότυπο των εθνικών εράνων που διενεργούσε η ελληνική κοινότητα. Κατά τη διάρκεια του ελληνοβουλγαρικού πολέμου, η επέτειος της ανακήρυξης του Συντάγματος γιορτάστηκε πανηγυρικά από τους

---

⁶⁴ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Στέφανος, «Παράλληλες διαδρομές διαφορετικές ταχύτητες. Η γένεση του ελληνικού και του τουρκικού εθνικισμού στην Κύπρο», *Σύγχρονα Θέματα, Αφιέρωμα 20 Χρόνια Κύπρος*, τχ. 68-70, Ιούλιος 98-Μάρτιος 99, σ. 22.

⁶⁵ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, «Κύπρος 1878-1909...», ό.π. σ. 292

⁶⁶ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Π., «Κύπρος 1909-1922...», ό.π. σ. 296. ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Π., *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Συμβολή στην ιστορία του Κυπριακού Εθελοντισμού*, Λευκωσία 1997, σ. 288.

⁶⁷ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Π., «Κύπρος 1909-1922...», ό.π. σ. 296.

Τούρκους στην Κύπρο και σε αυτό συνέβαλε και η ανακατάληψη της Ανδριανουπόλεως από τον τουρκικό στρατό.⁶⁸

Τομή για τις εξελίξεις στη μουσουλμανική κοινότητα και όχι μόνον, αποτέλεσε η αναδιοργάνωση και ο εκσυγχρονισμός του τουρκικού κράτους υπό την κεμαλική ιδεολογία. Από το 1922 και μετά, όταν η νίκη του Μουσταφά Κεμάλ γιορτάζεται με ενθουσιασμό στη Λευκωσία, αρχίζει ο σταδιακός κεμαλικός εκτουρκισμός της κοινότητας, αρχίζει δηλαδή η κοινότητα να συγκροτείται εθνοπολιτικά βάσει των αρχών του κεμαλισμού, με κέντρο αναφοράς την Άγκυρα πλέον και όχι την Κωνσταντινούπολη.⁶⁹ Ο τουρκοκυπριακός εθνικισμός στη γένεση της κεμαλικής του πρόσληψης, περιόριζε την ένταξη της Κύπρου στο τουρκικό έθνος σύμφωνα με την πολιτισμική οριοθέτηση του τουρκισμού και όχι με την πολιτική.⁷⁰ Με βάση την τελευταία, οι Τούρκοι της Κύπρου δεν αποτελούσαν ένα σώμα αλύτρωτων Τούρκων, γι' αυτό και μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η Κύπρος δεν συνιστούσε εθνική υπόθεση για την Τουρκία.⁷¹ Μάλιστα, η αποδοχή των αντιιμπεριαλιστικών ιδεών του κεμαλισμού είχε ως αποτέλεσμα τη σύμπραξη, το 1931, ενός Τουρκοκύπριου με τους Ελληνοκύπριους βουλευτές και στην καταψήφιση νομοσχεδίου που κατέθεσαν οι Άγγλοι. Το γεγονός θορύβησε ιδιαίτερα τους τελευταίους⁷² που στα πενήντα περίπου χρόνια κατοχής του νησιού θεωρούσαν δεδομένη τη συνεργασία της μειοψηφίας. Η αποδοχή του Κεμαλισμού και η ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης στους Τουρκοκύπριους, φαίνεται να έθεσε υπό αμφισβήτηση όχι μόνο την παραδοσιακή μουσουλμανική ελίτ αλλά και τη βρετανική κυριαρχία.⁷³ Η περιστασιακή αυτή σύμπραξη Τούρκων και Ελλήνων και η αντιαποικιοκρατική στάση των πρώτων, δεν συνεπαγόταν και αποδοχή από μέρους τους του οράματος της Ένωσης.

---

⁶⁸ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Π, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι...*, ό.π. σ. 296-297.

⁶⁹ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σία, *Η δαιδαλώδης...*, ό.π., σ.176.

⁷⁰ Για την διάκριση των όρων καθώς και μια εις βάθος διερεύνηση της ανάπτυξης του Τουρκικού εθνικισμού στην Κύπρο σε σχέση με τον Κεμαλισμό βλ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σία, *Η δαιδαλώδης...*, ό.π.,

⁷¹ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σία, *Η δαιδαλώδης...*, ό.π., σ.176-177.

⁷² KIZILYUREK Niyazi, "From Traditionalism to Nationalism...", ό.π., σ. 61, ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σ., « Η Εκκλησία της Κύπρου...», ό.π., σ. 209.

⁷³ KIZILYUREK Niyazi, "From Traditionalism to Nationalism...", ό.π., σ. 61

Κατά κάποιους, η ανάδειξη των φυλετικών διαφορών ανάμεσα στους Έλληνες και στους Τούρκους της Κύπρου ήταν ο θεμέλιος λίθος της βρετανικής διοίκησης στο νησί. Σύμφωνα με το σύνταγμα του 1882, τα εκλεγμένα μουσουλμανικά και χριστιανικά μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου αποτελούσαν μόνιμη πλειοψηφία, εντούτοις, «η πρακτική λειτουργία του συντάγματος στηριζόταν στην ανάδειξη των διαφορών Ελλήνων και Τούρκων».⁷⁴ Η σύνθεση του Νομοθετικού Συμβουλίου τόσο το 1882 όσο και το 1925 όταν αυξήθηκε η συμμετοχή των Ελλήνων από εννέα σε δώδεκα αλλά και των Βρετανών από έξι σε εννέα διασφάλιζε ότι, οι βρετανικοί και οι μουσουλμανικοί ψήφοι ήταν ίσοι με τους ορθόδοξους. Αυτοί οι αριθμοί αντικατόπτριζαν την βρετανική πολιτική του «Διαίρει και Βασίλευε».⁷⁵

Μέχρι το 1914 η στρατηγική αυτή δεν ήταν απολύτως επιβεβλημένη για τους Βρετανούς, αφού μπορούσαν να αντιμετωπίζουν με συγκατάβαση το ενωτικό αίτημα της πλειοψηφίας και συνάμα να το αναχαιτίζουν προβάλλοντας το ιδιότυπο καθεστώς του νησιού. Το σκεπτικό της διατήρησης του *Empire* συνδυαζόταν όχι σπάνια μ' έναν ηθικολογικό πατερναλισμό και η επίκληση του «προστατευτικού» ρόλου αφορούσε όχι μόνο τους Τουρκοκύπριους, αλλά και τον κυπριακό ελληνισμό.⁷⁶ Χαρακτηριστικότερο ίσως, παράδειγμα, η επιχειρηματολογία που αντέταξε ο Champerelain (1903) ως υπουργός των Αποικιών στο αίτημα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, ότι δηλαδή σε μια τέτοια περίπτωση οι Έλληνες θα αντιμετώπιζαν οικονομικά προβλήματα.⁷⁷ Το σκηνικό άλλαξε μετά το 1914 και κυρίως μετά το 1923, όταν η Κύπρος με βάση τη Συνθήκη της Λωζάνης έπαψε να αποτελεί οθωμανικό έδαφος και εντάχθηκε στις αποικίες του βρετανικού Στέμματος. Η επιχειρηματολογία όλων των μερών θα αλλάξει και οι σχέσεις των δύο κοινοτήτων θα οξυνθούν. Ο Κύρου γράφει σχετικά, στην υπ' αριθμό 1287 εμπιστευτικό έγγραφό του:

Είναι γνωστό, ότι οι Μουσουλμάνοι της Κύπρου αποτέλεσαν, αφ' ής ιδίως εποχής οι Έλληνες άρχισαν εντονώτερον κινούμενοι προς την ένωσιν, το ασφαλέστερον στήριγμα της

⁷⁴ KIZILYUREK Niyazi, "From Traditionalism to Nationalism...", ό.π., σ. 60.

⁷⁵ YAVUZ Hakan M., «The Evolution of Ethno-nationalism in Cyprus under the Ottoman and British systems», *The Cyprus Review*, Vol. 3, Fall 1991, No. 2, p. 67.

⁷⁶ ΤΖΕΡΜΙΑΣ, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*., ό.π. σ. 73.

⁷⁷ Αναφέρεται από τον Τζερμιά, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*., ό.π. σ. 74.

αγγλικής διοικήσεως, ήτις και τους εξησιμοποίησεν εκάστοτε για την εξουδετέρωσιν της θελήσεως της πλειοψηφίας. Εκ της ευνοήτου ταύτης φιλοκυβερνητικής και «ενθενωτικής» τακτικής των Τούρκων εν συνδυασμό προς τον αντίκτυπον των εν τη Βαλκανική Χερσονήσω και Μικρά Ασία ελληνοτουρκικών συγκρούσεων και την ομολογουμένως άκαμπτον και ήκιστα πολιτικήν στάσιν των πλείστων Ελλήνων πολιτευομένων της νήσου, διηυρύνθη το χάσμα μεταξύ των δύο ιθαγενών στοιχείων.⁷⁸

Η Βρετανία παροπλισμένη από το επιχείρημα που προέτασσε μέχρι τη Συνθήκη της Λωζάνης και η τουρκοκυπριακή κοινότητα χωρίς την ασφάλεια της οθωμανικής προστασίας θα συνειδητοποιήσουν τη σχέση αμοιβαίας εξάρτησης που είχαν για την προάσπιση των συμφερόντων τους στην Κύπρο. Η ύπαρξη μιας ισχυρής Τουρκοκυπριακής κοινότητας, η οποία θα λειτουργούσε ως ανάχωμα στο ενωτικό αίτημα της ελληνικής, ήταν ζωτικής σημασίας για τη Βρετανία η οποία προσπαθούσε με κάθε τρόπο να μην διαταραχθούν τα δημογραφικά δεδομένα του τόπου. Έτσι θα πρέπει να ερμηνεύεται η άρνησή της να δεχτεί μικρασιάτες πρόσφυγες που κατέπλεαν κατά εκατοντάδες από τα απέναντι παράλια. Τον Οκτώβριο δε, του 1922 για να επιτραπεί η είσοδος στην Κύπρο 500 εξαθλιωμένων προσφύγων, η κυβέρνηση απαίτησε από τον Αρχιεπίσκοπο ένα υπέρογκο ποσό, ως εγγύηση «για τη μη δημιουργία επεισοδίων».⁷⁹ Την ίδια πολιτική υπηρετούσε η κωλυσιεργία και η παρεμβολή διαφόρων γραφειοκρατικών προσκομμάτων στις αιτήσεις Τούρκων της Κύπρου να μεταναστεύσουν στην Τουρκία μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης. Η φυγή τους ήταν, για το υπουργείο Αποικιών, ενάντια στα βρετανικά συμφέροντα. Σε υπηρεσιακή αλληλογραφία του αρμόδιου τμήματος σημειώνεται ότι η παρουσία της Τουρκικής κοινότητας στην Κύπρο είναι, από πολιτικής σκοπιάς, πλεονέκτημα.⁸⁰

⁷⁸ ΠΙΚΡΟΣ Γ., *Ο Βενιζέλος...*, σ. 90.

⁷⁹ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ Πέτρος, *Κύπρος 1909-1922...*, .ό.π. σ. 304.

⁸⁰ GEORGALLIDES George, "Turkish and British Reactions to the Emigration of Cypriot Turks to Anatolia, 1924-1927", *Balkan Studies*, 1977. σ. 45.

Η πολιτική κατάσταση στην Κύπρο θα αλλάξει άρδην μετά την εξέγερση του Οκτώβρη του '31. Τα κατασταλτικά μέτρα που επέβαλαν οι Βρετανοί με την κατάργηση του Νομοθετικού Συμβουλίου, των δημοτικών εκλογών, την προσπάθεια ελέγχου της Παιδείας, την απέλαση των ελλήνων ηγετών που συνδέονταν με τα γεγονότα,⁸¹ την παρέμβαση στα εκκλησιαστικά πράγματα της ορθόδοξης εκκλησίας της Κύπρου και την επιβάρυνση του ελληνικού πληθυσμού με επιπλέον φορολογία για την κάλυψη των ζημιών της εξέγερσης, συνέβαλαν στην δικαίωση από κει και πέρα του «ανένδοτου» αγώνα. Τα ανελεύθερα αποικιακά μέτρα δεν κατέστειλαν αλλά δικαίωσαν στις ψυχές της συντριπτικής πλειοψηφίας των Ελληνοκυπρίων, το αίτημα της Ένωσης.⁸² Αυτό οδήγησε σε έλλειψη ρεαλισμού και βαριές αντινομίες,⁸³ που δεν επέτρεψαν τον σχεδιασμό μιας εναλλακτικής πολιτικής διαχείρισης του Κυπριακού, από μέρους τουλάχιστον της ελληνοκυπριακής πλευράς και την αξιοποίηση του κινήματος της αποαποικοποίησης που χαρακτήρισε τον μεταπολεμικό κόσμο. Βεβαίως, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι το Κυπριακό ζήτημα λόγω της γεωστρατηγικής θέσης του νησιού, δέχθηκε της παρενέργειες του ψυχρού πολέμου που επίσης χαρακτήρισε τον μεταπολεμικό κόσμο.

Η χαλάρωση των καταπιεστικών αποικιοκρατικών μέτρων κατά τη διάρκεια και μετά το τέλος του Πολέμου, απότοκο της αθρόας και σημαντικής συμμετοχής των Κυπρίων στο μέτωπο στο πλευρό της Βρετανίας και των συμμάχων της, επέτρεψε την ίδρυση κομμάτων και συντεχνιών και αναζωογόνησαν την πολιτική και κοινωνική ζωή του τόπου. Τόσο το ΑΚΕΛ που διαδέχθηκε το ΚΚΚ όσο και το ΚΕΚ, το κόμμα της Δεξιάς του Θ. Δέρβη και βέβαια σταθερά η Εκκλησία παραμένουν σταθερή υποστηρικτές της Ένωσης. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα η πίστη του ΑΚΕΛ στον στόχο της Ένωσης θα κλονιστεί, αλλά μετά τις υποδείξεις του Ζαχαριάδη έπειτα από τη συνάντηση που είχε με αντιπροσωπεία του

---

⁸¹ Για τις απελάσεις βλ. GEORGALLIDES G., "The Cyprus Revolt and The British Deportation Policy, October 1931-December 1932", Κυπριακές Σπουδές, Λευκωσία 1995, σ. 37-114.

⁸² KITROMILIDES P., " The Dialectic of IntoleranceQ Ideological Dimensions of Ethnic Conflict" *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. VI, No. 4, Winter 1979 p. 25, p. 5-30.

⁸³ ΤΖΕΡΜΙΑΣ, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας..*, σ. 105

κόμματος, επανήλθε δριμύτερο και έριζε με την Εθναρχία για την υπεράσπιση και προώθηση της Ένωσης.⁸⁴

Αυτή την περίοδο ο τουρκοκύπριος γιατρός Fazil Kucuk ίδρυσε το Ενιαίο Τουρκικό Εθνικό Κόμμα της Κύπρου (1945), δύο χρόνια νωρίτερα είχε προηγηθεί η ίδρυση του Συνδέσμου Προστασίας της Τουρκικής Μειονότητας Κύπρου ΚΑΤΑΚ. Στον κυπριακό μεταπολεμικό κόσμο που μόλις αρχίζει θα κυριαρχήσει η ελληνική ενδοκοινοτική αντιπαράθεση Δεξιάς-Αριστεράς, αντίκτυπος και του εμφυλίου στην Ελλάδα, η δυναμική αναζωπύρωση του ενωτικού κινήματος και η σύγκρουση του ελληνικού και του τουρκικού εθνικισμού.

Μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Κύπρος δεν συνιστά εθνική υπόθεση για την Τουρκία, σε αυτή την περίοδο ωστόσο, η τελευταία επηρεασμένη από τον ναζιστικό επεκτατισμό αρχίζει να αναπτύσσει ένα έντονο παντουρανιστικό κίνημα και σε συνδυασμό με την οριστικοποίηση της ένταξης της στο δυτικό στρατόπεδο διαμορφώνει και την κυπριακή πολιτικής της.⁸⁵ *Η Κύπρος ως πρώην οθωμανικό έδαφος νομιμοποιεί πλήρως τον αντικομμουνιστικό, εθνικιστικό κεμαλισμό. Οι Τουρκοκύπριοι αποτελούν μέρος του έθνους το οποίο απειλείται τόσο από τον κομμουνισμό όσο κι από τον εθνικό «ιμπεριαλιστή» εχθρό: τους Έλληνες.*⁸⁶

Το τέλος του Πολέμου έφερε ελπίδες σε όλο τον κόσμο, και στην Κύπρο την πεποίθηση ότι η συτράτευση του νησιού στο πλευρό των Συμμάχων θα αναγνωριζόταν. Η κίνηση της βρετανικής εργατικής κυβέρνησης εκδηλώθηκε με την σύγκληση τον Ιούλιο του 1947, της Συμβουλευτικής Συνέλευσης, γνωστής ως «Διασκεπτική».⁸⁷ Το ΑΚΕΛ, οι λαϊκές οργανώσεις και οι Τουρκοκύπριοι αποδέχτηκαν την πρόσκληση, ενώ η Εκκλησία υπό τον Λεόντιο και τα υπόλοιπα κόμματα απείχαν. Οι συνταγματικές προτάσεις προνοούσαν το δικαίωμα ψήφου σε όλους του άρρενες υπηκόους άνω του 21^{ου} έτους, Νομοθετικό Συμβούλιο τετραετούς ή πενταετούς θητείας που θα

---

⁸⁴ Ανάμεσα σε άλλα βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ Φίφης, *Η Αριστερά και το Κυπριακό*, INTERCOLLEGE, Λευκωσία 2004. ΣΕΡΒΑΣ Πλουτής, *Κυπριακό. Ευθύνες* τόμ. Α, Εκδόσεις Γραμμή, Αθήνα 1988.

⁸⁵ Ανάλυση των διαδικασιών αυτών βλ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Η Δαιδαλώδης...*, σ. 177-186.

⁸⁶ Ό.π.π. σ.182.

⁸⁷ Για μια διεξοδική ανάλυση του θέματος βλ. ΚΑΤΣΙΑΟΥΝΗΣ Ρολάνδος, *Η Διασκεπτική 1946-1948. Με Ανασκόπηση τς περιόδου 1878-1945*, ΚΕΕΚ, Λευκωσία 2000.

απαρτιζόταν από 18 Έλληνες, 4 Τούρκους και 4 βρετανούς διορισμένους αξιωματούχους. Όλες οι εξουσίες παρέμεναν στα χέρια του Κυβερνήτη. Η Εθναρχία απέρριψε τις προτάσεις εμμένοντας στην απαίτηση για παραχώρηση πλήρους αυτοκυβέρνησης. Το αίτημα στη δεύτερη φάση της Διασκεπτικής, για παραχώρηση υπουργείων και στον λαό του νησιού δεν εισακούστηκε και οι εκπρόσωποί του που παρευρίσκονταν εκεί με το βάρος ήδη της μειοδοσίας (κατηγορία της δεξιάς προς την αριστερά αφού εγκατέλειψε την Ένωση για το Σύνταγμα) απέρριψαν τις προτάσεις οριστικά. Η άρνηση της Εθναρχίας και της Δεξιάς να μετάσχει στην συνέλευση επιδέχεται κατά άλλους και άλλη ερμηνεία. *Δεν αρνήθηκαν να μετάσχουν διότι διέβλεπαν τη βρετανική διπλοπροσωπία, τουναντίον, διακατέχονταν από το φόβο μήπως οι Βρετανοί φανούν ειλικρινείς και παραχωρήσουν τελικά στην Κύπρο Αυτοκυβέρνηση και στην Αριστερά μερίδιο στην πολιτική εκπροσώπηση και εξουσία.*⁸⁸ Οι αξιολογικές κρίσεις απόψεις για τη ουσία των προτάσεων δίστανται, κατά κάποιους η πρόταση του 1948 ήταν μια από τις αξιολογότερες που κατέθεσε η αποικιακή δύναμη και χαρακτηρίζεται ως *μία μεγάλη χαμένη ευκαιρία για την ελληνική πλευρά, στο μέτρο που άνοιγαν τον δρόμο ώστε να συσταθεί μια ουσιωδών ελληνοκυπριακή διοίκηση στο νησί,*⁸⁹ κατά άλλους ήταν ένα συντηρητικό και σύνταγμα και πιο ανελεύθερο από αυτού που πρόσφατα είχε παραχωρηθεί στη Μάλτα.⁹⁰

Η αυγή της δεκαετίας του '50 συνδέθηκε με το Ενωτικό Δημοψήφισμα (15.01.1950), που οργάνωσε η Εθναρχία και το οποίο κατέδειξε ότι το 95.7% των Ελληνοκυπρίων ήθελαν την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα και με την ανάδειξη του Μακαρίου του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Εκκλησίας της Κύπρου ως Μακάριος ο Γ'. Ο αγώνας για «Ένωση και μόνον Ένωση» των Ελληνοκυπρίων με διαβήματα, πρεσβείες και υπομνήματα δεν τελεσφορεί και αποφασίζεται παρά την απροθυμία της αδύναμης και εξασθενημένης από τον πόλεμο και τον εμφύλιο σπαραγμό, Ελλάδα, η διεθνοποίηση του Κυπριακού. Η ρεαλιστική φράση του Παπάγου, ενός δοξασμένου στρατηγού ότι η Ελλάς αναπνέει με δύο πνεύμονες και δεν μπορεί να πάθει ασφυξία για την Κύπρο, όσο σκληρή και αν ακούγεται για τον ελληνισμό της Κύπρου, αποτυπώνει την

⁸⁸ ΚΑΤΣΙΑΟΥΝΗΣ Ρ., *Η Διασκεπτική...*, σ. 529.

⁸⁹ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ευάνθης, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960. Η Συνταγματική Πτυχή, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998, σ. 64-65.*

⁹⁰ ΧΟΛΛΑΝΤ Ρ., *Η Βρετανία και Κυπριακός Αγώνας*, Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα 2001, σ. 41.

συνειδητοποιήσει ότι όσο αναβαθμίζεται το ενδιαφέρον και ο ρόλος της Τουρκίας, τόσο υποβαθμίζεται η ευθύνη και η ενοχή της για την «δαιδαλοποίηση» του Κυπριακού. Μέσα σε αυτή τη στρατηγική συγκαλείται η Τριμερής Διάσκεψη του Λονδίνου, της οποίας η ελληνική αποδοχή ξάφνιασε ακόμη και τον Macmillan. Η Διάσκεψη ολοκληρώνεται ουσιαστικά με τις βιαιοπραγίες κατά των Ελλήνων της Πόλης και με την σαφή έμπρακτη δήλωση της Τουρκίας ότι είναι παρούσα και σε αντίθεση με την άλλη «μητρόπολη», την Ελλάδα, δεν ακολουθεί αλλά δημιουργεί τις εξελίξεις.⁹³ Από ένα σημείο και έπειτα, οι δύο εθνικισμοί λειτούργησαν ως συγκοινωνούντα δοχεία με την βρετανική αποικιακή πολιτική να τους ενισχύει. Σημαντικότεροι ηγέτες των Τουρκοκυπρίων αναδεικνύονται σε αυτή την περίοδο ο Fazil Kucuk και ο Rauf Denktash. Στον αντίποδα της ΕΟΚΑ και με την ανοχή της αποικιακής κυβέρνησης ιδρύεται η TMT, Οργάνωση Τουρκικής Αντίστασης. ο Επιπρόσθετο ρήγμα στις σχέσεις των δύο κοινοτήτων αποτέλεσε και η στελέχωση του Επικουρικό Αστυνομικού Σώματος, κατασταλτικής αστυνομικής δύναμης κατά των αγωνιστών της ΕΟΚΑ, από Τουρκοκύπριους. Στο πλαίσιο του ψυχροπολεμικού κεμαλικού εθνικισμού, οποιαδήποτε συνεργασία Τουρκοκυπρίων –Ελληνοκυπρίων θεωρείται εθνική προδοσία, θύματα αυτής της τακτικής υπήρξαν κυρίως, μέλη της Αριστεράς που υποστήριζαν την ειρηνική συμβίωση και τη συνεργασία ανάμεσα στις δυο κοινότητες. Αλλά ανάμεσα στα θύματα της ΕΟΚΑ δεν υπήρξαν μόνο Βρετανοί, άλλωστε ήταν γνωστός ο αντικομμουνισμός του Γρίβα⁹⁴ και του Μακαρίου.

Τα νέα δεδομένα υποχρέωσαν το Λονδίνο στο να επεξεργαστεί και να καταθέσει νέες συνταγματικές προτάσεις. Οι συνομιλίες Μακαρίου-Harding, δεν τελεσφόρησαν και ο Μακάριος με κάποιους από τους στενούς τους συνεργάτες εξορίστηκαν στις Σεϋχέλλες. Επιρρίπτονται ευθύνες άλλοτε στον Μακάριο, άλλοτε στον Γρίβα και άλλοτε στους Άγγλους για το ναυάγιο των

---

⁹³ Για τα Σεπτεμβριανά βλ. το ογκώδες έργο του Σπύρου ΒΡΩΝΗ., *Ο μηχανισμός της Καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6^{ης} –7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της Ελληνική Κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα 2007. και HOLLAND Robert, "Greek-Turkish Relations, Instabul and British Rule in Cyprus 1954-1959: Some excerpts from the British Public Archive", Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 10, 1993-94, σ. 328-365.

⁹⁴ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Σπ., *ΑΚΕΛ το Άλλο ΚΚΕ*, Αθήνα 1984, σ. 335, από ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *ό.π.π.*.

συνομιλιών αυτών. Σε μία από αυτές τις εκδοχές ή και σε όλες μαζί μπορεί να κρύβεται η αλήθεια, αυτό που σίγουρα διαφάνηκε ήταν η διάσταση στρατηγικών που εξυφαίνονταν στην ελληνοκυπριακή πλευρά. Οι προτάσεις θεωρήθηκαν ως άλλη μια χαμένη ευκαιρία. Το βέβαιον είναι ότι υπήρξε η τελευταία φορά που στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων θα παρακάθονταν μόνον οι Ελληνοκύπριοι και οι Βρετανοί ήταν μια από αυτές τις περιπτώσεις όπου υπήρξε ετεροχρονισμός ως προς τη διαλλακτικότητα, όχι δηλαδή ταυτόχρονη διάθεση («ωριμότητα»), για υποχωρήσεις και από τις δύο πλευρές.⁹⁵

Το 1957 η Τουρκία φοβούμενη ότι η Βρετανία αδυνατούσε να υποστηρίξει τη δέσμευσή της για ξεχωριστή αυτοδιάθεση ή την διχοτόμηση μετά από πιθανή αποχώρησή της από το νησί δημιουργεί νέα τετελεσμένα. Οι τουρκοκύπριοι δημοτικοί σύμβουλοι παραιτήθηκαν από τα δημοτικά συμβούλια των πέντε μεγαλύτερων πόλεων απαιτώντας την εγκαθίδρυση γεωγραφικά διαχωρισμένων Δήμων την οποία στήριξαν με σειρά ψηφισμάτων.⁹⁶ Στις 7 Ιουνίου 1958 ξέσπασαν τα αιματηρότερα μέχρι τότε επεισόδια ανάμεσα στις δύο κοινότητες. Όπως και στην περίπτωση των βιαιοτήτων στην Κωνσταντινούπολη εις βάρος των εκεί Ελλήνων κατά τη διάρκεια της Τριμερούς στο Λονδίνο το 1955, έτσι και τώρα η Τουρκία αποφάσισε ότι χρειαζόταν να δείξουν οι Τουρκοκύπριοι τη δύναμη τους.⁹⁷ Μέσα από μια διαδικασία βίας και εκφοβισμών άρχισαν να μετακινούνται πληθυσμοί και για πρώτη φορά να διαχωρίζονται γεωγραφικά οι δύο κοινότητες. Ανάμεσά τους είχε ανοίξει ένα βαθύ χάσμα αίματος και η εικόνα που μεταφερόταν στο εξωτερικό ήταν ότι η συμβίωση ήταν πλέον αδύνατη.⁹⁸

Τα επόμενα βρετανικά σχέδια για την Κύπρο προνοούσαν ουσιαστικά είτε διχοτόμηση, Σχέδιο Radcliffe και δικαίωμα διπλής αυτοδιάθεσης ή τριπλή κυριαρχία, Σχέδια Macmillan. Η πολιτική του Λονδίνου στην ογδοντάχρονη βρετανική κατοχή του νησιού δεν ήταν μονοσήμαντη εντούτοις, όπως εύστοχα

---

⁹⁵ ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ Αλέξης, *Κυπριακό Σύγκρουση και Επίλυση*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα 2002, σ. 25.

⁹⁶ Το θέμα των Δήμων εξετάζεται στο Γ' Μέρος.

⁹⁷ COYLE Dominick "Minorities in Revolt" p. 176

⁹⁸ ΠΑΠΑΠΟΛΥΒΙΟΥ, ό.π.π., σ. 529.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ:

Η «ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ» ΕΝΟΣ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΡΟΣ ΤΟ «ΘΑΥΜΑ ΤΗΣ ΖΥΡΙΧΗΣ».

Η λεπτομερής εξέταση των γεωπολιτικών και διπλωματικών διεθνών αλλά και τοπικών παραγόντων που δημιούργησαν την ανάγκη της ελληνοτουρκικής προσέγγισης στα τέλη του 1958 υπερβαίνει τους στόχους αυτού του κεφαλαίου και έχει ήδη υπαινιχθεί προηγουμένως¹. Αυτό που θα επιχειρηθεί να ανιχνευθεί εδώ είναι ο προσδιορισμός και η ερμηνεία του περιεχομένου της λύσης που επεδίωκε η κάθε πλευρά, όπως αυτό διαπιστώνεται μέσα από τις διάφορες διεργασίες που προηγήθηκαν της Ζυρίχης και των συνταγματικών διαπραγματεύσεων που ακολούθησαν. Η εξονυχιστική εξέταση των όρων και η ευλαβική προσήλωση, που επέδειξαν τα εμπλεκόμενα μέρη στο λεκτικό των διαφόρων διατάξεων αποτυπώνει την αγωνία τους να ενσωματώσουν ή να αποκλείσουν από την εκκολαπτόμενη διευθέτηση, οριστικά και αμετάκλητα επιθυμητές ή ανεπιθύμητες εξελίξεις. Η *ευαισθησία* αυτή υπαινίσσεται επίσης αυτό που εκ των υστέρων θα κρίνουν συνταγματολόγοι και άλλοι μελετητές του Κυπριακού, ότι η πολιτική διευθέτηση του προβλήματος δημιούργησε ένα *suis generis* πολιτειακό μοντέλο. Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας ήταν αρχικά η Βασική Διάρθρωση της Κυπριακής Δημοκρατίας η οποία συμφωνήθηκε από την Ελλάδα και την Τουρκία στη Ζυρίχη το Φεβρουάριο του 1959 και στην οποία στηρίχθηκε το σύνταγμα του 1960. Αυτή εξασφάλισε σε μεγάλο βαθμό τα ζωτικά για την κάθε πλευρά συμφέροντα, καθόρισε την εσωτερική διακυβέρνηση και την πορεία του κράτους στη διεθνή πολιτική σκηνή και επαναπροσδιόρισε και οριοθέτησε με το βάρος της ιστορικής τομής τις σχέσεις Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Η Βασική διάρθρωση της Κυπριακής Δημοκρατίας μετουσιώθηκε μέσα από το σύνταγμα του 1960. Η

---

¹Λεπτομερή ανάλυση των λόγων που οδήγησαν στην ελληνοτουρκική προσέγγιση το Δεκέμβριο του 1958 και την μετέπειτα επίσπευση των διεργασιών για διευθέτηση του Κυπριακού Ζητήματος βλ. στο Ε. HATZIVASILIOU, *Britain and the International status of Cyprus*, 1955-59, p. 151-152, 162- 166.

διαδικασία αυτή παρήγαγε ουσιαστικά έναν κώδικα πολιτικού² και εντέλει κοινωνικού βίου³.

1.1. Η «αιφνίδια» Ελληνοτουρκική προσέγγιση

Μετά το ναυάγιο της διαμεσολαβητικής προσπάθειας του Γ.Γ. του ΝΑΤΟ Σπάακ, ακολούθησε η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ (25/11/-4/12/1958) στην οποία συζητήθηκε εκ νέου το Κυπριακό χωρίς και πάλι θετική έκβαση για τις ελληνικές επιδιώξεις. Στο περιθώριο των εργασιών της διάσκεψης επισυνέβη μία απρόσμενη, κατά τον Αβέρωφ εξέλιξη, μια πρώτη, ανιχνευτική των προθέσεων των δύο πλευρών, επαφή των υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας. Βέβαια ο βρετανός πρέσβης στην Αθήνα (Sir Roger Allen) μεταφέρει ήδη από τις 27 Σεπτεμβρίου πληροφορίες στο βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών, που φέρουν την Αθήνα να ετοιμάζεται να στείλει στην Άγκυρα τον Γεώργιο Πεσμαζόγλου, ως ειδικό απεσταλμένο για το Κυπριακό⁴.

Στη συνάντηση εκείνη (6.12.1958) ο Φ. Zorlu εξήρε τη σημασία μιας ελληνοτουρκικής συνεννόησης για διευθέτηση του Κυπριακού και ο Αβέρωφ, υπέδειξε στον τούρκο ομόλογό του ότι οι χώρες τους αναλώνονταν σε μια «μικροπολιτική» και ήταν αναγκαίο με την υπερκέραση των διαφορών τους να μεταπηδήσουν σε μια «μεγάλη πολιτική»⁵. Ο βρετανός ερευνητής Holland σχολιάζοντας την προσέγγιση αυτή κρίνει ότι, αν και οι δύο πολιτικοί βρίσκονταν μακριά από μια λεπτομερή συμφωνία, συνέκλιναν στην *επιδίωξη για μια ανεξάρτητη Κύπρο η οποία δεν θα απειλεί τα συμφέροντα κανενός στην περιοχή, ενώ ταυτοχρόνως θα λαμβάνονται υπόψη τα δικαιώματα της πλειοψηφίας του νησιού*⁶. Οι δίμηνες διεργασίες που ακολούθησαν

---

² Βλ. για παράδειγμα το εθνотικό-ρατσιστικό πνεύμα απονομής δικαιοσύνης (Άρθρο 159.1). Σύνταγμα Κυπριακής Δημοκρατίας.

³ Ο ελβετός συνταγματολόγος Bridel στη τελευταία συνάντηση της Μεικτής Συνταγματικής Επιτροπής εξέφρασε τη λύπη του για το γεγονός ότι, παρά την αντίθετη άποψη των τριών άλλων αντιπροσωπειών, η τουρκοκυπριακή αντιπροσωπεία επέμεινε και επέβαλε τελικά την απαγόρευση των μεικτών γάμων στη νεοσύστατη πολιτεία. Joint Constitutional Committee, Φακ. Αρ. 4, 6th of April 1960. Last Session of the J.C.C. Βλ. Κεφάλαιο 4 Οι συνταγματικές διαπραγματεύσεις.

⁴ ΧΟΛΛΑΝΤ, *Η Βρετανία...*, σ. 520.

⁵ ΑΒΕΡΩΦ, *Ιστορία...*, τόμ Β', σ. 135. Ο Χόλλαντ αναφέρεται στο ίδιο επεισόδιο σημειώνοντας ότι τη διάκριση μεταξύ «μικροπολιτικής» και «μεγάλης πολιτικής» έγινε από τον Zorlu και όχι από τον Αβέρωφ. Βλ. ΧΟΛΛΑΝΤ Ρ., *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*, σ. 508.

⁶ ΧΟΛΛΑΝΤ, *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*, ό.π. σ. 509. ό.π.

(Δεκέμβριος 1958 - Ιανουάριος 1959), ανατρέπουν αυτή την εκτίμηση. Καθοριστικός παράγοντας της διαπραγμάτευσης αναδείχθηκε η ικανοποίηση των συμφερόντων της μειοψηφίας όπως αυτά καθορίστηκαν από την Τουρκία. Σε αυτή την ελληνοτουρκική προσέγγιση ο Zorlu προέταξε την ανάγκη αποδοχής και από τις δύο πλευρές ότι στην Κύπρο υπήρχαν δύο κοινότητες, κάτι που αναγνώρισε ο έλληνας Υπουργός επισημαίνοντας όμως την πληθυσμιακή αναλογία Ελλήνων και Τούρκων στο νησί. Ο Αβέρωφ αποδεχόμενος ότι στην Κύπρο υπήρχαν δύο κοινότητες ζήτησε από τον τούρκο ομόλογό του να αναγνωρίσει ότι «το 80 είναι τέσσερις φορές μεγαλύτερο από το 20»⁷.

Η τουρκική πλευρά οριοθετώντας τη διευθέτηση που επεδίωκε υπέδειξε ότι αυτή θα μπορούσε να επιτευχθεί με την ικανοποίηση των στρατιωτικών αναγκών των Βρετανών, την εξασφάλιση των δικαιωμάτων της τουρκικής κοινότητας, την ασφάλεια της Τουρκίας και τον αποκλεισμό της διχοτόμησης. Σημείωσε δε ότι αν και η τελευταία παρέμενε επιθυμητή λύση για την Τουρκία ήταν η αιτία διατάραξης των σχέσεων της με την Ελλάδα, τις οποίες επιθυμούσε να αποκαταστήσει. Η τουρκική πλευρά διέβλεπε ότι τα προβλήματα ασφάλειας, εκπροσώπησης και ανάπτυξης της τουρκικής κοινότητας θα διασφαλίζονταν μέσα από μια ομοσπονδιακή λύση. Η Άγκυρα φαινόταν να είχε απαγκιστρωθεί από το στόχο της διχοτόμησης λόγω της ελληνικής άρνησης στο θέμα αλλά κυρίως λόγω της ασθενούς, όπως φάνηκε από την τελευταία σύνοδο του ΟΗΕ, υποστήριξης μιας τέτοιας λύσης από τη Διεθνή Κοινότητα. Προσερχόταν όμως στη διαπραγμάτευση ενισχυμένη και διατηρούσε σαφώς προβάδισμα έναντι της Αθήνας, όσο το Σχέδιο Μακμίλλαν, το οποίο ήδη από τον περασμένο Αύγουστο προσαρμοζόμενο στις επιδιώξεις της είχε γίνει πιο «κοινοτικό»⁸ παρέμενε στο πεδίο των επιλογών της. Ο Menderes μάλιστα, κατέστησε σαφές στους Βρετανούς ότι οι ελληνοτουρκικές συνομιλίες που είχαν ξεκινήσει στην Ν. Υόρκη, δεν θα έπρεπε με κανένα τρόπο να καθυστερήσουν τις εξελίξεις που είχαν

---

⁷ Για τα όσα ειπώθηκαν ανάμεσα στον Zorlu και τον Αβέρωφ σε εκείνη τη συνάντηση βλ.: ΑΒΕΡΩΦ Ε., ο.π. σ. 135-145.

⁸ MARKIDES Diana, *Cyprus 1957-1963. From Colonial Conflict to Constitutional Crisis. The Key Role of the Constitutional Issue*, Minnesota Mediterranean and East European Monographs, Minnesota 2001.

δρομολογηθεί από την αποικιακή διοίκηση στην Κύπρο⁹, γιατί όπως εισηγήθηκε και ο Zorlu η διαδικασία εφαρμογής του σχεδίου Μακμίλλαν θα ήταν ένα «μικρό τράνταγμα» για τους Έλληνες προς την κατεύθυνση του συμβιβασμού¹⁰. Παρόλο που το Σχέδιο Μακμίλλαν ενίσχυε διαπραγματευτικά την τουρκική πλευρά οφείλουμε να σημειώσουμε τις αντικρουόμενες εκτιμήσεις του Αβέρωφ για το βάρος του στις διπλωματικές διεργασίες που δρομολογήθηκαν το Δεκέμβριο του 1958. Στα απομνημονεύματά του γράφει ότι ένας από τους λόγους της μεταστροφής της τουρκικής πολιτικής ήταν η άρνηση της Ελλάδας να προχωρήσει στο σχέδιο Μακμίλλαν, συνεπώς με την Ελλάδα να το απορρίπτει, το *σχέδιο Μακμίλλαν ήταν πια νεκρό*. Αργότερα στο ίδιο κεφάλαιο σημειώνει ότι η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη να προχωρήσει σε μια συνεννόηση με την Τουρκία, γιατί *το σχέδιο Μακμίλλαν εφαρμοζόταν. Η συγκυριαρχία της Τουρκίας στην Κύπρο ήταν μια πραγματικότητα*¹¹. Αναφορικά με τη δεύτερη άποψη, υποστηρίζεται ότι τόσο ο Αβέρωφ όσο και οι στενοί του συνεργάτες μεγαλοποίησαν τον κίνδυνο του Σχεδίου Μακμίλλαν, για να δικαιολογήσουν τις ελληνικές υποχωρήσεις έναντι των τουρκικών απαιτήσεων στο Παρίσι και στο Ντόλντερ¹².

Ήταν εμφανές, ότι με αυτά τα δεδομένα η Άγκυρα στόχευε πλέον σε μια ελληνοτουρκική συγκυριαρχία στην Κύπρο μέσα από μια ιδιότυπη λύση ανεξαρτησίας. Οι Βρετανοί έχοντας πιο σαφή εικόνα των επιδιώξεων και των δυνατοτήτων της κάθε πλευράς και διατηρώντας πάντα, ως κυρίαρχη δύναμη στο νησί, τον ρυθμιστικό τους ρόλο εκτιμούσαν, και προειδοποιούσαν γι' αυτό όσους υποστήριζαν λύση ανεξαρτησίας, ότι αυτή, *θα σημαίνει διχοτόμηση, το μόνο σημείο που είναι υπό αμφισβήτηση είναι κατά πόσο θα γίνει πριν ή μετά από εμφύλιο πόλεμο*¹³.

Ο Αβέρωφ απέρριψε την πρόταση για ομοσπονδία και ο τούρκος ομόλογός του επιθυμώντας την συνέχιση της εκκολαπτόμενης αυτής

---

⁹ Ankara to Foreign Office, tel. 1807, 12 December 1958, CO 926/805, PRO, από MARKIDES Diana.

¹⁰ Ankara to Foreign Office, 3 January 1959, , box 9, MSS. Medit. s. 35, RHL, από MARKIDES Diana

¹¹ ΑΒΕΡΩΦ, ..., ;ό.π σ. 140, 150.

¹² ΤΖΕΡΜΙΑΣ, *Η Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τ. Α', LIBRO, Αθήνα 2001, σ. 282.

¹³ From Commonwealth Relations Office to Dominion High Commissions, 4 November 1958, CO926/720. Από MARKIDES Diana σ.

συνεννόησης εισηγήθηκε την ανανέωση της συζήτησης στο Παρίσι, στο περιθώριο της Τακτικής Συνόδου του Συμβουλίου του ΝΑΤΟ. Έτσι, στη Νέα Υόρκη, γράφει εικοσιτέσσερα χρόνια αργότερα ο έλληνας υπουργός, *πιάστηκαν τα εντελώς πρώτα προζύμια της ενιαίας ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας*¹⁴. Ζορλού και Αβέρωφ, αφού ενημέρωσαν τους Πρωθυπουργούς των χωρών τους για τα όσα διαμείφθηκαν στη Νέα Υόρκη, συναντήθηκαν στο Παρίσι στις 16 Δεκεμβρίου και σε ατμόσφαιρα πλήρους μυστικότητας προχώρησαν στην εξέταση μιας πιθανής σύγκλισης των θέσεων τους. Ο Μακάριος, ο οποίος εκείνη την περίοδο βρισκόταν στις ΗΠΑ, είχε εν τω μεταξύ ενημερωθεί για τις εξελίξεις αυτές από τον Μόνιμο Αντιπρόσωπο της Ελλάδας στον ΟΗΕ, Χρήστο Ξανθόπουλο-Παλαμά, και συμφώνησε με τη διαμορφούμενη πρωτοβουλία¹⁵.

Οι συνομιλίες που έλαβαν χώρα στη γαλλική πρωτεύουσα ανατρέπουν την αισιοδοξία του Αβέρωφ. Ο τούρκος υπουργός προσήλθε με απόλυτα αποκρυσταλλωμένες θέσεις και έτοιμος να τις υπερασπιστεί. Η τουρκική πλευρά στόχευε τουλάχιστο σε μια ομοσπονδιακή λύση και όπως ομολόγησε ο Zorlu στον έλληνα πρέσβη στην Άγκυρα, είχε ο ίδιος προχωρήσει στον καταρτισμό συντάγματος για τη δημιουργία ομοσπονδιακού πολιτεύματος¹⁶. Σε συνομιλία που είχε ο επικεφαλής της τουρκικής διπλωματίας με τον Σέλουιν Λούντ στο περιθώριο της διάσκεψης, δήλωσε ότι το κυριότερο προς εξέταση θέμα *«δεν ήταν η ανεξαρτησία στην πραγματικότητα... Το νησί πρέπει να είναι τουρκοελληνικό, όχι ελληνικό όχι κυπριακό»*¹⁷.

Οι θέσεις και οι κυριότερες διαφωνίες των δύο πλευρών σε αυτή τη φάση αποτυπώθηκαν στο 26 σημείων δακτυλογραφημένο μνημόνιο του Zorlu και στις 16 σημείων χειρόγραφες σημειώσεις του Αβέρωφ¹⁸. Η Αθήνα

---

¹⁴ ΑΒΕΡΩΦ, ό.π. σ. 145

¹⁵ Βλ. ΧΥDIS..., σ. 368-372.

¹⁶ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, σ. 470.

¹⁷ ΧΟΛΜΑΝΤ, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας*, σ. 519.

¹⁸ Στη μεταξύ τους διαβούλευση δεν παρευρέθηκαν άλλοι αξιωματούχοι ή συνεργάτες των δύο και δεν τηρήθηκαν επίσημα πρακτικά αλλά προσωπικές σημειώσεις. Το ιδιόχειρο μνημόνιο του Αβέρωφ περιελάμβανε 16 σημεία ενώ ο Zorlu προσήλθε στη συνάντηση με ένα «προσχέδιο συμφωνίας», που όπως διαπιστώθηκε αργότερα περιελάμβανε 26 σημεία. Ανάμεσά τους και τα κυριότερα σημεία τριβής όπως η στρατιωτική κυρίαρχη βάση και οι χωριστοί Δήμοι, η Ομοσπονδία. Στην πορεία των επαφών θα ζητηθεί να ανταλλάξουν οι δύο τις σημειώσεις τους προς καλύτερη ενημέρωση και άρση των παρεξηγήσεων και διαφωνιών που συχνά αναφύοντο, Βλ. ΧΥDIS ..., p. 397. Για τις σημειώσεις Αβέρωφ βλ. ΑΑ Φ. 111 και ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ τόμ. 3, σ. 321-322. ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ...σ. 449-453, Στο «προσχέδιο» Zorlu αναφέρεται ο Αβέρωφ, ΑΒΕΡΩΦ, ... σ. 155.

απέρριψε τη δημιουργία μιας ελληνοτουρκικής ομόσπονδης ένωσης, προτείνοντας ένα κράτος δημιουργημένο από τη βούληση των Ελλήνων και Τούρκων της Κύπρου¹⁹. Απόκλιση παρατηρήθηκε και στο θέμα της σημαίας. Η τουρκική εισήγηση ήταν η σημαία του υπό ίδρυση κράτους να ενσωμάτωνε κατά το ήμισυ τη σημαία της Ελλάδας και της Τουρκίας ενώ η ελληνική πλευρά επιθυμούσε μία νέα σημαία για το κράτος της Κύπρου. Διάσταση απόψεων παρατηρήθηκε στο θέμα της εκλογής και των εξουσιών του Προέδρου Αντιπροέδρου. Η ελληνική πλευρά τασσόταν υπέρ ενός ενιαίου εκλογικού σώματος και απέρριπτε το αίτημα της Άγκυρας για δικαίωμα αρνησικυρίας και για τους δύο ανώτατους άρχοντες σε όλα τα θέματα καθώς και την πρόταση να έχουν από δύο αντί από μία ψήφο στο Υπουργικό Συμβούλιο. Η τουρκική πλευρά σε μια μαξιμαλιστική προσέγγιση της συνεννόησης αυτής ζητούσε ίση συμμετοχή Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων στη δημόσια υπηρεσία²⁰. Διεκδικούσε ακόμη ίδρυση ελληνικής και τουρκικής κυρίαρχης στρατιωτικής βάσης στο νησί επισημαίνοντας μάλιστα ότι, αν αυτό γινόταν δεκτό, θα υποχωρούσε σε άλλα ζητήματα, εξέλιξη που κατηγορηματικά απέκλεισε ο έλληνας ομόλογός του. Υποστήριζε τον έλεγχο των κοινοτήτων από τις κοινοτικές συνελεύσεις, στη δικαιοδοσία των οποίων θα ήταν και η οικονομική ανάπτυξη. Ο Zorlu επανέλαβε ότι η χώρα του θα ήταν διαλλακτική σε άλλα θέματα και στην περίπτωση που η ελληνική πλευρά αποδεχόταν στην διατύπωση του πρώτου άρθρου του συντάγματος τον χαρακτηρισμό του κράτους ως Ομοσπονδίας και την υιοθέτηση της ελληνικής και της τουρκικής σημαίας ως σημαίας του νέου κράτους.

Τας περιπτώσεις ταύτας απέκλεια γράφει ο Αβέρωφ εξηγώντας ότι οι λόγοι δ'ούς ζητούν αυτές είναι ακριβώς εκείνοι οίτινες τας αποκλείουν δ'ημάς²¹.

Στην παρατήρηση του έλληνα υπουργού ότι η Τουρκία με την ομοσπονδία ήθελε να επιτύχει μία οιονεί διχοτόμηση, που θα μπορούσε ύστερα να μετατραπεί σε διχοτόμηση-διπλή ένωση, ο Zorlu απάντησε πως μόνο η διχοτόμηση διασφάλιζε τους Τουρκοκύπριους και την Τουρκία και

¹⁹ Ιδιόχειρες σημειώσεις Αβέρωφ, Βλ. ΑΑ Φ111, ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ, ...τόμ. 3, σ. 321.

²⁰ Ενημερωτικό σημείωμα Αβέρωφ προς Καραμανλή. Φ 27Α, Κ. Καραμανλής... τόμ. 3, σ. 323.

²¹ Φ 27^Α, Κ. Καραμανλής... τόμ. 3, σ. 323.

συμπλήρωσε ότι αν η ομοσπονδία δεν γινόταν αποδεκτή από την ελληνική πλευρά, τότε θα έπρεπε να βρεθούν τρόποι να καλυφθούν οι ανησυχίες της Τουρκίας. Σημείωσε δε ότι επειδή η ομοσπονδία είχε κάτι από διχοτόμηση θα γινόταν ευκολότερα αποδεκτή από τον τουρκικό λαό.²²

Ήταν πλέον εμφανές ότι αν για την Άγκυρα ο στόχος του διαμελισμού της Κύπρου, ήταν απομακρυσμένος, η συμμετοχή της στη διοίκηση του νησιού μέσα από την πολιτική αυτονομία και ισότητα της τουρκικής μειονότητας φαινόταν εφικτός και σ' αυτόν επικεντρώθηκαν οι προσπάθειες της. Παρά τις κεφαλαιώδεις σημασίας διαφορές ανάμεσα στις δύο πλευρές σε αυτή την συνάντηση, ο Αβέρωφ εκτιμούσε ότι ο Zorlu *ήταν κατ' αρχήν δέκτης ιδεών για ενίσχυση της εννοίας του ενιαίου κράτους (!)*²³. Εντούτοις με την επάνοδο στις χώρες τους ο έλληνας υπουργός αισθάνθηκε την ανάγκη να διευκρινίσει περαιτέρω ορισμένα σημεία των συνομιλιών γιατί το μνημόνιο του Zorlu άφηνε να «εμφιλοχωρήσουν ασάφειαι» αναφορικά με τις θέσεις της ελληνικής πλευράς. Η Ελλάδα δεχόταν ως αντίτιμο της καθιέρωσης νέας σημαίας για την Κύπρο το δικαίωμα των πολιτών να αναρτούν την τουρκική και την ελληνική σημαία παράλληλα με την κυπριακή αλλά εκκρεμούσε το κατά πόσο το ίδιο δικαίωμα θα είχαν και οι αρχές. Αναφορικά με το θέμα του διαχωρισμού των δήμων διευκρινιζόταν ότι η ελληνική πλευρά επιθυμούσε αυτό να εξεταστεί από τις κοινοτικές βουλές δύο χρόνια μετά από την ανακήρυξη του κράτους, ενώ η τουρκική επέμενε στο διαχωρισμό των δήμων και στην δυνατότητα δύο χρόνια μετά από την εφαρμογή του να μπορούν οι κοινοτικές βουλές να εξετάσουν την κατάργησή του. Επίσης ο Αβέρωφ τόνιζε ότι ουδέποτε δέχθηκε να περιληφθεί στις αρμοδιότητες των κοινοτικών βουλών και η οικονομική ανάπτυξη²⁴.

Μεγάλης αξιολογικής σημασίας για την έκβαση αυτής της διαπραγματεύσεως αλλά ενδεχομένως και για την ουσία της κατάληξής της είναι και η διάσταση θέσεων ως προς την μεθοδολογία που έπρεπε να ακολουθηθεί. Η Αθήνα εισηγήθηκε την υπόδειξη ενός ουδέτερου συνταγματολόγου, ο οποίος με σημεία αναφοράς (terms reference) τα συμφωνηθέντα και αφού μελετήσει επί τόπου την κυπριακή πραγματικότητα

²² ΑΒΕΡΩΦ, ... σ. 157.

²³ ΑΒΕΡΩΦ, ... σ. 156, η έμφαση δική μου.

²⁴ Οδηγία Ευ. Αβέρωφ προς Γ. Ι. Πεσμαζόγλου εις τας 23.1.1959, (Συμπληρωματικόν σημείωμα), ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, ό.π.π. , σ. 483-485.

κατάσταση να καταρτίσει το σύνταγμα και να δώσει το χαρακτηρισμό του κράτους (certification) βοηθούμενος από Έλληνες και Τούρκους Κυπρίους. Αντίθετα η τουρκική πρόταση περιοριζόταν απλά στην εξέταση από τον ουδέτερο συνταγματολόγο των σημείων αναφοράς των σχετικών με την σύνταξη συντάγματος. Η αξία της συμβολής ενός ουδέτερου παρατηρητή με ουσιαστικό ρυθμιστικό ή διαιτητικό ρόλο αποκτούσε ακόμη μεγαλύτερη σημασία εξαιτίας της πιο κάτω διαπίστωσης. Η Ελλάδα και η Τουρκία συνειδητοποιώντας τα πολιτικά αδιέξοδα των πρότερων στόχους τους, της Ένωσης και της Διχοτόμησης, προσήλθαν στην προσέγγιση απαγκιστρωμένες από αυτούς και οραματιζόμενες την αναβίωση της ελληνοτουρκικής φιλίας, εντούτοις δεν συνέκλιναν σε κοινό στόχο. Η Αθήνα εκκινούσε από την ιδέα ενός ανεξάρτητου, ενιαίου κράτους με δικαιώματα στην μειοψηφία και η Άγκυρα από την ιδέα της πλήρους ισότητας των δύο κοινοτήτων και την δημιουργία μιας ομοσπονδίας.

Ελλάδα και Τουρκία ενημέρωσαν τη Βρετανία για τις εξελίξεις. Για το σκοπό αυτό κλήθηκε από το Λονδίνο ο έλληνας πρέσβης Γ. Σεφεριάδης ο οποίος μαζί με τον μόνιμο αντιπρόσωπο της Ελλάδας στο NATO Μ. Μελά συνόδευσαν τους δύο υπουργούς (Zorlu και Αβέρωφ) στη συνάντηση που είχαν με το βρετανό ομόλογό τους. Στις συνομιλίες διαμείφθηκε ότι Ελλάδα και Τουρκία διερευνούσαν τη δυνατότητα συμφωνίας για την Κύπρο, στην οποία βέβαια, οι Βρετανοί θα αποκτούσαν κυρίαρχες στρατιωτικές βάσεις²⁵. Ο Σεφεριάδης προβληματισμένος από την τροπή που πήραν τα πράγματα στο Κυπριακό επεσήμανε σε επιστολή του προς τον Αβέρωφ, την επιθυμία του Zorlu για επίσπευση της λύσης και την επιδέξια μεταβολή από μέρους της Τουρκίας της μέχρι τότε ελληνοτουρκικής σύγκρουσης «Ένωση-Διχοτόμηση» σε «Ανεξαρτησία- Διχοτόμηση». Σημείωσε ακόμη τη σύμπνοια Τουρκίας και Βρετανίας, οι οποίες επιχειρώντας να καταστήσουν πιο πειστική και πιεστική την προτίμησή τους σε κράτος περιορισμένης ανεξαρτησίας και κυριαρχίας, πρόβαλλαν τον κίνδυνο ανάπτυξης του κομμουνισμού. Η κρίση στις σχέσεις Αβέρωφ - Σεφέρη είχε εκδηλωθεί ήδη από το Καλοκαίρι του 1958, όταν ο τελευταίος φάνηκε να διαφωνεί με τις

---

²⁵ ΑΒΕΡΩΦ, ό.π.π, σ. 162.

εξελίξεις που δρομολογούσε η Αθήνα στο Κυπριακό. Η διαφωνία του με τους χειρισμούς Αβέρωφ στο Παρίσι επισφράγισε την κρίση και επέφερε την απομάκρυνση του από τις περαιτέρω εξελίξεις, με αποκορύφωμα την απουσία του από τη Ζυρίχη²⁶.

Το Λονδίνο παρά τη δημοσιοποίηση της ελληνοτουρκικής προσέγγισης δεν ανέστειλε την πολιτική του στο νησί, αντιθέτως την ίδια περίοδο ο Σέλουιν Λούντ διατύπωσε επιφυλάξεις για την προοπτική μιας λύσης που θα στερούσε από τους Βρετανούς την κυριαρχία στο νησί, για να λάβει την απάντηση από τον Αβέρωφ ότι:

*η Ελλάδα θυσίαζε το πάγιο αίτημα της ενώσεως μόνον αν την αντικαθιστούσε η πλήρης ανεξαρτησία της ενιαίας Κύπρου*²⁷.

Αλλά, παρά τους ενδοιασμούς του και τη δικαιολογημένη ανασφάλεια που του δημιουργούσε ο αποκλεισμός από τη διαβούλευση αναφορικά με το μέλλον της αποικία του, δεν προέβαλε ενστάσεις στην ελληνοτουρκική συνεννόηση αναμένοντας την έκβασή της²⁸. Σε μια περίπτωση δε, υπέκυψε σε κοινή έντονη έκκληση Αβέρωφ και Zorlu για την απονομή χάριτος σε δύο νεαρούς Ελληνοκύπριους αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α., οι οποίοι είχαν καταδικαστεί σε θάνατο²⁹. Η εκτέλεσή τους, η οποία αποφεύχθηκε την τελευταία στιγμή, θα δυσχέραινε αν όχι τορπίλιζε την ελληνοτουρκική προσέγγιση. Μια τέτοια εξέλιξη θα απογύμνωνε την χωρίς ερείσματα πλέον βρετανική πολιτική στο νησί. Τα τελευταία χρόνια η Βρετανία επικαλούμενη τις εκρηκτικές σχέσεις των δύο κοινοτήτων, και ερήμην της κυπριακής

---

²⁶ Για την στάση του Σεφέρη στη συνάντηση του Παρισιού και γενικότερα για τη διάσταση Σεφέρη-Αβέρωφ βλ. Γ. ΓΕΩΡΓΗΣ, *Η δικαίωση του Γιώργου Σεφέρη. Η απόρρητη αλληλογραφία για την Κύπρο, Τα Νέα*, Πρόσωπα 21^{ος} αιώνας, 10 Μαρτίου 2001. Ο Αβέρωφ αναφέρεται μεν στις διαφορετικές εκτιμήσεις και τους φόβους του Σεφέρη για τα τεκταινόμενα στο Κυπριακό υποτιμώντας τη μεταξύ τους διάσταση. Βλ. ΑΒΕΡΩΦ Ε., ό.π.π, σ. 163-167. Ενδεικτική της σοβαρότητας της κατάστασης και του δυσάρεστου κλίματος που επικρατούσε είναι η επισήμανση της Μαρώς Σεφέρη σε επιστολή της προς τον σύζυγό της από το σπίτι της αδελφής του Ιωάννας Τσάτσου, συζύγου του στενού συνεργάτη του Αβέρωφ Κωνσταντίνου Τσάτσου, ότι η ελληνική κυβέρνηση «τον φοβάται». Η Μαρώ σημειώνει ακόμη τους υπαινιγμούς της αδελφής του διπλωμάτη, ότι αυτός θα ήταν προτιμότερο να παραιτηθεί. Βλ. BEATON RODERICK, *George Seferis. Waiting for the Angel. A Biography*, Yale University Press ???, p. 348-358.

²⁷ ΑΒΕΡΩΦ Ε., ό.π.π, σ. 163.

²⁸ Ενδεικτικό της αμηχανίας που προκάλεσε η αιφνίδια μεταβολή των ελληνοτουρκικών σχέσεων είναι το επεισόδιο που αναφέρει ο Αβέρωφ όταν στο περιθώριο της Συνόδου των Υπουργών Εξωτερικών του ΝΑΤΟ ο Σέλτζουι Λούδ πλησίασε τον τούρκο και τον έλληνα ομόλογό του και τους ρώτησε ειρωνικά αν επιτρεπόταν να πληροφορηθούν και οι Βρετανοί προς τα πού πορευόταν η αποικία τους. ΑΒΕΡΩΦ, ό.π.π, σ. 156.

²⁹ Περισσότερα για το επεισόδιο βλ. ΑΒΕΡΩΦ, ό.π.π., σ. 159-161 και ΧΟΛΛΑΝΤ, *Η Βρετανία...* σ. 514-517.

πραγματικότητας και των διεθνών κοσμογονικών αλλαγών της αποαποικιοποίησης, παρέτεινε δια της βίας των όπλων την παρουσία της στο νησί.

Οι συνομιλίες συνεχίστηκαν στην Άγκυρα ανάμεσα στον έλληνα πρέσβη στην Τουρκία Γ. Πεσμαζόγλου και τον Zorlu. Βάση των οδηγιών του Καραμανλή³⁰ η ελληνική πλευρά θα επεδίωκε τον περιορισμό του δικαιώματος αρνησικυρίας στα θέματα εξωτερικής πολιτικής και άμυνας εκτιμώντας ότι η επέκταση του και στα εσωτερικά ζητήματα θα οδηγούσε τη χώρα σε ακινησία. Η αναλογία συμμετοχής στη Δημόσια Υπηρεσία με ποσοστά 70% και 30%, παρά τα πληθυσμιακά δεδομένα, έβρισκε σύμφωνη την ελληνική πλευρά η οποία αναγνώριζε με αυτό τον τρόπο την ανάγκη ενίσχυσης της μειονότητας, διέβλεπε όμως τις δυσκολίες εφαρμογής της πρόνοιας σε όλες τις βαθμίδες της ιεραρχίας. Αποδεχόταν επίσης την ίδια αναλογία εκπροσώπησης και στη Βουλή, με την προσθήκη ότι πρόεδρος του σώματος θα ήταν Έλληνας και αντιπρόεδρος Τούρκος. Ο άξονας της ελληνικής προσέγγισης του Κυπριακού, αναφορικά με την Τουρκοκύπριους ήταν ότι τα ποσοστά που θα είχαν στην κυβέρνηση, στη βουλή και ενδεχομένως στη δημόσια υπηρεσία

είναι τοιαύτα όχι διότι αποδίδουν την σύνθεσιν του πληθυσμού, αλλά διότι εν πνεύματι καρποφόρου συνεργασίας εκρίθη ότι έπρεπε να είναι τοιαύτα διά να δοθεί ικανοποιήσις εις το τουρκικόν στοιχείον

και επιθυμούσε να καταστεί αυτό σαφές στην Άγκυρα³¹. Από την άλλη η τουρκική πλευρά αποδέχθηκε την ρύθμιση για πρόεδρο και αντιπρόεδρο του κράτους παρά την αρχική της τοποθέτηση για πρόεδρο και συμπρόεδρο, παρόλο που, όπως θα αναπτυχθεί πιο κάτω, θα επανέλθουν στην αξίωση αυτή και μετά την υπογραφή των συμφωνιών³².

Αυτό που ανησυχούσε ιδιαίτερα τον έλληνα Πρωθυπουργό ήταν η ύπαρξη χωριστών εκλογικών σωμάτων για την εκλογή των βουλευτών και των δύο ανωτάτων αρχόντων. Ο Καραμανλής φρονούσε ότι, αν με ειδικές

³⁰ Βλ. Κ. Καραμανλής, Κείμενα Γεγονότα ...τόμ 3, σ. 324-325., Πεσμαζόγλου, Το χρονικόν..., σ. 454-462.

³¹ Βλ. Κ. Καραμανλής... τόμ 3, σ. 325.

³² Βλ. Κεφάλαιο 2.1 Εξουσίες Προέδρου Αντιπροέδρου .

διευθετήσεις εξασφαλιζόταν ότι οι εκλεγμένοι Τούρκοι δεν θα ήταν όργανα των Ελλήνων, το ενιαίο εκλογικό σώμα θα ισχυροποιούσε το κυπριακό πολίτευμα και την πολιτεία αφού θα στηριζόταν στην συνεργασία της βάσης του λαού, και όχι στο διαχωρισμό του. Γι' αυτούς ακριβώς τους λόγους η Αθήνα ήταν αντίθετη με την εγκαθίδρυση χωριστών δήμων στις πέντε μεγαλύτερες πόλεις του νησιού θεωρώντας τη πρακτικά δύσκολη και επιζήμια για τη συνοχή του κράτους αφού ήταν ένα καθαρά διαχωριστικό στοιχείο³³. Απέδιδε επίσης μεγάλη σημασία στην διευκρίνιση των αρμοδιοτήτων των δύο κοινοτικών Βουλών βλέποντας αδυναμία στην υπαγωγή σε αυτές και τραπεζικών ιδρυμάτων, σύμφωνα με τις τουρκικές επιδιώξεις. Η ελληνική πλευρά επέμενε στην ενιαία οικονομική νομοθεσία και στην υπαγωγή στις αρμοδιότητες των Κοινοτικών Βουλών μόνο των θρησκευτικών, εκκλησιαστικών, εκπαιδευτικών, αθλητικών και γενικά πολιτιστικών θεμάτων.

Στις διαπραγματεύσεις που πραγματοποιήθηκαν στα τέλη του 1958 και στις αρχές του 1959 παρατηρήθηκε δυστοκία σε πολλά σημεία. Η τουρκική πλευρά επέμενε στον έλεγχο των κοινοτήτων από τις κοινοτικές συνελεύσεις και την παραχώρηση σε αυτές του δικαιώματος επιβολής φόρου, προάγοντας ουσιαστικά τη χωριστή οικονομική τους ανάπτυξη, αποδυναμώνοντας την κεντρική εξουσία και τον ενιαίο χαρακτήρα του κράτους. Η Αθήνα τονίζοντας τη σημασία που απέδιδε στο θέμα υποστήριξε ότι ανεξαρτήτως αν δημιουργηθεί "*ανεξαρτησία ή Federation*" η νομοθεσία *περί τραπεζών δεν είναι νοητόν ει μη είναι ενιαία*³⁴. Η τουρκική πλευρά αποδεχόταν τη ρύθμιση για νέα σημαία του κράτους υπό τον όρο ότι οι αρχές θα αναρτούν στις γιορτές και τις επίσημες τελετές και τις δύο άλλες σημαίες. Μια τέτοια διάταξη βέβαια έστω και σε επίπεδο συμβολισμών παρέπεμπε σε κράτος υπό κηδεμονία ή μιας υποβόσκουσας συγκυριαρχίας. Η Άγκυρα στάθηκε ανυποχώρητη στο θέμα της Ομοσπονδίας και κατ' ομολογία του Zorlu είχε ήδη προχωρήσει στον καταρτισμό συντάγματος για τη δημιουργία

---

³³ Για τις απαρχές του πολιτικού ζητήματος των δήμων βλ. MARKIDES DIANA, .ο.π. σ. 11-41.

³⁴ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, *Το Χρονικόν...*, σ. 468.

ομοσπονδιακού πολιτεύματος³⁵. Μάλιστα, έπειτα από συνάντηση του με τους Μπαγιάρ, Menderes και τους Τουρκοκύπριους ηγέτες φαίνεται ότι η τουρκική πλευρά σκλήρυνε τη στάση της, αφού επανήλθε στη διαπραγμάτευση με νέους όρους. Αξίωνε τη σύσταση τριών σωμάτων ασφαλείας, το στρατό, την αστυνομία και τη χωροφυλακή στα οποία οι δύο κοινότητες θα είχαν ισάριθμοι συμμετοχή³⁶. Οι Τούρκοι εκτός από το διαμοίρασμα των δυνάμεων αυτών στόχευαν και στη διατήρηση των Τουρκοκυπρίων του Επικουρικού Σώματος στις δυνάμεις ασφαλείας του μελλοντικού κράτους. Το σώμα αυτό είχε συσταθεί από την αποικιακή κυβέρνηση κατά την περίοδο του απελευθερωτικού αγώνα για την καταστολή της δράσης των Ελληνοκυπρίων και στελεχωνόταν σχεδόν αποκλειστικά από Τουρκοκύπριους³⁷. Η αρνητικές μνήμες των Ελληνοκυπρίων από τη δράση του, δεν ήταν εύκολο να διαγραφούν και να γίνει αποδεκτή η παρουσία του ως μέρος των δυνάμεων ασφαλείας του κράτους μετά τη λήξη του αντιαποικιοκρατικού αγώνα.

Με αυτά τα σημεία να χωρίζουν τις δύο πλευρές, Ο Zorlu ζητούσε επίμονα μια πρόωρη, σύμφωνα με τις ελληνικές εκτιμήσεις, συνάντηση Πρωθυπουργών για την οριστική διευθέτηση του θέματος. Η ιδέα για αυτή τη συνάντηση προερχόταν από το τούρκο πρέσβη στην Αθήνα Νουρετίν Βεργκίν, ο οποίος την καλλιέργησε τόσο στο υπουργείο του όσο και στον Αβέρωφ³⁸. Ο Καραμανλής απέρριπτε κατηγορηματικά το ενδεχόμενο μιας συνάντησης κορυφής πριν από την συμφωνία σε θεμελιώδη ζητήματα, όπως ήταν η διευκρίνιση του πολιτειακού καθεστώτος, ο καθορισμός της σημαίας, η εγκατάλειψη της τουρκικής θέσης για δημιουργία ελληνικής και τουρκικής βάσης στο νησί³⁹ και η θέσπιση ενιαίου εκλογικού σώματος. Για το τελευταίο η απάντηση του Zorlu ήταν άκρως αποκαλυπτική των τουρκικών προθέσεων

Αυτό θα αντιστρατευόταν την ιδέα της ομοσπονδίας, από την οποία, όπως εξήγησα στον κ. Αβέρωφ μου είναι αδύνατο να

³⁵ ΠΕΣΑΜΖΟΓΛΟΥ, *Το Χρονικόν*, σ. 470

³⁶ ΠΕΣΑΜΖΟΓΛΟΥ, *Το Χρονικόν...*, σ. 466-467.

³⁷ Σύμφωνα με δηλώσεις του Λένοξ Μπόουντ στο Βρετανικό Κοινοβούλιο στις 14 Μαΐου 1957, η Επικουρική Αστυνομία αποτελείτο από 46 Έλληνες και 1335 Τούρκους. XYDIS..... σ. 366.

³⁸ Γενικά για το ρόλο που διαδραμάτισε ο Βεργκίν στην προσέγγιση Ελλάδας- Τουρκίας βλ. ΣΑΡΡΗΣ, *Η άλλη πλευρά*, τόμ. Β', σ. 444-464.

³⁹ Ο Πεσμαζόγλου αναφέρει ότι το θέμα των βάσεων εγέρθηκε για πρώτη φορά στην πρώτη συνάντηση που είχε με τον Zorlu στις 28 Δεκεμβρίου, αλλά αρνήθηκε να υπεισέλθει σε θέματα που δεν περιλαμβάνονταν στο «Σχέδιο του Παρισιού». XYDIS ..... σ. 362.

διαχωριστώ⁴⁰. (this would infringe upon the idea of a federation, from which, as I have explained to Mr Averof, it is impossible for me to part")

Από την συνάντηση στο Παρίσι μέχρι και τη διάσκεψη της Ζυρίχης η ελληνική πλευρά επιδόθηκε σε έναν αγώνα ανατροπής των τουρκικών επιδιώξεων για δημιουργία ενός Ομοσπονδιακού κράτους στην Κύπρο. Στο θέμα ήταν απόλυτα σύμφωνος και ο Μακάριος ο οποίος επεσήμανε ότι:

η Ομοσπονδία δεν ήταν ούτε εύκολα πραγματοποιήσιμη ούτε επιθυμητή αφού προϋποθέτει γεωγραφικό διαχωρισμό του πληθυσμού κάτι που θα προκαλούσε επιπρόσθετα δεινά. Επιπλέον θα προκαλούσε διοικητική ανωμαλία και σύγχυση⁴¹.

Το αίτημα για «ίση πολιτική εκπροσώπηση» για την τουρκοκυπριακή κοινότητα είχε προταθεί και παλαιότερα στην αποικιακή κυβέρνηση της Κύπρου. Ο Λόρδος Radcliffe σχολιάζοντας τις τουρκικές προτάσεις κατέληξε ότι δεν μπορούσε να εφαρμοστεί ομοσπονδία στην Κύπρο, γιατί δεν υπήρχε γεωγραφικός διαχωρισμός ανάμεσα στις δύο κοινότητες και

Εκτός από άλλες αντιρρήσεις, η ομοσπονδία κοινοτήτων που δεν συμπεριλαμβάνει και ομοσπονδία περιοχών, μου φαίνεται να είναι μια πολύ δύσκολη συνταγματική μορφή⁴².

Η τουρκική πλευρά διατεινόταν ότι μια ομοσπονδιακή λύση ήταν η έσχατη υποχώρηση στην οποία μπορούσε να ενδώσει, όχι μόνο λόγω της επίκρισης της αντιπολίτευσης αλλά και λόγω των κραδασμών που προκαλούσε η εγκατάλειψη της διχοτόμησης και στο ίδιο το κυβερνών κόμμα. Παραδέχθηκε ακόμη ότι η πολιτική ηγεσία είχε φανατίσει τόσο πολύ το λαό με το όραμα της Διχοτόμησης που θα ήταν πολύ δύσκολο να τον κατευνάσουν με οτιδήποτε λιγότερο από την Ομοσπονδία⁴³. Όπως σημειώνει η Diana Markides, η τουρκική κοινή γνώμη δεν ήταν τόσο ευαισθητοποιημένη για την Κύπρο ούτε και η τουρκική κυβέρνηση για την κοινή γνώμη, όπως στην

---

⁴⁰ XYDIS..... σ. 363, ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, ό.π.π., σ. 467.

⁴¹ XYDIS..... σ. 372.

⁴² Constitutional Proposals for Cyprus: Report Submitted to the Secretary of State for the Colonies by the Right Hon. Lord Radcliffe GBE (London, HMSO, 1958) / Cmnd. 42. παρ. 28.

⁴³ Πεσμαζόγλου, Το χρονικόν..., σ. 465, Xydis... σ. 388-389.

Ελλάδα, αλλά η διάχυση του κυπριακού στους δρόμους ήταν ένα ισχυρό μέσο στα χέρια της τουρκικής κυβέρνησης για την προώθηση της πολιτικής της στην Κύπρο⁴⁴. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει την ειδοποιό διαφορά του ελληνικού και του τουρκικού εθνικισμού στο Κυπριακό. Το αίτημα των Ελλήνων της Κύπρου για εθνική αποκατάσταση μέσα από την ένωση με την Ελλάδα ήταν καθολικότερο, μακροβιότερο και είχε μαζικότερη απήχηση και αποδοχή στην αντίστοιχη «μητρόπολη». Επιπλέον και σε αντίθεση με την Τουρκία, ως ιδεολογία και πολιτική επιλογή εκπορευόταν από την Κύπρο και επιβαλλόταν στις εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις.

Η Ελληνική πλευρά επεσήμανε ότι λύση με βάση την Ομοσπονδία συνεπάγεται μετακίνηση πληθυσμών και πολλές πρακτικές δυσκολίες για την εφαρμογή της. Αντιστρέφοντας δε το τουρκικό επιχείρημα υπέδειξε ότι αυτή στερούμενη νομικών και ηθικών ερεισμάτων και εγκλωβίζοντας ουσιαστικά την πλειοψηφία ενός λαού στα χέρια της μειοψηφίας δεν θα γινόταν αποδεκτή ούτε στην Ελλάδα ούτε στην Κύπρο.

Ο Καραμανλής μπροστά στην εμμονή της Άγκυρας στο θέμα της Ομοσπονδίας κατέληξε ότι θα έπρεπε οι ελληνικές ενέργειες να επικεντρωθούν περισσότερο στην ουσία των ρυθμίσεων και των διατάξεων της εκκολαπτόμενης πολιτείας. Αν οι δύο πλευρές συμφωνούσαν στα κύρια θέματα υπήρχαν πιθανότητες να εξευρεθεί μία συμβιβαστική διευθέτηση για τη διατύπωση του πρώτου άρθρου του Συντάγματος αναφορικά με το χαρακτηρισμό του κράτους⁴⁵. Η ελληνική προσπάθεια ήταν να ενισχυθούν οι ενοποιητικοί και να ατονίσουν οι διαχωριστικοί θεσμοί της κυπριακής πολιτείας. Να ενδυναμωθεί δηλαδή ο ενιαίος χαρακτήρας του κράτους, να ενισχυθεί η κεντρική εξουσία σε σχέση με την εξουσία των Κοινοτικών Βουλών και να αποδυναμωθούν οι διαχωριστικές διατάξεις. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, η ελληνική κυβέρνηση απέτρεψε ελληνοκύπριους οικονομικούς παράγοντες οι οποίοι εκείνη την περίοδο στην προσπάθεια τους να αντισταθούν στη οικονομική πολιτική της αποικιακής κυβέρνησης, επιχείρησαν να συγκροτήσουν Κυπριακό Οικονομικό Συμβούλιο. Οι κίνδυνοι που ενέχονταν σε μια τέτοια κίνηση, για πιθανή δημιουργία ανάλογου

---

⁴⁴ Την διαπίστωση αυτή κάνει η Markides-Weston Diana, στο *Cyprus 1957-1963*, σ. 19.

⁴⁵ ΧΥΔΙΣ, σ. 373

συμβουλίου από Τούρκους επισημάνθηκαν στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο από τον Αβέρωφ⁴⁶.

Οι διεργασίες αυτές πραγματοποιούνταν υπό τη σκιά του σχεδίου Μακμίλλαν το οποίο οι Βρετανοί, παρά την αποδοχή της Ελληνοτουρκικής προσέγγισης, δεν είχαν αποσύρει με αποτέλεσμα, τουλάχιστον για την ελληνική πλευρά, να λειτουργεί ως «δαμόκλειος σπάθη». Στις 15 Ιανουαρίου επρόκειτο να δημοσιευθεί ο νέος εκλογικός νόμος για τα δημοτικά συμβούλια και λίγο αργότερα η έκθεση Σάριτζ για τους χωριστούς δήμους, μέρος και τα δύο του σχεδίου Μακμίλλαν. Η δημοσιοποίηση των κειμένων αυτών θα έφερνε τους *Ελληνοκύπριους ξανά κολλημένους στο τοίχο*⁴⁷. Η διατήρηση του Σχεδίου έστω και αποδυναμωμένο από τις εξελίξεις, ήταν η μόνη δυνατότητα των Βρετανών να ασκούν κάποια επιρροή στα πολιτικά δρώμενα αναφορικά με την Κύπρο και να διατηρούν τα ηνία στη διαχείριση του Κυπριακού σε περίπτωση ναυαγίου της ελληνοτουρκικής προσέγγισης. Εντούτοις, με διάβημα του Zorlu προς τους Βρετανούς, η δημοσίευση των εκλογικών καταλόγων αποτράπηκε ενόψει της επικείμενης συνάντησης του τούρκου υπουργού εξωτερικών με τον έλληνα ομόλογό του⁴⁸.

Η νέα συνάντηση των υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας πραγματοποιήθηκε τον Ιανουάριο του 1959 και πάλι στο Παρίσι. Η Τουρκία αναβαθμίζοντας τα αιτήματά της δεν επέμεινε μόνο στον όρο της «Ομοσπονδίας» αλλά εισηγήθηκε να αποκλειστεί η ένταξη του νέου κράτους στον ΟΗΕ. Ακόμη ετέθη θέμα εγκρίσεως τριών ή έστω δύο άλλων *Κυβερνήσεων* διά να δύναται η Κυπριακή κυβέρνηση να κάνει την Α΄ ή Β΄ πράξιν⁴⁹. Ήταν φανερό η πρόθεσή της να περιορίσει την ανεξαρτησία, την κυριαρχία και τη διεθνή προσωπικότητα του νέου κράτους. Αντίθετα φάνηκε να υποχωρεί στο θέμα της εγκατάστασης τουρκικής βάσης στο νησί με

---

⁴⁶ Ο Αβέρωφ σε επιστολή του (18/01/1959) προς ΥΠΕΞ: *Βρετανοί και Τούρκοι, εάν έχουν στοιχειώδη πονηρίαν, θέλουν συγκροτήσει ανάλογον σώμα εκ Τούρκων, θέλουν επισήμως αναγνωρίσει ταύτα και χωρίς να το αντιληφθώμεν θα ευρεθώμεν συντομώτατα προ ντε φάκτο εφαρμογή του σχεδίου Μακμίλλαν.* ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ, Αρχείο, τ. 3, σ. 368.

⁴⁷ ΧΟΛΛΑΝΤ, *Η Βρετανία*, σ. 522.

⁴⁸ ΧΟΛΛΑΝΤ, *Η Βρετανία*., σ. 522-524 όπ.,

⁴⁹ Ενημερωτικό σημείωμα Αβέρωφ προς Πεσμαζόγλου στο οποίο καταγράφονται οι τουρκικές θέσεις και η αντίδραση του Καραμανλή στις νέες αυτές. Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ, ...τόμ. 3, σ. 365-366.

αντιστάθμισμα τη θεσμοθέτηση δικαιωμάτων της επέμβασης σε περίπτωση ανατροπής των συμφωνιών. Στάθηκε όμως ιδιαίτερα άκαμπτη στη θέσπιση ενιαίων θεσμών, που θα απευθύνονταν και θα περιλάμβαναν το σύνολο του λαού της Κύπρου και θα ενίσχυαν τη συνεργασία των δύο κοινοτήτων. Για παράδειγμα, ενώ η ελληνική πλευρά αποδεχόταν την ανάγκη ύπαρξης ενός ουδέτερου Ανώτατου Δικαστηρίου, οι Τούρκοι ζητούσαν την ίδρυση χωριστών δικαστηρίων για κάθε κοινότητα. Αξίωναν επίσης την έγκριση του προϋπολογισμού του κράτους από τους μισούς τούρκους βουλευτές. Η πρόταση αυτή φάνηκε να ανησυχεί ιδιαίτερα τον Καραμανλή γιατί επέτρεπε στο ήμισυ των τούρκων βουλευτών (ολίγοι άνθρωποι δηλαδή) να ματαιώνουν την ύπαρξιν προϋπολογισμού και ενδεχομένως να επιβάλλουν παραλόγους απόψεις, όπως παρατηρούσε αργότερα και ο Τορναρίτης, θα μπορούσε ακόμη και ένας τούρκος βουλευτής να εμποδίσει την ψήφιση του προϋπολογισμού του κράτους⁵⁰. Ο Καραμανλής μετά από ενημερωτική συνάντηση που είχε με τον Αβέρωφ, σχημάτισε την εντύπωσιν ότι από τας αρχικάς συνομιλίας, αντί προόδου εσημειώσαμεν οπισθοδρόμησιν⁵¹.

Κι' ενώ οι διαπραγματεύσεις συνεχίζονταν πραγματοποιήθηκε σύσκεψη στην Αθήνα στα μέσα Ιανουαρίου του 1959, στην πρωθυπουργική κατοικία στην παρουσία του Ε. Αβέρωφ, του Διευθυντή του Υπουργείου Εξωτερικών Α. Βλάχο και του Μητροπολίτη Κιτίου Ανθιμου και βεβαίως του Αρχιεπισκόπου. Ο τελευταίος ενημερώθηκε για τις εξελίξεις και επιδοκίμασε τους μέχρι τότε χειρισμούς και τις θέσεις που εκφράστηκαν από ελληνικής πλευράς. Στη συζήτηση του θέματος των δήμων ο Αρχιεπίσκοπος, παρά την αντίθεση των παρισταμένων πλην του Μητροπολίτη Κιτίου, υπέδειξε ότι η ελληνική πλευρά έπρεπε συναινέσει στο αίτημα για χωριστούς δήμους. Ο Μακάριος έκρινε ότι μια τέτοια ρύθμιση θα ήταν επωφελέστερη για την ελληνική κοινότητα επειδή οι τουρκικές συνοικίες ήταν υποβαθμισμένες⁵². Ο Μακάριος υποτιμώντας την

---

⁵⁰ Βλ. ενημερωτικό σημείωμα του Αβέρωφ προς τον Πεσμαζόγλου στο οποίο καταγράφεται η αντίδραση του Καραμανλή στις νέες τουρκικές θέσεις σημειώνεται. Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ, ...τόμ. 3, σ. 365-366. και Κ. Τορναρίτης στο, *Ιδιορρυθμίες του Κυπριακού Συντάγματος και Επιπτώσεις στην ομαλή λειτουργία του κράτους*, σ. 13-14.

⁵¹ Ενημερωτικό σημείωμα Αβέρωφ προς Πεσμαζόγλου στο οποίο καταγράφονται οι τουρκικές θέσεις και η αντίδραση του Καραμανλή στις νέες αυτές εξελίξεις. Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ, ...τόμ. 3, σ. 365-366. ή ό.π.

⁵² Σύμφωνα με τον Αβέρωφ ο Αρχιεπίσκοπος επεσήμανε ότι: *Αι τουρκικαί συνοικίαι είναι ελεειναί και έχουν πολλά προβλήματα και θα πρέπει να δαπανώνται ικανά χρήματα από*

πολιτική διάσταση του ζητήματος και τις δυσκολίες που συνεπάγονταν για την εφαρμογή μιας τέτοιας ρύθμισης, θεωρούσε ότι το θέμα δεν ήταν πλέον κεφαλαιώδους σημασίας, αφού ήδη πολλά άλλα διχοτομικά σημεία είχαν απαλειφθεί. Στην ίδια συνάντηση απέκρουσε κατηγορηματικά την τουρκική αξίωση για στρατιωτική βάση στην Κύπρο, αλλά εκφράστηκε θετικά για το ενδεχόμενο σύστασης Ελληνοτουρκικού στρατηγείου, το οποίο η Ελλάδα θα προωθούσε έναντι της τουρκικής βάσης. Απέρριψε επίσης την ισάριθμη συμμετοχή Τούρκων και Ελλήνων στα Σώματα Ασφαλείας και Στρατού και συμφώνησε να επιδιωχθεί η αναλογία 70% με 30%. Αποφασίστηκε ακόμη ότι το ποσοστό των διορισμένων Τούρκων που υπερέβαιναν αυτή την αναλογία, πλην των μελών της Επικουρικής Αστυνομίας, θα παρέμεναν στην υπηρεσία μέχρι την συνταξιοδότησή τους.

Μετά την ενημέρωση του Αρχιεπισκόπου πραγματοποιήθηκε νέα σύντομη συνάντηση Zorlu -Αβέρωφ στη Γλυφάδα αυτή τη φορά⁵³, κατά την οποία υπήρχαν ενδείξεις ότι οι διαφορές των δύο πλευρών άρχισαν να γεφυρώνονται. Ο έλληνας υπουργός Εξωτερικών αναφέρει ότι η τουρκική πλευρά παρουσιάστηκε πιο διαλλακτική σε ορισμένα θέματα και για τον ίδιο ήταν πλέον πιο εύκολο να διαπραγματευθεί αφού είχε τη δυνατότητα να υποχωρήσει στο θέμα των δήμων ικανοποιώντας άλλες ελληνικές θέσεις. Η τουρκική πλευρά ενέμενε στην εγκαθίδρυση στρατιωτικής βάσης στο νησί και στην ονομασία του νέου κράτους είτε «Ελληνοτουρκική Δημοκρατία της Κύπρου» είτε «Κυπριακή Ομοσπονδία»⁵⁴. Ο Αβέρωφ τόνισε όμως ότι για τη χώρα του ήταν ζωτικής σημασίας τα αναπόφευκτα διχοτομικά στοιχεία του νέου κράτους να είχαν μία ουσιαστική ενωτική επικάλυψη. Επικαλέστηκε ως παράδειγμα την περίπτωση της Βουλής, όπου Έλληνες και Τούρκοι βουλευτές θα ψηφίζονταν από την κοινότητά τους αλλά θα ανήκαν στο ίδιο Σώμα και θα ορκίζονταν μπροστά στον Πρόεδρο του κράτους πίστη στο

ελληνοκύπριους φορολογούμενους διά την θεραπείαν των, όσα δε και αν δαπανηθούν οι Τουρκοκύπριοι δεν θα είναι ικανοποιημένοι, τούτο δε θα προκαλεί συνεχώς προστριβάς. Για τα όσα είχαν λεχθεί και συμφωνηθεί στην συνάντηση εκείνη βλ. ΑΒΕΡΩΦ, Η ιστορία..., τόμ. Β΄, σ. 172. Η διάσταση απόψεων αναφορικά με το θέμα των δήμων που παρατηρήθηκε ανάμεσα στους Κύπριους Ιεράρχες και τους έλληνες αξιωματούχους καταγράφηκε σε πρακτικό της συνάντησης που συνέταξε σύμφωνα με τον Αβέρωφ ο Α. Βλάχος. Βλ. ό.π.π. σ. 176.

⁵³ Περί τα τέλη Ιανουαρίου ο Zorlu επέστρεφε στην Άγκυρα από ταξίδι του στο εξωτερικό και διευθετήθηκε με πλήρη μυστικότητα και πάλι να κατέβει στο αεροδρόμιο του Ελληνικού για να συναντηθεί με τον Αβέρωφ.

⁵⁴ ΑΒΕΡΩΦ, *Ιστορία....*, σ. 177-178

ενιαίο πολίτευμα. Γι' αυτούς ακριβώς τους λόγους η Ελλάδα δεν μπορούσε να συναινέσει σε κανένα από τα δύο αυτά τουρκικά αιτήματα⁵⁵. Η συνάντηση έληξε με αυτά τα θέματα να εκκρεμούν και τους δύο συνομιλητές να συμφωνούν ότι υπήρχε δυνατότητα επίτευξης τελικής συμφωνίας σε μια συνάντηση των Πρωθυπουργών των δύο χωρών.

Σε αντίθεση με την αισιοδοξία του Αβέρωφ, στη συνάντηση που είχαν Zorlu και Πεσμαζόγλου στην Άγκυρα, δεν φάνηκε να γεφυρώνονται οι διαφορές των δύο πλευρών. Η Ελλάδα επανέφερε την εισήγηση για υπόδειξη μιας διεθνούς προσωπικότητας για τη διευκρίνιση του χαρακτήρα του πολιτεύματος και του ονόματος της νέα πολιτείας. Ο Zorlu φρονώντας ότι η οι δύο χώρες ήταν ικανές να καταρτίσουν το σύνταγμα της κυπριακής πολιτείας χωρίς την ανάμειξη τρίτων, απέρριψε την πρόταση. Διεμήνυσε μάλιστα στην Αθήνα ότι η κυβέρνησή του δεν επιθυμούσε την συμμετοχή των Κυπρίων στον καταρτισμό του συντάγματος *γιατί θα δημιουργούσαν δυσκολίες στην όλη διαδικασία λόγω της αδιαλλαξίας τους*⁵⁶.

Μπορεί εύκολα να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η Τουρκία σε αυτό το στάδιο είχε τη δυνατότητα να διαπραγματεύεται στο όνομα των Τουρκοκυπρίων αλλά ερήμην τους και το ίδιο επιθυμούσε να πράξει και η Ελλάδα, φοβούμενη ότι η εμπλοκή των Κυπρίων, κυρίως των Ελλήνων, θα δυσχέραινε και θα επιβράδυνε το «κλείσιμο» του Κυπριακού. Η απροθυμία της στην εμπλοκή ανεξάρτητου παρατηρητή υπέκρυβε και τους φόβους της ότι τα ανίσχυρα νομικά και ηθικά ερείσματα της πολιτική της στην Κύπρο, δεν θα οδηγούσαν σε κρίσεις ευνοϊκές για τις θέσεις της⁵⁷. Ο τούρκος υπουργός επέμενε στην ονομασία του κράτους σε *Ανεξάρτητη Ομοσπονδία*, συμπληρώνοντας ότι τώρα θα γινόταν ευκολότερα αποδεκτή έχοντας στα χέρια του (ο Zorlu) *επιστολή του Δημάρχου Δέρβη, δια της οποίας ούτος*

---

⁵⁵ ΑΒΕΡΩΦ, *Ιστορία...*, σ. 179.

⁵⁶ ΧΥΔΙΣ, ..., σ. 376.

⁵⁷ Η νίκη που κατήγαγε η Αγγλοτουρκική διπλωματία στη Γ.Σ. του ΟΗΕ, δύο μήνες νωρίτερα, δεν ενίσχυε τις τουρκικές θέσεις. Η απόσυρση του ιρανικού σχεδίου που φερόταν σαφώς υπέρ της διχοτόμησης, κάτω από τις πιέσεις πολλών χωρών που διαισθάνονταν την αδυναμία νομιμοποίησης του, ήταν ενδεικτικό ότι λύση της διχοτόμησης δεν είχε πολλούς υποστηρικτές. Για τη σύνοδο της Γ.Σ. του ΟΗΕ βλ. ΑΒΕΡΩΦ, *Η Ιστορία...*, τόμ. Β' σ. 124-139. ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗΣ Ν., *Ανοχύρωτη*, τ. 1, σ. 355-6.

δέχεται την αρχήν αυτήν (!)⁵⁸. Κλείνοντας τη συνάντηση ο Zorlu παρατήρησε, προς έκπληξη του έλληνα αξιωματούχου ότι αυτά τα ζητήματα θα μπορούσαν να διευθετηθούν στην επικείμενη συνάντηση των Πρωθυπουργών των χωρών τους στη Ζυρίχη⁵⁹.

Ο Αβέρωφ ενημερώνοντας τους Άγγελο Βλάχο και Δημήτρη Μπίτσιο για τις προηγηθείσες εξελίξεις, τους ανέθεσε να κωδικοποιήσουν τις ελληνικές θέσεις που θα προβάλλονταν στην διάσκεψη, αφήνοντας να νοηθεί ότι δεν ανέμενε ανακίνηση των περισσοτέρων θεμάτων που είχαν συζητήσει οι δύο πλευρές. Οι ελληνικές θέσεις αποκαλυπτικές του είδους του κράτους που η ελληνική πλευρά επεδίωκε να «γεννηθεί» στη Ζυρίχη στηρίζονταν στους πιο κάτω άξονες: α) *Να είναι ο μηχανισμός του νέου κράτους ικανός να λειτουργήσει* β) *Να διατηρήσει η Κύπρος την εδαφική και πολιτική της ενότητα και γ) Ν'αποκτήσει η Κυπριακή Δημοκρατία νομική προσωπικότητα αληθινά ανεξαρτήτου οντότητας, ώστε να αναγνωρισθή διεθνώς σαν κυρίαρχο κράτος*⁶⁰.

1.2 «Ένα κράτος γενιέται»: Η Βασική Διάρθρωση της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η συνάντηση κορυφής συγκλήθηκε στο Ντόλτερ της Ζυρίχης από τις 5 μέχρι τις 11 Φεβρουαρίου 1959. Για τα τεκταινόμενα στην ελβετική πόλη εξακολουθούμε να έχουμε περιορισμένα στοιχεία παρά την δημοσιοποίηση του αρχείου Καραμανλή. Η διαβούλευση των έξι ημερών κρατήθηκε σε πλήρη μυστικότητα ακόμη και από υψηλόβαθμους αξιωματούχους των οικείων υπουργείων των δύο χωρών. Δεν τηρήθηκαν επίσημα πρακτικά και κατόπιν οδηγιών του Καραμανλή δεν συστάθηκε υπηρεσιακή αναφορά για

---

⁵⁸ Η έμφαση από τον ίδιο τον Πεσμαζόγλου. Επιστολή Ι. Πεσμαζόγλου προς Ε. Αβέρωφ 31^{ης} Ιανουαρίου 1959 στο ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, *Το χρονικόν...*, σ. 491-492 και ΧΥΔΙΣ..., σ. 407.

⁵⁹ Ο Πεσμαζόγλου γράφει στα απομνημονεύματά του ότι έμαθε για τη συνάντηση αυτή στο τέλος της συνομιλίας του με τον Zorlu, όταν ο τούρκος υπουργός του ανέφερε ότι τα εκκρεμή θέματα θα τα διαπραγματεύονταν οι Πρωθυπουργοί των χωρών τους στην επικείμενη διάσκεψη της Ζυρίχης. ο Zorlu απέδωσε την μη ενημέρωση του στο ότι *συνεφωνήθη η συνάντησις να παραμείνει μυστική μέχρι της αναχωρήσεως των δύο Πρωθυπουργών*. ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, *Το χρονικόν...*, σ. 492-493. Το επεισόδιο αναφέρει και ο Ξύδης. Βλ. ΧΥΔΙΣ, *Reluctant Republic...*, p. 408.

⁶⁰ ΜΠΙΤΣΙΟΣ, *Κρίσιμες ώρες*, σ. 108

λογαριασμό του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών⁶¹. Όσο για τις επίσημες τουρκικές πηγές η έλλειψη τους παραμένει πάγιο πρόβλημα των ερευνητών της περιόδου. Στην ελληνοτουρκική αυτή προσέγγιση, όσο κι' αν οι δύο πλευρές προσέβλεπαν με αισιοδοξία στην εξομάλυνση των σχέσεων τους, εξακολουθούσαν να διακυβεύονται πολλά, περισσότερα ίσως για την Ελλάδα. Η μυστικότητα καθόλη την πορεία των διπλωματικών διεργασιών ήταν αναγκαία για δύο κυρίως λόγους. Πρώτο για την διατήρηση της δυναμικής και την όσο το δυνατό πιο απρόσκοπτης ελληνοτουρκικής συνεννόησης και δεύτερο για την διαφύλαξη των θέσεων των δύο πλευρών αλλά και των κυβερνήσεων των δύο χωρών, όποια κι' αν ήταν τελικά η έκβαση των διπλωματικών επαφών.

Η Τουρκία είχε διαγνώσει στην απροθυμία του έλληνα Πρωθυπουργού να προχωρήσει σε μια πρόωρη απευθείας διαπραγμάτευση με τον τούρκο ομόλογό του, το φόβο για δέσμευση σε οτιδήποτε δε θα κάλυπτε το ελάχιστο των ελληνικών επιδιώξεων. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο η ίδια επεδίωκε την επίσπευση των διαδικασιών και την παραμονή της Ελλάδας σε τροχιά διευθέτησης του προβλήματος κυρίως μετά τη διαπίστωση ότι η διαγραφόμενη λύση κάλυπτε αρκετούς από τους ζωτικούς της στόχους. Ενδεικτικό της στάσης της αυτής είναι και το γεγονός ότι σε αντίθεση με την απόλυτη μυστικότητα που προηγήθηκε της Ζυρίχης και ότι αφορούσε την εκεί συνάντηση, η Άγκυρα στην αποστολή της στην Ελβετία περιέλαβε και δημοσιογράφους. Με τη δημοσιοποίηση της διάσκεψης έδειχνε ότι ανέμενε σίγουρα αποτελέσματα, αλλά και σε αντίθετη περίπτωση δέσμευε την ελληνική πλευρά με τα όσα είχαν προηγηθεί και με τη λύση που διαγραφόταν.

Οι εργασίες της διάσκεψης προχωρούσαν με τις αντιπροσωπίες των δύο πλευρών⁶² να διαπραγματεύονται και να καταγράφουν τις θέσεις τους, διαμορφώνοντας από κοινού τη συμφωνία, και κατόπιν συσκέπτονταν με

---

⁶¹ XYDIS, *Cyprus Reluctant ...*, p. 408.

⁶² Η ελληνική αντιπροσωπεία εκτός από τους Καραμανλή και Αβέρωφ περιλάμβανε τον Μόνιμο Πρέσβη της Ελλάδας στον ΟΗΕ Ξανθόπουλο-Παλαμά, τον Άγγελο Βλάχο, τον Άννινο Καβαλιεράτο, τον πρέσβη Γεώργιο Πεσμαζόγλου και τον νεαρό τότε διπλωμάτη Δημήτρη Μπίτσιο. Όπως προκύπτει από τη σύνθεση της ελληνικής αποστολής ο Γεώργιος Σεφέρης αποκλείστηκε από την Ζυρίχη. Την τουρκική αποστολή αποτελούσαν εκτός από τον Menderes και Zorlu ο Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Εξωτερικών Εζενμπέλ, ο Βοηθός Γενικός Γραμματέας Ζεκί Κουνεράλπ, οι πρέσβεις της Τουρκίας στο Λονδίνο και στην Αθήνα Μουχαρέμ Μπιργκί και Νουρετίν Βεργκίν..

τους Πρωθυπουργούς τους για την έγκριση των κειμένων⁶³. Παρά το γεγονός ότι πολλά άλλα θέματα είχαν συμφωνηθεί το θέμα της κυρίαρχης τουρκικής στρατιωτικής βάσης, σταθερός πυλώνας των τουρκικών αιτημάτων ήταν ικανό να οδηγήσει την διάσκεψη σε ναυάγιο. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα άφηνε, σύμφωνα με το Μπίτσιο αποδυναμωμένη διαπραγματευτικά την Ελλάδα, αφού όπως επεσήμανε στον Καραμανλή, ο οποίος φαινόταν να αισθάνεται εγκλωβισμένος σε μια πρόωρη διαπραγμάτευση, *η άλλη πλευρά είχε καθαρή την εικόνα της νέας μας τοποθετήσεως. Πώς θα ξαναγυρίζαμε στις παλιές μας θέσεις*⁶⁴.

Παρά την προεργασία των δύο μηνών που προηγήθηκαν και τις αισιόδοξες εκτιμήσεις του Αβέρωφ στην τελευταία συνάντηση που είχε με τον Zorlu⁶⁵, πριν από τη Ζυρίχη, η σύνοδος φαινόταν να μην τελεσφορεί. Ο Καραμανλής απέρριπτε κάθε πρόταση για παραχώρηση κυρίαρχης στρατιωτικής βάσης στην Τουρκία και η τουρκική πλευρά διαμηνούσε την πρόθεσή της να εγκαταλείψει άλλα αιτήματα, αν αυτό γινόταν κατορθωτό. Η πίεση στην Ελλάδα ήταν μεγάλη αφού όπως παρατηρεί ο Χόλλαντ:

*η Τουρκική κυβέρνηση ζητούσε ευθέως από τους Έλληνες αυτό που οι Βρετανοί είχαν φοβηθεί να τους δώσουν: μια βάση στην Κύπρο, ως «ύστατη» εγγύηση κατά την Ένωσης*⁶⁶.

Η ερμηνεία της παρουσίας τουρκικού στρατού στην Κύπρο και πολύ δε περισσότερο η παραχώρηση στην Άγκυρα κυριαρχίας στο νησί έστω και μέσα από μια στρατιωτική βάση, επιδέχεται και άλλης ερμηνείας. Ο ίδιος ο Λούντ σχολιάζοντας τη τύχη των «Νέων Ιδεών» του για την Κύπρο τις οποίες είχε κοινοποιήσει στην Ελλάδα το Φεβρουάριο του 1958 και στις

---

⁶³ Σύντομη αναφορά για τη διάσκεψη της Ζυρίχη και τα θέματα που συζητήθηκαν βλ. στο ΑΒΕΡΩΦ, ..., σ. 186-187, ΒΛΑΧΟΣ, ..., σ. 457-459. ΜΠΙΤΣΙΟΣ, ... 108-112, ΧΥΔΙΣ, *Cyprus Reluctant*. p. ΣΑΡΡΗΣ, *Η άλλη*, τ. 2, 460-464

⁶⁴ Ο Μπίτσιος αναφέρει ότι σε συζήτηση τους ο Καραμανλής δεν έκρυψε τους προβληματισμούς του για το αν αυτό που επιχειρούσαν στη Ζυρίχη ήταν το καλύτερο. Για να πάρει την απάντηση ότι εκεί που είχαν φθάσει τα πράγματα έπρεπε να επιδιώξουν την καλύτερη δυνατή λύση. ΜΠΙΤΣΙΟΣ, ...σ. 111.

⁶⁵ Μυστική συνάντηση Zorlu-Αβέρωφ στην Γλυφάδα στο τέλος Ιανουαρίου. Βλ. πιο πάνω σελ ???

⁶⁶ ΧΟΛΛΑΝΤ, *Η Βρετανία*, σ. 527. Το θέμα της απόκτησης βάσης από τους Τούρκους απέρριψε και ο ίδιος ο Λούντ ο οποίος στην πορεία των συνομιλιών με την Άγκυρα για το θέμα συνειδητοποίησε ότι αυτοί επεδίωκαν διχοτόμηση. Βλ. πιο πάνω σ. ??? διαφωνία Σεφέρη με Αβέρωφ.

οποίες περιλαμβανόταν και η παραχώρηση στρατιωτικής βάσης στην Τουρκία είπε:

Αι νέαι μου ιδέαι εγκαταλείφθησαν διότι αντιλήφθην διαπραγματευόμενος με τους Τούρκους ότι αι απαιτήσεις περί βάσεων ισούνται προς διαμελισμόν της νήσου⁶⁷.

Η Ελλάδα αποδεχόταν μόνο Συνθήκη Εγγυήσεως ανάμεσα σε Αγγλία-Ελλάδα-Τουρκία. Το αδιέξοδο σε αυτό το θέμα στη Ζυρίχη, προκάλεσε την δυσφορία του Καραμανλή ο οποίος θεώρησε ότι η διάσκεψη δεν είχε προετοιμαστεί αρκετά καλά, κάτι που αντέκρουσε ο Αβέρωφ λέγοντας ότι στις διεργασίες που προηγήθηκαν είχε φθάσει στο εγγύτερο σημείο συνεννόησης με τον Ζορίτς, πέρα από το οποίο το επόμενο βήμα ήταν η συνάντηση πρωθυπουργών⁶⁸. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι την εκτίμηση αυτή ανατρέπει ο Πεσμαζόγλου ο οποίος διεκπεραίωσε μεγάλο μέρος των διαπραγματευτικών επαφών με την άλλη πλευρά. Στην τελευταία συνάντηση που είχε με τον Ζορίτς πριν από τη Ζυρίχη αναφέρει ότι τα θέματα της ονομασίας του κράτους και της τουρκικής στρατιωτικής κυρίαρχης βάσης παρέμεναν εκκρεμή⁶⁹.

Για την Άγκυρα η παρουσία στρατιωτικής κυρίαρχης βάσης στο νησί ήταν αδιαπραγμάτευτη. Η Τουρκία επεδίωκε επίμονα να της αναγνωριστεί κάποιο κυριαρχικό δικαίωμα στην Κύπρο

έστω κι' έναν βράχο να υψωθεί η τουρκική σημαία και να εδρεύει συμβολική φρουρά⁷⁰.

Η ελληνική αντιπρόταση για στρατιωτική παρουσία Ελλάδας και Τουρκίας με τιμητικά αγήματα περιορισμένου αριθμού, δεν την ικανοποιούσε. Η τουρκική πλευρά ζητούσε αρχικά την παρουσία 10.000-6.000 και αργότερα 3.500-1.500 ελληνικής και τουρκικής στρατιωτικής δύναμης αντίστοιχα⁷¹. Γράφει σχετικά ο Βλάχος:

Η παραίτηση από την «κυριαρχική βάση» ήταν ουσιαστική υποχώρησις αλλά και η εναλλακτική λύση παρουσίας 3.200

⁶⁷ ΓΕΩΡΓΗΣ, *Η δικαίωση του Γιώργου Σεφέρη*, Πρόσωπα, Εφημ. ΝΕΑ, 10 Μαρτίου 2001, τχ. 105

⁶⁸ Α. ΒΛΑΧΟΣ, *Μια φορά κι' ένα καιρό*, σ. 457-459.

⁶⁹ Βλ. πιο πάνω σ. 13 και ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, *Το χρονικό*, σ. 492-493.

⁷⁰ Α. ΒΛΑΧΟΣ, *Μια φορά κι' ένα καιρό*, σ. 457-459.

⁷¹ ΧΥΔΙΣ, *Cyprus Reluctant...*, p. 411

τουρκικού στρατού, έστω έναντι 5.000 ελληνικού στρατού, είχε το ύφος και το χρώμα μιας συγκατοχής⁷².

Η διάσκεψη έφθανε στο τέλος της όταν οι δύο Πρωθυπουργοί αποφάσισαν ότι έπρεπε να διαπραγματευθούν άμεσα το θέμα. Ο Καραμανλής καταθέτοντας την τελευταία του πρόταση για ίδρυση Τριμερούς στρατηγείου, υπέδειξε στον τούρκο ομόλογό του ότι αν δεν κατέληγαν σε συμφωνία σε αυτό το θέμα θα αναχωρούσε από τη Ζυρίχη θεωρώντας ότι η όλη προσπάθεια είχε αποτύχει. Η τουρκική πλευρά αποδέχθηκε τελικά την ελληνική πρόταση για εγκαθίδρυση ενός Ελληνο-τουρκο-κυπριακού στρατηγείου. Το μέγεθος της τουρκικής στρατιωτικής δύναμης στην Κύπρο ήταν ζωτικής σημασίας και για τις δύο πλευρές. Αυτό που η μια προσπαθούσε να πετύχει και η άλλη να αποτρέψει το επισημαίνει ένας εκ των πρωταγωνιστών των διπλωματικών διεργασιών. Γράφει ο τούρκος πρέσβης στην Αθήνα Νουρετίν Βεργκίν :

Για εμάς τα σημαντικά σημεία, όπως εξήγησα και παραπάνω ήταν η δύναμη της Τουρκικής Δύναμης που θα στρατοπέδευε στη Μεγαλόνησο και το δικαίωμα που θα εξασφάλιζε στην Τουρκία, στην ανάγκη, τη μονόπλευρη επέμβασή της και το οποίο διατυπώθηκε σε εκείνο το κείμενο που ονομάστηκε εκ των υστέρων «συνθήκη εγγυήσεως».....

Είτε η συμφωνία η οποία αναγνώριζε την Τουρκική Κοινότητα θα εφαρμοζόταν με εντιμότητα... είτε εάν θα ερχόταν σε δύσκολη θέση η ασφάλεια της ζωής και της περιουσίας των Τουρκοκυπρίων, η Τουρκία αφού εκπλήρωνε ορισμένες διατυπώσεις θα μπορούσε να επέμβει μονομερώς και στρατιωτικώς στην Μεγαλόνησο. Το σύνταγμα αυτό... δεν ήταν μια κανονική δύναμη 650 ατόμων, ήταν μια οργάνωση πυρήνας που στην ανάγκη θα μπορούσε να πλαισιώσει πολύ μεγαλύτερες δυνάμεις...Επειδή οι Έλληνες το γνώριζαν αυτό, ή τουλάχιστον επειδή το διαισθάνονταν, οι συνομιλίες είχαν δεθεί γύρω από την αριθμητική δύναμη αυτού του συντάγματος⁷³.

Η σημασία που προσέδιδε η τουρκική πλευρά στο θέμα συνάγεται και από την πρόταση που είχε υποβάλει ο Zorlu στον Αβέρωφ κατά τη δεύτερη

⁷² ΒΛΑΧΟΣ, ..., ό.π, σ. 457-459 .

⁷³ ΣΑΡΡΗΣ, *Η άλλη πλευρά*, τόμ. Β', σ. 460-461.

συνάντηση τους στο Παρίσι τον Ιανουάριο του 1959. Τότε ο τούρκος υπουργός είχε προτείνει ως αντιστάθμισμα για την εγκατάλειψη του αιτήματος της Τουρκίας για κυρίαρχη στρατιωτική βάση να της αναγνωριστεί το δικαίωμα επέμβασης σε περίπτωση ανατροπής των συμφωνιών⁷⁴. Η Τουρκία ζητούσε δικαίωμα στρατιωτικής επέμβασης στο νησί σε περίπτωση ανατροπής των συμφωνιών και το ίδιο δικαίωμα επιθυμούσε να παραχωρηθεί και στην Ελλάδα. Η ιστορία απέδειξε όμως ότι η γεωγραφία ήταν άλλος ένας παράγοντας που διέλαθε της προσοχής των συντελεστών της κυπριακής διευθέτησης στη Ζυρίχη.

Η Ελλάδα υποχωρώντας στο θέμα των χωριστών Δήμων, *επιτήδειος ελιγμός του Αβέρωφ*, κατά τον Α. Βλάχο κατάφερε να εξασθενίσει το αίτημα για πολυάριθμη ελληνική και τουρκική παρουσία στο νησί⁷⁵. Συμφωνήθηκε τελικά ότι το Τριμερές Στρατηγείο θα στελεχωνόταν από ένα αριθμό Κυπρίων, ένα ελληνικό τάγμα 950 και ένα τουρκικό 650 ανδρών⁷⁶. Αυτό που έμενε να διασφαλιστεί από ελληνικής πλευράς ήταν ότι αυτές οι δυνάμεις δεν θα εντάσσονταν στην Συνθήκη Εγγυήσεως για να αποτραπεί κάθε πιθανότητα χρήσης τους από την Τουρκία, όποτε αυτή έκρινε ότι διασαλευόταν η συνταγματική τάξη στην Κυπριακή Δημοκρατία. Έτσι το Τριμερές Στρατηγείο εντάχθηκε στην Συνθήκη Συμμαχίας που θα υπέγραφαν η Ελλάδα και η Τουρκία με τη νεόδημη Κυπριακή Δημοκρατία λίγους μήνες αργότερα. Η συνθήκη αυτή προνοούσε ότι οι τρεις χώρες θα συνεργάζονταν

διά την κοινήν αυτών άμυναν και ότι υποχρεούνται να αποκρούσουν πάσαν επίθεσιν, άμεσον ή έμμεσον, στρεφόμενη κατά της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Δημοκρατίας της Κύπρου.

Η Συνθήκη Εγγυήσεως διελάμβανε ότι η Κυπριακή Δημοκρατία από τη μια και η Ελλάδα, η Τουρκία και Μ. Βρετανία από την άλλη θεωρούν ότι:

Η αναγνώρισις και η διατήρησις της ανεξαρτησίας της εδαφικής ακεραιότητας και της ασφαλείας της Δημοκρατίας της Κύπρου, αίτινες καθιερούνται και διέπονται υπό των θεμελιωδών άρθρων

---

⁷⁴ Βλ. π.π σ. 12

⁷⁵ Α. ΒΛΑΧΟΣ, *Μια φορά κι ένα καιρό* σ. 457-459. 'η ό.π.

⁷⁶ Ο Βεργκίν αναφέρει ότι αυτή ήταν η τελευταία υποχώρηση του Menderes αν δεν γινόταν αποδεκτεί θα εγκατέλειπε τη διάσκεψη. ΣΑΡΡΗΣ, *Η άλλη πλευρά*, τόμ. Β', σ. 462.

του συντάγματος της, είναι προς το κοινόν αυτών συμφέρον και επιθυμούν όπως συνεργασθούν διά να εξασφαλίσουν τον σεβασμόν προς την κατάστασιν πραγμάτων την δημιουργηθείσαν υπό του ρηθέντος Συντάγματος.

Βάση του άρθρου II της συνθήκης αυτής αποκλειόταν η Ένωση και η Διχοτόμηση και δια του άρθρου IV οι εγγυήτριες δυνάμεις είχαν από κοινού ή μονομερώς το δικαίωμα

να ενεργήσουν προς τον αποκλειστικόν σκοπό της αποκαταστάσεως της τάξης των πραγμάτων της καθιερουμένης διά της παρούσης Συνθήκης.

Οι διαφαινόμενες προθέσεις της Τουρκίας αναφορικά με την σκοπιμότητα της συνθήκης και οι αμφιβολίες της ελληνικής πλευράς για το αν ήταν συμβατή με το Χάρτη του ΟΗΕ, και ιδιαίτερα αν η διάταξη για μονομερή επέμβαση των εγγυητριών δυνάμεων περιελάμβανε το δικαίωμα για στρατιωτική ενέργεια, οδήγησαν την ελληνική κυβέρνηση να ζητήσει, μυστικά, την γνωμάτευση του νομικού τμήματος της Γενικής Γραμματείας του ΟΗΕ. Η γνωμάτευση, με ημερομηνία 12 Μαΐου 1959, κατέληγε στο συμπέρασμα, πως η διάταξη δεν κάλυπτε στρατιωτική ενέργεια⁷⁷. Το γεγονός ότι τα συμβαλλόμενα μέρη της συνθήκης, επιφυλάσσονταν όπως προβούν το συντομότερο δυνατόν, στην καταχώρησή της στην Γραμματεία των Ηνωμένων Εθνών, σύμφωνα προς τις διατάξεις του άρθρου 102 του Χάρτου⁷⁸, ήταν ενισχυτικό της ερμηνείας της ίδιας της Συνθήκης και καθησύχαζε τους φόβους της ελληνικής πλευράς⁷⁹.

---

⁷⁷ Βλ. σχετικό έγγραφο στο ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΠ., *Τα κρίσιμα*, τ. Α', σ. 185-186.

⁷⁸ Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 103 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, σε περίπτωση οποιασδήποτε σύγκρουσης μεταξύ των υποχρεώσεων των Κρατών –Μελών των Ηνωμένων Εθνών, που απορρέουν από τον Χάρτη των Η.Ε. και των υποχρεώσεων τους κάτω από οποιαδήποτε άλλη διεθνή συνθήκη, υπερισχύουν οι υποχρεώσεις του Χάρτη του ΟΗΕ.

⁷⁹ Το θέμα του δικαιώματος της από κοινού ή μονομερούς επεμβάσεως των Εγγυητριών δυνάμεων, απασχόλησε έντονα τους Ελληνοκύπριους, όταν εκδηλώθηκαν οι δυσκολίες εφαρμογής του συντάγματος κυρίως στο θέμα των δήμευσεων. Ο Γ. Κληρίδης ενόψει των διεργασιών τροποποιήσεως του συντάγματος ζήτησε γνωμοδότηση για το θέμα του δικαιώματος στρατιωτικής επεμβάσεως, από τον Sir Frank Soskice, πρώην Γ. Εισαγγελέα του Ηνωμένου Βασιλείου. Ο τελευταίος κατέληξε ότι η Συνθήκη Εγγυήσεως δεν έδινε το δικαίωμα στρατιωτικής επέμβασης γιατί κάτι τέτοιο αντίκειται στο άρθρο 102 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. *Για τους λόγους που παρέθεσα, κατά τη γνώμη μου, οι υπό συζήτηση λέξεις του άρθρου IV της Συνθήκης Εγγυήσεως, ακόμη κι'αν μπορούσε να λεχθεί ότι υπό τις οιοσδήποτε περιστάσεις επιτρέπουν μονομερή στρατιωτική επέμβαση, υπό τις υφιστάμενες περιστάσεις, δεν αφήνουν περιθώρια τέτοιας δράσης στην Τουρκία παρά μόνο αν την εγκρίνει το Συμβούλιο Ασφαλείας.* Βλ. ΚΛΗΡΙΔΗΣ, *Η Κατάθεσή μου...*, τ. 1, σ. 168-179, 478-498. Αναλυτική προσέγγιση της Συνθήκης Συμμαχίας και της Συνθήκης Εγγυήσεως και ιδιαίτερα για την πρόνοια δικαιώματος ή μη χρήσης βίας, βάση της τελευταίας βλ. στο

Εντούτοις η γενική διατύπωση του άρθρου 4 της συνθήκης, ικανοποιούσε τη Τουρκία, αφού δεν απέκλειε ρητά την στρατιωτική επέμβαση και επέτρεπε στην Ελλάδα, όπως σημειώνει και ο Τζερμιάς⁸⁰, την αυταπάτη, πως το γενικό δεν ενέχει και το συγκεκριμένο, την στρατιωτική δηλαδή επέμβαση. Η κυρίαρχη τουρκική βιβλιογραφία για το θέμα⁸¹ δε διατηρεί καμία αμφιβολία για το δικαίωμα της Τουρκίας για στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο. Υπερθεματίζει δε την άποψη ότι καθηκόντως, με βάση τη συνθήκη εγγυήσεως επενέβη στην Κύπρο το 1974 για να αποτρέψει την ένωση και να προστατεύσει τα συνταγματικά δικαιώματα και των δύο κοινοτήτων, αποσιωπώντας την ρητή απαγόρευση της διχοτόμησης και το δικαίωμα των εγγυητριών δυνάμεων να επέμβουν με μόνον σκοπό την επαναφορά της διά της παρούσης συνθήκης δημιουργηθείσης καταστάσεως⁸².

Με την επίτευξη συμφωνίας στο θέμα της τουρκικής στρατιωτικής παρουσίας στο νησί, ολοκληρώθηκαν ουσιαστικά οι εργασίες της Ζυρίχης οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα τη Βασική Διάρθρωση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Και τα 26 άρθρα του κειμένου συμφωνήθηκε να μνημονεύονται και να θεωρούνται ως τα θεμελιώδη άρθρα του συντάγματος⁸³. Στη Ζυρίχη υπογράφηκαν συνολικά τέσσερα κείμενα. Η Βασική Διάρθρωση της Κυπριακής Δημοκρατίας, η Συνθήκη Εγγυήσεως, η Συνθήκη Συμμαχίας, και η μυστική «Συμφωνία Κυρίων» Καραμανλή – Menderes με την οποία οι δύο ηγέτες δεσμεύονταν να προωθήσουν τη ένταξη του νέου κράτους στο ΝΑΤΟ.

Εξετάζοντας, σε σχέση με τις αρχικά διϊστάμενες απόψεις Αθηνών – Άγκυρας, την τελική διευθέτηση της Ζυρίχης οι δύο πλευρές κατέληξαν στην παρουσία περιορισμένης ελληνικής και τουρκικής στρατιωτικής δύναμης στην Κύπρο (άρθρο 21), στους χωριστούς δήμους στις πέντε μεγαλύτερες πόλεις της Κύπρου (άρθρο 20), την αρχή της χωριστής πλειοψηφίας στη Βουλή για

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΙΔΗΣ, *Το Κράτος*, σ. 87-92, 123-136 όπου και παρατίθεται εκτενής βιβλιογραφία για το θέμα. Το θέμα εξετάζεται και στο CONSTANTOPOULOS D., *Le Droit d' Intervention de la Turquie a' Chypre*, *Bulletin Relations Internationales*, La Haye, 1964, ΤΖΕΡΜΙΑΣ Π., *Η ιστορία...*, τόμ Α', σ. 421-423.

⁸⁰ ΤΖΕΡΜΙΑΣ, ό.π.π., σ. 422.

⁸¹ Βλ. NECATIGIL Z, *The Cyprus Question and the Turkish Position in International Law*, Oxford 1989, σ. 101-124. DENKTASH R. R., *The Cyprus Triangle*, London, Boston, Sydney, σ. 68-75.

⁸² Βλ. Άρθρα 2 και 4 της Συνθήκης Εγγυήσεως.

⁸³ Άρθρα που δεν υπόκεινται σε καμία τροποποίηση ή αναθεώρηση.

τη ψήφιση φορολογικών νομοσχεδίων, στο δικαίωμα των κοινοτικών συνελεύσεων να επιβάλλουν φόρους στα μέλη της κοινότητας τους για την κάλυψη των αναγκών και των έργων των ιδρυμάτων τα οποία ανήκουν στη δικαιοδοσία τους (άρθρο 10), την τήρηση αναλογίας 70% προς 30% στη δημόσια υπηρεσία (άρθρο 11), 60% προς 40% στο στρατό (άρθρο 15), και νέα σημαία για το κράτος με δικαίωμα στις κρατικές και τις κοινοτικές αρχές να αναρτούν την ελληνική και την τουρκική σημαία στις γιορτές (άρθρο 3). Όσον αφορά την εκτελεστική εξουσία συμφώνησαν σε χωριστά-εθνοτικά εκλογικά σώματα για την εκλογή Προέδρου και Αντιπροέδρου (άρθρο 1), οι οποίοι θα υποδεικνύουν επτά και τρεις υπουργούς από κάθε κοινότητα αντίστοιχα (άρθρο 5), στο δικαίωμα αρνησικυρίας του Προέδρου και του Αντιπροέδρου σε θέματα άμυνας, ασφάλειας και εξωτερικής πολιτικής πλην της συμμετοχής της Δημοκρατίας σε Διεθνείς Οργανισμούς ή Σύμφωνα Συμμαχίας στα οποία συμμετέχουν τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία (άρθρο 8), στη λήψη αποφάσεων από το Υπουργικό Συμβούλιο κατά πλειοψηφία (άρθρο 5). Ως προς τη σημαία συμφωνήθηκε να είναι μια καινούρια σημαία αλλά κατόπιν τουρκικού σχετικού αιτήματος⁸⁴ δόθηκε το δικαίωμα στις κρατικές και κοινοτικές αρχές και ιδρύματα να αναρτούν κατά τις γιορτές μαζί με την κυπριακή τη τουρκική και την ελληνική σημαία, οι δε πολίτες να μπορούν να αναρτούν όποια σημαία επιθυμούν χωρίς περιορισμό (άρθρο 4). Αναφορικά με το όνομα του νέου κράτους απορρίφθηκε η ονομασία «Ελληνοτουρκική Δημοκρατία της Κύπρου» και αποτράπηκε η χρήση του όρου «Ομοσπονδία». Έτσι το κράτος της Κύπρου, σύμφωνα με την τελική διαμόρφωση του πρώτου άρθρου της Ζυρίχης, ορίζεται ότι είναι Δημοκρατία με Προεδρικό σύστημα, της οποίας ο Πρόεδρος είναι Έλληνας και ο Αντιπρόεδρος Τούρκος.

1.3. Η Διάσκεψη του Λονδίνου: If it's now is No !

Δεν θα επικεντρωθούμε στα διάφορα γεγονότα που επισυνέβησαν πριν και κατά τη Διάσκεψη του Λονδίνου, αναφερόμαστε μόνο επιγραμματικά στο αεροπορικό ατύχημα που είχε ο Menderes, στην πολυπληθή συνοδεία που πήρε μαζί του Μακάριος, στη δημοσιότητα που πήρε το θέμα και στην αγωνία όλων των μερών γιατί το καθένα για τους λόγους του επιθυμούσε την

---

⁸⁴ XYDIS, *Cyprus Reluctant*, p. 362.

διασφάλιση της διευθέτησης και λιγότερο τη διασφάλιση της λύσης. Θα σταθούμε μόνο σε δύο σημεία ιδιαιτέρως τα οποία εκτιμούμε ότι λειτουργούν ως ερμηνευτικά εργαλεία πολύ σημαντικών εξελίξεων και συμπεριφορών, στο βαθμό που αυτό εμπίπτει στο πεδίο της ιστορικής επιστήμης.

Ο Μακάριος προσήλθε στο Λονδίνο με τη συνοδεία μια πολυπληθούς ελληνοκυπριακής αντιπροσωπείας αποτελούμενοι από παλιούς πολιτικούς, Δημάρχους, νομικούς και δημοσιογράφους, χωρίς όμως κανέναν τους εκπροσωπεί επίσημα την ΕΟΚΑ. Αυτό, μαζί με ο γεγονός ότι η λύση εξόριζε τον αρχηγό του αγώνα, συνέβαλε στην ενδοκυπριακή έριδα που άρχισε να διαφαίνεται και θα δημοσιοποιηθεί λίγους μήνες αργότερα και θα διαρκέσει τουλάχιστο μέχρι το 1974.

Στη διάσκεψη του Λονδίνου ο Μακάριος εξέφρασε τους ενδοιασμούς του για αρκετά σημεία των συμφωνιών και επεχείρησε την τροποποίησή τους διακινδυνεύοντας ακόμη και την ματαίωση της όλης διευθέτησης, γεγονός που προκάλεσε την οργή του έλληνα Πρωθυπουργού γιατί η ελληνική κυβέρνηση κρατούσε ενήμερο τον Αρχιεπίσκοπο για τα τεκταινόμενα στο κυπριακό. Η αντίδραση του Καραμανλή ήταν άμεση και κατηγορηματική: η ελληνική κυβέρνηση ήταν αποφασισμένη να τιμήσει την υπογραφή της συμμετέχοντας στη Διάσκεψη και εκεί θα τερμάτιζε την κυπριακή της πολιτική⁸⁵. Ο Καραμανλής είχε προειδοποιήσει τον Μακάριο ότι η λύση, τουλάχιστον όσον αφορά τα ελληνοτουρκικά θέματα δεν επιδέχεται αλλαγές, αλλά αν ο Μακάριος με τη σύμφωνο γνώμη του Kucuk επιθυμούσε θα μπορούσε να διαπραγματευτεί με τους Άγγλους τα θέματα των Βάσεων.

Το περίφημο «If it's now is No» του Μακαρίου κλόνισε πολύ περισσότερο τον έλληνα πρωθυπουργό παρά τον βρετανό ομόλογό του. Αυτό το περιστατικό, εδραίωσε την καχυποψία και τις ενδοελληνικές έριδες που θα εκδηλωθούν αργότερα μέχρι και την πτώση της κυβέρνησης Καραμανλή. Η απάντηση του Μακαρίου στον Καραμανλή το επόμενο βράδυ ότι δεν επρόκειτο να υπαναχωρήσει αλλά «είχε τους λόγους του», μπορεί να είναι και απάντηση σε πολλές από τις κινήσεις Μακαρίου από την πολιτική του μετά το 1962 αναφορικά με τα συνταγματικά θέματα.

---

⁸⁵ Το επεισόδιο περιγράφει ο Νίκος Κρανιδιώτης ο οποίος ήταν παρών βλ. ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, *Δύσκολα χρόνια*, σ. 370, για την αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης βλ. επίσης Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ, Τόμ. 3, σ. 403-407.

2. ΟΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΔΙΠΑΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ

Η΄ “42 ΜΙΛΙΑ ΦΥΛΛΑ ΧΑΡΤΙΟΥ”!

Μετά την υπογραφή των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου ήταν απαραίτητη η σύσταση ειδικών σωμάτων για τη διαχείριση των διεργασιών και την εκπόνηση των επί μέρους συμφωνιών που θα οδηγούσαν στην εγκαθίδρυση και λειτουργία του νέου κράτους. Το έργο αυτό ανέλαβαν τρεις επιτροπές. Η Επιτροπή Λονδίνου/London Committee/Η Μικτή Επιτροπή-Joint Committee η οποία θα συνεδρίαζε στο Λονδίνο και ήταν επιφορτισμένη με την εκπόνηση των “τελικών συμβάσεων”¹ που θα οδηγούσαν στην γένεση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Το Κοινό Συμβούλιο/Joint Council το οποίο ρύθμιζε εσωτερικά ζητήματα και επεξεργαζόταν κυρίως τα θέματα που αφορούσαν στην ομαλή μεταβίβαση της εξουσίας από την Μ. Βρετανία στην Ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία και η Μεικτή Συνταγματική Επιτροπή η οποία ήταν επιφορτισμένη με την εκπόνηση του συντάγματος στο οποίο έπρεπε να ενσωματωθεί η “Βασική Διάρθρωση της Κυπριακής Δημοκρατίας”, όπως αυτή είχε συμφωνηθεί στην Ζυρίχη και είχε επιβεβαιωθεί στο Λονδίνο.

Η περίοδος που μεσολάβησε από την υπογραφή των συμφωνιών το Φεβρουάριο του 1959 μέχρι και την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας τον Αύγουστο του 1960, χαρακτηρίζεται από σημαντικές πολιτικές ζυμώσεις και έντονες διπλωματικές αντιπαραθέσεις αφού όλα τα εμπλεκόμενα μέρη καλούνταν ουσιαστικά να μορφοποιήσουν τα συμφωνηθέντα και να διασφαλίσουν όσο το δυνατό περισσότερο τα συμφέροντά τους μέσα από μια κοινώς αποδεκτή διευθέτηση. Το εγχείρημα ήταν υπέρμετρα φιλόδοξο αφού στις διάφορες τράπεζες διαπραγματεύσεων και στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων τριών ειδικών επιτροπών και διαφόρων άλλων υποεπιτροπών, θα έπρεπε οι μέχρι πρότινος εμπόλεμοι, Βρετανοί και Ελληνοκύπριοι, να συναινέσουν σε μια λύση έτσι ώστε να διασφαλιστούν τα στρατηγικά συμφέροντα των πρώτων, με

---

¹ Η Συνθήκη Εγκαθιδρύσεως ανάμεσα στην Μ. Βρετανία, Ελλάδα, Τουρκία και Κύπρο, η Συνθήκη Συμμαχίας ανάμεσα στην Κύπρο, την Ελλάδα και την Τουρκία και η Συνθήκη Εγγυήσεως ανάμεσα στην Κύπρο, την Ελλάδα, την Τουρκία και την Αγγλία. Οι δύο τελευταίες συνθήκες έχουν με βάση του άρθρου 181 του Συντάγματος συνταγματική ισχύ και με βάση το άρθρο 182 αποτελούν θεμελιώδη άρθρα του Συντάγματος και δεν δύνανται καθ'οιονδήποτε τρόπον, να τροποποιηθώσι διά μεταβολής, προσθήκης ή καταργήσεως.

την παραχώρηση στρατιωτικών Βάσεων, και να δικαιωθούν οι δεύτεροι που για πέντε χρόνια διεξήγαγαν έναν ένοπλο αντιαποικιοκρατικό αγώνα. Από την άλλη η Ελλάδα και η Τουρκία ανυπομονώντας, η καθεμιά για τους δικούς της λόγους, για το “κλείσιμο” του Κυπριακού να μπορέσουν να προχωρήσουν στη βελτίωση των μεταξύ τους σχέσεων και στην απρόσκοπτη ενασχόληση με την εσωτερική διακυβέρνηση και με την ανασυγκρότηση της εξωτερικής πολιτικής τους². Παράλληλα ήταν επιτακτική η ανάγκη για τις κυβερνήσεις των δύο γειτονικών κρατών, με τη μακρά προϋστορία αντιπαλότητας, να καταλήξουν σε μία συμβιβαστική λύση που να έχει πολιτική και κοινωνική αποδοχή στις χώρες τους, αφού και για τις δύο το Κυπριακό, κάτω από διαφορετικές ιστορικές διαδρομές, είχε αναδειχθεί σε εθνικό θέμα³.

Στη μεταβατική περίοδο για πρώτη φορά όλοι οι παράγοντες του Κυπριακού Ελλάδα, Τουρκία, Αγγλία, Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι, οδηγήθηκαν και επιδόθηκαν σε μια ταυτόχρονη, άμεση, συντονισμένη, επίσημη και δεσμευτική διαπραγμάτευση για να καθορίσουν το μέλλον της

---

² Η κρίση του Κυπριακού είχε κλονίσει τις σχέσεις της Ελλάδας με τους παραδοσιακούς συμμάχους της, Βρετανία και Η.Π.Α. και ο φόβος του εκ βορρά κινδύνου δεν έπαψε ποτέ να την απασχολεί. Για την ελληνική εξωτερική της περίοδο βλ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, τόμ. Β' σ. 75-87 και σ. 133-152. Οι εξελίξεις στα βόρεια σύνορα της Τουρκία με την καθεστωτική αλλαγή στο Ιράκ, κρατούσαν τη γείτονα χώρα σε εγρήγορση και προκαλούσαν προβληματισμό, απότοκος του οποίου ήταν και η νέα προσέγγιση στο Κυπριακό. Τη άποψη αυτή υποστηρίζουν οι ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., ό.π.π. σ. 147 και ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ε., *Το Κυπριακό Ζήτημα*, σ. 115. Για την πολιτική της Τουρκίας στο Κυπριακό βλ. BILGE SUAT, "The Cyprus Conflict and Turkey", KARPAT KEMAL, *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, 1975,, και FIRAT MELEK, "Οι πολιτικές της Τουρκίας στο Κυπριακό" *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-70, Μάρτιος 1999, σ. 181-197. IOANNIDES CHRISTOS, *In Turkey's Image. The Transformation of Occupied Cyprus into a Turkish Province*, New York, 1991. Γενικά για την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας βλ. SOWERWINE JAMES E., *Dynamics of Decision –Making in Turkish Foreign Policy*, Ph.D. Dissertation, University of Wisconsin – Madison, 1987. KARPAT KEMAL, *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, 1975. KEDOURIE SILVIA (Ed.), *Seventy-five Years of the Turkish Republic*, 1987

³ Διάφορες απόψεις για την εξέλιξη του ελληνικού και του τουρκικού εθνικισμού στην Κύπρο βλ. ανάμεσα σε άλλα άλλα ATTALIDES M. , "Relations between Greeks and Turkish Cypriots in perspective", ATTALIDES M. (Ed.) *Cyprus Reviewed*, Nicosia 1977, σ. 71-97. ATTALIDES M., *Cyprus: Nationalism and International Politics*, Edimburgh, 1979, σ. 36-137. ΓΕΩΡΓΗΣ Γ., "Ο Ελληνικός Αλυτρωτισμός", *Πρακτικά Συμποσίου Σ.Ι.Μ.Α.Ε, Κύπρος: Το πολιτιστικό της πρόσωπο διά μέσου των αιώνων*, Απρίλιος 2001, Λευκωσία 2002. KITROMILIDES P., "The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict", WORSLEY P.-KITROMILIDES P., *Small States in the Modern World*, Nicosia 1979, σ. 143-184, MAYPATΣΑΣ Κ., *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο*, Αθήνα 1998. NAIRM T., "Cyprus and the theory of Nationalism", WORSLEY P.-KITROMILIDES P., *Small States in the Modern World*, Nicosia 1979, σ. 21-43, PAPAGEORGIOU ST., "The Genesis of the Greek and Turkish Nationalism in Cyprus, 1878-1914: A Common march at a different pace", *The Cyprus Review*, Vol. 9, Number 1, 1997, σ. 57-64., PAPADAKIS Y., *Perceptions of History and Collective Identity: A Comparison of Contemporary Greek Cypriot and Turkish Cypriot Nationalism*, (Unpublished PhD. Thesis Cambridge University), POLLIS A., "The Social Construction of Ethnicity and Nationality: The Case of Cyprus", *Nationalism and Ethnic Politics*, vol. 2, no. 1, (1996), σ. 67-90.

Κύπρου και να οριοθετήσουν τις μεταξύ τους σχέσεις, όπως αυτές προδιαγράφηκαν στην Ζυρίχη και επιβεβαιώθηκαν στο Λονδίνο. Σε αυτή τη φάση τα εμπλεκόμενα μέρη θα διεκδικήσουν στο μέτρο των δυνατοτήτων τους και στα επιτρεπόμενα όρια του «Κώδικα της Ζυρίχη» αυτό που πιστεύουν ότι τους ανήκει ή αυτό που αναγνωρίζουν ότι μπορούν να αποκτήσουν⁴.

Ο καταρτισμός του συντάγματος, από το οποίο θα πήγαζαν όλες οι εξουσίες και το οποίο θα ρύθμιζε τη λειτουργία της νέας πολιτείας και θα καθόριζε τις σχέσεις της πλειοψηφούσας ελληνικής και της μειοψηφούσας τουρκικής κοινότητας του νησιού ήταν μια πολιτική, διπλωματική και συνταγματική πρόκληση. Η μετεξέλιξη του Κυπριακού από ελληνοβρετανική σε ελληνοτουρκική διαφορά και η μετατροπή της ελληνοβρετανικής ένοπλης σύγκρουσης στην Κύπρο σε ελληνοτουρκική διπλωματική και κατά διαστήματα βίαιη/ένοπλη αντιπαράθεση έφερε για πρώτη φορά τους Έλληνες και τους Τούρκους να διαπραγματεύονται⁵, όχι βέβαια επί ίσοις όροις, ένα *modus vivendi*. Στη διαδικασία αυτή δεν θα μπορούσαν να παραγνωριστούν οι μέχρι τότε βρετανικές συνταγματικές προτάσεις και κυρίως το σχέδιο Macmillan⁶, που στόχευαν στην απεμπλοκή της Βρετανίας από το Κυπριακό και στην ουδετεροποίηση της με την μεγαλύτερη συμμετοχή της Τουρκίας στις εξελίξεις.

Αντίθετα με τα γραφόμενα του Μπίτσιου ότι οι πρωθυπουργοί Ελλάδας και Τουρκίας είχαν θεωρήσει ότι τα συμφωνηθέντα στην Ζυρίχη ήταν οριστικά και ότι η ανεξαρτησία της Κύπρου ήταν θέμα μερικών μηνών⁷ και παρά τη δυναμική αντίδραση του Καραμανλή στο Λονδίνο στους ενδοιασμούς Μακαρίου σε σημεία των συμφωνιών, ο Ξύδης με βάση κυρίως το αρχείο του Ε. Αβέρωφ σημειώνει ότι ο Καραμανλής αναγνωρίζοντας τους κινδύνους που ενέχονταν σε διάφορες διατάξεις των συμφωνιών για το μέλλον της νέας πολιτείας επεδίωξε την βελτίωσή τους. Στις αλλεπάλληλες συσκέψεις που έλαβαν χώρα

---

⁴ Ενώ συνεχίζονταν οι ελληνοτουρκικές επαφές για το Κυπριακό στο Λονδίνο με υπουργική απόφαση επανασυστήθηκε η επιτροπή Brooke για να εξετάσει τα «ουσιώδη συμφέροντα» της Βρετανίας στην Κύπρο. Τα συμπεράσματα της Επιτροπής κατέληγαν ότι η Βρετανία θα έπρεπε να συγκρατήσει στην (Κύπρο) όσα περισσότερα μπορούσε για όσο περισσότερο μπορούσε. ΧΟΛΛΑΝΤ, *Η Βρετανία και ...*, σ. 526.

⁵ Ο Χατζηβασιλείου υποστηρίζει ότι η προσέγγιση με την Τουρκία υπήρξε, από το 1955, στρατηγική επιλογή της κυβέρνησης Καραμανλή, η οποία επεδίωκε με αυτό τον τρόπο την αντιπαράθεση με λιγότερους αντιπάλους στη διαδικασία επίλυσης του Κυπριακού. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Το Κυπριακό Ζήτημα*, σ. 113.

⁶ Βλ. Μέρος Πρώτο: προτάσεις Radcliffe, σχέδιο Macmillan, διακοινοτικές συγκρούσεις 1958. Ειδικά για τις συνταγματικές προτάσεις κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας βλ. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960. Η Συνταγματική Πτυχή*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

⁷ ΜΠΙΤΣΙΟΣ, *Κρίσιμες ώρες*, σ. 116.

το Μάρτιο του 59 στην Αθήνα υπό τον ίδιο τον Καραμανλή καθορίστηκαν οι ελληνικές επιδιώξεις αναφορικά με το σύνταγμα. Με δικές του οδηγίες (5/3/1959)⁸, επιχειρήθηκε η απάλειψη της πρόνοιας για χωριστή πλειοψηφία στην ψήφιση φορολογικών νομοσχεδίων στη Βουλή και σε περίπτωση διάκρισης εις βάρος της η Τουρκοκυπριακή κοινότητα μπορούσε να προσφύγει στο Συνταγματικό Δικαστήριο. Επικροτούσε επίσης την παραχώρηση δικαιώματος στον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο όπως με κοινή τους απόφαση να μπορούν να μειώσουν ή να αυξήσουν τη δύναμη του κυπριακού στρατού, ο οποίος βάση των συμφωνιών θα αποτελείτο από 2000 άνδρες. Πάγια επιδίωξη της ελληνικής πλευράς υπήρξε η εξασθένηση του θεσμού, εκτιμώντας ότι όχι μόνο δεν είχε ουσιαστικό λόγο ύπαρξης και σήμαινε περιττές δαπάνες αλλά ότι θα ήταν και μια πιθανή εστία σύγκρουσης των δύο κοινοτήτων. Η πρόνοια αυτή ενσωματώθηκε στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 25 του τουρκικού σχεδίου συντάγματος⁹. Ο έλληνας πρωθυπουργός επιθυμούσε επίσης τον περιορισμό του δικαιώματος αρνησικυρίας του Προέδρου και Αντιπροέδρου αναφορικά με τις προαγωγές στις ένοπλες δυνάμεις μόνο στις ανώτερες βαθμίδες. Ένα άλλο ζωτικής σημασίας θέμα ήταν ο περιορισμός της πρόνοιας της Ζυρίχης για χρηματοδότηση δημοσίων έργων στην Ελληνική και Τουρκική κοινότητα από την Ελλάδα και την Τουρκία αντίστοιχα¹⁰. Τις προτάσεις του αυτές ο έλληνας Πρωθυπουργός ανέπτυξε και κατά την διάρκεια της επίσημης επίσκεψής του στην Άγκυρα (7-10/5/1959) και ενώ οι περισσότερες από αυτές υιοθετήθηκαν ο Zorlu υπήρξε κατηγορηματικά αντίθετος στην πρόνοια που αφορούσε τα φορολογικά νομοσχέδια¹¹.

---

⁸ XYDIS, *Cyprus Reluctant...*, σ. 484.

⁹ Μετάφρασις του υπό της Τουρκικής Αντιπροσωπείας καταρτισθέντος Προσχεδίου Συντάγματος κατατεθέντος την 6^η Μαΐου, 1959, υπό του Καθηγητού Nihat Erim. Πρακτικά Μ.Σ.Ε. Φάκελος 3.

¹⁰ Αυτό θα αποδειχθεί μεγάλης σημασίας αφού ο Ντιρβάνα, πρώτος πρέσβης της Τουρκίας στην Κύπρο, θα κατηγορήσει ανοικτά τον Denktash ότι κατασπαταλούσε τα κονδύλια που εισέπραττε από την Τουρκία όχι για σκοπούς που θα συνέβαλλαν στην ανάπτυξη της Τ/κ κοινότητας, αλλά για δικό του όφελος και για εξοπλίζει τις ομάδες του. Βλ. DIRVAN Erim, *Millyet* ??/4/ 1964.

¹¹ XYDIS, *Reluctant Republic*, p. 484 και Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ, τόμ. 4^{ος}, σ. 64. Η επίσκεψη Καραμανλή στην Άγκυρα υπήρξε πολυσήμαντη αφού υπό τον απόηχο του θετικού κλίματος της υπογραφής των συμφωνιών Ζυρίχης- Λονδίνου οι δύο χώρες επεχείρησαν την επανοριοθέτηση των σχέσεων τους και την επίλυση των διμερών διαφορών (Αλιεία στο Αιγαίο, Πατριαρχείο, αποζημιώσεις προς τις εκατέρωθεν μειονότητες, εκπαιδευτικά ζητήματα μειονοτήτων κ.ά.). Η προσέγγιση αυτή κατά τον Καραμανλή ήταν ιστορική αναγκαιότητα για τα δύο κράτη τα οποία αποτελούν μικράν νησίδα περιβαλλομένην υπό απέραντου σλαβοκομμουνιστικής θαλάσσης. Περισσότερα για την επίσκεψη Καραμανλή στην Άγκυρα βλ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ, τόμ. 4^{ος}, σ. 59-77.

Η Μεικτή Συνταγματική Επιτροπή, η οποία όπως προαναφέρθηκε ήταν επιφορτισμένη με την εκπόνηση του συντάγματος άρχισε τις εργασίες της τον Απρίλιο του 1959. Σε αυτήν μετείχαν εκ μέρους της Ελλάδας ο Θεμιστοκλής Τσάτσος και εκ μέρους της Τουρκίας ο Nihat Erim. Τους ελληνοκύπριους εκπροσωπούσε Γλαύκος Κληρίδης¹² και τους Τουρκοκύπριους ο Rauf Denktash, ενώ μετείχε και ένας ουδέτερος “Νομικός Σύμβουλος” ο ελβετός συνταγματολόγος Marcel Bridel, τον οποίο είχαν ορίσει με κοινή απόφασή τους οι υπουργοί Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας.

Στις 13 Απριλίου στην πρώτη προπαρασκευαστική συνάντηση της Επιτροπής αποφασίστηκε όπως η Ελληνική και η Τουρκική αντιπροσωπεία ετοιμάσουν από ένα σύνταγμα που θα βασιζόταν στις αρχές που συμφωνήθηκαν στη Ζυρίχη και να το παρουσιάσουν μέχρι τις 20 του ίδιου μήνα στην Επιτροπή. Οι δύο αντιπροσωπείες δεν είχα έτοιμα τα έγγραφα τους παρά μόνο μέχρι τις 6 Μαΐου όταν και τα παρουσίασαν στην ελληνοκυπριακή και στην τουρκοκυπριακή αντιπροσωπεία. Σε εκείνη τη συνάντηση ο Bridel, αναφέρθηκε σε δικό του δωδεκασέλιδο προσχέδιο συντάγματος, το οποίο δεν ήταν ευανάγνωστο για τεχνικούς λόγους και ενόψει των δύο άλλων προσχεδίων δεν θεώρησε σκόπιμο να καταθέσει¹³. Ο Erim επιβεβαιώνει την πρόθεση του Bridel, να διαδραματίσει πιο ουσιαστικό ρόλο στον καταρτισμό του συντάγματος και σχολιάζοντάς την γράφει χαρακτηριστικά *Νόμιζε ότι θα συνέτασσε ο ίδιος το σύνταγμα, τον κάλεσα το βράδυ σε φαγητό και του εξήγησα ποιόν ρόλο θα έπαιζε*¹⁴. Κατά την διάρκεια των εργασιών της Συνταγματικής Επιτροπής ανέκυψαν πολλές διαφωνίες ανάμεσα στις αντιπροσωπείες των εμπλεκομένων μερών, οι οποίες αντικατόπτριζαν τις εκατέρωθεν επιδιώξεις. Η τουρκική πλευρά ενέμενε ουσιαστικά στη δημιουργία ενός ομοσπονδιακού χαρακτήρα κράτους ενώ η ελληνική επεδίωκε τη

---

¹² Το ΑΚΕΛ παρά τον αποκλεισμό του από την συνταγματική επιτροπή εξουσιοδότησε τον Χρύση Δημητριάδη να μεταβεί στην Ελλάδα και να συνεργαστεί με συνταγματολόγους για τον καταρτισμό ενός συντάγματος για να προταθεί και αυτό στον Μακάριο. Στην Αθήνα ο Λεωνίδας Κύρκος παρέπεμψε τον Δημητριάδη στον Δεσποτόπουλο ο οποίος δήλωσε ότι λόγω φόρτου εργασίας δεν μπορούσε να συνεργαστεί και τότε ο Δημητριάδης επισκέφθηκε τον Γεώργιο Βλάχο ο οποίος ζούσε και δίδασκε στο Παρίσι και συνέταξαν από κοινού ένα πρότυπο συντάγματος. Επειδή διέρρευσε η όλη ιστορία και ο Δημητριάδης φοβόταν ότι θα υποστεί έρευνα στο αεροδρόμιο επιστρέφοντας στην Κύπρο, ταχυδρόμησε ένα αντίτυπο στο Γραφείο του. Στο αεροδρόμιο του έγινε έρευνα και κατασχέθηκε το κείμενο, το οποίο όπως αργότερα παραδέχτηκε και ο Γ. Κληρίδης κατατέθηκε στην επιτροπή. Το ΑΚΕΛ όντας ακόμη παράνομο έκανε δημοσιογραφική διάσκεψη στην παρουσία του Παπαϊωάννου και ο Δημητριάδης ανέλυσε το προτεινόμενο σύνταγμα. Βλ. Χρύσης Δημητριάδης “Καλή τη πίστει”, Κύπρος 1995, σ. 85-6.

¹³ Πρακτικά Μεικτής Συνταγματικής Επιτροπής, Φάκελος 1.

¹⁴ ΣΑΡΡΗΣ, *Η άλλη πλευρά...*, τόμ Β', σ. 517.

δημιουργία μιας όσο το δυνατό περισσότερο ανεξάρτητης, ενιαίας και λειτουργικής πολιτείας η οποία θα διασφάλιζε τα δικαιώματα της τουρκικής κοινότητας και θα καθιστούσε τις τουρκικές ανησυχίες ως προς τους εξωτερικούς προσανατολισμούς του υπό ίδρυση κράτους.

2.1. Εξουσίες Προέδρου Αντιπροέδρου.

Το θέμα που κυριάρχησε στις συνταγματικές διαπραγματεύσεις και το οποίο καταδεικνύει τη διαφορετική πρόσληψη από την ελληνική και την τουρκική πλευρά του περιεχομένου της λύσης του Κυπριακού Ζητήματος, ήταν οι εξουσίες του Προέδρου και του Αντιπροέδρου του κυπριακού κράτους. Σύμφωνα με το σχετικό άρθρο, στο γαλλικό κείμενο των συμφωνιών της Ζυρίχης, η εκτελεστική εξουσία θα διασφαλιζόταν από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο (*sera assure'*), οι οποίοι θα όριζαν προς τον σκοπό αυτό το υπουργικό συμβούλιο αποτελούμενο από 7 ελληνοκυπρίους και 3 τουρκοκυπρίους υπουργούς. Η αγγλική μετάφραση του κειμένου καθόριζε ότι “η εκτελεστική εξουσία θα ασκείται από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο, που θα ορίζουν προς το σκοπό αυτό υπουργικό συμβούλιο απαρτιζόμενο από 7 ελληνοκύπριους και 3 τουρκοκύπριους υπουργούς”¹⁵. Ενώ γινόταν σαφής αναφορά ότι το κράτος της Κύπρου είναι Δημοκρατία με προεδρικό σύστημα με έλληνα πρόεδρο και τούρκο αντιπρόεδρο και ότι όργανα της εκτελεστικής εξουσίας ήταν ο πρόεδρος, ο αντιπρόεδρος και το υπουργικό συμβούλιο¹⁶, δεν διευκρινιζόταν η εξουσία του κάθε παράγοντα. Αυτό που αποσαφηνιζόταν ήταν ότι το υπουργικό συμβούλιο θα λάμβανε τις αποφάσεις του κατά πλειοψηφία και ότι ο αντιπρόεδρος δεν αναπλήρωνε τον πρόεδρο. Σε περίπτωση δηλαδή απουσίας ή κωλύματος ο πρόεδρος και ο αντιπρόεδρος θα αντικαθίσταντο από τον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρο της Βουλής αντιστοίχως¹⁷.

Όταν το θέμα άρχισε να εξετάζεται στην συνταγματική επιτροπή διαφάνηκαν οι διϊστάμενες απόψεις. Οι Τούρκοι ερμηνεύοντας το σχετικό άρθρο της Ζυρίχης ενσωμάτωσαν στο δικό τους σχέδιο Συντάγματος την αξίωση η εκτελεστική εξουσία να ανήκει και να εκτελείται “από κοινού” από τον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρο. Στο ελληνικό σχέδιο Συντάγματος ο αντιπρόεδρος θα

¹⁵ ΚΛΗΡΙΔΗΣ, *Η κατάθεσή μου*, τόμ. Α', σ. 109.

¹⁶ Άρθρο 1 και 5 της Βασικής Διάρθρωσης.

¹⁷ Άρθρο 5 και παράγρ. 2 του άρθρου 4 της Βασικής Διάρθρωσης της Κυπριακής Δημοκρατίας.

ασκούσε τις εκτεταμένες αρμοδιότητές του χωρίς να είναι ίσος σε κύρος και σε εξουσία με τον πρόεδρο ο οποίος και θα ήταν ο αρχηγός του κράτους. Ο Καραμανλής ήδη, αμέσως μετά τη Ζυρίχη, διατυπώνοντας τις ανησυχίες του για τις εκτεταμένες αρμοδιότητες του Αντιπροέδρου και για τις διαφαινόμενες απαιτήσεις, κυρίως των Τουρκοκυπρίων, ζήτησε από τις Ηνωμένες πολιτείες να ασκήσουν την επιρροή τους στην τουρκική πλευρά¹⁸.

Η ουσία της ελληνικής και της τουρκικής διάστασης στο θέμα και η βαρύτητα που απέδιδε σ' αυτό η ελληνική κυβέρνηση καταγράφεται και συνοψίζεται σε υπηρεσιακό σημείωμα προς τον Καραμανλή στο οποίο αναφέρονται τα εξής:

Εκ του τρόπου καθ'όν θα λυθούν τα ζητήματα ταύτα, θα κριθῇ εάν εν τη μελλούση κυπριακή πολιτεία θα κρατή απόλυτος ισοτιμία μεταξύ ελληνικής πλειοψηφίας και τουρκικής μειοψηφίας, δηλαδή θα κριθῇ αυτή αύτη η φύσις του κυπριακού πολιτεύματος¹⁹.

Ο Τσάτσος κατάφερε, μετά από τις υποδείξεις της Αθήνας να απαλείψει τη φράση “από κοινού” από τη τουρκική πρόταση συντάγματος²⁰. Η δίσσημη ερμηνεία όμως εξακολουθούσε να ενυπάρχει στο ασαφές ελληνοτουρκικό κείμενο (29.7.59) που ακολούθησε τις συναντήσεις Erim-Τσάτσου στην Γενεύη, ότι δηλαδή “η εξουσία θα ανατεθεί (sera assure') στον πρόεδρο και στον αντιπρόεδρο”. Οι Τούρκοι παρά την τροποποίηση που επέφερε ο Τσάτσος ενέμεναν στην ισότητα των δύο πολιτειακών παραγόντων και στην δημιουργία ουσιαστικά ενός δикέφαλου κράτους. Η αξίωση αυτή ενισχυόταν και από το δικαίωμα της από κοινού ή χωριστά παραπομπής νόμων και αποφάσεων που δόθηκε στον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρο στη Ζυρίχη²¹ η οποία θεσπίστηκε υπό την λογική της προστασίας της μειοψηφούσας τουρκικής κοινότητας. Μέσα

¹⁸ Telegram from the Embassy in Greece to the Department of State, Athens, March 26, 1959, 10. p.m., FRUS, Vol. X, Part 1, p. 781.

¹⁹ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ Κ., *Κείμενα...*, τόμ. Δ', σ. 140.

²⁰ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ Κ., *Κείμενα...*, τόμ. Δ', σ. 140.

²¹ Στο άρθρο 5 της Βασικής Διάρθρωσης της Κυπριακής Δημοκρατίας ορίζεται ότι η εκτελεστική εξουσία θα ασκείται από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο και ότι αντίστοιχα ορίζουν 7 Έλληνες και 3 Τούρκους υπουργούς, οι δε αποφάσεις του υπουργικού συμβουλίου θα λαμβάνονται κατά πλειοψηφία. Στο άρθρο 8 ορίζεται ότι ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος από κοινού ή χωριστά έχουν το δικαίωμα αρνησικυρία για κάθε νόμο ή απόφαση αναφερόμενα σε θέματα άμυνας και ασφάλειας και στις εξωτερικές υποθέσεις, πλην της συμμετοχής της Κύπρου σε Διεθνείς Οργανισμούς και Σύμφωνα συμμαχίας στα οποία μετέχει και η Ελλάδα και η Τουρκία. Το άρθρο 9 διαλαμβάνει ότι ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος από κοινού ή χωριστά έχουν το δικαίωμα εντός 15 ημερών να παραπέμπουν νόμο ή απόφαση στη Βουλή για επανεξέταση.

σε αυτό το πνεύμα παραχωρήθηκε στον πρόεδρο και αντιπρόεδρο εξουσία αρνησικυρίας σε θέματα άμυνας, ασφάλειας και εξωτερικής πολιτικής ακριβώς για να διασφαλιστεί η τουρκική κοινότητα από τυχόν αποφάσεις του υπουργικού συμβουλίου που θα απέβαιναν εις βάρος της. Άλλωστε η προσέγγιση που επιτεύχθηκε ανάμεσα στον Αβέρωφ και το Zorlu και η οποία στόχευε στην δημιουργία ανεξάρτητου κυπριακού κράτους, στηριζόταν όπως γράφει ο πρώτος, δύο δεκαετίες μετά τις συμφωνίες, στην παραδοχή ότι οι Τουρκοκύπριοι αποτελούσαν κοινότητα αλλά ότι το 80 είναι μεγαλύτερο του 20²². Αυτός αναμενόταν, τουλάχιστον από ελληνικής πλευράς να ήταν και ο άξονας που θα διέτρεχε οποιεσδήποτε συνταγματικές και νομικές ρυθμίσεις που θα οδηγούσαν στην υλοποίηση του στόχου. Η σπουδή, η γενναιοδωρία ή η «αβλεψία»²³ που επέδειξε ο Αβέρωφ στην πορεία προς την Ζυρίχη, η οποία κληροδότησε σειρά ασαφών θεμάτων, επέτρεπε, κυρίως στην τουρκική πλευρά να ερμηνεύει κατά το δοκούν τις συμφωνίες, μακριά από ηθικά ή νομικά ερείσματα, το πνεύμα των συμφωνιών, τις λειτουργικές ανάγκες και τις επιταγές της κυπριακής κοινωνίας στο σύνολό της.

Ενδεικτικό της τουρκικής νοοτροπίας στην ελληνοτουρκική προσέγγιση για το Κυπριακό, αλλά και της αντιμετώπισης των Τουρκοκυπρίων από την Τουρκία είναι το επεισόδιο που αναφέρει ο έλληνας πρέσβης στην Άγκυρα Μάτσας. Σε συνάντηση που είχε με τον Zorlu στα τέλη του Ιούλη, ανήσυχος ο τελευταίος για την καθυστέρηση στο έργο της επιτροπής είπε χαριτολογώντας ότι,

λυπείται μη εισακουσθείς παρά της ΑΕ. του αγαπητού του φίλου κ. Αβέρωφ όταν είχε προτείνει αυτώ «να κλεισθούν οι δύο εις ένα γραφείον και συντάξουν οριστικώς όλα τα κείμενα».

Ο έλληνας αξιωματούχος απάντησε ότι οι ενδοιασμοί του Αβέρωφ θα προέρχονταν από το φόβο να μην θιγεί η εύλογος φιλοτιμία των Κυπρίων. Το σχόλιο του Zorlu ότι οι ευθιξίες θα είχαν γρήγορα παραμερισθεί και θα είχε

---

²² Κατά τις ανιχνευτικές συζητήσεις που είχε ο Αβέρωφ με το Zorlu στο περιθώριο της Γενικής Συνέλευσης των Η. Ε. (Δεκέμβριο 1958), για τη μορφή και τη δομή του ανεξάρτητου κράτους που θα ιδρυόταν στην Κύπρο ο τούρκος υπουργός τόνισε ότι λόγω της ύπαρξης δύο κοινοτήτων πολλά θέματα θα έπρεπε να ανήκουν στη δικαιοδοσία της κάθε κοινότητας και λόγω της αριθμητικής διαφοράς των δύο κοινοτήτων και για προστασία της τουρκικής μέρος των εξουσιών δεν θα ασκούσαν κατά αναλογία. Ο Αβέρωφ αποδεχόμενος αυτή την αρχή διευκρίνισε ότι η Ελλάδα σε καμία περίπτωση δεν θα συναινούσε στη δημιουργία ενός κράτους όπου το 20% του πληθυσμού θα είχε τα ίδια δικαιώματα με τα 80%. ΑΒΕΡΩΦ, *Η Ιστορία*, τόμ. 2, σ. 143.

²³ Όρος που χρησιμοποιήθηκε από τον Αβέρωφ για να δικαιολογήσει την αποδοχή από μέρους του της πρόνοιας για χωριστές πλειοψηφίες στη Βουλή για τη ψήφιση φορολογικών νομοσχεδίων. ΑΒΕΡΩΦ, *Η Ιστορία*, τ. 2, σ. 211.

παραμείνει το αγαθόν αποτέλεσμα, επιβεβαίωσε τις επιφυλάξεις του Μάτσα για τη γενικότερη στάση του τούρκου υπουργού και ανέφερε στην έκθεσή του προς την Αθήνα:

Σημειώ την παρεμβολήν ταύτην διότι φαίνεται να αντανakλά μόνιμον χαρακτηριστικόν της ιδιοσυγκρασίας του συνομιλητού μου, ως και την πεποίθησιν του εις την αποτελεσματικότητα ωρισμένου τρόπου επιλύσεως των προβλημάτων, παρουσιαζομένης τυχόν ευκαιρίας, θα επιδιώξει να εφαρμόσει και πάλιν²⁴.

Η επιθυμία του Zorlu για «κλείσιμο» του Κυπριακού και η πεποίθηση του ότι μπορεί να διαπραγματεύεται στο όνομα των Τουρκοκυπρίων αλλά ερήμην τους είχε γίνει έκδηλη ήδη από την Ζυρίχη όταν δήλωσε μετά το τέλος των συνομιλιών ότι οι συμφωνίες ήταν οριστικές και ότι η διατύπωση του κειμένου του συντάγματος ήταν ζήτημα ημερών²⁵. Η γενικότερη επιθυμία της τουρκικής πλευράς για την συντομότερη οριστικοποίηση των συμφωνηθέντων καταδεικνύει ότι ήταν πολύ περισσότερο ικανοποιημένη από τη ρύθμιση απ' ότι η ελληνική πλευρά.

Οι άκαρπες διαβουλεύσεις της συνταγματικής επιτροπής οδήγησαν στην προσωρινή διακοπή των εργασιών στην Λευκωσία, και την ουσιαστική ανάληψη της διαπραγμάτευσης από τους επικεφαλής της ελληνικής και της τουρκικής αντιπροσωπείας Τσάτσο και Erim στην Γενεύη. Εκεί ο έλληνας διαπραγματευτής εισηγήθηκε την υιοθέτηση των εκκρεμών ζητημάτων με την διατύπωση της Ζυρίχης και την παραπομπή τους, μετά την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας, σε Συνταγματικό Δικαστήριο²⁶. Οι οδηγίες της Άγκυρας αναφορικά με την εκτελεστική εξουσία ήταν επιμονή στο άρθρο 1 της Ζυρίχης και άρνηση των ελληνικών θέσεων για το άρθρο 5²⁷. Το πρωτόκολλο

---

²⁴ Αρχείο Αβέρωφ Φ. 16.9: Από πρεσβεία εις Άγκυρα προς Δ' Πολιτική Διεύθυνση Υπεξ. 24 Ιουλίου 1959.

²⁵ ΜΠΙΤΣΙΟΣ, *Κρίσιμες ώρες*, σ. 116.

²⁶ Βλ. ΣΑΡΡΗΣ, *Η άλλη πλευρά*, τ. 2, σ. 527. Επίσης σε υπηρεσιακό σημείωμα προς τον Καραμανλή διατυπώνεται η ίδια εισηγήση, να παραπεμφθούν σε συνταγματικό δικαστήριο τα εκκρεμή ζητήματα αλλά μόνο τα σημεία εκείνα διά τα οποία είναι αδύνατον να υπάρξουν αμφιβολίες ως προς την μελλοντική κρίσιν οιοδήποτε συνταγματικού δικαστηρίου, γιατί σε αντίθετη περίπτωση άλλες ερμηνείες του δικαστηρίου που θα απέβαιναν εις βάρος των ελληνικών απόψεων θα ανέτρεπον την βάση του κυπριακού πολιτεύματος όπως το αντιλαμβάνεται η ελληνική κυβέρνηση. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ Κ., *Κείμενα...*, τόμ. Δ', σ. 142.

²⁷ ΣΑΡΡΗΣ, *Η άλλη πλευρά*, τ. 2, σ. 523-524. Στο άρθρο 5 της Βασικής Διάρθρωσης της Κυπριακής Δημοκρατίας ορίζεται ότι η εκτελεστική εξουσία θα ασκείται από τον Πρόεδρο και

της Γενεύης βρήκε κατηγορηματικά αντίθετη την Ελληνοκυπριακή αντιπροσωπεία η οποία προέτασσε την άμεση διευκρίνιση των ασαφών θεμάτων και διαμαρτυρόμενη για το χειρισμό και για τη στάση της Ελλάδας στο θέμα το απέρριψε²⁸.

Η τουρκική πολιτική φάνηκε να μεταβάλλεται όταν σε διαβουλεύσεις που είχαν στην Άγκυρα, στις αρχές Αυγούστου, ο Μπίτσιος με τον Guneralp, ο τούρκος διπλωμάτης αποδέχθηκε το τεκμήριο αρμοδιότητας του προέδρου ότι δηλαδή ο πρόεδρος ασκούσε την εκτελεστική εξουσία και ο αντιπρόεδρος περιοριζόταν στις αρμοδιότητες που του εκχωρούσε η συμφωνία Ζυρίχης. Επιβεβαιώνοντας το θετικό κλίμα που διαμορφώθηκε γράφει σε έκθεσή του ο Τσάτσος από τη Λευκωσία:

εφ' όσον η ενταύθα τουρκική αντιπροσωπεία δεν αποστή των εν Αγκύρα επιβεβαιωθεισών συμφωνιών, όλη η διαχείρησις του θέματος της εκτελεστικής εξουσίας θα διευκολυνθεί.

Σημειώνει επίσης τη δυστοκία που παρατηρήθηκε στη συνεργασία της ελλαδικής με την ελληνοκυπριακή αντιπροσωπεία²⁹, η οποία θα μπορούσε να ερμηνευθεί ότι οφειλόταν στον πολιτικό ερασιτεχνισμό των Ελληνοκυπρίων, αποτέλεσμα των τόσων χρόνων απουσίας υγιούς πολιτικής ζωής, αλλά και στη δυσπιστία τους απέναντι στους χειρισμούς της ελλαδικής αντιπροσωπείας η οποία σε καίρια ζητήματα φάνηκε να συστρατεύεται με τουρκικές θέσεις αναφορικά με τη μελλοντική διαιτησία σε εκκρεμείς συνταγματικές διατάξεις.³⁰ Στην έκθεση γινόταν ειδική μνεία για την τεταμένη ατμόσφαιρα στην Κύπρο εξαιτίας της κρίσης στις σχέσεις Μακαρίου-Γρίβα, με τον τελευταίο να καταγγέλλει τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου και λόγω της διαχωριστικής πολιτικής που προωθούσαν οι Τουρκοκύπριοι. Διατυπώνονταν επίσης οι

τον Αντιπρόεδρο και ότι αντίστοιχα ορίζουν 7 Έλληνες και 3 Τούρκους υπουργούς, οι δε αποφάσεις του υπουργικού συμβουλίου θα λαμβάνονται κατά πλειοψηφία. Το άρθρο 1 της Ζυρίχης καθορίζει ότι το κράτος της Κύπρου είναι δημοκρατία με Προεδρικό σύστημα, της οποίας ο Πρόεδρος είναι Έλληνας και ο Αντιπρόεδρος Τούρκος και ότι εκλέγονται αντίστοιχα από την ελληνική και τη τουρκική κοινότητα.

²⁸ ΚΛΗΡΙΔΗΣ, *Η κατάθεσή μου*, τόμ. Α', σ. 110-111. Ο Κληρίδης στην σύντομη παρουσίαση του θέματος της εκτελεστικής εξουσίας δεν αναφέρεται στην διευκρίνιση αυτή ?

²⁹ Έκθεση αρ. 23, 04/08/59, Αρχείο Αβέρωφ. Φακ.. Α 6.9, ΙΚΚ.. Στην έκθεση αυτή ο Τσάτσος σημειώνει ότι στην συνεδρίαση της 3^{ης} Αυγούστου η ελληνοκυπριακή αντιπροσωπεία ήταν εμφανώς απροετοίμαστη και αυτό προκάλεσε τον εκνευρισμό του Erim και ότι η καθ'εκάστην συνεδρίασις δυσχεραίνει εις το έπακρον την μετά της ελληνικής αντιπροσωπείας προσυνεννόησιν μας.

³⁰ Συμφωνία Τσάτσου Erim για υιοθέτηση άρθρου 5 (εξουσίες Προέδρου-Αντιπρόεδρου) όπως έχει στην Ζυρίχη.

ανησυχίες του έλληνα αξιωματούχου για τον αντίκτυπο των δηλώσεων του Γρίβα οι οποίες

ωθούσαν τους Τούρκους και Τουρκοκύπριους εις διεκδίκησιν περισσοτέρων εξασφαλίσεων επί μεγαλυτέρας πολιτικής αυτοτέλειας.

Το αρνητικό κλίμα που διαμορφώθηκε στην ελληνική πλευρά προσπάθησε να εκμεταλλευτεί ο Erim ζητώντας από την Άγκυρα να ενισχύσει εκείνη την περίοδο την τουρκική αντιπροσωπεία στην Κύπρο³¹.

Η υπαναχώρηση της Άγκυρας από τις θέσεις Κουνεράλπ λίγες μέρες αργότερα, με το αιτιολογικό ότι οι απόψεις του τούρκου αξιωματούχου ήταν ανεπίσημες και δεν δέσμευαν την τουρκική κυβέρνηση επιβεβαίωσε το χάσμα των δύο πλευρών στο ζωτικής σημασίας αυτό θέμα³². Ο Erim αναφέρει χαρακτηριστικά στο ημερολόγιό του:

Σημειώθηκε μεγάλη διαφωνία με τους Ρωμηούς αναφορικά προς την ερμηνεία της πρώτης φράσης του άρθρου 3 [πρόκειται για το άρθρο 5] της συνθήκης της Ζυρίχης. Εκείνοι δέχονταν τις εξουσίες του Αντιπροέδρου σαν εξαίρεση. Εγώ είπα ότι είναι γενικές και η εξαίρεση έγκειται στη διαφορά μεταξύ του Προέδρου και του Αντιπροέδρου³³.

Φαίνεται όμως ότι ούτε το τουρκικό μέτωπο ήταν ομόφωνο στο θέμα αυτό. Ο Menderes σε μια πιο μετριοπαθή προσέγγιση του ζητήματος πλησίασε τη θέση Μακαρίου-Καραμανλή, αντίθετα Erim, Denktash και Zorlu ήταν αμετακίνητοι. Λίγο νωρίτερα μάλιστα, ο Zorlu παρακάμπτοντας τον Πρωθυπουργό του ανέθεσε στον Erim να επιδοθεί μόνος και αποκλειστικά στη διαπραγμάτευση για το θέμα της εκτελεστικής εξουσίας με τον Μακάριο. Ο Erim σημειώνει επίσης στο ημερολόγιό του, ότι Zorlu και τον Menderes διαφωνούσαν και για τις πολιτικές εξελίξεις στους κόλπους της Τουρκοκυπριακής κοινότητας. Ο Menderes φέρεται δυσαρεστημένος από το γεγονός ότι

τα όπλα των τουρκικών οργανώσεων στο νησί πέρασαν στα χέρια νεαρών που αντί να μάχονται τους Ρωμιούς, τα

³¹ ΣΑΡΡΗΣ, *Η άλλη πλευρά*, τόμ Β', σ. 525.

³² ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ Κ., *Κείμενα...*, τόμ. Δ', σ. 142.

³³ ΣΑΡΡΗΣ, *Η άλλη πλευρά*, τόμ. Β', Βιβλίο Α', σ. 525.

*χρησιμοποιούσανε για να απειλούν και τους δασκάλους τους που δεν τους έδιναν καλούς βαθμούς*³⁴.

Επιβεβαιώνεται τόσο από ελληνικές, όσο και από βρετανικές πηγές ότι αυτή την περίοδο παρατηρήθηκε συνεχής και μεγάλης κλίμακας εξοπλισμός τουρκικών ομάδων στο νησί³⁵ και σε συνδυασμό με την πολιτική του κοινοτικού διαχωρισμού που προωθήθηκε από την τουρκική πλευρά σε θεσμικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, καθιστούσε την «διακοινοτική συναίνεση» για την εκκολαπτόμενη λύση δυσκολότερη.

Παρά τα εσωτερικά ρήγματα και στα δύο «στρατόπεδα», το τέλμα στο θέμα της εκτελεστικής εξουσίας ήταν, λόγω της κομβικής του σημασίας, δεδομένο. Για την άρση του αδιεξόδου αναλήφθηκαν διπλωματικές πρωτοβουλίες σε επίπεδο πρωθυπουργών. Ο Καραμανλής τάχθηκε υπέρ της άμεσης και *εκ προοιμίου αποσαφηνίσεως* του θέματος των εξουσιών του προέδρου και του αντιπροέδρου και σχολιάζοντας την πρόταση του Τσάτσου για παραπομπή των εκκρεμών ζητημάτων σε συνταγματικό δικαστήριο μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας, διευκρίνισε ότι ο έλληνας διαπραγματευτής δεν είχε εντολή να προβεί σε τέτοια εισήγηση³⁶. Ο έλληνας Πρωθυπουργός ενοχλημένος από την αδιάλλακτη στάση του Zorlu διαμήνυσε στον τούρκο ομόλογό του ότι η ελληνική πλευρά επέμενε στη διασφάλιση της πρακτικής εφαρμογής των εξουσιών και του προβαδίσματος του προέδρου μέσα από το σύνταγμα³⁷. Η θέση αυτή, σύμφωνα με τον Erim είχε προηγουμένως κατατεθεί και γραπτώς από τον Μακάριο, ο οποίος προειδοποιούσε ότι αν η πρόταση του δεν γίνει αποδεκτή θα ήταν υποχρεωμένος να απορρίψει τις συμφωνίες³⁸. Ο έλληνας

---

³⁴ ΣΑΡΡΗΣ, ό.π.π σ. 530-1

³⁵ Το θέμα των τουρκικών εξοπλισμών και της διαχωριστικής πολιτικής που προωθούσαν τουρκοί εξτρεμιστικοί κύκλοι, αναπτύσσεται Τρίτο Μέρος Κεφ. Πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο,

³⁶ Ο Αβέρωφ στη σύντομη παρουσίαση του θέματος της εκτελεστικής εξουσίας στο δίτομο έργο του δεν κάνει καμία μνεία στην εισήγηση αυτή ούτε στη διαφοροποιημένη στάση του Καραμανλή.

³⁷ Σε συνάντηση που είχε ο Καραμανλής με τον Βεργκίν, στα μέσα Αυγούστου, ο έλληνας πρωθυπουργός τόνισε ότι η αδιάλλακτη τουρκική θέση οφείλεται στον Zorlu και ότι οι καλές προθέσεις του τούρκου ομολόγου του δεν διευθετούν την κρίση. Στην επόμενη συνάντησή των δύο ανδρών (28.08.59) ο Βεργκίν διαβεβαίωσε εκ μέρους του Menderes ότι η τουρκική πλευρά δεν διεκδικεί ισότητα προέδρου και αντιπροέδρου αλλά αναγνωρίζει τον Αρχιεπίσκοπο ως αρχηγό του κράτους ο Καραμανλής επέμεινε στη διασφάλιση των εξουσιών του προέδρου μέσα από τη διατύπωση τους στο σύνταγμα. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ Κ., *Κείμενα...*, τόμ. Δ', σ. 150.

³⁸ Ο Μακάριος, σύμφωνα με τα απομνημονεύματα του Erim, είχε τονίσει στον Τσάτσο ότι ο ίδιος δεν παρίστατο στη Ζυρίχη και υπέγραψε το κείμενο όπως το αντιλήφθηκε όταν το διάβασε. Η θέση του για το ζήτημα αποτυπωνόταν στην πρόταση του και τόνισε ότι αν αυτή δεν γινόταν

Πρωθυπουργός διαφωνώντας, μετέβαλε την πολιτική γραμμή Αβέρωφ και Τσάτσου και συνστρατεύτηκε με τον Μακάριο. Ο Αβέρωφ ως ο βασικός αρχιτέκτονας της ελληνικής πολιτικής στη Ζυρίχη και ο Τσάτσος ως ο άμεσα εμπλεκόμενος διαπραγματευτής για την μορφοποίηση των προνοιών της διακατέχονταν από ανυπομονησία για την διευθέτηση του θέματος. Η παράταση των διαπραγματεύσεων ανέτρεπε την αρχική εικόνα της επίτευξης ενός μικρού «θαύματος» στη Ζυρίχη και προκαλούσε κλυδωνισμούς στα θεμέλια της ελληνοτουρκικής συνεννόησης. Γι' αυτούς τους λόγους το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών επέδειξε σπουδή στην ρύθμιση των εκκρεμών ζητημάτων. Ο Καραμανλής έχοντας, ως αρχηγός της ελληνικής κυβέρνησης, την ευθύνη της τελικής διευθέτησης και με την διαφορετική οπτική που η απόσταση από την άμεση διαπραγμάτευση προσδίδει στις εξελίξεις, φάνηκε για άλλη μια φορά να εκτιμά, ότι η σύνοδος της Ζυρίχης δεν είχε προετοιμαστεί ικανοποιητικά.

Μετά την οριστική από μέρους του Καραμανλή απόρριψη οποιασδήποτε μελλοντικής διαιτησίας στο θέμα και την τουρκική επιμονή για ουσιαστική δυαρχία επιβαλλόταν ο καθορισμός του εύρους των εξουσιών του προέδρου, του αντιπροέδρου και του υπουργικού συμβουλίου. Ο Μακάριος και ο Καραμανλής³⁹ διεκδικούσαν την εκχώρηση της εκτελεστικής εξουσίας στον πρόεδρο και την αναγνώριση της διεθνούς εκπροσώπησης της Κύπρου από αυτόν ως αρχηγό του κράτους. Επιπρόσθετα επιθυμούσαν τον περιορισμό των εξουσιών του αντιπροέδρου σύμφωνα με τις επικρατέστερες αρχές του προεδρικού συστήματος και την περαιτέρω συμμετοχή του στην εκτελεστική εξουσία με την άσκηση των καθηκόντων που αναφέρονταν στα άρθρα 5 και 9 της Ζυρίχης⁴⁰. Σε αυτό άλλωστε είχαν καταλήξει λίγους μήνες νωρίτερα, ενόψει των επικείμενων συνομιλιών στη Ζυρίχη, ότι δηλαδή *το πολίτευμα της Κύπρου θα ήταν Προεδρευόμενη Δημοκρατία κατά το αμερικανικό πρότυπο* και ότι το

δεκτή θα απέρριπτε τις συμφωνίες γιατί δεν μπορούσε να τις επιβάλει στο λαό. Βλ. ΣΑΡΡΗΣ, *Η άλλη πλευρά*, τόμ. Β', σ. 528-29.

³⁹ Ο Τσάτσος μεταφέροντας τις απόψεις του Καραμανλή αναφορικά με το θέμα της εκτελεστικής εξουσίας, αναφέρει ότι ο Έλληνας πρωθυπουργός συμφωνεί με τον Μακάριο. ΣΑΡΡΗΣ, ό.π.π. σ. 529.

⁴⁰ Ο Ερίμ σχολιάζοντας την πρόταση Μακαρίου γράφει στα απομνημονεύματά του: *Ο Μακάριος με αυτή την πρότασή του δέχεται τις εκτελεστικές εξουσίες του Αντιπροέδρου και τις εξουσίες του ως προς την εκπροσώπηση, σαν εξαίρεση. Δίνει τις εξουσίες εκπροσώπησης μονάχα στον Πρόεδρο ....Δηλαδή ο Αντιπρόεδρος μοναχός του δεν κάνει καμία δουλειά.* ΣΑΡΡΗΣ, *Η άλλη πλευρά*, τομ. 2, σ. 526-527

δικαίωμα αρνησικυρίας του Αντιπροέδρου θα περιοριζόταν σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και άμυνας⁴¹. Εάν εντούτοις οι ελληνικές επιδιώξεις δεν τελεσφορούσαν και τελικώς εγίνετο δεκτή η τοιαύτη συνάντησις των προεδρικών εξουσιών, ο στόχος θα ήταν ο περιορισμός των αρμοδιοτήτων του προέδρου και του αντιπροέδρου ώστε να ενισχυθούν οι εξουσίες του υπουργικού συμβουλίου⁴².

Η καθιέρωση ενός ιδιότυπου «συμπροεδρικού» πολιτεύματος όπως επέμενε η τουρκική πλευρά κυοφορούσε πέρα από το σημειολογικό βάρος για τις εσωτερικές και εξωτερικές ισορροπίες του κράτος, σωρεία πρακτικών δυσκολιών εφαρμογής του. Η ελληνική αντιπροσωπεία υποχρεώθηκε από την τουρκική εμμονή για ισοτιμία των δύο πολιτειακών αξιωματούχων, να επικεντρώσει πλέον τις προσπάθειες της στην ενίσχυση των εξουσιών του υπουργικού συμβουλίου. Διέβλεπε ότι αυτός ήταν ο μόνος τρόπος ανατροπής της ιδιότυπης αυτής δυαρχίας και συγκυριαρχίας⁴³. Η ρύθμιση δεν έβρισκε σύμφωνο τον Μακάριο ο οποίος ενέμενε στην ενίσχυση των εξουσιών του προέδρου⁴⁴. Ο Τσάτσος για να τον μεταπείσει εστίασε την επιχειρηματολογία του σε τρία σημεία. Υποστήριξε ότι η ενίσχυση του ρόλου Υπουργικού Συμβουλίου, ως όργανο συλλογικό, συνάδει περισσότερο με την δημοκρατική αρχή, επιπλέον η συζήτηση των θεμάτων στο Υπουργικό Συμβούλιο θα επέτρεπε στους Ελληνοκύπριους να έχουν την εποπτεία των τουρκοκυπριακών απόψεων. Τέλος απευθυνόμενος στον συναισθηματισμό ή την ματαιοδοξία του Μακαρίου δεν παρέλειψε να σημειώσει ότι ο ρόλος του Υπουργικού Συμβουλίου θα ατονεί όταν στην προεδρία του κράτους βρίσκεται μια ισχυρή προσωπικότητα, σε αντίθετη περίπτωση όμως θα ήταν προτιμότερο να αποφασίζει το Υπουργικό Συμβούλιο. Σημείωσε βέβαια ότι σε κάθε περίπτωση

---

⁴¹ Πρόκειται για την σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα, στην κατοικία του έλληνα πρωθυπουργού και στην οποία παρίσταντο εκτός από τον Αρχιεπίσκοπο και τον Καραμανλή ο Ευάγγελος Αβέρωφ, ο Άγγελος Βλάχος και ο Μητροπολίτης Κιτίου Άνθιμος. Μέρος των πρακτικών που τηρήθηκαν στη συνάντηση δημοσιεύονται στο ΑΒΕΡΩΦ, ό.π.π., σ. 168-176 και στο ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Μ., *Η πορεία*, σ. 258-260.

⁴² ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ Κ., *Κείμενα...*, τόμ. Δ', σ. 141.

⁴³ Η διατύπωση του Χατζηβασιλείου στο Καραμανλή, ό.π. σ. 140, ότι κάτι τέτοιο ήταν αντίθετο με "τη δημοκρατική αρχή και υπέσκαπτε την ανεξαρτησία της Κυπριακής Δημοκρατίας", χρήζει διευκρινίσεων αφού στην περίπτωση της Κύπρου η δημοκρατική αρχή της πλειοψηφίας δεν εφαρμόστηκε και είναι γενικά παραδεκτό ότι η Κυπριακή Δημοκρατία τόσο στην εσωτερική διακυβέρνηση όσο και στην χάραξη εξωτερικής πολιτικής είχε ρητές δεσμεύσεις μέσα από το ίδιο το σύνταγμά της και τις διεθνείς συμφωνίες που υπέγραψε ως αναπόσπαστο κομμάτι του συνόλου των συμφωνιών που οδήγησαν στη γένεσή της (Βλ. Θεμελιώδη άρθρα του Συντάγματος, Συνθήκη Συμμαχίας, Συνθήκη Εγγυήσεως)

⁴⁴ Βλ. Κ. Καραμανλή *κείμενα...*, τόμ. Δ', σ. 142.

θα έπρεπε να προβλεφθεί ρητά ότι ο Πρόεδρος μόνος του και μόνο αυτός θα ήταν ο αρχηγός του Κράτους⁴⁵. Την ίδια περίοδο ο Erim, διαφοροποιημένος από την συναινετική στάση Menderes, εκτός και αν η εικόνα αυτή ήταν τακτικός ελιγμός της τουρκικής πλευράς, διατεινόταν ότι πλην του εθιμοτυπικού απαιτούσε εξίσωση προέδρου αντιπροέδρου⁴⁶.

Ο Αβέρωφ ενοχλημένος από τις εξελίξεις διαμαρτυρήθηκε στον τούρκο πρέσβη στην Αθήνα, Βεργκίν λέγοντας ότι

*“Θέσις Erim, όστις ασφαλώς δεν δύναται να ενεργή μόνος σημαίνει ότι υπάρχει και άλλη τουρκική πολιτική μη πειθαρχούσα εις εκείνη της κυβερνήσεως. Εδήλωσα ότι ουδεμίαν αντίρρησιν θα είχαν συναντήσω κ. Zorlu, αλλά εκτός του ότι θέματα επιλύονται εν Κύπρω φοβούμαι συνάντησις άσκοπος καθ’ όσον συνατήθημεν εις Παρισίους και Γλυφάδαν, απεφασίσαμεν και επί των διατυπώσεων ακόμη, και τα συμφωνηθέντα ανετράπησαν”*⁴⁷.

Ο Κληρίδης στην σύντομη παρουσίαση του θέματος της εκτελεστικής εξουσίας, σημειώνει, χωρίς να υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες ότι αφού εξηγήθηκαν οι νομικές ασάφειες και παγίδες ο Αρχιεπίσκοπος επείσθη στην ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του Υπουργικού Συμβουλίου⁴⁸. Προς αυτή την κατεύθυνση υποχρέωναν βέβαια και οι μαξιμαλιστικές αξιώσεις του τούρκου διαπραγματευτή για εξίσωση Προέδρου Αντιπροέδρου και η ανακάλυψη στα μέσα του Οκτώβρη στα ανοικτά της Κύπρου, του τουρκικού πλοιαρίου «Ντενίζ»⁴⁹, γεμάτο πυρομαχικά. Η υπόθεση «Ντενίζ» σημειώθηκε σε μια από τις πιο κρίσιμες στιγμές της μεταβατικής περιόδου, η σύγκρουση Μακαρίου Γρίβα φαινόταν ότι μόλις είχε κοπάσει, οι διαπραγματεύσεις στο Λονδίνο για την έκταση των βάσεων εκκρεμούσαν και το θέμα της εκτελεστικής εξουσίας βρισκόταν τους τελευταίους μήνες σε τέλμα. Εντούτοις, ενώ το επεισόδιο ανέστειλε προσωρινά τις εργασίες της επιτροπής, δεν χρησιμοποιήθηκε ως αφορμή για αποδέσμευση από τις συμφωνίες, αντίθετα λειτούργησε ως

⁴⁵ Βλ. Κ. Καραμανλή κείμενα..., τόμ. Δ', σ. 151-152

⁴⁶ Συνάντηση Erim, Τσάτσου Μακαρίου και Kucuk στην Λευκωσία στις 6 Οκτωβρίου, βλ. Κ. Καραμανλή, ό.π. σ. 169

⁴⁷ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ, ό.π.π., τόμ. Δ', σ. 169.

⁴⁸ ΚΛΗΡΙΔΗΣ, *Η Κατάθεσή μου*, τ. 1, σ. 111.

⁴⁹ Βλ. Κεφάλαιο 3 Πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο.

καταλύτης και σηματοδότησε τις κυπριακές εξελίξεις σε πολλά επίπεδα. Σε αυτή την κρίση, οι επίσημες ηγεσίες των εμπλεκομένων μερών, πιθανότατα για διαφορετικούς λόγους η κάθε μια, επιβεβαίωσαν την αποφασιστικότητά τους για ολοκλήρωση της διαδικασίας της κυπριακής ανεξαρτησίας. Για την ελληνοκυπριακή πλευρά η συνειδητοποίηση της ύπαρξης ισχυρής ακραίας ενδοκοινοτικής τουρκοκυπριακής αντιπολίτευσης υπό τον Denktash λειτούργησε εκφοβιστικά⁵⁰ γιατί η παράταση της εκκρεμότητας την άφηνε από τη μια εκτεθειμένη σε παρόμοιες ενέργειες και από την άλλη πυροδοτούσε την ελληνοκυπριακή ενδοκοινοτική αντιπολίτευση. Γι' αυτό άλλωστε ο Μακάριος έσπευσε να ενισχύσει τον Kucuk, στην έκδηλη αδυναμία του να ελέγξει την κατάσταση και να ηγηθεί ουσιαστικά της κοινότητάς του⁵¹. Για την τουρκική πλευρά, η οποία παρά το γεγονός ότι η τουρκική κυβέρνηση ήταν αμέτοχη, έφερε την ευθύνη για το επεισόδιο, λειτούργησε ενοχικά. Έτσι η επανέναρξη των συνομιλιών μετά τη διορθωτική δήλωση της Τουρκίας η οποία αναιρούσε την αρχική εικόνα προσπάθειας συγκάλυψης του επεισοδίου και την έκκληση των ηγετών των δύο κοινοτήτων για παράδοση του παράνομου οπλισμού, κατέληξε σε συμβιβαστική λύση στο θέμα της εκτελεστικής εξουσίας. Ο Μακάριος συναίνεσε στην μεταβίβαση της εξουσίας στο Υπουργικό Συμβούλιο αλλά ζήτησε να διασφαλιστεί ότι ο Πρόεδρος είναι ο «Αρχηγός του κράτους» (Head of the State) και αρνήθηκε κατηγορηματικά την τουρκική επιμονή για χαρακτηρισμό του Αντιπροέδρου ως «Βοηθό Αρχηγό του κράτους» (Deputy Head of the State)⁵². Με την υπογραφή σχετικής συμφωνίας από τον Μακάριο και τον Kucuk στις 10 Νοεμβρίου αναγνωρίστηκε το Υπουργικό Συμβούλιο ως φορέας της εκτελεστικής εξουσίας, εκτός από τις περιπτώσεις που αυτή ανήκε στις Κοινοτικές Συνελεύσεις και στον πρόεδρο ή τον αντιπρόεδρο⁵³ οι οποίοι έχουν τις εξουσίες αρχηγού και υπαρχηγού του κράτους. Η εκτίμηση ότι η συμφωνία αυτή σηματοδοτούσε την επικράτηση των ελληνικών θέσεων στο

---

⁵⁰ Την εκτίμηση αυτή έρχονται να ενισχύσουν και τα γραφόμενα του Erim, ο οποίος σημειώνει στο ημερολόγιό του την 1^η Νοεμβρίου, ότι στην συνάντηση που είχε με του Τορναρίτη και Κληρίδη, κατόπιν αιτήματος του Μακαρίου, διαπίστωσε εγκατάλειψη των περισσοτέρων θέσεων της ελληνοκυπριακής πλευράς στο θέμα της εκτελεστικής εξουσίας. ΣΑΡΡΗΣ, ό.π., σ. 544.

⁵¹ Βλ. Μέρος Β, Κεφάλαιο 4 Πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο.

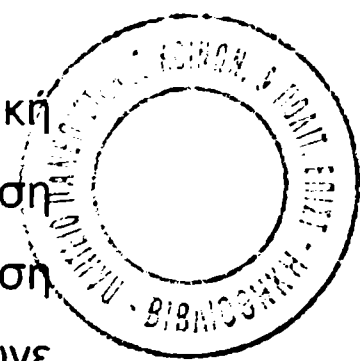
⁵² Ο Erim σημειώνει στο ημερολόγιό του ότι επιστρέφοντας από την Άγκυρα στην Λευκωσία για την επανέναρξη των συνομιλιών μετά το επεισόδιο «Ντενίς», βρήκε αλλαγμένους τους Ρωμηούς. Ο Μακάριος του ζήτησε να συναντηθούν και εκεί του υπέβαλε τις νέες του θέσεις. ΣΑΡΡΗΣ, ό.π., σ. 544.

⁵³ Άρθρο 47-51 Συντάγματος Κυπριακής Δημοκρατίας

θέμα της εκτελεστικής εξουσίας⁵⁴, παραγνωρίζει το γεγονός ότι η ελληνική πλευρά υποχρεώθηκε λόγω της τουρκικής επιμονής για εγκαθίδρυση “συμπροεδρικού” και όχι προεδρικού συστήματος, να επιδιώξει την ενίσχυση του ρόλου του Υπουργικού Συμβουλίου. Η λύση αυτή αν και δεν αποδυνάμωνε την ελληνοκυπριακή πλευρά, η οποία είχε την πλειοψηφία του συμβουλίου, συνιστούσε εκτροπή από τις ελληνικές επιδιώξεις όπως αυτές είχαν κωδικοποιηθεί στη Ζυρίχη.

2.2 «Ενιαίο Κράτος ή Ομοσπονδία » ;

Η σημασία που απέδιδαν και οι δύο πλευρές στη διατύπωση του συντάγματος δεν ήταν θέμα εντυπώσεων. Απεναντίας, στο βαθμό που αυτό λειτουργεί ως ερμηνευτικό όργανο της τάξης πραγμάτων που δημιουργήθηκε στην Κύπρο θα ήταν σε κάθε περίπτωση ουσιαστικό, χρήσιμο και επίκαιρο. Υπό αυτό το πρίσμα το πρώτο άρθρο της Ζυρίχης και αργότερα το πρώτο άρθρο του συντάγματος, αποτέλεσε πρωταρχικό μέλημα τόσο της ελληνικής όσο και της τουρκικής πλευράς. Κατά τη διάρκεια των προπαρασκευαστικών συνομιλιών η Άγκυρα επέμενε στην ονομασία της κυπριακής πολιτείας σε *Ανεξάρτητη Ομοσπονδία* τονίζοντας ότι αυτή ήταν η ύστατη υποχώρηση στην οποία μπορούσε να προβεί αφού η τουρκική πολιτική και η τουρκική κοινή γνώμη είχε ταυτιστεί με την διχοτόμηση. Το πρώτο δε άρθρο στο 26 σημείων «Προσχέδιο Συμφωνίας» που είχε παρουσιάσει στη συνάντηση Zorlu – Αβέρωφ στο Παρίσι ο επικεφαλής της τουρκικής διπλωματίας, διελάμβανε ότι *η Δημοκρατία της Κύπρου είναι μια Ελληνοτουρκική Ομόσπονδος Ένωση*⁵⁵. Η

Άγκυρα στάθηκε ανυποχώρητη στο θέμα της Ομοσπονδίας, κατ’ ομολογία μάλιστα του Zorlu είχε ήδη προχωρήσει στον καταρτισμό συντάγματος για τη δημιουργία ομοσπονδιακού πολιτεύματος.⁵⁶ Ο τούρκος Υπουργός, μέρες πριν από τη Ζυρίχη επέμενε στην ονομασία του κράτους σε *Ανεξάρτητη Ομοσπονδία*, ως το σημείο συνάντησης των δύο θέσεων: *Ανεξαρτησία* για την ελληνική πλευρά και *Ομοσπονδία* για την τουρκική. Ο Πεσμαζόγλου επανέφερε την ελληνική πρόταση για υπόδειξη ενός ουδέτερου ειδικού, ο οποίος μελετώντας τα όσα είχαν συμφωνηθεί να μετέβαινε στην

⁵⁴ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ε., *Το Κυπριακό...*, σ. 136-137.

⁵⁵ Βλ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ Κ., *Αρχείο, Γεγονότα...* τόμ. 3. σ. 321-324.

⁵⁶ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, *Το χρονικόν...*, σ. 470.

Κύπρο και εξετάζοντας την κατάσταση στο ίδιο το νησί να καθόριζε τον χαρακτήρα του νέου καθεστώτος, υποβοηθώντας του Ελληνοκύπριους και τους Τουρκοκύπριους στην σύνταξη στον καταρτισμό του συντάγματος. Ο Zorlu απέρριψε εκεί νέου την ελληνική πρόταση λέγοντας ότι τώρα θα γινόταν ευκολότερα αποδεκτή η συμβιβαστική λύσης της *Ανεξάρτητης Ομοσπονδίας*, έχοντας στα χέρια του (ο Zorlu) *επιστολή του Δημάρχου Δέρβη, δια της οποίας ούτος δέχεται την αρχήν αυτήν (!)*⁵⁷.

Η χρήση του όρου Ομοσπονδία, που τόσο επίμονα η τουρκική πλευρά επιζητούσε δεν αποσκοπούσε, σύμφωνα με τον Χατζηβασιλείου, στη δημιουργία μιας ομοσπονδίας σε γεωγραφική βάση, αλλά, στην *καθιέρωση μιας βασικής αρχής που θα χαρακτήριζε το σύνολο της συνταγματικής διευθέτησης*⁵⁸. Να σημειωθεί εδώ ότι ένας από τους βασικούς λόγους που ο Καραμανλής απέρριπτε το ενδεχόμενο μιας συνάντησης κορυφής ήταν η τουρκική άρνηση για ενιαίο εκλογικό σώμα, η θέσπιση του οποίου αντιστρατευόταν κατά τον Zorlu την ιδέα της ομοσπονδίας από την οποία δεν μπορούσε να διαχωριστεί⁵⁹. Η θέσπιση τελικά χωριστών εκλογικών σωμάτων σε συνδυασμό με άλλα διαχωριστικά στοιχεία της ρύθμισης της Ζυρίχης δικαιολογεί τους ισχυρισμούς της τουρκικής πολιτικής, η οποία στηρίζεται και θεωρητικά από την επικρατέστερη τουρκική βιβλιογραφία, ότι στην Κύπρο ιδρύθηκε ένα συνεταιρικό, ομόσπονδο κράτος;

Η κυρίαρχη ελληνική βιβλιογραφία για το θέμα υποστηρίζει ότι ο πλήρης διαχωρισμός των πολιτικών δικαιωμάτων Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων⁶⁰, δεν συνεπάγεται με βάση τα συμφωνηθέντα της Ζυρίχης και το σύνταγμα του 1960, χωριστή κυριαρχία και συνταγματική εξίσωση των δύο

---

⁵⁷ Η έμφαση από τον ίδιο τον Πεσμαζόγλου. Επιστολή Ι. Πεσμαζόγλου προς Ε. Αβέρωφ 31^{ης} Ιανουαρίου 1959 στο ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, *Το χρονικόν...*, σ. 491-492 και XYDIS, *Reluctant...*, σ. 407.

⁵⁸ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ε., *Το Κυπριακό...*, σ. 127-128.

⁵⁹ XYDIS... σ. 363.

⁶⁰ Ο δυαδικός χαρακτήρας του κράτους είναι έντονος σε όλη την συνταγματική διάρθρωση της Κυπριακής πολιτείας η οποία στηρίζεται στην ύπαρξη δύο κοινοτήτων και όχι ενός λαού. Ο Τορναρίτης γράφει: *“Το Σύνταγμα πουθενά δεν χρησιμοποιεί τη λέξη λαός αλλά με το κοινοτικό πνεύμα που το διέπει προβλέπει για δύο μόνο κοινότητες την Ελληνοκυπριακή και την Τουρκοκυπριακή, σε μια από τις οποίες πρέπει να ανήκουν οι πολίτες της Δημοκρατίας άρθρο 2(1) και 2(2) Πολίτες της Δημοκρατίας που δεν ανήκουν σε μια από τις δύο κοινότητες οφείλουν να επιλέξουν σύμφωνα με τον καθορισμένο τρόπο σε ποια από τις δύο κοινότητες θέλουν να ανήκουν άλλως δεν έχουν ορισμένα πολιτικά δικαιώματα* Κρ. Τορναρίτης, *Ιδιορρυθμίες του Κυπριακού Συντάγματος και επιπτώσεις στην ομαλή λειτουργία του κράτους*, σ. 8.

κοινοτήτων.⁶¹ Αυτό απορρέει και από την τελική ρύθμιση στο ζήτημα της εκτελεστικής εξουσίας. Η θέσπιση του «τεκμηρίου αρμοδιότητας» υπέρ του Υπουργικού Συμβουλίου στο οποίο η ελληνική Κοινότητα πλειοψηφούσε αποδεικνύει ότι η τελική δικοινοτική διάρθρωση των εξουσιών του κράτους απέβλεπε στην προστασία της μικρότερης πληθυσμιακά κοινότητας⁶². Το ίδιο συμπέρασμα συνάγεται και από τη δήλωση του βρετανού Πρωθυπουργού Χ. Μακμίλλαν κατά τη τελετή λήξης της διάσκεψης του Λονδίνου:

Η διευθέτηση αυτή αναγνωρίζει το δικαίωμα του λαού της Κύπρου σε ένα ανεξάρτητο καθεστώς στον κόσμο. Είναι μια διευθέτηση που αναγνωρίζει τον ελληνικό χαρακτήρα της πλειοψηφίας του κυπριακού λαού. Αλλά, και ταυτόχρονα μια διευθέτηση που προστατεύει τον εθνικό χαρακτήρα και την κουλτούρα της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας⁶³.

Και ο Τσάτσος σε μια από τις θυελλώδεις συζητήσεις στην Κοινή Συνταγματική Επιτροπή σημείωνε με έμφαση ότι:

*«Εις την Ζυρίχην επεκράτησε κατά βάσιν η επιθυμία να ιδρυθή μία ενιαία Κυπριακή Δημοκρατία, όχι έναν ομοσπονδιακόν κράτος. Τα διακιώματα τα οποία παρεχωρήθησαν διά των Κοινοτικών Συνλεύσεων εις τας δύο Κοινότητας εντός των πλαισίων της Συμφωνίας της Ζυρίχης είναι δευτερεύοντα από απόψεως νομικής τάξεως έναντι της αρχής της ενότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας ήτις διέπει την Συμφωνίαν της Ζυρίχης. Κάθε κλονισμός της αρχής αυτής ενδέχεται να επαναφερει εις την επιφάνειαν ζητήματα τα οποία η Συμφωνία της Ζυρίχης ηθέλησεν αποτρέψει».*⁶⁴

Ενδεικτικό της τουρκικής πρόσληψης του υπό συγκρότηση κράτους ήταν και η άρνηση της Άγκυρας κατά τον καταρτισμό του συντάγματος να ενσωματωθεί η

---

⁶¹ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Το Κυπριακό*, σ. 127, ΤΟΡΝΑΡΙΤΗΣ *Το Πολιτειακόν* σ. 25-32, ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΙΔΗΣ, ό.π. σ.71-75, ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, *Παρατηρήσεις, Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου*, 4, 1960, σ.347- 362. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ, *Το Συνταγματικό Πρόβλημα...*, σ. 39, 51.

⁶² Για τις εξουσίες Προέδρου και Αντιπροέδρου και το «τεκμήριο αρμοδιότητας» βλ. πιο πάνω κεφ 2.1 Συνταγματικές Διαπραγματεύσεις.

⁶³ **Cmnd 680, σ. 3.**

⁶⁴ Συνεδρίασης 1^{ης} Ιουνίου 1959, Joint Constitutional Committee, Φακ. 4.

φράση «Ανεξάρτητος και Κυρίαρχος Δημοκρατία» με το αιτιολογικό ότι οι όροι δεν περιλαμβάνονταν στη Ζυρίχη⁶⁵. Με τη συμφωνία στο κρίσιμο θέμα της εκτελεστικής εξουσίας ορίστηκε, όπως διαλαμβάνει η τελική διαμόρφωση του πρώτου άρθρου της Ζυρίχης, με το πρώτο άρθρο του Συντάγματος του 1960 ότι η Κυπριακή Πολιτεία είναι:

Ανεξάρτητος και Κυρίαρχος Δημοκρατία, προεδρικού συστήματος, της οποίας ο Πρόεδρος είναι Έλληνας και ο Αντιπρόεδρος Τούρκος, αντιστοίχως εκλεγόμενοι υπό της ελληνικής και τουρκικής Κοινότητας διά καθολικής ψηφοφορίας.

Το κράτος που «γεννήθηκε» στη Ζυρίχη παρά τα έντονα στοιχεία διαχωρισμού δεν χαρακτηρίστηκε ως ομοσπονδιακό⁶⁶ και ο όρος κυρίαρχο κράτος, θα μπορούσε να εκληφθεί και ως πλεονασμός, αφού όπως σημειώνει και ο Χατζηβασιλείου από νομικής άποψης είναι ασυνήθιστο να θεσπίζεται μια αρχή που θεωρείται αυτονόητη⁶⁷. Η σημασία της προσθήκης όμως έγκειται στο γεγονός ότι αυτή αποτρέπει δεδηλωμένη επιθυμία της άλλης πλευράς να μην καταστεί το νεόδημο κράτος ουσιαστικά κυρίαρχο και μέλος του ΟΗΕ ή άλλων διεθνών οργανισμών⁶⁸. Την αξία του φαινομένου επεξηγεί και ο Τσάτσος ο οποίος διευκρινίζει ότι η θέση που κατέχει η διάταξη αυτή, στο πρώτο δηλαδή άρθρο του συντάγματος, καταδεικνύει την πρωταρχικότητά της, ανεξάρτητα όμως από αυτό:

Η διάταξις αυτή, είναι ως εκ του περιεχομένου αυτής η θεμελιώδης διάταξις του Κυπριακού συντάγματος και ως τοιαύτη αποτελεί την κλείδα της αξιολογήσεως και της ερμηνείας πασών των λοιπών διατάξεων του Κυπριακού Πολιτεύματος⁶⁹.

Η αποφυγή λοιπόν του όρου ομοσπονδία και η προσθήκη του όρου κυριαρχία στο πρώτο άρθρο του συντάγματος, στο βαθμό που η χρήση του λειτουργεί ως

⁶⁵ ΑΒΕΡΩΦ Ε., *Ιστορία...*, σ. 262.

⁶⁶ Για τον εννοιολογικό προσδιορισμό της «ομοσπονδίας» βλ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΙΔΗΣ,... σ. 274-277.

⁶⁷ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Το Κυπριακό...*, σ. 138.

⁶⁸ Βλ. Σημείωμα Αβέρωφ (22.1.1959) με θέσεις Καραμανλή αναφορικά με τις συνομιλίες του Έλληνα υπουργού Εξωτερικών με τον τούρκο ομόλογό του στο Παρίσι για ενημέρωση Ι. Πεσμαζόγλου, στο ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΠ. *Τα Κρίσιμα*, τ. Α', σ.38-39.

⁶⁹ ΤΣΑΤΣΟΣ Θ., *Παρατηρήσεις...*, σ. 11.

ερμηνευτική αρχή του πολιτεύματος δίκαια θα μπορούσε να αποτιμηθεί ως επιτυχία της ελληνικής διαπραγματευτικής ομάδας και πολιτικής.

Το θέμα του πολιτειακού χαρακτήρα του κράτους της Κύπρου, απασχόλησε επανειλημμένως την ελληνοτουρκική πολιτική αντιπαράθεση και την σχετική βιβλιογραφία αφού από τουρκικής πλευράς αναπτύχθηκε μία έντονη επιχειρηματολογία απόδειξης της συνεταιρικής σύμπραξης των δύο κοινοτήτων στην σύσταση μιας ιδιότυπης ομοσπονδίας. Ο τούρκος συνταγματολόγος Z. Necatigil υποστηρίζει ότι

το σύνταγμα του 1960 καθιέρωσε μία λειτουργική ομοσπονδία που προνοούσε χωριστούς δήμους, οι οποίοι είναι όργανα τοπικής διοίκησης και στην κεντρική κυβέρνηση, στη νομοθεσία και στη δικαιοσύνη το σύνταγμα προνοούσε συνεταιρισμό των δύο κοινοτήτων.⁷⁰

Ο Erim αξιολογώντας τις συμφωνίες Ζυρίχης Λονδίνου γράφει στα απομνημονεύματά του:

*Το Κυπριακό Σύνταγμα και οι διεθνείς συμφωνίες που συνδέονται με αυτό, εάν υπήρχε καλή διάθεση, μπορούσαν να αποτελέσουν ένα πολύ ωραίο παράδειγμα. Αν υπήρχε δηλαδή καλή πρόθεση από μέρους των Ρωμιών με αυτό το σύνταγμα και με αυτές τις συμφωνίες στην Κύπρο θα βίωνε μια ιδιότυπη ομοσπονδία Τούρκων και Ρωμιών. Ακόμα, στην Κύπρο από το 1959 με το 1960 είχε δημιουργηθεί μια *suis generis* ομοσπονδία.⁷¹*

Τον τουρκικό ισχυρισμό τόσο στη ιστορική έρευνα όσο και στον πολιτικό λόγο, έρχονται να αντικρούσουν διάφοροι μελετητές. Σύμφωνα με τον Παπαδημητρίου η λειτουργική ομοσπονδία και το συνεταιρικό κράτος είναι επινοήματα μεταγενέστερα της συνταγματικής τάξης του 1960⁷². Ο Χρυσοστομίδης σημειώνει ότι ο δικοινοτικός χαρακτήρας του κράτους δεν μπορεί να στηρίξει τον ισχυρισμό για διάσπαση της ενιαίας κυριαρχίας του

⁷⁰ NECATIGIL Z., *The Cyprus Question and the Turkish Position in the International Law*, p. 13. Για την τουρκική θέση βλ. επίσης DENKTASH R., *The Cyprus Triangle...* σ. 25, SUAT BILGE, "The Cyprus conflict and Turkey", στο KEMAL KARPAT (ed), *Turkey's Foreign Policy in Transition, 1950-74*, Leiden, 1975.

⁷¹ ΣΑΡΡΗΣ, *Η άλλη πλευρά...*, τόμ Β', σ. 551.

⁷² ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ, *Το Συνταγματικό Πρόβλημα...*, σ. 39, 51.

κράτους σε δύο ξεχωριστές κυριαρχίες των δύο κοινοτήτων⁷³. Η δυαδική αρχή που διατρέχει το κυπριακό κράτος και η διασφάλιση μέσα από συνταγματικές ρυθμίσεις της πολιτικής ισότητας και τον διαμοιρασμό της διακυβέρνησης του κράτους ανάμεσα στις δύο κοινότητες δεν συνιστά κατά άλλους ομοσπονδία, γιατί αυτή προϋποθέτει γεωγραφικό διαχωρισμό και ξεχωριστή κυριαρχία των δύο κοινοτήτων⁷⁴. Αρκετοί δε, για να αποδείξουν την πολιτική και γεωγραφική ενότητα της Κυπριακής πολιτείας, επικαλούνται το άρθρο 185 του συντάγματος, η πρώτη παράγραφος του οποίου διαλαμβάνει ότι *Το έδαφος της Δημοκρατίας είναι ενιαίο και αδιαίρετον*. Την ίδια στιγμή όμως, με εξαίρεση τον Σαρρή⁷⁵, παραβλέπουν το γεγονός ότι αυτό δεν συγκαταλέγεται στα βασικά άρθρα του συντάγματος⁷⁶. Επεκτείνοντας δε τη συλλογιστική του Τσάτσου αναφορικά με το βάρος και την αξία του πρώτου άρθρου του συντάγματος, εύλογα διερωτάται κανείς γιατί στις «πρωταρχικές» ερμηνευτικές αυτές διατάξεις δεν περιλήφθηκε και η ενότητα του εδάφους της Κυπριακής πολιτείας. Τα ίδια ερωτήματα αφήνει και η διαπίστωση του Χατζηβασιλείου ότι και μετά τη συνδιάσκεψη του Λονδίνου εξέχον θέμα και για τις δύο αντιπροσωπείες ήταν ο αποκλεισμός της πιθανότητας να χρησιμοποιηθεί το σύνταγμα από την άλλη πλευρά για να προωθήσει τις θέσεις της ως προς το διεθνές καθεστώς της Κύπρου⁷⁷.

Για το πώς επιλύθηκε η διαφορά στο επίμαχο αυτό άρθρο το οποίο μαζί με το θέμα της τουρκικής στρατιωτικής παρουσίας στην Κύπρο ήταν από τα κυρίαρχα ζητήματα της ελληνοτουρκικής διάστασης στις διαπραγματεύσεις, δεν έχουμε περισσότερα στοιχεία αφού κανείς από τους άμεσα εμπλεκόμενους στη διαπραγμάτευση δεν αναφέρεται σε αυτό στα κείμενα του και το σχετικό αρχειακό υλικό είναι περιορισμένο⁷⁸. Ο δε Αβέρωφ παρά την εμφαντική αναφορά είκοσι δύο χρόνια μετά τις συμφωνίες, σε «*Ενιαία*» *Ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία*, περιγράφοντας το κράτος που διαγράφηκε στις πρώτες

⁷³ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΙΔΗΣ Κ., *Το Κράτος της Κύπρου*, σελ 73. Για τη δυαδική αρχή που διατρέχει το πολιτειακό καθεστώς της Κυπριακής Δημοκρατίας βλ. ΜΕΛΙΣΣΑΣ Δ., *Η Οργάνωση της Πολιτικής Εξουσίας στην Κυπριακή Πολιτεία*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα –Κομοτηνή 1996, σ. 48-68.

⁷⁴ ΛΙΑΚΟΥΡΑΣ PETROS, *Looking Back to See Forward: The 1959 Zurich and London Accords and Constitutional Order of Cyprus*, *Hellenic Studies*, Volume 10, No. 1, 2002, p. 55-56

⁷⁵ ΣΑΡΡΗΣ, ό.π.π., σ. 796

⁷⁶ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Το Κυπριακό*, σ. 127, ΤΟΡΝΑΡΙΤΗΣ *Το Πολιτειακόν* σ. 25-32, ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΙΔΗΣ, ό.π. σ.71-75, ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, Παρατηρήσεις επί του Κυπριακού Συντάγματος, *Επιθεώρησης Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου*, 4, 1960, σ.347- 362.

⁷⁷ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Το Κυπριακό*, σ. 131.

⁷⁸ Αβέρωφ, Βλάχος, Μπίτσιος, Βεργκίν, Ερίμ, Κληρίδης.

επαφές του με τον Zorlu, πλήρη ανεξαρτησία «ενιαίας» Κύπρου αντικρούοντας την πρόταση Λόϋντ για περιορισμένη κυριαρχία, ο χώρος της Κύπρου είναι γεωγραφικά «ενιαίος» αρνούμενος το τουρκικό αίτημα για κυρίαρχη στρατιωτική βάση⁷⁹, δεν κάνει καμία μνεία στον τελικό χειρισμό του θέματος στη Ζυρίχη ούτε και στο σύνταγμα του 1960. Η μαρτυρία του Μπίτσιου ότι οι προτεραιότητες της Αθήνας προ της Ζυρίχης, ήταν η λειτουργικότητα του νέου κράτους, η ισχυρή νομική προσωπικότητα, η διεθνής αναγνώρισή του ως κυρίαρχο κράτος και η εδαφική και πολιτική του ενότητα, δεν απαντά πως διασφαλίστηκαν διασφαλίστηκαν τα τελευταία⁸⁰.

Όταν παρατηρήθηκε διάσταση απόψεων στο θέμα της εκλογής Προέδρου Αντιπροέδρου, η ελληνική πλευρά τασσόταν υπέρ ενός ενιαίου εκλογικού σώματος, κάτι που απέρριπτε η τουρκική. Παρόλα αυτά ο Αβέρωφ εκτιμούσε ότι ο Zorlu ήταν κατ' αρχήν δέκτης ιδεών για ενίσχυση της εννοίας του ενιαίου κράτους⁸¹. Η τελική διευθέτηση του θέματος διέψευσε τις εκτιμήσεις του έλληνα υπουργού, του οποίου τη συλλογιστική αν ακολουθήσει κάποιος, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι με την ύπαρξη ξεχωριστών εθνοτικών εκλογικών σωμάτων για την εκλογή των δύο ανώτατων αρχόντων, το κράτος της Κύπρου δεν ήταν ενιαίο. Η τουρκική επιμονή επίσης για τον έλεγχο των κοινοτήτων από τις κοινοτικές συνελεύσεις και την παραχώρηση σε αυτές του δικαιώματος επιβολής φόρου, προάγοντας ουσιαστικά τη χωριστή οικονομική ανάπτυξή τους, αποδυναμώνοντας την κεντρική εξουσία και τον ενιαίο χαρακτήρα του κράτους, ήταν ενδεικτικό των τουρκικών επιδιώξεων. Η ελληνική πλευρά τονίζοντας τη σημασία που απέδιδε στο θέμα υποστήριξε ότι ανεξαρτήτως αν δημιουργηθεί «ανεξαρτησία ή Federation» η νομοθεσία περί τραπεζών δεν είναι νοητόν ει μη είναι ενιαία⁸².

Το «ενιαίον και αδιαίρετον», βέβαια, της Κυπριακής Δημοκρατίας περιλήφθηκε στις Τελικές Διατάξεις του Συντάγματος, στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 185, όμως, όπως έχει επισημανθεί και πιο πάνω, αυτή δεν συγκαταλέγεται στα βασικά άρθρα του συντάγματος. Ερωτηθείς για το θέμα ο

⁷⁹ ΑΒΕΡΩΦ Ε., *Ιστορία...*, σ. 145, 143, 163.

⁸⁰ Ο Μπίτσιος μαζί με τον Βλάχο είχαν αναλάβει κατόπιν οδηγιών του Αβέρωφ να κωδικοποιήσουν τις ελληνικές προτεραιότητες πριν από τη σύνοδο στη Ζυρίχη. Βλ. ΜΠΙΤΣΙΟΣ Δ., *Κρίσιμες...*, σ. 108.

⁸¹ ΑΒΕΡΩΦ, ... σ. 156.

⁸² ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, *Το Χρονικόν...*, σ. 468.

Μιχαλάκης Τριανταφυλλίδης, μέλος της ελληνοκυπριακής αντιπροσωπείας στις συνταγματικές διαπραγματεύσεις και αργότερα Γενικός Εισαγγελέας της Κυπριακής Δημοκρατίας, απάντησε ότι το «ενιαίον και αδιαίρετον» του εδάφους της Κύπρου δεν ενσωματώθηκε στα Βασικά άρθρα του συντάγματος γιατί δεν περιλήφθηκε στη Βασική Διάρθρωση της Κυπριακής Δημοκρατίας όπως αυτή συμφωνήθηκε στη Ζυρίχη από τον Αβέρωφ και τον Zorlu!⁸³ Η απορία λοιπόν για τις προθέσεις των συντακτών της Βασικής Διάρθρωσης και του συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας, επιτείνεται και από το γεγονός ότι της πρώτης αυτής παραγράφου του άρθρου 185 σκανδαλωδώς έπεται η δεύτερη η οποία διαλαμβάνει ότι:

Η καθολική ή η μερική ένωσις της Κύπρου μεθ' οιουδήποτε άλλου Κράτους ή η χωριστή ανεξαρτησία αποκλείονται,

και η οποία σε αντίθεση με την πρώτη παράγραφο συγκαταλέγεται στα βασικά άρθρα του συντάγματος.

Μένει λοιπόν αναπάντητο το ερώτημα αν η λύση της Δεσμευμένης Ανεξαρτησίας που τελικώς επετεύχθη στη Ζυρίχη ως απόρροια των δεδομένων γεωστρατηγικών παραγόντων και ως την κοινή συνισταμένη των υποχωρήσεων Αθηνών και Άγκυρας (χωρίς αυτές να αξιολογούνται ως ισάριθμες ή ισοβαρείς), δεν απέκλεισε την επιδίωξη της Τουρκίας για ομοσπονδία. Ενδέχεται, ενώ η Ένωση και η Διχοτόμηση αποκλείστηκαν με σχετική βασική διάταξη στο σύνταγμα του 60, ενισχυμένη με ειδική διεθνή συνθήκη, η οποία με βάση το άρθρο 181 του συντάγματος έχει συνταγματική ισχύ⁸⁴, η Ομοσπονδία να ενυπήρχε ως μία εν δυνάμει πολιτειακή μεταβολή του κυπριακού κράτους του 1960; Η επισήμανση αυτή δεν αποσκοπεί να απαντήσει στο ερώτημα της υφής του πολιτειακού καθεστώτος της Ζυρίχης, άλλωστε σε αυτό έχουν ενδιατρέψει επιφανείς πολιτικοί επιστήμονες και συνταγματολόγοι, αλλά να θίξει και να αναδείξει λιγότερο φωτισμένες από την υφιστάμενη ιστορική έρευνα, πτυχές της κυπριακής διευθέτησης του 1960, που είτε διέλαθαν της προσοχής των ερευνητών είτε αποσιωπήθηκαν.

Κωδικοποιώντας και σχηματοποιώντας τις πρόνοιες και τις διατάξεις που περιλάμβανε το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας και οι άλλες διεθνείς συμβάσεις που συνόδευσαν την εγκαθίδρυση της, θα λέγαμε ότι αυτές ήταν τριών κατηγοριών: Διατάξεις που απαγόρευαν, διατάξεις που επέβαλλαν και

⁸³ Συνέντευξη που παραχώρησε ο Μιχαλάκης Τριανταφυλλίδης στη γράφουσα 10/09/1998

⁸⁴ Βλ. Συνθήκη Εγγυήσεως

διατάξεις που επέτρεπαν. Η διευθέτηση της Ζυρίχης, επέβαλλε μία σειρά ρυθμίσεων που περιόριζαν, κυρίως δικαιώματα της πλειοψηφίας, απαγόρευε την ένωση της Κύπρου με άλλο κράτος και τη διχοτόμησή της. Το ερώτημα είναι αν τελικά επέτρεπε την μετεξέλιξη της Κυπριακής Δημοκρατίας σε ένα ομοσπονδιακό κράτος; Η μη συμπερίληψη του «ενιαίου και αδιαίρετου» της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Βασική Διάρθρωσή της μπορεί να ερμηνευθεί ως δυνατότητα ομοσπονδοποίησης του αρχικά, εδαφικά ενιαίου κράτους με τον γεωγραφικό διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων; Και αν ναι, ποια λειτουργική και πρακτική σύνδεση μπορεί να έχει το εδάφιο αυτό με τον διαχωρισμό των Δήμων, το σημείο κλειδί της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης από το 1957;⁸⁵

2.3. Οι Άλλες Κοινότητες.

Τον Ιανουάριο του 1960 πραγματοποιήθηκε στο Λονδίνο πενταμερής διάσκεψη για να εξεταστεί η πρόοδος του έργου των δύο εκ των τριών επιτροπών που εργάζονταν παράλληλα, στα δύο διαφορετικά πεδία (βρετανικές βάσεις, εσωτερική διακυβέρνηση και μεταβίβαση εξουσίας), που έπρεπε να επιλυθούν για την μορφοποίηση του κράτους και την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας. Το έργο της τρίτης επιτροπής, της Συνταγματικής, η οποία ήταν επιφορτισμένη με την εκπόνηση του κυπριακού συντάγματος δεν θα εξεταζόταν στη Διάσκεψη αφού τα εμπλεκόμενα μέρη, Έλληνες και Τούρκοι, είχαν τουλάχιστον δημοσίως κλειστά τα χαρτιά τους για τους Βρετανούς. Η κρίση που ανέκυψε για την έκταση των βάσεων που διεκδικούσαν οι Άγγλοι στην Κύπρο ήταν και η κύρια αιτία της σύγκλησης της Διάσκεψης.

Οι Βρετανικές Βάσεις δεν ήταν το μόνο σε εκκρεμότητα θέμα, πολλά ζητήματα που αφορούσαν τη συνταγματική πτυχή, στη διαμόρφωση των οποίων η Βρετανία δεν συμμετείχε, βρίσκονταν σε αδιέξοδο (δήμοι, κοινοτικές φορολογίες κá.). Ενόψει του γεγονότος ότι η Βρετανία θα ήταν μία εκ των εγγυητριών δυνάμεων της νεοσύστατης Δημοκρατίας, συνεπώς και εγγυήτρια του συντάγματός της, επεδίωξε όπως στα πλαίσια της Διάσκεψης του Λονδίνου να ενημερωθεί για τα τεκταινόμενα στον τομέα αυτό. Στο προσχέδιο

---

⁸⁵ Το πολύπλοκο και ακανθώδες θέμα του διαχωρισμού των Δήμων εξετάζεται διεξοδικά στο πολύ σημαντικό έργο της MARKIDES Diana, *Cyprus 1957-1963 From Colonial Conflict to Constitutional Crises. The Key Role of the Municipal Issue*, University of Minnesota, 2001.

συντάγματος που της επιδόθηκε κατά τη διάρκεια των εργασιών της Διάσκεψης διαπίστωνε ότι δεν υπήρχε πρόνοια για την ξεχωριστή εκπροσώπηση των μικρότερων κοινοτήτων στις κοινοτικές βουλές. Σύμφωνα με το προσχέδιο του συντάγματος τους δινόταν το δικαίωμα να ψηφίζουν ως μέλη της ελληνικής ή της τουρκικής κοινότητας τόσο στην κοινοτική όσο και στην κεντρική βουλή. Εντούτοις ο Κληρίδης σημείωσε ότι θα περιλαμβανόταν πρόνοια για ξεχωριστή εκπροσώπησή τους στις κοινοτικές βουλές.⁸⁶

Οι μικρότερες κοινότητες δηλαδή οι Αρμένιοι, οι Μαρωνίτες και οι Λατίνοι ή Ρωμαιοκαθολικοί, κοινότητες με ιστορικές καταβολές στην Κύπρο⁸⁷, αριθμούσαν έναν πληθυσμό περίπου στις 10.000.⁸⁸ Η βρετανική κυβέρνηση επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις κοινότητες αυτές, επιθυμώντας να αποφύγει οποιαδήποτε αρνητική κριτική από την αντιπολίτευση, στην επικείμενη συζήτηση του Νομοσχεδίου για την Κύπρο ενώπιον του Βρετανικού Κοινοβουλίου. Δεν ήθελε να κατηγορηθεί ότι αποχωρώντας από την Κύπρο δεν επέδειξε την απαραίτητη ευαισθησία κατοχυρώνοντας δικαιώματα και εξασφαλίζοντας την προστασία των μικρότερων κοινοτήτων. Προς τούτο η γραμμή που ακολούθησε στην Διάσκεψη ήταν: διασφάλιση εκπροσώπησης, θρησκευτικές και εκπαιδευτικές παροχές, συμμετοχή στη δημόσια υπηρεσία και απάμβλυνση τυχόν διακρίσεων.⁸⁹

Ο Κληρίδης μιλώντας εκ μέρους της Ελληνοκυπριακής αντιπροσωπείας διαβεβαίωσε τους Βρετανούς ότι έχει ληφθεί πρόνοια όπως οι μικρότερες κοινότητες εκπροσωπούνταν ως ξεχωριστές κοινότητες σε όποια από τις δύο κοινοτικές συνελεύσεις επιλέξουν (Ελληνική ή Τουρκική), έτσι που να επιλαμβάνονταν οι ίδιοι των θρησκευτικών και εκπαιδευτικών τους θεμάτων. Αναφορικά με τη Βουλή θα εντάσσονταν σε μια από τις δύο κοινότητες, θα

---

⁸⁶ 15 January 1960, CONFIDENTIAL, Cyprus Meeting of Principals, The Smaller Communities.

⁸⁷ Από την πλούσια βιβλιογραφία για τις κοινότητες αυτές στην Κύπρο βλ. SERGY Paul, "Les Petites Minorites a Chypre (Maronites, Armeniens et "Latins"), *Revue Francaise d' Etudes Politiques Mediterraneenees*, no. 18-19 (June-July 1976), p.75-82, CIRILLI J. M., *Le Maronites de Chypres*, Imprimerie de l'Orphelinat de Don Bosco, 1898, MAXOUDIAN Noubar, "A brief History of the Armenians of Cyprus", *Armenian Review*, vol. 27, no. 4 (1975), p. 398-416, ΠΑΠΦΙΛΙΠΠΟΥ Λ., «Συνταγματικά Προβλήματα από την εκπροσώπηση των Θρησκευτικών Ομάδων των Λατίνων, των Αρμενίων και των Μαρωνιτών στη Βουλή των Αντιπροσώπων», *Κυπριακό Νομικό Βήμα*, Οκτ.-Νοεμ. 1991, σ. 626-638.

⁸⁸ Σύμφωνα με την απογραφή του 1960 η δημογραφική εικόνα της Κύπρου είχε ως εξής: Έλληνες 441.656 (77%), Τούρκοι 104.492 (18,3%), Αρμένιοι (-Γρηγοριανοί) 3.378 (0,6%), Ρωμαιοκαθολικοί (Λατίνοι) 4.505 (0,8%), και Μαρωνίτες 2.752 (0,5). DEMETRIADES Evros, "The Population of Cyprus during the British Rule, 1878-1960", *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τόμ. 3 Νεότερο Τμήμα, Λευκωσία 2001, σ. 174.

⁸⁹ 15 January 1960, CONFIDENTIAL, Cyprus Meeting of Principals, The Smaller Communities.

ψήφιζαν για αντιπρόσωπο και θα μπορούσαν να θέσουν υποψηφιότητα, αλλά δεν υπήρχε διάταξη αντιπροσώπευση ως ξεχωριστή κοινότητα.⁹⁰ Ο Ντενκτάς, ο οποίος μετείχε στη Διάσκεψη ως μέλος της Τουρκοκυπριακής αντιπροσωπείας, εκτελούσε χρέη μεταφραστή και μιλούσε εκ μέρους του Kucuk αφού ο Αντιπρόεδρος ήταν γαλλομαθής. Όταν πήρε το λόγο συμπληρώνοντας τα όσα είπε ο Κληρίδης σημείωσε ότι:

*«στις άλλες ομάδες του νησιού δεν δόθηκε το δικαίωμα της εκπροσώπησης ως κοινοτικές ομάδες (communal groups), επειδή είναι πολύ μικρές αριθμητικά και ακόμη και αν δικαιούνταν δεν θα μπορούσαν να εκλέξουν από μόνες του αντιπρόσωπο. Σε κάθε περίπτωση όμως τους δόθηκαν όλα τα ανθρώπινα, πολιτικά και θρησκευτικά δικαιώματα, εξίσου όπως δόθηκαν και στα μέλη των άλλων κοινοτήτων».*⁹¹

Αυστηρά ομιλούντες βέβαια στο σύνολό τους και οι τρεις μικρότερες κοινότητες, θα μπορούσαν αν ίσχυε και για αυτές η ίδια αναλογία πληθυσμού και εδρών που ίσχυε για την Τουρκοκυπριακή κοινότητα στο Νομοθετικό Συμβούλιο, να εκλέξουν έναν αντιπρόσωπο. Το θέμα είχε εξεταστεί, σύμφωνα με τον Αβέρωφ, στις συναντήσεις που είχε με τον τούρκο ομόλογό του κατά την προπαρασκευή της λύσης και θεωρούσε ότι η διευθέτηση ήταν ικανοποιητική, αφού τα ανθρώπινα δικαιώματα είχαν καλυφθεί και θεωρούσε το θέμα λήξαν και ότι δεν θα ήταν καθόλου εποικοδομητικό να ξανασυζητηθεί. Ο Zorlu, ο οποίος επίσης παρευρισκόταν στην Διάσκεψη συμφώνησε πλήρως με τον Αβέρωφ.⁹² Στο περιθώριο των εργασιών της διάσκεψης ο Κληρίδης και Δρ. Ριζά Αλή είχαν συνάντηση με αξιωματούχους του Foreign Office κατά την οποία ο πρώτος επανέλαβε τις θέσεις της ελληνικής πλευράς αναφορικά με το θέμα των μικρότερων κοινοτήτων και επιπλέον, την διασφάλιση ότι θα μπορούσαν τα μέλη τους εφόσον επιλέξουν να ενταχθούν στην ελληνική κοινότητα, να δικαιούνται θέσεις στη δημόσια υπηρεσία μέσα στο ποσοστό που αναλογούσε με βάση τις συμφωνίες στους Έλληνες. Θα απολάμβαναν επίσης, πλήρη προστασία δικαιωμάτων. Μόνο το θέμα της εκπαιδευτικής χορηγίας έβλεπε ότι θα είχε κάποια δυσκολία, κυρίως για την Αρμενική Κοινότητα η οποία είχε τα

---

⁹⁰ CONFIDENTIAL, CYPRUS MEETING OF PRINCIPALS, London 16th January 1960. Verbatim Report Plenary Session Held at the Foreign Office at 10.30 am. FO371 152/873. PRO

⁹¹ Ο.π.π.

⁹² Ο.π.π.

δικά της σχολεία.⁹³ Στη συνάντηση διαπιστώθηκε ότι η τουρκική πλευρά άρχισε να διαφοροποιεί τη θέση της από τα όσα αρχικώς παρουσιάστηκαν για το θέμα στην Πενταμερή. Ενώ αποδεχόταν την εκπροσώπηση των μικρότερων κοινοτήτων στην Ελληνική Κοινοτική Συνέλευση, απέρριπτε την ενσωμάτωση αυτής της πρόνοιας στο Σύνταγμα! Αν οι Έλληνες ή οι Βρετανοί επέμεναν θα μπορούσε να ανατρέψει την όλη ρύθμιση του θέματος. Οι Τούρκοι θεωρούσαν ότι η αναγνώριση των Αρμενίων, των Λατίνων και των Μαρωνιτών ως κοινότητες *«ήταν ανακόλουθη με τις αρχές της Ζυρίχης»*.⁹⁴

Το Λονδίνο αντιμέτωπο με αυτή την κατάσταση επικεντρωνόταν στην άσκηση πίεσης προς την τουρκική πλευρά και μάλιστα διασυνδέοντάς το θέμα με την οικονομική βοήθεια που είχε υποσχεθεί στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα και στόχευε στην εξασφάλιση τουλάχιστον, της συμμετοχής των άλλων κοινοτήτων στην Ελληνική Κοινοτική Συνέλευση παρόλο που θα προτιμούσαν και την εκπροσώπησή τους στην Βουλή. Η εναντίωση των Τούρκων στην πρώτη περίπτωση είναι τελείως αδικαιολόγητη, σύμφωνα με το Λονδίνο, αφού όπως επεσήμανε και ο Κληρίδης ήταν θέμα της Ελληνικής Κοινότητας. Σύμφωνα με το ίδιο έγγραφο η αντίθεση της τουρκικής πλευράς δεν βασίζεται σε αρχές αλλά στην υποταγή στο «γράμμα» της Βασικής Διάρθρωσης της Ζυρίχης.⁹⁵

Η Διάσκεψη τελείωσε χωρίς να γεφυρωθούν οι διαφορές του Μακαρίου με τους Βρετανούς στα ζητήματα των Βάσεων, με αποτέλεσμα το Λονδίνο να ανακοινώσει την αναβολή για τις 19 Μαρτίου⁹⁶ της ανακήρυξης της Κυπριακής Δημοκρατίας, η οποία προγραμματιζόταν αρχικά να πραγματοποιηθεί έναν περίπου χρόνο μετά την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης –Λονδίνου. Η εμμονή των δύο πλευρών στις θέσεις τους επιβράδυνε τις εξελίξεις, με αποτέλεσμα, η ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας να πραγματοποιηθεί τελικά, στις 16 Αυγούστου.

Τα υπόλοιπα εκκρεμούντα θέμα, όπως και τα θέματα των βάσεων και των μικρότερων κοινοτήτων συνέχιζαν να συζητούνται στις διάφορες επιτροπές και το Υπουργείο Αποικιών επέσυρε την προσοχή του Foot για την γραμμή που θα έπρεπε να ακολουθηθεί αναφορικά με το τελευταίο. Θα έπρεπε τουλάχιστον, να διασφαλιστεί ότι οι μικρότερες κοινότητες θα εντάσσονταν στην Ελληνική

⁹³ J.D. Higham to Amery, 23rd January 1960, Notes on Minor Communities, Confidential, FO 371/152953 PRO.

⁹⁴ Ο.π.π.

⁹⁵ Ο.π.π.

⁹⁶ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ, 18 Ιανουαρίου 1960.

Κοινοτική Συνέλευση και εάν εκφράσουν την επιθυμία να μπορούν να εκπροσωπηθούν ως ξεχωριστές κοινότητες.⁹⁷ Οι συζητήσεις για το θέμα, που συνεχίζονταν στην Κύπρο, δεν απέδιδαν ικανοποιητικά. Παρόλο που ο Kucuk, σε συνάντηση που είχαν η ελληνοκυπριακή και η τουρκοκυπριακή συνταγματική επιτροπή με τον Κυβερνήτη, δεν επιχείρησε να αρνηθεί τα όσα εκείνος και ο Denktash είχαν αποδεχτεί στη στο Λονδίνου, προσπάθησε να πείσει ότι επρόκειτο για δική του παρανόηση! Και οι σύμβουλοι του επανέλαβαν ότι

«η αναγνώριση των θρησκευτικών ομάδων θα συνιστούσε υπαναχώρηση από τη δομή της Δημοκρατίας όπως καθορίστηκε από τη Ζυρίχη η οποία στηριζόταν μόνο σε δύο κοινότητες»⁹⁸

Όπως παρατηρούν και οι Άγγλοι οι Τουρκοκύπριοι δεν επιθυμούσαν να υπάρξει δυνατότητα μέσα από τις συνταγματικές ρυθμίσεις, να αναγνωριστούν ή να μετεξελιχθούν οι «θρησκευτικές ομάδες» σε νέες κοινότητες (new communities). Το Λονδίνο θέλοντας να πετύχει τη διευθέτηση του θέματος με αντιπροσώπευση των μικρών κοινοτήτων στην κοινοτική και στην κεντρική βουλή, στη βάση των ελληνικών προτάσεων, αποφάσισε να πιέσει τους Τουρκοκύπριους μέσω της τουρκικής κυβέρνησης, διασυνδέοντας το θέμα με την βρετανική οικονομική βοήθεια προς τους Τουρκοκυπρίους και αποκαλύπτοντας στην Άγκυρα τα πρακτικά από τη συνάντηση με τον Kucuk και τον Denktash στο Λονδίνο.⁹⁹ Την ίδια περίοδο στον τουρκικό τύπο έκαναν λόγο για απαράδεκτες «βρετανικές προτάσεις οι οποίες ουσιαστικά ανάθεωρούσαν τη Ζυρίχη, διακινδυνεύοντας την μέχρι τότε επιτευχθείσα συνεννόηση».¹⁰⁰ Στις συνομιλίες που είχε ο βρετανός Πρέσβης στην Άγκυρα η τουρκική κυβέρνηση διευκρίνισε ότι:

«η τουρκική ένσταση στην ουσία, δεν αφορούσε την εκπροσώπηση των μικρότερων θρησκευτικών κοινοτήτων, αλλά την αναφορά σε αυτές μέσα στο σύνταγμα και έτσι την αναγνώριση της ύπαρξής τους»,

⁹⁷ From The Secretary of State for Colonies, to Cyprus (Sir H. Foot) , 18th of February, 1960, Personal No. 142, FO 371/152953, PRO.

⁹⁸ From Governor Cyprus to Foreign Office, March 4 1960, No. 193, FO 371/152836, PRO.

⁹⁹ Ο.π.π.

¹⁰⁰ Sir. B. Burrows No. 364, From Ankara to Foreign Office, 7 March , 1960. FO 371/152953, PRO.

και ότι είχε δεχτεί αυστηρή προειδοποίηση από τους Τουρκοκύπριους, ότι θα αρνιούνταν κατηγορηματικά οποιαδήποτε αναφορά των ομάδων αυτών στο σύνταγμα. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, η Άγκυρα έστειλε επιστολή στον Kucuk για να τον μεταπείσει αλλά δεν είχε πάρει ακόμη απάντηση, προέκρινε όμως ότι δεν θα έπρεπε να πιέσουν άλλο τους Τουρκοκύπριους σε αυτό το θέμα.¹⁰¹ Στην Κύπρο σε συνάντηση της Συνταγματικής Επιτροπής με τον Κυβερνήτη και τους Μακάριο και Kucuk για να εξετάσουν το προσχέδιο του συντάγματος, ο Τσάτσος, επικεφαλής της ελληνικής συνταγματικής ομάδας, δήλωσε ότι η ελάχιστη ικανοποιητική διευθέτηση ήταν αντιπροσώπευση των μικρότερων κοινοτήτων στην συνέλευση της κοινότητας που θα επέλεγαν να ενταχθούν.

Ο Amery, υφυπουργός Αποικιών της Μ. Βρετανίας, ο οποίος εκείνη την περίοδο βρισκόταν στην Κύπρο κυρίως για το θέμα των Βάσεων, εισηγήθηκε στον έλληνα συνταγματολόγο να διερευνήσει το ενδεχόμενο συμμετοχής τους και στην κεντρική Βουλή, ενώ την ίδια ώρα διαβεβαίωνε τον Erim, τον τούρκο συνταγματολόγο ότι είχαν ήδη εγκαταλείψει αυτή την ιδέα. Ο Erim δεσμεύτηκε την αποδοχή της πρώτης εισήγησης, εφόσον θα είχε την διαβεβαίωση του Amery ότι δεν θα επιχειρούσαν να εξασφαλίσουν και κεντρική εκπροσώπηση.¹⁰²

Οι Βρετανοί ανησυχούσαν τώρα για την στάση που θα τηρούσε η ελληνική πλευρά. Ο Amery φοβόταν μήπως οι Έλληνες πρότειναν την εκπροσώπηση των μικρότερων κοινοτήτων και στην κεντρική βουλή. Αυτό θα τους έφερνε σε πολύ δύσκολη θέση γιατί λόγω των δεσμεύσεων τους απέναντι στον Erim θα έπρεπε να το καταψηφίσουν ενώ αρχικά το είχαν υποστηρίξει.¹⁰³ Σύμφωνα με το ίδιο έγγραφο, ο Μπίτσιος, μέλος της ελληνικής συνταγματικής επιτροπής, ήταν υπέρ της εκπροσώπησης των μικρότερων κοινοτήτων στην Κεντρική Βουλή και ο Amery αγωνιούσε μήπως η πρόταση του υιοθετηθεί από την ελληνική κυβέρνηση. Για αποφυγή αυτού του ενδεχομένου οι Βρετανοί ζήτησαν, μέσω του πρέσβη τους στην Αθήνα, τη μεσολάβηση του Αβέρωφ.¹⁰⁴ Τελικώς ο Τσάτσος δεν ενέκρινε την πρόταση του Μπίτσιου.¹⁰⁵

---

¹⁰¹ Sir. B. Burrows No. 371, From Ankara to Foreign Office, 8 March , 1960. FO 371/152953, PRO.

¹⁰² From Governor Cyprus to Foreign Office, No. 236, March 13, 1960, FO 371/152836, PRO.

¹⁰³ Athens to Governor Cyprus. March 1960, FO 371/152836, PRO.

¹⁰⁴ Athens to Governor Cyprus. March 1960, FO 371/152836, PRO.

¹⁰⁵ From Governor Cyprus to Secretary of State for Colonies, No. 293, March 13, 1960, FO 371/152953, PRO.

Ενδιαφέρον για το θέμα της εκπροσώπησης των μικρότερων κοινοτήτων επέδειξε και ο Λίβανος, λόγω της ιδιαίτερης του σχέσης με την Μαρωνίτικη Κοινότητα της Κύπρου. Δυσανεστημένη η κυβέρνηση του Λιβάνου από την άτεγκτη στάση της Άγκυρας, διεμήνυσε στην τουρκική κυβέρνηση ότι αν δεν επεδείκνυε την απαραίτητη ευαισθησία για το θέμα, οι σχέσεις των δύο κρατών θα διασαλεύονταν, δεδομένου ότι οι Ελληνοκύπριοι και η Ελληνική Κυβέρνηση είχαν καταλήξει σε συμφωνία για το θέμα με την Κυβέρνηση του Λιβάνου.¹⁰⁶ Στην διαβεβαίωση του Foot, προς τον πρέσβη του Λιβάνου ότι η αναγνώριση της εκπροσώπησης της Μαρωνίτικης Κοινότητας στα πλαίσια της Ελληνικής Κοινοτικής Συνέλευση θα εξασφάλιζε τα δικαιώματά της, ο τελευταίος απάντησε ότι δεν συμφωνούσε με αυτή την εκτίμηση. Θεωρούσε ότι με την πάροδο του χρόνου οι κοινοτικές συνελεύσεις θα έχαναν τη σημασία τους και η εκπροσώπηση μόνο σε αυτή θα σήμαινε την απώλεια της ταυτότητας των Μαρωνιτών και την αφομοίωσή τους στην Ελληνική Κοινότητα.¹⁰⁷

Η τελική λύση του θέματος των κοινοτήτων, όπως αυτή διαγραφόταν από τη δημοσιοποίηση του προσχεδίου του συντάγματος, δεν άφησε ικανοποιημένη την Μαρωνίτικη Κοινότητα. Αντιπροσωπεία Μαρωνιτών μαζί με τον Επίσκοπό τους Φοραδάρη, σε συνάντηση που είχαν Ameer, μαζί με την απογοήτευση για τις εξελίξεις που αφορούσαν στην κοινότητά τους επανέλαβαν και το αίτημα για οικονομική ενίσχυσή της από την βρετανική κυβέρνηση με το ποσό των 80.000 λιρών. Ο Ameer αντίκριζε με συμπάθεια το αίτημά τους, όχι μόνο λόγω των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετώπιζαν αλλά και εξαιτίας του γεγονότος ότι η *Μαρωνίτικη κοινότητα υπήρξε πολύ αφοσιωμένη στους Βρετανούς ιδιαίτερα κατά την περίοδο Εκτάκτου Ανάγκης*. Με επιστολή του από την Κύπρο προς το Υπουργείο Εξωτερικών εισηγήθηκε όπως εξεταστεί το ενδεχόμενο ικανοποίησης του αιτήματός των Μαρωνιτών, λαμβάνοντας υπόψη ότι το Λονδίνο υπήρξε ιδιαίτερα γενναιόδωρο απέναντι στα αιτήματα των κυπρίων ηγετών και ειδικά αυτά των Τουρκοκυπρίων,¹⁰⁸ υπονοώντας προφανώς τα οικονομικά ανταλλάγματα που παραχώρησαν στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα για να εξασφαλίσουν την συνεργασία τους στο θέμα των Βάσεων. Παρά το έντονο ενδιαφέρον που επιδείχθηκε σε πολλούς πολιτικούς κύκλους της

---

¹⁰⁶ From Governor Cyprus to Secretary of State for Colonies, No. 300, 23rd March, 1960, FO 371/152953, PRO.

¹⁰⁷ Ο.Π.Π.

¹⁰⁸ Governor Cyprus (Nicosia) , July 5, 1960, telegram No. 794 to Foreign Office. FO371/152898, PRO.

Βρετανίας¹⁰⁹ για το θέμα των μικρότερων κοινοτήτων, ο Macmillan αδημονώντας να διευθετήσει το θέμα των Βάσεων και να κλείσει το Κυπριακό Ζήτημα υπέδειξε στο Foreign Office να μην χρονοτριβεί. Έγραψε σχετικά στα απομνημονεύματά του:

*Σε κάποια στιγμή, σε αυτή την ιδιαίτερα εξαντλητική διαμάχη, εμπειρογνώμονες του Υπουργείου Εξωτερικών ανακάλυψαν δύο μειονοτικές ομάδες στο νησί, των οποίων η δυσχερής κατάσταση θα έπρεπε να προκαλέσει την συμπάθειά μας. Αυτό φαινόταν σε μένα ότι ξεπερνούσε το καθήκον μας και αναλόγως έστειλα ένα σημείωμα στον υπουργό Εξωτερικών. «Τί είναι όλα αυτά για Μαρωνίτες και για Αρμένιους; Μη βουλιάξετε το πλοίο για ένα τσούρμο αιρετικούς».*¹¹⁰

Ως εκ τούτου η απάντηση του Λονδίνου στο αίτημα των Μαρωνιτών ήταν αρνητική. Το Υπουργείο Αποικιών, εκτιμώντας ότι η κυπριακή διευθέτηση είχε ήδη στοιχίσει πολύ στη Μ. Βρετανία επεσήμανε ότι οι μικρότερες θρησκευτικές ομάδες είχαν διασφαλιστεί επαρκώς μέσα στο σύνταγμα.¹¹¹

Στην πραγματικότητα η τελική συνταγματική διευθέτηση για τις μικρότερες κοινότητες στην Κύπρο υπαγορεύτηκε από τις επιθυμίες και τις δυσνόητες αντιρρήσεις της Τουρκοκυπριακής πλευράς, πιθανότατα του ίδιου του Denktash, ο οποίος ήταν και ο επικεφαλής της συνταγματικής αντιπροσωπείας της κοινότητάς του. Η τελική ρύθμιση του θέματος προνοούσε ότι οι πολίτες που δεν ανήκαν στην Ελληνική ή Τουρκική Κοινότητα είχαν δικαίωμα να επιλέξουν ομαδικά, εφόσον ανήκαν σε θρησκευτική ομάδα, την Ελληνική ή την Τουρκική Κοινότητα εντός τριών μηνών από την έναρξη ισχύος του Συντάγματος. Με την πιο πάνω επιλογή θεωρούνταν μέλη της κοινότητας που επέλεξαν.¹¹² Στις εκλογές που ακολούθησαν το Νοέμβριο του 1960 οι Αρμένιοι οι Λατίνοι και οι Μαρωνίτες επέλεξαν την Ελληνική Κοινότητα.¹¹³ Σύμφωνα με το άρθρο 109 του Συντάγματος, κάθε θρησκευτική ομάδα η οποία επέλεξε μία

---

¹⁰⁹ Ο Amergy αναφέρει ότι θετικά υπέρ της πολιτικής και οικονομικής στήριξης των Μαρωνιτών διάκειντο ο Λόρδος Harding, ο Κυβερνήτης της Κύπρου, Sir H. Foot και άγγλοι βουλευτές. Ο.π.π.

¹¹⁰ MACMILLA Harold, *Riding the Storm 1956-1959*, London Macmillan, 1971, p. 701.

¹¹¹ From The Secretary of State for the Colonies to Cyprus (Sir H. Foot), 6th July 1960, Telegrama No. 404. FO371/ 152898, PRO.

¹¹² Άρθρο 2.3 του Συντάγματος.

¹¹³ Υπέρ της Ελληνικής Κοινότητας ψήφισαν 1077 Αρμένιοι, 1046 Μαρωνίτες και 322 Λατίνοι και υπέρ της Τουρκικής 5 Αρμένιοι και 1 Λατίνος. Εφημ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, 15.11.1960.

από τις δύο κοινότητες δικαιούται εκπροσώπηση και συμμετοχή στην αντίστοιχη Κοινοτική συνέλευση, η οποία ήταν όργανο κοινοτικό και όχι κρατικό. Με βάση τις συνταγματικές αυτές πρόνοιες, η Ελληνική Κοινοτική Συνέλευση (Ε.Κ.Σ.) με νόμο της αποφάσισε ότι από τα 26 μέλη της, από την περιφέρεια Λευκωσίας ένα μέλος της να εκλέγεται από τη θρησκευτική ομάδα των Μαρωνιτών και ένα από των Λατίνων, από δε την εκλογική περιφέρεια Αμμοχώστου ένα από την θρησκευτική ομάδα των Μαρωνιτών.¹¹⁴ Αργότερα, με την κατάργηση της Κοινοτικής Συνέλευσης, η έδρα του εκπροσώπου, των θρησκευτικών ομάδων, μεταφέρθηκε στη Βουλή των Αντιπροσώπων, όπου διατηρεί συμβουλευτικό ρόλο. Ο Εκπρόσωπος αυτός είναι ο συνδετικός κρίκος, ο "liaison", μεταξύ κοινότητας και κράτους.

Η τελική διευθέτηση του θέματος περιόρισε την πολιτική δυναμική των άλλων κοινοτήτων της Κύπρου, στη συμμετοχή τους στο κοινοτικό επίπεδο εξουσιών της νεοσύστατης Δημοκρατίας και υπό την ένταξή τους σε μία από τις δύο μεγαλύτερες κοινότητες. Τόσο από την όλη πορεία της διαπραγμάτευσης του θέματος όσο και από την διατύπωση των σχετικών χωρίων στο σύνταγμα, διαπιστώνεται ότι η Τουρκοκυπριακή πλευρά επέβαλε τον γενικό όρο της «θρησκευτικής ομάδας», ο οποίος συμπίεσε τους Αρμένιους τους Μαρωνίτες και τους Λατίνους, αφού πουθενά στο τελικό κείμενο του συντάγματος δεν απαντώνται οι όροι.

Συνάγεται λοιπόν ότι η υπαναχώρηση της τουρκοκυπριακής πλευράς από τις αρχικές της θέσεις δεν υπαγορευόταν από υπαρκτό κίνδυνο καταπάτησης ή περιορισμού των κοινοτικών της δικαιωμάτων ή των υπερπρονομιών που είχε εξασφαλίσει με τη διευθέτηση της Ζυρίχης. Η επιμονή της στη μη αναγνώριση της ύπαρξης άλλων κοινοτήτων, καταδεικνύει την επιδίωξή της να εξασφαλίσει ότι, πέραν από τον δυϊσμό, ο οποίος διέτρεχε και χαρακτήριζε την Κυπριακή Δημοκρατία θα εγκαθιδρυόταν ένας δικοινοτισμός, ο οποίος θα καθιέρωνε ότι δικαιούχοι και διαχειριστές της εξουσίας και ως εκ τούτου «εταίροι» στο «συνεταιρικό κράτος», κατά τον προσφιλή όρο της τουρκικής πλευράς, ήταν μόνον οι δύο κοινότητες: η Ελληνική και η Τουρκική Κοινότητα.

---

¹¹⁴ Ελληνική Κοινοτική Συνέλευση Νόμος 8/60, ο Περί Συνθέσεως της Ελληνικής Κοινότητας Νόμος, 1960, από ΠΑΠΑΦΙΛΙΠΠΟΥ Λουκής, «Συνταγματικά Προβλήματα από την εκπροσώπηση των Θρησκευτικών Ομάδων των Λατίνων, των Αρμενίων και των Μαρωνιτών στη Βουλή των Αντιπροσώπων», *Κυπριακό Νομικό Βήμα*, Οκτ.-Νοεμ. 1991, σ. 627.

Το έργο της Μεικτής Συνταγματικής Επιτροπής ολοκληρώθηκε ένα χρόνο μετά την έναρξη των εργασιών της, και το σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας υπογράφηκε από τον Μακάριο και τον Kucuk την 6^η Απριλίου και τέθηκε σε ισχύ τη νύκτα της 15^{ης} προς 16^η Αυγούστου 1960, όταν ανακηρύχθηκε η Ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία. Η συμμετοχή του ελβετού συνταγματολόγου Bridel, ως επικεφαλής της Επιτροπής αποδεικνύει την μεταστροφή της άρνησης της τουρκικής πλευράς για την παρουσία ενός ουδέτερου ειδικού ο οποίος θα επέβλεπε το έργο της Επιτροπής. Ο ρόλος και οι αρμοδιότητες του Bridel δεν είναι σαφείς, αλλά φαίνεται ότι ήταν περιορισμένος σε σχέση με αυτό που ο ίδιος θεωρούσε ότι ήταν το έργο του. Ο Erim επιβεβαιώνει την πρόθεση του Bridel, να διαδραματίσει πιο ουσιαστικό ρόλο στον καταρτισμό του συντάγματος και σχολιάζοντάς την γράφει χαρακτηριστικά

Νόμιζε ότι θα συνέτασσε ο ίδιος το σύνταγμα, τον κάλεσα το βράδυ σε φαγητό και του εξήγησα ποιόν ρόλο θα έπαιζε¹¹⁵.

Η απόσυρση του δωδεκασέλιδου προσχεδίου συντάγματος του Bridel από τον ίδιο, επειδή δεν ήταν ευανάγνωστο, όπως ισχυρίστηκε, αλλά και εξαιτίας των δύο άλλων προσχεδίων, του τουρκικού και του ελληνικού, που παρουσιάστηκαν¹¹⁶, συνεπικουρούν υπέρ της υποβάθμισης του ρόλου του Bridel.

Το σημείο αυτό είναι υψίστης αξιολογικής σημασίας για τη μεθοδολογία και πιθανότατα και για το αποτέλεσμα αυτής της διαπραγμάτευσης. Γιατί ουσιαστικά η ελληνική πλευρά έβλεπε ότι το σύνταγμα της νέας πολιτείας βασισμένο στις κατευθυντήριες γραμμές που οι δύο χώρες θα συμφωνούσαν, θα ήταν αποτέλεσμα της συνεργασίας έγκυρου ουδέτερου συνταγματολόγου με τους Κυπρίους αφού μελετηθεί η κυπριακή πραγματικότητα. Ο ελβετός συνταγματολόγος Bridel στη τελευταία συνάντηση της Μεικτής Συνταγματικής Επιτροπής εξέφρασε τη λύπη του για το γεγονός ότι, παρά την αντίθετη άποψη των τριών άλλων αντιπροσωπειών, η τουρκοκυπριακή αντιπροσωπεία επέμεινε και επέβαλε τελικά την απαγόρευση των μεικτών γάμων στη νεοσύστατη πολιτεία.¹¹⁷

¹¹⁵ ΣΑΡΡΗΣ, *Η άλλη πλευρά...*, τόμ Β', σ. 517.

¹¹⁶ Πρακτικά Μεικτής Συνταγματικής Επιτροπής, Φάκελος 1.

¹¹⁷ 6th of April 1960. Last Session of the J.C.C.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:

Η ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΒΑΣΕΩΝ

3.1. “Παντού της Κύπρου θα έχωμεν τον άγγλο στρατιώτη” ή το θέμα της έκτασης των βάσεων.

Η Κοινή Επιτροπή Λονδίνου συστάθηκε και λειτούργησε στο Λονδίνο και σ' αυτήν μετείχαν ο άγγλος Υφυπουργός Εξωτερικών J. Profumo οι πρέσβεις της Ελλάδας και της Τουρκίας στο Λονδίνο, Γ. Σεφεριάδης και Birgi (με αναπληρωτές τους νέους τότε διπλωμάτες Δ. Μπίτσιο και Μπαγκιουλκέν) και οι Ζήνων Ρωσσίδης και Osman Orek εκ μέρους των Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων αντίστοιχα¹. Στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων της εξετάστηκαν ανάμεσα σε άλλα ζητήματα ιθαγένειας, η οικονομική βοήθεια της Βρετανίας προς την Κύπρο, το καθεστώς των χιλιάδων Κυπρίων που ήταν εγκατεστημένοι στη Μ. Βρετανία, το μέλλον των δημοσίων ιδιοκτησιών στο νησί και βέβαια το θέμα των Βάσεων.

Από την πρώτη κιόλας συνάντηση της Επιτροπής (23 Μαρτίου), παρατηρήθηκε διάσταση απόψεων στο σοβαρότατο θέμα της ιθαγένειας. Η διαφωνία ανέκυψε από την τουρκική αξίωση να παραχωρηθεί κυπριακή ιθαγένεια σε 300.000 Τούρκους, που σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους είχαν εξαναγκαστεί σταδιακά να εγκαταλείψουν την Κύπρο². Η ελληνική πλευρά κατέρριψε τους τουρκικούς ισχυρισμούς και ανέκοψε το εγχείρημα αλλαγής των πληθυσμιακών δεδομένων και αλλοίωσης της δημογραφικής σύνθεσης της Κύπρου. Το θέμα ρυθμίστηκε από μία σειρά μακροσκελών και σχολαστικών διατάξεων οι οποίες όριζαν κάθε φορά τα στοιχεία που απαιτούνταν για την εξασφάλιση κυπριακής ιθαγένειας³. Στη συνέχεια επήλθε συμφωνία για τα περισσότερα από τα θέματα που χειρίστηκε η

---

¹ Ο Ζήνων Ρωσσίδης υπηρέτησε αργότερα ως ο πρώτος πρέσβης της Κύπρου στην Ουάσιγκτον και επικεφαλής της Κυπριακής Αντιπροσωπείας στον Ο.Η.Ε., ο Osman Orek μετείχε στην μεταβατική κυβέρνηση και αργότερα στην πρώτη κυβέρνηση της Κυπριακής Δημοκρατίας ως Υπουργός Άμυνας, αξίωμα που κατείχε μέχρι το Δεκέμβριο του 1963.

² Άπαντα Μακαρίου, τόμ. Δ', σ. 9 και ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, Δύσκολα Χρόνια, σ. 408.

³ Για τις διατάξεις αυτές βλέπε Λευκή Βίβλος, Συνθήκαι και Έγγραφα διά την Εγκαθίδρυσιν της Ανεξαρτήτου Κυπριακής Δημοκρατίας, APPENDIX A: ANNEX D (Nationality), Άπαντα Μακαρίου, τόμ. Δ', σ. 723-730.

Επιτροπή αλλά το θέμα των βάσεων εξελίχθηκε σε ένα ακανθώδες ζήτημα το οποίο παρέτεινε τις εργασίες και ανέβαλε τελικά την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας για έξι μήνες.

Στους κυβερνητικούς κύκλους της Βρετανίας αν και η διατήρηση βάσεων στο νησί ήταν κοινός τόπος, οι εκτιμήσεις για την αξία τους διέφεραν. Αυτό διαγράφηκε ήδη από το 1958 όταν διαφάνηκε η προοπτική επίτευξης λύσης στη βάση της Ανεξαρτησίας. Στο Αρχηγείο της Μέσης Ανατολής παρέμενε πάγιο αξίωμα η δυνατότητα χρησιμοποίησης ολόκληρης της Κύπρου, για την κάλυψη των περιφερειακών στρατιωτικών αναγκών τους. Το αίτημα αυτό υπαγορευόταν από την αντίληψη ότι η διατήρηση βάσεων στο νησί, οι οποίες θα διασφάλιζαν τα στρατηγικά τους συμφέροντα στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου και της Μ. Ανατολής⁴ ήταν, ιδιαίτερα μετά την αποχώρησή τους από την Ινδία και την απώλεια των στρατιωτικών τους ερεισμάτων στο Σουέζ⁵ και στην Βαγδάτη, επιτακτική ανάγκη. Η σαφής θέση του Αρχηγείου Μέσης Ανατολής αντικατοπτρίστηκε και σε έγγραφο το οποίο περιέλαβε απίστευτα εκτεταμένες απαιτήσεις, οι οποίες θα *ανάγκαζαν οποιαδήποτε εκλεγμένη κυβέρνηση της Κύπρου να αναπηδήσει τρομοκρατημένη*⁶. Ο Reddaway⁷, Γραμματέας της Αποικιακής Διοίκησης, κινούμενος στο ίδιο μήκος κύματος με τους στρατιωτικούς αξιωματούχους του Αρχηγείου προέβαλε μαξιμαλιστικές διεκδικήσεις, θεωρώντας ότι οι θυσίες της χώρας του σε έμψυχο και άψυχο υλικό κατά τη βρετανοκυπριακή σύγκρουση ή την περίοδο “Έκτακτης Ανάγκης” όχι μόνο δικαιολογούσαν αλλά νομιμοποιούσαν μια τέτοια

---

⁴ Για την αναβάθμιση της γεωστρατηγικής σημασίας της Κύπρου για τα βρετανικά συμφέροντα κατά τη δεκαετία του '50 βλ. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ε., *Το γεωπολιτικό περιβάλλον του Κυπριακού και η ελληνική εξωτερική πολιτική στη δεκαετία του 1950*, ΑΙΠΕΙΑ, 1998. και LOUIS W. R., *The British Empire in the Middle East, 1945-1951: Arab Nationalism, the United States and Postwar Imperialism*, Oxford 1984, σ. 205-225.

⁵ Για την κρίση στο Σουέζ βλ. LOUIS, *British Empire in the Middle East*, Oxford 1984, OVENDALE R., “Egypt and the Suez Base Agreement”, YOUNG J.W. (ed.). *The Foreign Policy of Churchill's Peacetime Administration, 1951-1955*, Leicester, 1988, σ. 135-155 και SHUCKBURGH E., *Descent to Suez. Diaries 1951-56*, Weidenfeld & Nicolson, London 1986.

⁶ Αυτή καταγράφεται να ήταν η αντίδραση βρετανού αξιωματούχου όταν ανέγνωσε το έγγραφο το οποίο το Αρχηγείο Μέσης Ανατολής εξαναγκάστηκε να καταρτίσει κατόπιν επίσκεψης του ίδιου του βρετανού υπουργού Άμυνας. HOLLAND R., *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*, σ. 526.

⁷ Ο Reddaway έφθασε στην Κύπρο το 1938 και υπηρέτησε επί σειρά ετών στην κυπριακή κυβέρνηση. Οι ικανότητες του και η γνώση της ελληνικής τον ανέδειξαν στο στενότερο σύμβουλο και συνεργάτη του στρατηγού Harding και διατήρησε το αξίωμα του Γραμματέα της Διοίκησης και κατά τη διακυβέρνηση του Sir H. Foot. Οι θέσεις του, συχνά ακραίες, ταυτίζονταν με τους στρατιωτικούς. Για τις απόψεις του στο Κυπριακό βλ. REDDAWAY J., *Burdened with Cyprus. The British Connection*, London 1986.

πρακτική⁸. Μερίδα των Συντηρητικών διέβλεπε μέσα από την κυπριακή υπόθεση τη δυνατότητα ανασύνταξης της “αυτοκρατορικής πτέρυγας” του κόμματός τους, με τον υπουργό Αποικιών Julian Amery να ηγείται αυτής της σταυροφορίας. Ο Foot πρόβαλλε πιο μετριοπαθής προειδοποιώντας ότι η ασφαλής και αποτελεσματική λειτουργία των βάσεων δεν θα μπορούσε να διασφαλιστεί *μόνον από τους χάρτες*⁹ χωρίς την συναίνεση των Κυπρίων. Η στάση του, την οποία επανέλαβε και αργότερα κατά την πορεία των διαπραγματεύσεων, ήταν απόρροια της προσωπικότητας και της πολιτικής του κουλτούρας καθώς και των βιωμάτων του ως κυβερνήτης του νησιού. Σε κάθε περίπτωση η διατήρηση στρατιωτικών βάσεων στην Κύπρο αποτελούσε για τους Βρετανούς σαφή προϋπόθεση για την αποδοχή του διακανονισμού που συμφωνήθηκε από την Ελλάδα και την Τουρκία στην Ζυρίχη.

Το νομικό καθεστώς, η κυριαρχία, η διοίκηση και η έκταση των βάσεων, οι διευκολύνσεις που διεκδικούσαν οι Βρετανοί καθώς και οι οικονομικές αποζημιώσεις προς την Κύπρο ήταν τα σημεία τα οποία επεξεργάστηκαν και διαχειρίστηκαν οι εκπρόσωποι της Ελλάδας, της Τουρκίας, της Μ. Βρετανίας και της Κύπρου κατά τη διάρκεια των πολύμηνων διαπραγματεύσεων που άρχισαν στις 23 Μαρτίου 1959. Η μεγαλύτερη επιπλοκή παρουσιάστηκε στο θέμα της έκτασης των βάσεων που ζητούσε η Βρετανία και ενώ είχε τεθεί ήδη σε λειτουργία διοικητική μηχανή στην Κύπρο στην οποία για πρώτη φορά συμμετείχαν οι ίδιοι οι Κύπριοι.

Η Βρετανία διεκδικούσε δύο στρατιωτικές βάσεις υπό πλήρη κυριαρχία στις περιοχές Ακρωτήρι-Επισκοπή-Παραμάλι και Δεκέλεια-Πέργαμος-Άγιος Νικόλαος-Ξυλοφάγου και διευκολύνσεις σε άλλες περιοχές όπου διατηρούσε ήδη, στρατιωτικές εγκαταστάσεις. Το βρετανικό αίτημα για τη διατήρηση των στρατιωτικών βάσεων είχε παρουσιαστεί κατά την διάρκεια των προεργασιών της αλλά και της ίδιας της Διάσκεψης του Λονδίνου (Φεβρουάριος 1959) και αφού είχε γίνει αποδεκτό, ενσωματώθηκε στις Συμφωνίες του Λονδίνου οι

---

⁸ Βλ. υποσ. 16.

⁹ Το ίδιο.

οποίες περιέλαβαν όλα τα κείμενα για την τελική ρύθμιση του Κυπριακού¹⁰. Ο διακανονισμός αυτός μετά την αποδοχή του και από τους αντιπροσώπους των δύο κοινοτήτων Μακάριο¹¹ και Kucuk υπογράφηκε από τους Πρωθυπουργούς της Ελλάδας, της Τουρκίας και της Μ. Βρετανίας. Ο Macmillan γράφει στα απομνημονεύματά του την παραμονή της υπογραφής των συμφωνιών (18 Φεβρουαρίου):

...Ο Αρχιεπίσκοπος διατύπωσε τις διαφωνίες του, οι οποίες όλες αφορούσαν τη συμφωνία της Ζυρίχης, δηλαδή το ελληνο-τουρκικό Σύνταγμα για την Κύπρο κτλ.. Δεν έκανε καμιά αναφορά στην διακήρυξη του Λονδίνου, δηλαδή στις βρετανικές απαιτήσεις. Επειδή οι εφημερίδες ανέφεραν ότι ο Αρχιεπίσκοπος διαφωνούσε στη διατήρηση της βρετανικής κυριαρχίας στις Βάσεις και επειδή αυτό είναι ζωτικής σημασίας για μας στρατιωτικά και πολιτικά, χάρηκα πολύ όταν άκουσα ότι στην πραγματικότητα δεν είχε τηρήσει αυτή την στάση¹².

Η μυστικότητα που τηρήθηκε για την ελληνοτουρκική συνεννόηση της Ζυρίχης¹³ και για τη διάσκεψη του Λονδίνου αναζωπύρωσε την οργή της αντιπολίτευσης στην Ελλάδα και προκάλεσε τη δυσφορία του Γρίβα στην Κύπρο. Η κυβέρνηση Καραμανλή παρά τη δέσμευσή της ενώπιον της Βουλής των Αντιπροσώπων ότι θα ενημέρωνε τους πολιτικούς αρχηγούς για τις εξελίξεις γύρω από το κυπριακό παρουσίασε το περιεχόμενο των συμφωνιών στο σώμα μετά την υπογραφή τους, για επικύρωση¹⁴. Η κρίσιμη για την

---

¹⁰. Τα κείμενα των συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου δημοσιεύονται στο *Κ. Καραμανλής Κείμενα, γεγονότα*, Τόμ. 3ος, σ. 431-436, ΙΔΡΥΜΑ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ και στο *Άπαντα Μακαρίου τόμ. Γ', Δ'*.

¹¹ Σύμφωνα με τον Κρανιδιώτη ο Μακάριος μετά από την μελέτη των κειμένων και μέχρι την παραμονή της υπογραφής των συμφωνιών προβληματιζόταν και αμφιταλαντευόταν για αρκετές από τις ρυθμίσεις ανάμεσα τους και οι εκτεταμένες κατά κυριαρχία Βρετανικές βάσεις. ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗΣ Ν., *Δύσκολα Χρόνια*, σ. 372.

¹² MACMILLAN, *Riding the Storm*, σ. 695.

¹³ Ο Μπίτσιος αναφέρει ότι οι κυβερνήσεις Ελλάδας και Τουρκίας είχαν συμφωνήσει να ενημερώνονται για τις εξελίξεις στην ελληνοτουρκική διαπραγμάτευση μόνον οι Πρωθυπουργοί, οι Υπουργοί Εξωτερικών και ο έλληνας πρέσβης στην Άγκυρα Γ. Πεσμαζόγλου βλ. ΜΠΙΤΣΙΟΣ Δ., *Κρίσιμες Ώρες*, σ. 107.

¹⁴ Ο Τερλεξής αξιολογώντας την στάση της ελληνικής κυβέρνησης σημειώνει ότι η μυστικότητα που τηρήθηκε της επέτρεψε να αποφύγει παρατεταμένες συζητήσεις και να προχωρήσει αδέσμευτη στη σύναψη των συμφωνιών. Ο χειρισμός αυτός όμως μειονεκτούσε γιατί άφηνε την Αντιπολίτευση αδέσμευτη και διαφωνούσα. ΤΕΡΛΕΞΗΣ Π., *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού*, σ. 379. Για την κριτική των συμφωνιών βλ. κεφ. 1.1 σ. ???,

πορεία του Κυπριακού περιόδους Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου βρήκε τον Γρίβα στο σκοτάδι του κρησφύγετου του και των πολιτικών εξελίξεων¹⁵. Όπως σημειώνει στα απομνημονεύματά του “ακόμα και οι Βρετανοί πριν από το τέλος του χρόνου γνώριζαν περισσότερα από εμένα για το είδος της συμφωνίας η οποία μυστικά ετοιμαζόταν”¹⁶.

Ο Αβέρωφ και ο Μακάριος με ξεχωριστές επιστολές τους μία μέρα μετά την ολοκλήρωση των ελληνοτουρκικών συνομιλιών στη Ζυρίχη (12/2/59), αφού ενημέρωναν επιγραμματικά τον Γρίβα για τα συμφωνηθέντα του ζητούσαν να υποστηρίξει τις συμφωνίες και τον Αρχιεπίσκοπο. Ο Γρίβας κρίνοντας ανεπαρκή τα στοιχεία που είχε για ένα τόσο σημαντικό θέμα δεν προέβη σε οποιαδήποτε δήλωση ζητώντας και αναμένοντας περισσότερες πληροφορίες¹⁷. Η πολιτική αβλεψία του Μακαρίου, την επόμενη κιόλας μέρα, να μην συμπεριλάβει επίσημο αντιπρόσωπο της ΕΟΚΑ στην πολυμελή ελληνοκυπριακή αντιπροσωπεία που κάλεσε να τον συνοδέψει στο Λονδίνο όπου προετοιμαζόταν η πενταμερής Διάσκεψη, επέτεινε τη δυσαρέσκεια του Γρίβα, ο οποίος θεώρησε ότι με αυτό τον τρόπο ο στρατιωτικός ηγέτης του

ειδικότερα για τη συζήτηση των συμφωνιών στο Ελληνικό Κοινοβούλιο βλ. *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, Τόμ. Γ', σ. 11-153.

¹⁵ Ο Γρίβας αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι είχε προτείνει την σύσταση ενός πολιτικού σώματος, το οποίο θα συμμετείχε στις πολιτικές διεργασίες μετά το τέλος του αγώνα. Ο πυρήνας αυτού του σώματος θα ήταν το Ενωμένο Εθνικό Μέτωπο που είχε νωρίτερα ο ίδιος ιδρύσει. Η εισήγηση του βρήκε αντίθετους τον έλληνα Πρόξενο στην Κύπρο και τον Μακάριο “οι οποίοι δεν επικροτούσαν την προοπτική ύπαρξης ενός σχηματισμού που θα ήταν αφοσιωμένος σε μένα”. Και συνεχίζει λέγοντας ότι όταν διαφάνηκε ότι το κυπριακό οδηγείτο σε διευθέτηση, “ήγειρα το θέμα της αντιπροσώπευσης μας και υπέδειξα ότι τρεις από τους πέντε δημάρχους που συνήθως μιλούν εκ μέρους της Κύπρου ήταν κομμουνιστές και εισηγήθηκα να προσκληθεί και το Ενωμένο Εθνικό Μέτωπο σε τέτοιες συζητήσεις”. Ο Αβέρωφ απάντησε ότι θα φρόντιζε να ακουστεί η φωνή του αγωνιζόμενου κυπριακού λαού στις διαπραγματεύσεις αφού θα εξασφάλιζε και τη γνώμη του Αρχιεπισκόπου για το θέμα. Ο Φρυδάς, ο οποίος ήταν ο σύνδεσμος του Γρίβα με τον Αβέρωφ, εξέφρασε τους ενδοιασμούς του κατά πόσον θα έπρεπε να προσβλέπουν στο Ενωμένο Εθνικό Μέτωπο για το ρόλο αυτό. Ο Γρίβας τονίζει ότι ακόμη και όταν έστειλε το Γιωρκάτζη δύο φορές στη Λευκωσία για ενημέρωση ο Επίσκοπος Κιτίου και ο έλληνας Πρόξενος ήταν φειδωλοί στις αποκαλύψεις τους. FOLEY C. (Ed.), *The Memoirs of General Grivas*, σ. 185.

¹⁶ Στο ίδιο σ. 185-186. Βεβαίως η προοπτική λύσης του Κυπριακού στη βάση της Ανεξαρτησίας ήταν ήδη γνωστή από το 1958 με τις δηλώσεις του Μακαρίου στη βρετανίδα δημοσιογράφο και βουλευτή των Εργατικών Barbara Castle.

¹⁷ Ο Γρίβας απάντησε στον Αρχιεπίσκοπο μέσω του Επισκόπου Κιτίου ότι δεν μπορούσε να δεσμευτεί πριν λάβει περαιτέρω πληροφορίες για τις συμφωνίες και διεμήνυσε στον έλληνα Πρόξενο ότι “ως αρχηγός του ένοπλου αγώνα δεν έπρεπε να αναμένεται ότι θα αποδεχόταν ένα σημείωμα από τον πρόξενο το οποίο δήλωνε ότι ο Υπουργός Εξωτερικών δεν βρήκε χρόνο ακόμη να με ενημερώσει για τις συναφθείσες συμφωνίες”. Ακολουθώντας εξέδωσε ανακοίνωση προς τους άντρες του για ενότητα και υπακοή στις διαταγές του. Στο ίδιο σ. 188-189.

αγώνα εμποδιζόταν να εκφέρει την άποψή του. Έκρινε τη μη συμμετοχή του στις διεργασίες ως αποκλεισμό και απέδωσε στο γεγονός πολιτική σκοπιμότητα γιατί αυτός και οι αντιπρόσωποί του δεν θα αποδέχονταν ποτέ κάτω από οποιε σδήποτε πιέσεις τους όρους των συμφωνιών¹⁸. Ανικανοποίητοι από τις συμφωνίες εμφανίστηκαν και δύο στενοί συνεργάτες του Μακαρίου Ζήνωνας Ρωσσίδης και Νίκος Κρανιδιώτης οι οποίοι, σύμφωνα με τον τελευταίο, τον συμβούλεψαν χωρίς επιτυχία να μην αποδεχθεί τις συμφωνίες και να μην παραστεί στη Διάσκεψη¹⁹.

Ο Μακάριος μετά την υπογραφή των συμφωνιών, σε συγχαρητήρια επιστολή του από το Λονδίνο προς το Γρίβα απηύθυνε εκ νέου έκκληση στον αρχηγό της ΕΟΚΑ να δηλώσει δημόσια την αποδοχή των συμφωνιών και τον καθυσύχαζε για τα προνόμια που δόθηκαν στους Τουρκοκυπρίους. Ο Καραμανλής τον διαβεβαίωσε ότι δεν μπορούσε να επιτευχθεί καλύτερη συμφωνία και πως η παρουσία ελληνικών και τουρκικών στρατευμάτων στο νησί αποσκοπούσε στην υπεράσπιση της ακεραιότητας της Κύπρου. Αυτό που θορύβησε περισσότερο τον Γρίβα ήταν η παντελής έλλειψη ενημέρωσης για το θέμα των Βρετανικών βάσεων²⁰. Η καχυποψία του Γρίβα ενισχύθηκε στη συνέχεια από το ενημερωτικό τηλεγράφημα (23.02.59) του έλληνα υπουργού Εξωτερικών που του διαβίβασε ο Φρυδάς. Ο Αβέρωφ ενώ τον ενημέρωνε με έγγραφα για όλα τα συμφωνηθέντα στο Λονδίνο, πλην βεβαίως της Συμφωνίας Κυρίων η οποία έγινε γνωστή αργότερα, δεν έκανε καμία αναφορά στο θέμα των βάσεων²¹.

---

¹⁸ Ο Γρίβας σημειώνει στα απομνημονεύματά του “έμεινα εμβρόντητος όταν την επομένη άκουσα από τις ειδήσεις ότι ο Μακάριος ζήτησε τη συνοδεία 25 συμβούλων από την Κύπρο ενώ μόλις το Νοέμβριο του προηγούμενου έτους είχα ζητήσει από τον επίσκοπο Κιτίου να διασφαλίσει ότι η ΕΟΚΑ θα αντιπροσωπευόταν σε οποιεσδήποτε διαπραγματεύσεις, κατά προτίμηση από το Ενωμένο Εθνικό Μέτωπο και ότι ειδικά οι δήμαρχοι δεν θα έπρεπε να προσκληθούν γιατί λόγω του διορισμού τους, συνέπεια των επανειλημμένων αναβολών των δημοτικών εκλογών, δεν θα έπρεπε να θεωρούνται ότι αντιπροσωπεύουν τις πόλεις τους” Στο ίδιο σ. 188-189. Θα πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι οι τρεις από τους πέντε δημάρχους ήταν αριστεροί και αυτό ενοχλούσε ακόμη περισσότερο τον δηλωμένο αντικομμουνιστή Γρίβα.

¹⁹ ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗΣ Ν., *Δύσκολα Χρόνια*, σ. 365-366.

²⁰ FOLEY C. (Ed.), *The Memoirs of General Grivas*, σ. 190.

²¹ Στο ίδιο σ. 191. Ο Μπίτσιος σημειώνει ότι δεν υπήρξε πρόθεση να αποκρύψουν οτιδήποτε από τον Γρίβα αφού 24 ώρες μετά την αποστολή των κειμένων των συμφωνιών στον αρχηγό της ΕΟΚΑ, πλην εκείνου που αφορούσε στις βάσεις γιατί δεν είχε ακόμη περιέλθει στον έλληνα Πρόξενο, οι συμφωνίες δημοσιεύθηκαν στον τύπο. ΜΠΙΤΣΙΟΣ, *Κρίσιμες Ωρες*, σ. 122-123.

Ο Αρχιεπίσκοπος φρόντισε να ενημερώσει τον Διγενή, τρεις μέρες μετά την υπογραφή των συμφωνιών, για τα τεκταινόμενα στη διάσκεψη του Lancaster House, έτσι ώστε ο τελευταίος ως αρχηγός του μαχόμενου τμήματος του Κυπριακού λαού να χαιρετήσει την επιτευχθείσα συμφωνία. Στην επιστολή του (21.2.59) ο Κιτίου ο στενότερος ίσως συνεργάτης του Μακαρίου έγραφε στον Γρίβα ότι μόνον οι κομμουνιστές αντιτάχθηκαν στις συμφωνίες και ο λόγος της άρνησής τους ήταν η διατήρηση αγγλικών βάσεων στην Κύπρο. Στην ίδια επιστολή αναφέρει:

Αι βάσεις, αι οποίαι θα παραμείνουν εις χείρας των Άγγλων είναι αι σημεριναί βάσεις Ακρωτηρίου και Δεκελείας. Έκτασις των βάσεων είναι η σημερινή εδαφική περιοχή, επί της οποίας ευρίσκονται αι εγκαταστάσεις. Δεν θα υπάρξει δυνατότητα επεκτάσεως ούτε δι' αγοράς παρακειμένων κτημάτων, ούτε άλλως. Ουδέν κυριαρχικόν δικαίωμα παρεχωρήθη εις τους Άγγλους επί των συγκοινωνιακών αρτηριών μεταξύ των δύο βάσεων²².

Λίγες μέρες αργότερα (25.2.59) ο Διγενής με επιστολή του προς τον έλληνα Πρόξενο στην Κύπρο Α. Φρυδά εξέφραζε τις ανησυχίες του για διάφορα στοιχεία των συμφωνιών που είχαν δημοσιοποιηθεί. Αναφερόμενος δε σε δηλώσεις του Foot για συνέχιση της χρησιμοποίησης από τους Βρετανούς στρατιωτικών εγκαταστάσεων σε διάφορες περιοχές της Κύπρου έγραφε:

...Εάν τα ανωτέρω είναι ακριβή, παντού της Κύπρου θα έχωμεν τον άγγλο στρατιώτη, διότι τοιαύται εγκαταστάσεις βρίσκονται εις στρατόπεδα εις...

και απαριθμούσε μία σειρά περιοχών σε όλη την Κύπρο²³.

Ο Γρίβας με την ιδιότητα του στρατιωτικού που ηγήθηκε του ένοπλου αγώνα κατά της βρετανικής κυριαρχίας θεωρούσε τον εαυτόν του ως τον πλέον ειδικό για το θέμα των βάσεων από το οποίο όμως κρατήθηκε μακριά. Απομονωμένος, λόγω κυρίως της μορφής του αγώνα, από τις πολιτικές εξελίξεις και υποτιμώντας την παρουσία και τη δυναμική της

²² ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΠ., *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα*, Τόμ. Α', σ. 106-107 και FOLEY C. (Ed.), *The Memoirs of General Grivas*, σ. 190-191.

²³ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΠ., *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα*, Τόμ. Α', σ. 111.

Τουρκοκυπριακής κοινότητας στις πολιτικές διεργασίες την περίοδο εκείνη, αξιολογούσε το θέμα των βάσεων μέσα από στενά πολιτικούς όρους ως το μείζων ζήτημα της διαπραγμάτευσης του Κυπριακού²⁴.

Η παρατεταμένη σιωπή του αρχηγού της ΕΟΚΑ, παρά τις αλληπάλληλες παραινέσεις του Αρχιεπισκόπου και της ελληνικής κυβέρνησης για δημόσια δήλωση αποδοχής των συμφωνιών, σε συνάρτηση με την αρνητική υποδοχή τους από την πλειοψηφία της ελληνικής βουλής δημιουργούσε δυσφορία και ανησυχία στους πρωταγωνιστές του συμβιβασμού της Ζυρίχης. Ο Γρίβας εκφράζοντας τη δυσαρέσκεια του για τις πολιτικές εξελίξεις και για τον περιορισμένο ρόλο που αυτός διαδραμάτισε δεν συμμετείχε στις εκδηλώσεις υποδοχής του Μακαρίου (01.03.59) και όπως ο ίδιος ομολογεί δεν έστειλε ούτε επίσημο αντιπρόσωπό του για να καλωσορίσει τον Αρχιεπίσκοπο ύστερα από τρία χρόνια απουσίας από την Κύπρο²⁵. Τελικά ο Γρίβας αφού διευθετήθηκε το θέμα της απελευθέρωσης και αμνηστίας των αγωνιστών της ΕΟΚΑ εξέδωσε στις 9 Μαρτίου προκήρυξη για κατάπαυση του πυρός και αποδοχή των συμφωνιών. Αρχικά στην προκήρυξη του, σε αντίθεση με το “Νενικήκαμεν” του Μακαρίου έκανε αναφορά για συμβιβασμό, για ανεκπλήρωτους πόθους και άφηνε αιχμές κατά της ελληνικής κυβέρνησης και του Αρχιεπισκόπου και *εκείνων που αυτός επέλεξε ως εκπροσώπους του λαού* ότι ουσιαστικά τον έφεραν προ τετελεσμένων. Τα σημεία αυτά διαγράφηκαν²⁶ μετά από εισήγηση του Αρχιεπισκόπου στις συναντήσεις που είχαν οι δύο άντρες πριν την μετάβαση του Γρίβα στην Αθήνα ένα μήνα ακριβώς μετά την υπογραφή των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου.

---

²⁴ Ο Γρίβας σημειώνει ότι παρά το γεγονός ότι ο Αβέρωφ “γνώριζε ότι κανείς δεν ήταν αρμοδιότερος από εμένα να κατανοήσει τα στρατιωτικά θέματα” η επιστολή του (21.03.59) δεν περιλάμβανε τίποτα αξιολογικό για τις βάσεις και τον άφησε σε πλήρη άγνοια. Σχολιάζοντας τα έγγραφα των συμφωνιών που του παρέδωσε ο έλληνας Πρόξενος γράφει: “Υπήρχε ωστόσο ένα έγγραφο το οποίο δε μου εστάλη. Ήταν το πιο σημαντικό από όλα: η διακήρυξη του Ηνωμένου Βασιλείου η οποία καθόριζε τις δύο μεγάλες βάσεις που θα διατηρούσαν οι Βρετανοί και το παράρτημα που αναφερόταν στο δικαίωμα που τους εξασφάλιζε τη χρήση δρόμων, λιμανιών, αεροδρομίων δημόσιων υπηρεσιών και άλλων τέτοιων προνομίων”. FOLEY C. (Ed.), *The Memoirs of General Grivas*, σ. 191.

²⁵ Στο ίδιο σ. 198.

²⁶ Για την προκήρυξη του Γρίβα και τις εισηγήσεις του Μακαρίου βλ. FOLLEY C., *General Grivas Memoirs*, σ. 216-217 και ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗΣ Ν., *Δύσκολα Χρόνια*, σ. 403. Ο Κρανιδιώτης αναφέρει ότι ο Μακάριος διεμήνυσε στον Γρίβα ότι οι διορθώσεις του στην προκήρυξη αποσκοπούσαν στο να μην μειωθεί η πίστις του λαού προς εκείνο το οποίον είναι πλέον τετελεσμένον γεγονός, και προς το οποίον πρέπει να αφοσιωθεί με ενθουσιασμόν και αγάπην. Υπονόμευσις της ενότητας του λαού, θα εσήμαινε καταστροφή. Στο ίδιο.

Ο Γρίβας αναχώρησε για την ελληνική πρωτεύουσα (19.03.59) συνοδευόμενος από τον Άγγελο Βλάχο ο οποίος είχε έρθει εκπροσωπώντας τον Αβέρωφ, το Μητροπολίτη Κιτίου, τον ιεροδιάκονο Άνθιμο και τον υπασπιστή του Μακαρίου Αθανάσιο Πουλίτσα. Εκεί η πολιτική ηγεσία της χώρας και ο λαός τον υποδέχτηκαν με κάθε επισημότητα και ενθουσιασμό αποτίνοντας στο πρόσωπό του φόρο τιμής στον ηρωισμό του κυπριακού ελληνισμού. Οι τιμές που του αποδόθηκαν υπερέβαιναν τον αυθορμητισμό και τη συγκίνηση του ελληνικού λαού και υπηρετούσαν την πολιτική απόφαση του ελληνικού υπουργείου εξωτερικών να άρει με αυτό τον τρόπο την υφέρπουσα δυσaréσκεια του Γρίβα για τη διευθέτηση του κυπριακού²⁷. Η εισήγηση του Αβέρωφ προς τους Βρετανούς για να πράξουν κάτι ανάλογο κατά την αναχώρηση του Γρίβα από την Κύπρο, βρήκε αντίθετους τον Macmillan και τον Lloyd οι οποίοι έκριναν ότι η απόδοση τιμών στον υπ' αριθμόν ένα καταζητούμενο της Κύπρου και η ενίσχυση της εικόνας του ως νικητή, θα προκαλούσε την βρετανική κοινή γνώμη και θα δυσχέραινε τη θέση της κυβέρνησης κατά τη συζήτηση του Νομοσχεδίου για την Κύπρο στο Βρετανικό Κοινοβούλιο. Οι Βρετανοί μάλιστα ζήτησαν από τον Αβέρωφ, σε αντάλλαγμα της σιγής που τήρησε η βρετανική κυβέρνηση *“για τα σημεία εκείνα των συμφωνιών που θα μπορούσαν να παρουσιαστούν ως βρετανικοί και τουρκικοί θρίαμβοι κατά των Ελλήνων”* και των υποχωρήσεων σε θέματα που αφορούσαν την αμνηστία, να μην συνοδέψει τον Γρίβα στην Αθήνα κάποιο επίσημο σημαίνων πολιτικό πρόσωπο. Ως αποτέλεσμα αυτής της διαβούλευσης ο Αβέρωφ *εγκατέλειψε απρόθυμα την ιδέα να συνοδέψει ο ίδιος τον Γρίβα στην Αθήνα*²⁸. Μέσα σε αυτό το κλίμα βρετανικής δυσaréσκειας

---

²⁷ Το θέμα των τιμών που θα αποδίδονταν στο Γρίβα υπήρξε αντικείμενο συζήτησης ανάμεσα στον Αβέρωφ και τον Macmillan στο περιθώριο της Διάσκεψης του Λονδίνου. Ο έλληνας υπουργός ομολόγησε ότι ο Γρίβας δεν ήταν ικανοποιημένος από τις εξελίξεις αλλά θα μπορούσαν να τον ελέγξουν και παρακίνησε τον βρετανό Πρωθυπουργό να τον τιμήσουν κάτι που σκόπευε να πράξει και η Ελλάδα. Βλ. ΔΡΟΥΣΙΩΤΗΣ, *ΕΟΚΑ η σκοτεινή όψη*, σ. 293-295. Ο Αβέρωφ αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι ο ίδιος εισηγήθηκε στον Macmillan, την παραμονή της υπογραφής των συμφωνιών, να τιμήσουν και οι Βρετανοί τον Γρίβα κατά την αναχώρηση του από την Κύπρο, ως ένδειξη του αγγλικού ιπποτισμού, μια τέτοια χειρονομία θα αναζωπύρωνε την ελληνοβρετανική φιλία. Την εισήγηση, κατά τον Αβέρωφ απέρριψε ο Foot. Βλ. ΑΒΕΡΩΦ, *Η Ιστορία*, σ. 226-227.

²⁸ HOLLAND, *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*, σ. 562. Η αφήγηση του Holland έρχεται σε αντίθεση με τα λεγόμενα του Αβέρωφ ότι η απόρριψη της εισήγησης του για να τιμηθεί ο Γρίβας προήλθε από τον Foot. Η εκδοχή του Αβέρωφ η οποία δεν κάνει αναφορά στα περί ανταλλαγμάτων πιθανότατα αποσκοπεί στην υπεράσπιση της ορθότητας των χειρισμών του σε σχέση με την τελική ρύθμιση του Κυπριακού και στην κάλυψη των αδυναμιών των συμφωνιών.

δεν επιτράπηκε στον Γρίβα να εμφανιστεί δημόσια και η αναχώρηση του από το νησί έγινε με άκρα μυστικότητα. Στο αεροδρόμιο τον συνόδευσε ο έλληνας πρόξενος Άριστος Φρυδάς, ο Μακάριος και μερικοί ακόμα στενοί του συνεργάτες. Χαρακτηριστική της δυσφορίας που ένιωθαν οι Βρετανοί στο να αφήσουν τελικά τον “τρομοκράτη” και να τον συνοδέψουν με ασφάλεια για τη φυγή του στην Αθήνα ήταν η δήλωση του Στρατηγού Darling ότι δεν θα συμμετείχε “στις γελειότητες” και η άμεση αναχώρηση του τελευταίου για τη Βρετανία²⁹. Η τελευταία πράξη του αντιαποικιακρατικού αγώνα της ΕΟΚΑ ή της “Περίοδου Έκτακτης Ανάγκης” υπήρξε και για τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές, Έλληνες και Βρετανούς μία παράσταση εντυπώσεων. Ο Γρίβας ζήτησε να μην υποστεί κανέναν έλεγχο καθοδόν για το αεροδρόμιο και να αποχωρήσει ένοπλος, όπως και έγινε. Ο Στρατηγός Darling προτού αποχωρήσει από την Κύπρο όρισε αρμόδιο για το θέμα της αναχώρησης του Γρίβα τον Αντισυνταγματάρχη Bill Gorr–Langton. Η επιλογή του συγκεκριμένου αξιωματικού έγινε για δύο κυρίως λόγους: ήταν πανύψηλος, 1.95 μ. στο ύψος και θα κοιτούσε κυριολεκτικά αφ’ υψηλού τον μικροκαμωμένο Γρίβα, και είχε χάσει το δεξί του χέρι στον πόλεμο και έτσι δεν υπήρχε καμία περίπτωση να θεωρηθεί προσβλητικό το ότι δεν θα χαιρετούσε στρατιωτικά³⁰.

Στις συναντήσεις που είχαν Γρίβας και Μακάριος πριν από την αναχώρηση του πρώτου από το νησί, πιθανότατα δόθηκαν εξηγήσεις για τις ραγδαίες εξελίξεις που προηγήθηκαν των συμφωνιών και για το ίδιο το περιεχόμενο τους. Ένα από τα ζητήματα που τους απασχόλησαν ήταν οι βάσεις για το οποίο μάλλον αποφασίστηκε η γραμμή που θα ακολουθούσε η ελληνοκυπριακή πλευρά. Ο Μακάριος σε επιστολή του προς τον στρατηγό, όπως πρώτος τον απεκάλεσε από το Λονδίνο, γράφει: *Είς τον Αντιπρόσωπόν μας παρά τη Μικτή Επιτροπή Λονδίνου έδωσα οδηγίας επί του ζητήματος των βάσεων, συμφώνως προς το πνεύμα και τας υποδείξεις σας*³¹. Για τον Μακάριο, ο οποίος είχε πλέον την ευθύνη της εφαρμογής των συμφωνιών η διατήρηση αρμονικών σχέσεων με τον Γρίβα, ο οποίος διατηρούσε έντονα

---

²⁹ Στο ίδιο σ. 563.

³⁰ Στο ίδιο σ. 563-564.

³¹ ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, *Δύσκολα Χρόνια*, σ. 413.

ερείσματα στις λαϊκές μάζες ως ο αδιαφιλονίκητος «ήρωας» του αγώνα, ήταν κάτι πέραν από επιβεβλημένη. Επιπλέον η μη εμπλοκή του αρχηγού της ΕΟΚΑ στις πολιτικές διεργασίες που προηγήθηκαν τον άφηναν αλώβητο και μακριά από τη φθορά που η πολιτική πρακτική επιφέρει. Η απουσία του αυτή από τις διαδικασίες εξεύρεσης λύσης στο Κυπριακό, τον άφηναν όπως και την αντιπολίτευση στην Ελλάδα αδέσμευτο και εν δυνάμει διαφωνούντα. Ο Μακάριος προσπάθησε να άρει τις παρεξηγήσεις που προηγήθηκαν κυρίως στο θέμα των Βάσεων στο οποίο ο Γρίβας επέδειξε ιδιαίτερη ευαισθησία. Για το λόγο αυτό απέστειλε στην Αθήνα τον αρμόδιο για το θέμα των βάσεων διαπραγματευτή, Ζήνωνα Ρωσσίδη, να συμβουλευθεί τον Γρίβα προτού ο πρώτος μεταβεί στο Λονδίνο για την έναρξη των διαπραγματεύσεων της Επιτροπής Λονδίνου³².

Όπως αναφέρει ο άγγλος πρέσβης στην Αθήνα σε μακροσκελή έκθεση, όπου κάνει απολογισμό της πορείας των διαπραγματεύσεων, οι διαβεβαιώσεις του Αβέρωφ για την πλήρη αποδοχή των βρετανικών απαιτήσεων, εκ μέρους της ελληνικής πλευράς και η επείγουσα ανάγκη της υπογραφής των συμφωνιών προτού επιδεινωθούν οι σχέσεις των δύο κοινοτήτων οδήγησαν τη βρετανική κυβέρνηση στην έκδοση μιας πρόχειρης διακήρυξης για το θέμα χωρίς να επισυνάψει χάρτες στα κείμενα των συμφωνιών³³. Ο ίδιος ο Αβέρωφ, ο οποίος μετά τη Ζυρίχη είχε κατευθυνθεί στο Λονδίνο για τη συνέχιση των διεργασιών σε τριμερή πλέον βάση, έγραψε σε ενημερωτικό σημείωμα προς τον Καραμανλή:

Εις άπαντα θέματα αφορώντα βάσεις των, προσεφέραμεν γενικώς πάσαν εγγύησιν, πλειοδοτούντες πάντοτε τούρκου συναδέλφου³⁴.

³² Σε επιστολή του ο Μακάριος προς τον Γρίβα με ημερομηνία 3 Απριλίου 1959 αναφέρει ότι κατόπιν εντολής του ο ελληνοκύπριος αντιπρόσωπος στη Μεικτή Επιτροπή Λονδίνου θα μεταβεί στην Αθήνα για μία μέρα πριν την άφιξη του στο Λονδίνο για να συμβουλευθεί το Γρίβα στο θέμα των Βάσεων. Την επιστολή δημοσιεύει ο ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, *Δύσκολα Χρόνια*, σ. 556-558.

³³ British Embassy Athens, July 29, 1960, FO 371/152845, RC 10319/31. Despatch No.81.

³⁴ Κ. Καραμανλής, τόμ. 3 ν.κ, σ. 400. Ο Macmillan γράφει στα απομνημονεύματά του (15 Φεβρουαρίου 1959): *Η κατάσταση έχει ως εξής: οι Έλληνες και οι Τούρκοι συμφώνησαν το διακανονισμό της Ζυρίχης. Αυτός πραγματεύεται τη διακυβέρνηση του νησιού, τις διάφορες συνταγματικές διευθετήσεις. ...Άφησαν σε μας να υποβάλουμε τις δικές μας απαιτήσεις, οι οποίες γράφονται τώρα. Ο Έλληνας και ο τούρκος Υπουργός είπαν ότι "μπορούμε να έχουμε*

Στη Διακήρυξη λοιπόν του Λονδίνου ενώ γινόταν σαφής αναφορά για κυρίαρχες βάσεις σε δύο περιοχές η ακριβής έκτασή τους δεν είχε οριστεί. Την αβλεψία αυτή, να μην διατυπωθούν τα βρετανικά αιτήματα στα κείμενα των συνθηκών, σε ένα τόσο κομβικό σημείο των κυπριακών εξελίξεων παρατηρεί και ο Μπίτσιος. Ο έλληνας διπλωμάτης, ο οποίος μετείχε στην διάσκεψη του Λονδίνου, επισημαίνει ένα ακόμη γεγονός μεγάλης σημασίας για τη λογική που θεμελίωσε την κυπριακή Ανεξαρτησία και με ιδιαίτερη βαρύτητα για την συνέχεια των διαπραγματεύσεων. Ενώ οι Έλληνες και οι Τούρκοι είχαν θεωρήσει τα συμφωνηθέντα στη Ζυρίχη ως οριστικά, το μνημόνιο που κατατέθηκε από τους Βρετανούς στην πενταμερή διάσκεψη του Λονδίνου αναφερόμενο στα κείμενα των συμφωνιών έκανε λόγο για “Συμπεφωνημένη βάση για τη τελική ρύθμιση του κυπριακού προβλήματος”³⁵. Το γεγονός αυτό το οποίο η μέχρι σήμερα ιστοριογραφία της περιόδου δεν έχει εξετάσει επαρκώς, δίκαια οδηγεί στην υπόθεση ότι τα συμφωνηθέντα στην Ζυρίχη και στο Λονδίνο αποτελούσαν τις αρχές στις οποίες θα στηριζόταν η τελική ρύθμιση του κυπριακού και ότι, όπως αποδείχθηκε άλλωστε και στη συνέχεια υπήρχαν περιθώρια διαπραγμάτευσης.

Με αυτά τα δεδομένα η κυπριακή πλευρά θεώρησε ότι το θέμα της έκτασης των βάσεων ήταν υπό διαπραγμάτευση³⁶ άποψη με την οποία διαφώνησε η Βρετανία. Η συνολική έκταση των βάσεων υπολογιζόταν από τους Βρετανούς γύρω στα 170 τετραγωνικά μίλια³⁷ και σε αυτή θα κατοικούσαν 16.000 Κύπριοι πολίτες. Ο Μακάριος, στηριζόμενος σε μελέτη

ό,τι θέλουμε”. Ο Έλληνας [υπουργός] είπε...ότι ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος “έχει συμφωνήσει σε όλα”... MACMILLAN, *Riding the Storm*, p. 693-694.

³⁵ ΜΠΙΤΣΙΟΣ Δ., *Κρίσιμες Ώρες*, σ. 116. Ο έλληνας διπλωμάτης αναφέρει ότι ενώ ο Zorlu εκτιμούσε ότι η διατύπωση του συντάγματος μετά την ενσωμάτωση των συμφωνηθέντων ήταν ζήτημα λίγων ημερών και η ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας θέμα δύο-τριών μηνών, οι Βρετανοί προέβλεπαν την κατάρτιση ειδικών επιτροπών και προθεσμία ενός έτους για την επίτευξη του στόχου αυτού, στο ίδιο.

³⁶ Ο Ξύδης αναφέρει ότι ο Μακάριος, προτού προσέλθει στο Λονδίνο το Φεβρουάριο του 1959, είχε ζητήσει από τον Καραμανλή να χειριστεί ο ίδιος, ο κύπριος ηγέτης, τουλάχιστον το θέμα των Βάσεων, XYDIS, *Cyprus Reluctant Republic*, p. 479. Το επεισόδιο επιβεβαιώνουν ο Αβέρωφ, ο Μπίτσιος και ο Κρανιδιώτης διευκρινίζοντας ότι ο Καραμανλής τόνισε στον Μακάριο ότι στο Λονδίνο δεν επρόκειτο να επανεξεταστούν τα συμφωνηθέντα στη Ζυρίχη αλλά τα βρετανικά αιτήματα. Αν στο περιθώριο της Διάσκεψης ο Αρχιεπίσκοπος με τον Kucuk συναινούσαν σε κάποια σημεία, αυτό θα γινόταν αποδεκτό διαφορετικά η Ελλάδα θα ενέμενε στα συμφωνηθέντα. ΑΒΕΡΩΦ, *Ιστορία...*, τόμ. Β', σ.192 και ΜΠΙΤΣΙΟΣ, *Κρίσιμες ώρες*, σ. 114. ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗΣ Ν., *Δύσκολα Χρόνια*, σ. 366.

³⁷ Όσο περίπου και η έκταση της Μάλτας (196 τ.μίλια).

που διενήργησε ο Γρίβας και η οποία λάμβανε υπόψιν την έκταση που καταλάμβαναν οι στρατιωτικές εγκαταστάσεις των Βρετανών πρότεινε 36 τετραγωνικά μίλια³⁸. Η πρόταση του Γρίβα, η οποία αποτέλεσε τη βάση των θέσεων των Ελληνοκυπρίων στο εδαφικό, παρουσιάστηκε στην ελληνική κυβέρνηση η οποία απέφυγε να την απορρίψει ή να την υποστηρίξει επίσημα, λόγω της ανοχής που επέδειξε για το θέμα στη διάσκεψη του Λονδίνου το Φεβρουάριο του 1959³⁹.

Το μέγεθος των βάσεων και ο μεγάλος αριθμός πολιτών που θα περιλαμβάνονταν σ' αυτές, προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στην κυπριακή πλευρά. Ο Μακάριος σε δηλώσεις του στον τύπο τόνισε ότι κανένας κύπριος πολίτης δεν θα ζήσει στην περιοχή των Βάσεων⁴⁰. Οι Βρετανοί αν και θεωρούσαν εξωπραγματική την πρόταση του Μακαρίου προχώρησαν αρχικά στην μείωση της έκτασης σε 150 περίπου μίλια, έτσι ώστε να περιληφθούν σ' αυτές μόνο 4.500 πολίτες. Ως ύστατη συμβιβαστική λύση πρότειναν τα 120 τετραγωνικά μίλια στα οποία θα περιλαμβάνονταν λιγότερο από 1000 πολίτες αλλά η ελληνοκυπριακή πλευρά δεν αποδέχθηκε την πρόταση αυτή.

Η σύγκρουση Μακαρίου-Γρίβα κορυφώθηκε το Καλοκαίρι του 1959 με τον τελευταίο να καταλογίζει ευθύνες στον Αρχιεπίσκοπο και στην ελληνική κυβέρνηση για το χειρισμό του Κυπριακού και να δηλώνει ότι οι συμφωνίες υπογράφηκαν χωρίς να ερωτηθεί⁴¹. Ο Γρίβας κατηγορήσε τον Μακάριο ότι δεν τον ενημέρωνε για την πορεία των εργασιών στις διάφορες επιτροπές και δημοσιοποίησε στον τύπο τη διαφωνία του για την ένταξη στην Κοινοπολιτεία⁴². Οι εξελίξεις αυτές δυσχέραιναν τη διαπραγματευτική θέση του Αρχιεπισκόπου. Η προσωρινή, όπως αποδείχθηκε αργότερα, εξομάλυνση των σχέσεων τους με τη συνάντηση της Ρόδου (07.10.1959) και ο κατευνασμός του Γρίβα φαίνεται ότι επήλθαν μετά από δέσμευση του πολιτικού προς τον στρατιωτικό ηγέτη του αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου, για την πολιτική που θα ακολουθούσε απέναντι στους Βρετανούς. Στις συζητήσεις που είχαν ο Μακάριος ανάμεσα σε άλλα τόνισε την απόφασή του

---

³⁸ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Μ., *Η Πορεία μιας εποχής*, σ. 300.

³⁹ British Embassy Athens, July 29, 1960, FO 371/152845, RC 10319/31. Despatch No.81.

⁴⁰ *Φιλελεύθερος*, 22.2.1959, 3.10.1959.

⁴¹ *Φιλελεύθερος*, 30.07.1959. *Ελευθερία*, 30.07.1959, "Ο Γρίβας απεκήρυξε χθες τις συμφωνίας Ζυρίχης-Λονδίνου".

⁴² ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗΣ, *Δύσκολα Χρόνια*, σ. 418.

για περιορισμό της έκτασης των βάσεων⁴³. Με το τέλος της συνάντησης ο Μακάριος φάνηκε να επανακτά τον έλεγχο της κατάστασης από τον επιτιθέμενο έως τότε Γρίβα αφού συμφωνήθηκε ότι ο πρώτος θα χειριζόταν το Κυπριακό ενημερώνοντας το δεύτερο. Τις επόμενες μέρες η υπόθεση «Ντενίζ»⁴⁴ κυριάρχησε στο πολιτικό σκηνικό και ανέστειλε τις εργασίες των επιτροπών. Με την επιστροφή στις διαπραγματεύσεις για τις βάσεις και το σύνταγμα η πολιτική παρέμβαση του Γρίβα από την Αθήνα περιορίστηκε στις βάσεις και στο θέμα της Κοινοπολιτείας⁴⁵, παρά τις προηγούμενες του ενστάσεις στο θέμα των Δήμων και άλλων συνταγματικών ρυθμίσεων. Το θέμα της Κοινοπολιτείας φορτίστηκε συναισθηματικά από μία μερίδα του κυπριακού λαού, θεωρώντας ότι η ένταξη στον οργανισμό μετά από έναν ένοπλο πενταετή αγώνα για αποτίναξη της βρετανικής κυριαρχίας αποτελούσε πρόκληση για τα πατριωτικά αισθήματα των Ελλήνων της Κύπρου. Ο Μακάριος συνέχισε να υπεραμύνεται των θέσεών του για τις βάσεις. Στους μήνες που θα ακολουθήσουν, το Κυπριακό για λόγους ουσίας και γοήτρου θα διέλθει από τις συμπληγάδες της χρονολογούμενης ελληνοβρετανικής αντιπαράθεσης στην Κύπρο για την κυριαρχία του νησιού και η οποία θα συμπυκνωθεί στο θέμα των βάσεων.

Οι ατελέσφορες διαπραγματεύσεις της Επιτροπής στο Λονδίνο, οι οποίες διήρκησαν σχεδόν ένα χρόνο, ανάγκασαν τους υπουργούς Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας να συνέλθουν για πρώτη φορά μετά την υπογραφή των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου στην αγγλική πρωτεύουσα, στα μέσα

---

⁴³ Ο Γρίβας πριν από τη συνάντηση της Ρόδου διεμήνυσε στον Αρχιεπίσκοπο ότι επιθυμούσε να τον βοηθήσει και να τον ενισχύσει στο έργο του εφόσον και εκείνος θα τον ενημέρωνε. Στο ίδιο, σελ 431. Ο Μακάριος θα υπαινιχθεί αργότερο και ενώπιον των Βρετανών τις δεσμεύσεις που είχε αναφορικά με την έκταση των βάσεων, βλ. πιο κάτω σ. .

⁴⁴ Βλ. παραπάνω Μέρος ΒΙ.1, σ. ???

⁴⁵ Ο Διγενής σε δηλώσεις του από την Αθήνα (01.01.1960) διακήρυξε ότι: *διά των συμφωνιών εδόθησαν βάσεις στους Άγγλους και όχι ολόκληρη η Κύπρος να καταστεί βάση, ούτε και οι βάσεις αυτές να αποτελέσουν αγγλική αποικία, Φιλελεύθερος, 16.01.1960.* Το θέμα της ένταξης της Κύπρου στη Κοινοπολιτεία συζητήθηκε στη συνάντηση της Ρόδου χωρίς να ληφθούν οριστικές αποφάσεις. Για το σκοπό αυτό ο Μακάριος απέστειλε τριμελή επιτροπή στην Αθήνα (01.01.1960) αποτελούμενη από τους: Α. Αραούζο. Ν. Δημητρίου και Γ. Γαλαταριώτη, οι οποίοι εκπροσωπούσαν το βιομηχανικό και γενικά τον οικονομικό κόσμο της Κύπρου. Έργο της επιτροπής ήταν να αναπτύξει στον Γρίβα τα οφέλη για την κυπριακή οικονομία από την προσχώρηση στην Κοινοπολιτεία. Τελικά ο στρατηγός έκρινε ότι η ένταξη της Κύπρου στην Κοινοπολιτεία θα ήταν *επιζήμια οικονομικώς και απαράδεκτος εθνικώς.* Βλ. *Φιλελεύθερος, 17.01.1960.* Η τουρκοκυπριακή κοινότητα η οποία επιθυμούσε μια τέτοια προοπτική, επέκρινε τον Γρίβα για την στάση του αυτή.

Ιανουαρίου 1960 και να διαβουλευθούν για το θέμα με τους Βρετανούς και τους Κύπριους. Για τον σκοπό αυτό μετέβη στο Λονδίνο και ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος με τον Kucuk συνοδευόμενοι από τον Κληρίδη και τον Denktash⁴⁶, καθώς και ο άγγλος Κυβερνήτης Sir Hugh Foot. Ο Μακάριος ενημέρωσε με επιστολή του τον Γρίβα για τους σκοπούς της διάσκεψης και για τις θέσεις που θα υποστήριζε σε αυτή. Η επίτευξη τελικής συμφωνίας για τις βάσεις ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για τους Βρετανούς για να προχωρήσουν στη μεταβίβαση της κυριαρχίας στη νέα πολιτεία και στην ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας, η οποία είχε αρχικά οριστεί για τις 19 Φεβρουαρίου 1960. Η Διάσκεψη του Λονδίνου/ London Conference διήρκεσε από τις 16 μέχρι τις 18 Ιανουαρίου και Ελληνοκύπριοι και Βρετανοί υπεστήριξαν με σθένος τις απόψεις και τα αιτήματα τους.

Οι Τουρκοκύπριοι παρόλο που θεωρούσαν το θέμα *τεχνικό ζήτημα*⁴⁷ τάχθηκαν υπέρ της άποψης του Μακαρίου ότι δηλαδή οι βρετανικές απαιτήσεις ήταν υπερβολικές. Κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης, ο Αβέρωφ και ο Zorlu υποστήριξαν τη θέση Μακαρίου για περιορισμό της έκτασης και των διευκολύνσεων που απαιτούσαν οι Βρετανοί από την μελλοντική Δημοκρατία και τη διευκρίνιση του νομικού καθεστώτος και της διοίκησης των βάσεων. Τόνισαν όμως emphaticά και οι δύο ότι από τη στιγμή που όλα τα μέρη αποδέχονταν την ανάγκη ύπαρξης βρετανικών βάσεων στην Κύπρο έπρεπε να βρεθεί μία συμβιβαστική λύση που θα εξασφάλιζε τις στρατιωτικές ανάγκες της Μ. Βρετανίας. Η Ελλάδα και η Τουρκία θεωρούσαν, η κάθε μια για διαφορετικούς λόγους, ότι η ύπαρξη βρετανικών βάσεων στο νησί ήταν ασφαλιστική δικλείδα για την διατήρηση των συμφωνιών⁴⁸. Η μεν Αθήνα πίστευε ότι η παρουσία των Βρετανών θα λειτουργούσε αποτρεπτικά σε μελλοντικά σχέδια της Τουρκίας. Σε μακροσκελή έκθεσή του ο βρετανός

---

⁴⁶ Ο Kucuk δεν γνώριζε καθόλου αγγλικά και γι' αυτό ζήτησε από τους Βρετανούς να του επιτρέψουν να τον συνοδέψει ο Denktash ο οποίος είχε σπουδάσει νομικά στην Αγγλία και ήταν καλός γνώστης της αγγλικής. Βλ. Sir H. Foot to The Secretary of State for Colonies, 9th January 1960, FO 371/152871, Tel. No. 28.

⁴⁷ Record of conversation between the Secretary of State and Dr. Kuthcuk at the Foreign Office on January 15th 1960, FO 371/152852, RC 1071/36.

⁴⁸ Ο βρετανός πρέσβης στην Ουάσιγκτον ενημερώνοντας τον αμερικανό Acting Secretary of State, για τις εξελίξεις στη Ζυρίχη αναφέρει ότι: *ήταν ξεκάθαρο ότι και οι δύο πλευρές ήθελαν τη συνέχιση της σχέσης της Βρετανίας με την Κύπρο και να επιτρέψουν στους Βρετανούς να διατηρήσουν κυρίαρχες βάσεις στο νησί. Το άφησαν σε μας/ εναπόκειται σε μας να υποδείξουμε πως θα ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις μας.* Letter from the British Ambassador (Cassia) to Acting Secretary of State Herter, FRUS 1958-1960, Vol. X, p. 768-769.

πρέσβης στην Αθήνα R. Allen προς το Foreign Office αμέσως μετά την τελική διευθέτηση του θέματος των βάσεων έγραφε:

Όταν ο Αβέρωφ έφτασε στο Λονδίνο το Φεβρουάριο του 1959, μας διαβεβαίωσε ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν θα δημιουργήσει καμία δυσκολία στο θέμα των βάσεων. Η στάση του αποσκοπούσε χωρίς καμία αμφιβολία στην εξασφάλιση της δικής μας αποδοχής της Ανεξαρτησίας, αλλά πιθανότατα οφειλόταν και στη γνήσια επιθυμία βρετανικής παρουσίας στην Κύπρο ως ασφαλιστική δικλείδα έναντι πιθανών μελλοντικών τουρκικών επιδιώξεων⁴⁹.

Η Αγκυρα εκτιμούσε ότι με τη βρετανική παρουσία στο νησί θα διασφαλίζονταν περισσότερο τα δικαιώματα της τουρκικής κοινότητας⁵⁰. Ο τούρκος διπλωμάτης Kuneralp γράφει στα απομνημονεύματά του ότι η Ελλάδα και η Τουρκία εκτιμούσαν την στρατηγική σημασία των Βάσεων και για τις κοινότητες αυτές αποτελούσαν μια εισοδηματική πηγή⁵¹. Πρέπει να σημειώσουμε ότι και οι δύο χώρες αναγνώριζαν ότι οι Βρετανοί δεν θα αποχωρούσαν από την Κύπρο χωρίς την εξασφάλιση των γεωστρατηγικών τους συμφερόντων⁵².

Η Ελλάδα ενδιαφερόταν περισσότερο για την διοίκηση και το μέλλον των βάσεων και λιγότερο για την έκταση τους, βλέποντας όμως ότι ο Μακάριος απέδιδε τόση σημασία στο ζήτημα αυτό δεν ήρθε σε σύγκρουση μαζί του και

---

⁴⁹ British Embassy Athens, July 29, 1960, FO 371/152845, Despatch No.81, (1081/1119/60).

⁵⁰ Σχολιάζοντας οι Άγγλοι τα αιτήματα των Ελληνοκυπρίων για μείωση της έκτασης των βάσεων και ελέγχου ή περιορισμού του οπλισμού που θα διατηρούσε η Βρετανία σε αυτές γράφουν ότι σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο οι Τουρκοκύπριοι οι οποίοι θεωρούσαν τις βάσεις ως ασφαλιστική δικλείδα/safeguard, των συμφερόντων τους θα δυσαρεστηθούν και μπορεί να ζητήσουν αύξηση της ΤΟΥΡΔΥΚ, From Nicosia to CRO, 24/12/60, DO 161/11. Tel. No. 435. Κατά τη συζήτηση του προϋπολογισμού του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών (28/2/1959), ο Zorlu εκθέτοντας τους άξονες οι οποίοι διασφάλιζαν τα δικαιώματα της Τουρκίας στην Κύπρο, δηλαδή τη μη προσάρτηση του νησιού από καμιά ξένη χώρα, την ανάπτυξη της Τουρκικής Κοινότητας και την μη υπαγωγή της σε μειονοτικό καθεστώς και τη συμμετοχή της Τουρκίας στην άμυνα του νέου κράτους, εξήρε το όφελος που θα είχε η Τουρκία από την παραμονή της βρετανικής κυριαρχίας σε ορισμένες βάσεις, η παρουσία των οποίων πρέπει να συνεχιστεί με κάθε θυσία. ΣΑΡΡΗΣ Ν., *Η άλλη πλευρά*, τόμ. Β', Βιβλίο Α' σ. 489-490. Τέλος ο Zorlu υπεραμυνόμενος των συμφωνιών στις 4/3/1959, ενώπιον της Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης είπε ότι οι συμφωνίες παρέχουν επαρκείς διασφαλίσεις τόσο για την ασφάλεια τόσο των Τουρκοκυπρίων όσο και της Τουρκίας και οι βρετανικές βάσεις θα αποτελέσουν επιπρόσθετη εγγύηση για ειρήνη στο νησί. XYDIS, *Reluctant Republic*, p. 466.

⁵¹ ΣΑΡΡΗΣ Ν., *Η Άλλη Πλευρά...*, Βιβλίο Α', II, σ. 578.

⁵² Την ελληνική θέση για το ζήτημα εξηγεί ο Αβέρωφ.... Την θέση αυτή υποστηρίζει και ο Χατζηβασιλείου στη μελέτη του *Το Γεωστρατηγικό Περιβάλλον του Κυπριακού και η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στη δεκαετία του 1950*, ΑΙΠΕΙΑ, Αθήνα 1998.

άφησε τον ίδιο να χειριστεί το θέμα, παρά τις πιέσεις που κατά καιρούς είχε ασκήσει για την εξεύρεση συμβιβαστικής λύσης. Οι σχέσεις Αθηνών-Λονδίνου εξελίσσονταν ομαλά και ανάμεσα τους υπήρξε συνεργασία τόσο στην Διάσκεψη όσο και αργότερα. Ο ίδιος ο Αβέρωφ, διαβεβαίωσε τους Βρετανούς ότι θα ασκήσει πίεση στον Μακάριο για την αποδοχή των προτάσεων τους αναφορικά με την έκταση των Βάσεων όταν αυτοί ως ύστατη συμβιβαστική λύση πρότειναν 120 τετραγωνικά μίλια στα οποία θα περιλαμβάνονταν λιγότεροι από 1000 πολίτες. Η νέα πρόταση των Βρετανών κρίθηκε λογική από την Ελλάδα και από την Τουρκία δεδομένου ότι οι Βρετανοί θα υποχωρούσαν στα θέματα της διοίκησης και των οικονομικών αποζημιώσεων. Ο έλληνας Υπουργός μάλιστα απέδιδε την σκλήρυνση της στάσης του Αρχιεπισκόπου στην επίδραση που δεχόταν από συνεργάτες του, πρώην μέλη της Ε.Ο.Κ.Α. και κυρίως τον Ρωσσίδη⁵³ έβλεπε όμως δυνατότητες συνεννόησης με πιο μετριοπαθείς πολιτικούς όπως τους υπουργούς Δικαιοσύνης και Οικονομικών, Γλ. Κληρίδη και Ρ. Θεοχάρη και τον πρώην Γραμματέα της Εθναρχίας Ν. Κρανιδιώτη⁵⁴. Την ίδια δυσπιστία για τον Ρωσσίδη διατηρούσαν οι Τουρκοκύπριοι⁵⁵ και οι Βρετανοί⁵⁶.

---

⁵³ Sir R. Allen from Athens to Foreign Office, January 2, 1960, FO 371/152902, Cypher No. 1. και From the Secretary of State for The Colonies to Cyprus, 19th January, 1960. FO 371/152872, Tel. No. 60. Σε άλλη περίπτωση ο Αβέρωφ αναφέρει στον βρετανό πρέσβη στην Αθήνα λίγες μέρες μετά την λήξη της Διάσκεψης στο Λονδίνο ότι: *οι Ελληνοκύπριοι φοβούνται τον Ρωσσίδη αλλά αν τους δινόταν χρόνος να επιστρέψουν πίσω στην Κύπρο θα το ξεπερνούσαν* βλ. Allen from Athens to Foreign Office, January 22, 1960, FO 371/152844, Tel. No. 50. Σε συνομιλία που είχαν οι Denktash και Kucuk με τον Macmillan κατά τη διάρκεια των εργασιών της Διάσκεψης του Λονδίνου ο πρώτος επανέλαβε την άποψη ότι ο Μακάριος επηρεάζεται από τον Ρωσσίδη βλ. Records of Meetings held on January 18 on Cyprus, at the Foreign Office. FO 371/152742 RC 101/37 Σε άλλη περίπτωση ο Kucuk φέρεται να είπε σε συνεργάτες του Αβέρωφ ότι *δεν θα υπάρξει ποτέ συμφωνία στο Λονδίνο όσο ο Ρωσσίδης είναι εκεί, και θα ήθελε πολύ να μάθει ποιοί κρύβονταν πίσω από αυτό.* βλ. Allen From Athens to Foreign Office, January 31, 1960, FO 371/152844, Cypher No.68.

⁵⁴ Allen from Athens to Foreign Office, January 22, 1960, , FO 371/152844, Tel. No. 50. Σε άλλη περίπτωση σε επιστολή του Foreign Office προς την βρετανική πρεσβεία στην Άγκυρα αναφέρεται ότι σύμφωνα με τον Αβέρωφ ενώ οι περισσότεροι συνεργάτες του Μακαρίου τον συμβούλευαν να μην καταλήξει σε συμφωνία με την ελπίδα ότι οι Άγγλοι θα προβούν σε νέες παραχωρήσεις ο Κληρίδης προσπαθούσε να αποτρέψει το αδιέξοδο και την αποτυχία των διαπραγματεύσεων, βλ. From Foreign Office to Ankara, January 24, 1960, FO 371/152742, Tel. No. 256.

⁵⁵ Σε συνομιλία που είχαν οι Denktash και Kucuk με τον Macmillan κατά τη διάρκεια των εργασιών της Διάσκεψης του Λονδίνου ο πρώτος επανέλαβε την άποψη ότι ο Μακάριος επηρεάζεται από τον Ρωσσίδη. Σε άλλη περίπτωση ο Kucuk φέρεται να είπε σε συνεργάτες του Αβέρωφ ότι *δεν θα προέκυπτε ποτέ συμφωνία στο Λονδίνο όσο ο Ρωσσίδης ήταν εκεί και θα ήθελε πολύ να μάθει ποιοί κρύβονταν πίσω από αυτόν* βλ.. Records of Meetings held on January 18 on Cyprus, at the Foreign Office RC 1071/37, FO 371/152742 και Allen to Foreign Office, January 31, 1960, FO 371/152844, Cypher No. 68.

Ταύτιση απόψεων ανάμεσα στις δύο κοινότητες υπήρξε και για το θέμα της διοίκησης και του νομικού καθεστώτος των Βάσεων ενώ ο Denktash μιλώντας εκ μέρους του Kucuk εξέθεσε συγκεκριμένα σημεία στα οποία η κυπριακή πλευρά ήταν αντίθετη, όπως για παράδειγμα η ύπαρξη ξεχωριστού κτηματολογίου, η καταβολή φόρων, η εκπαίδευση και οι ιατρικές υπηρεσίες και η διαχείριση των φυσικών πόρων που θα περιλαμβάνονταν στις Βάσεις. Στα θέματα αυτά επήλθε συμφωνία από τις πρώτες κιόλας συνεδριάσεις των υποεπιτροπών που λειτουργούσαν παράλληλα, αλλά παρέμεναν εκκρεμή τα ζητήματα της έκτασης των Βάσεων, των οικονομικών αποζημιώσεων, της διοίκησης και των διευκολύνσεων. Οι Βρετανοί αν και ζητούσαν κυριαρχία στις Βάσεις διαβεβαίωναν ότι δεν ήταν στόχος τους η δημιουργία μικρών αποικιών, απαντώντας με αυτόν το τρόπο σε ανάλογους ισχυρισμούς του κυπριακού τύπου και του Μακαρίου ο οποίος κατά τη διάρκεια των εργασιών τόνισε emphaticά ότι:

Δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή η εγκαθίδρυση άλλης πολιτικής διοίκησης στην Κύπρο σε οποιαδήποτε μορφή. Μπορεί να υπάρξει μόνο ένα κράτος στο νησί και αυτό θα είναι η Κυπριακή Δημοκρατία⁵⁷.

Στον οικονομικό τομέα υπήρξε επίσης μεγάλη διάσταση απόψεων. Τα οικονομικά αιτήματα των Κυπρίων στηρίζονταν σε μία σειρά επιχειρημάτων που πήγάζαν από την αποικιακή περίοδο και αφορούσαν την κακοδιαχείριση της Βρετανικής διοίκησης, την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων του νησιού, τη φορολογική πολιτική που ακολουθήθηκε και τις αποζημιώσεις για την παραχώρηση των Βάσεων το συνολικό ύψος των οποίων έφθαναν τα τριάντα εκατομμύρια λίρες⁵⁸. Η Βρετανία δήλωνε ότι δεν

---

⁵⁶ Ο Allen σε τηλεγράφημα του από την Αθήνα στο Foreign Office στις 25-Ιανουαρίου έγραφε: *Είναι ο Ρωσσίδης και οι φίλοι του που ναυάγησαν ουσιαστικά τις ευκαιρίες της διευθέτησης που οραματιστήκαμε τον περασμένο Φεβρουάριο... Νομίζω ότι πρέπει με κάποιο τρόπο να πάρουμε τον Μακάριο από τα χέρια του Ρωσσίδα*. Sir R. Allen from Athens to Foreign Office, January 25, 1960, Tel. No. 53, FO 371/152742.

⁵⁷ Cyprus Meeting of Principals London 16 January 1960. Verbatim Report of The Second Plenary Session held at the Foreign Office, FO 371/152873, C.M.P. V/2.

⁵⁸ Το πλήρες κείμενο των θέσεων της ελληνοκυπριακής αντιπροσωπείας αναφορικά με την οικονομική αποζημίωση δημοσιεύεται στο Παράρτημα έγγραφο αρ. ?? . Για το ίδιο θέμα βλέπε επίσης ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Απομυθοποιημένη...*, σ. 54-98. Ο Χριστοφής Οικονομίδης επιφανής κύπριος οικονομολόγος και επιχειρηματίας είχε έντονες απόψεις για το θέμα των οικονομικών αποζημιώσεων της Βρετανίας προς την Κύπρο, τις οποίες κοινοποίησε στον Μακάριο και του

θα ήταν εποικοδομητικό να υιοθετηθούν απαιτήσεις στηριζόμενες στο παρελθόν, θεωρούσε δε ότι το νεοσυσταθέν κράτος δεν θα αντιμετώπιζε προβλήματα οικονομικής βιωσιμότητας παρόλα αυτά μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της διεθνούς οικονομικής βοήθειας που θα δεχόταν θα κατέβαλε και η ίδια κάποια χορηγία και ένα δάνειο⁵⁹, πολύ μικρότερα των κυπριακών προσδοκιών.

Οι Βρετανοί στην προσπάθειά τους να επιβάλουν τις απόψεις τους κυρίως στο θέμα της έκτασης και των διευκολύνσεων δεν δίστασαν να απειλήσουν ότι αν δεν κατέληγαν σε συμφωνία η όλη διευθέτηση θα κατέρρεε και θα επέστρεφαν σε λύσεις που είχαν προταθεί κατά την περίοδο 1954-1959⁶⁰. Οι έμμεσες αναφορές του άγγλου υπουργού Εξωτερικών στο σχέδιο Macmillan προκάλεσαν την έντονη αντίδραση του Αβέρωφ ο οποίος υπενθύμισε στον άγγλο ομόλογό του αυτό που είχε διαμειφθεί ανάμεσα τους ότι δηλαδή αν η διάσκεψη δεν κατέληγε σε τελική συμφωνία θα παρατείνονταν οι διαπραγματεύσεις και πιθανότατα θα οδηγούνταν σε αναβολή της ανακήρυξης της Ανεξαρτησίας. Ο έλληνας Υπουργός διαφυλάττοντας τον ακρογωνιαίο λίθο της πολιτικής της κυβέρνησης του, δηλαδή την αποφυγή του σχεδίου Macmillan, τόνισε ότι δεν θα συζητούσε άλλη λύση από τις συμφωνίες Ζυρίχης Λονδίνου οι οποίες εξομούνα τις ελληνοτουρκικές σχέσεις⁶¹. Ο Zorlu υπεστήριξε την ελληνική θέση ότι δεν θα έπρεπε να ματαιωθεί η όλη διευθέτηση εξαιτίας αυτού του ζητήματος. Οι Βρετανοί επανέλαβαν στην ελληνική πλευρά τον εκβιασμό για διχοτόμηση ή

εισηγήθηκε μάλιστα να ενισχυθεί η ελληνοκυπριακή αντιπροσωπεία στο Λονδίνο με ειδικούς επιστήμονες οι οποίοι θα βοηθούσαν το έργο που είχε αναλάβει ο Ρωσσίδης. Παρόλο που η εισήγηση του δεν εισακούσθηκε φαίνεται ότι ο Οικονομίδης είχε επικοινωνία με τον Ρωσσίδη.

⁵⁹ Confidential, (CWG 3) FINAL, CYPRUS: ECONOMIC ASSISTANCE, A Working Group met at 6 p.m. on Tuesday, January 19, 1960, in the Foreign Secretary's office, FO 371/152742.

⁶⁰ Ο Profumo είπε χαρακτηριστικά ότι σε περίπτωση μη επίτευξης συμφωνίας θα πρέπει να αρχίσουμε ξανά το ψάξιμο που είχε γίνει από το 1954 μέχρι το 1959 για λύση στο Κυπριακό πρόβλημα, ένα ψάξιμο που είχε συνοδευτεί, όπως όλοι καλά γνωρίζετε με τόσο αίμα και τόσο φόβο. Όσο για το ποια θα είναι η πιθανή λύση από αυτό το ψάξιμο δεν το ξέρω. Γνωρίζετε τις εναλλακτικές λύσεις, και δεν πρόκειται να τις επισημάνω σήμερα: δεν πρόκειται να αναφερθώ σε ένα τόσο τραγικό γεγονός. C.M.P. V/3: Cyprus Meeting of Principals London 17 January 1960. Verbatim Report of The Second Plenary Session held at the Foreign Office, FO 371/152873, και From Foreign Office to Athens, January 17, 1960, FO 371/152872, Cypher No. 67.

⁶¹ Ο Αβέρωφ είπε emphaticά: Οι προ του 1959 λύσεις ακυρώθηκαν ουσιαστικά με τις συμφωνίες Ζυρίχης οι οποίες οδηγούν στην ομαλοποίηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων και των σχέσεων της ελληνικής και της τουρκικής κοινότητας στην Κύπρο και συνεπώς δεν υπάρχει λόγος επαναφοράς τους. Cyprus Meeting of Principals London 17 January 1960. Verbatim Report of The Second Plenary Session held at the Foreign Office, FO 371/152873, C.M.P. V/3.

τριπλή κυριαρχία, ο οποίος επεκράτησε μετά το 1955 και αποσκοπούσε στην παραμονή τους στο νησί. Η επίκληση λύσεων πέραν από αυτήν της Ανεξαρτησίας ένα χρόνο μετά από την υπογραφή των συμφωνιών και τη στιγμή που στην Κύπρο πραγματοποιείτο ο αφοπλισμός της Ε.Ο.Κ.Α. υπενθύμιζε κυνικά το δίκαιο του ισχυροτέρου και τις δυνάμεις που η ελληνική πλευρά καλείτο να αντιπαλέψει.

Μπροστά σε αυτά τα αδιέξοδα και κατόπιν αιτήματος του Μακαρίου, το οποίο υπεστήριξαν και οι Τουρκοκύπριοι η ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας αναβλήθηκε για ένα μήνα. Ο Μακάριος ενισχυμένος από το αποτέλεσμα των προεδρικών εκλογών και με δεδομένη την εξομάλυνση των σχέσεων του με τον Γρίβα μετά την συνάντηση της Ρόδου⁶², επιδίωξε να χειριστεί το θέμα των βάσεων μόνος του ζητώντας να μην παρίστανται εκπρόσωποι της Ελλάδας σε αυτή τη φάση της διαδικασίας⁶³. Για πρώτη φορά η διαπραγμάτευση μιας πτυχής του Κυπριακού πέρασε στους ίδιους τους Κυπρίους. Ο ίδιος όπως και ο Κιουκ δεσμεύτηκαν να παραμείνουν στο Λονδίνο για να συνεργαστούν με τις διάφορες υποεπιτροπές. Οι Βρετανοί σε αντάλλαγμα πήραν τη διαβεβαίωση του Μακαρίου ότι θα αναβληθούν και οι βουλευτικές εκλογές στην Κύπρο. Το ενδεχόμενο διεξαγωγής εκλογών και ανακήρυξης από το Κυπριακό πλέον Κοινοβούλιο της Ανεξαρτησίας της Κύπρου πριν από την οριστική διευθέτηση του θέματος των Βάσεων ήταν μια πιθανή απειλή για τις αγγλικές επιδιώξεις. Ένα από τα επιχειρήματα που προέβαλαν οι Βρετανοί για την αναγκαιότητα εξεύρεσης λύσης ήταν η *αποφυγή του χάους και της εξάπλωσης του κομμουνισμού* και τόνισαν ότι αν χρειαζόταν θα προέβαιναν σε *δραστικά μέτρα* προς την κατεύθυνση αυτή⁶⁴.

Μολονότι οι εργασίες της Διάσκεψης παρατάθηκαν μέχρι το τέλος Ιανουαρίου δεν επιτεύχθηκε συμφωνία. Το χάσμα για την έκταση των Βάσεων, που μονοπώλησε την αντζέντα των διαπραγματεύσεων, δεν γεφυρώθηκε παρά την πρόταση των Κυπρίων για παραχώρηση 80 τετραγωνικών μιλίων. Οι απόψεις στα υπόλοιπα θέματα δίσταντο επίσης. Ο Μακάριος εμμένοντας στην θέση του για μείωση της έκτασης απέρριψε τις

---

⁶² Βλ. Μέρος Β Ι. 1 προεδρικές εκλογές σύγκρουση Μακαρίου Γρίβα σ. ???.

⁶³ Records of Meetings held on January 18 on Cyprus, at the Foreign Office FO 371/152873, RC 1071/37. From Foreign Office to Athens, January 25, 1960 Telegram No. 52. FO 371/152742.

⁶⁴ Records of Meetings held on January 18 on Cyprus, at the Foreign Office, FO 371/152873, RC 1071/37.

Βρετανικές προτάσεις και η όλη προσπάθεια οδηγήθηκε σε αδιέξοδο. Οι Βρετανοί επανέλαβαν ότι στο ενδεχόμενο νέας ή επ' αόριστον αναβολής της ανακήρυξης της Ανεξαρτησίας θα έπρεπε να αναθεωρήσουν την στάση τους, ανατρέποντας ουσιαστικά τη διευθέτηση της Ζυρίχης για λύση Ανεξαρτησίας⁶⁵. Η ελληνική κυβέρνηση με σαφήνεια και σταθερότητα επανέλαβε ότι οι συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου έχουν διευθετήσει το *Κυπριακό Ζήτημα* και εξομαλύνει οριστικά, τις σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία αναφορικά με την Κύπρο⁶⁶.

3.2. Η αναβίωση μιας παλιάς συνεργασίας.

Οι Βρετανοί είχαν δυσареσσηθεί από τη σύμπλευση Kucuk - Μακαρίου και ζήτησαν από την Τουρκία⁶⁷ να επιληφθεί του θέματος προτείνοντας ουσιαστικά τη διάσπαση του μετώπου των δύο ηγετών⁶⁸. Ζήτησαν και από την ελληνική κυβέρνηση να ασκήσει πίεση στον Μακάριο, απευθυνόμενοι στον ίδιο τον Καραμανλή θεωρώντας ότι ο Αβέρωφ είχε ήδη εξαντλήσει την

---

⁶⁵ Οι Βρετανοί επικαλούμενοι δικούς τους κοινοβουλευτικούς λόγους, προειδοποίησαν την ελληνική κυβέρνηση ότι αν η ανακήρυξη δεν πραγματοποιηθεί στις 19 Μαρτίου τότε η επόμενη δυνατή ημερομηνία θα ήταν η 19η Μαΐου. Ο βρετανός υπουργός Εξωτερικών διεμήνυσε στον Καραμανλή ότι: *οι συνέπειες αυτής της καθυστέρησης θα ήταν, πολύ επικίνδυνες. Εάν οι Κύπριοι δεν αποδεχθούν αυτές τις τελικές προτάσεις θα πρέπει να ξανασυγκληθεί διάσκεψη στο Λονδίνο, όχι πλέον στην αρχική βάση αλλά να ξανανοίξουμε το Κυπριακό Ζήτημα. Το Θαύμα των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου θα τεθεί ξανά υπό αμφισβήτηση και θα πρέπει να λάβουμε δραστικές αποφάσεις.* Βλ. From Foreign Office to Athens, January 28, 1960, FO 371/152742, Telegram No. 92. Το Foreign Office υποδεικνύει στον πρέσβη του στην Αθήνα να επαναλάβει στην ελληνική κυβέρνηση ότι αν δεν βρεθεί λύση που να ικανοποιεί τα βρετανικά συμφέροντα θα πρέπει να ανατρέξουν σε λύσεις του παρελθόντος. Βλ. From Foreign Office to Athens, January 30, 1960, FO 371/152742, Telegram No. 105

⁶⁶ Ο Αβέρωφ τόνισε στον Allen ότι γι' αυτούς τους λόγους η Ελλάδα δεν πρόκειται να παρακαθήσει σε οποιαδήποτε διάσκεψη η οποία θέτει σε αμφισβήτηση τη βάση της διευθέτησης. Στην ίδια συνάντηση ο βρετανός διπλωμάτης ρώτησε αν με δεδομένη την απροθυμία της Ελλάδας για ανακίνηση του Κυπριακού σε μια τέτοια περίπτωση η ελληνική κυβέρνηση θα έλεγε στους Κύπριους ότι: *Αυτό είναι τώρα ένα ζήτημα ανάμεσα σε σας (Κύπριους) και στους Βρετανούς: δεν ενδιαφερόμαστε πλέον για την Κύπρο.* Η απάντηση του Αβέρωφ ήταν *Ναι*. Allen to Foreign Office, January 31, 1960, FO 371/152844, Telegram No. 68.

⁶⁷ Η Τουρκία πίστευε ότι ο Μακάριος ήταν αυτός που πιεζόταν περισσότερο για την ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας. Σε συνομιλία που είχε με τον βρετανό πρέσβη στην Άγκυρα ο τούρκος υπουργός Εξωτερικών είπε ότι: *ο Μακάριος επιθυμεί περισσότερο από εμάς να φτάσει στην Ανεξαρτησία, δεν μπορεί τώρα να κάνει πίσω.* Βλ. Burrows From Ankara to Foreign Office, January 25, 1960, Telegram No. 137. FO 371/152742 FO 371/152742.

⁶⁸ Burrows from Ankara to Foreign Office, February 2, 1960. FO 371/152875, Telegram No. 182.

επιρροή του στον Αρχιεπίσκοπο⁶⁹. Η Αθήνα αρνήθηκε να επέμβει⁷⁰ θεωρώντας ότι οποιαδήποτε μεσολάβησή της θα είχε αρνητικές επιπτώσεις δεδομένου του αιτήματος του Αρχιεπισκόπου για απομάκρυνση της από τις διαπραγματεύσεις⁷¹ και θα πυροδοτούσε νέες επιθέσεις από μέρους της αντιπολίτευσης προς την κυβέρνηση για το χειρισμό του Κυπριακού⁷².

Απέναντι στην επιμονή του Μακαρίου η Ελληνική κυβέρνηση διατύπωσε τόσο στον ίδιο όσο και στο Λονδίνο τη σαφή θέση της ότι δεν μπορούσε να τον στηρίξει άλλο⁷³. Εισηγήθηκε επίσης στους Βρετανούς να συναινέσουν στα βασικά αιτήματα των Κυπρίων, εάν όμως δεν ήταν πρόθυμοι να το πράξουν, έπρεπε γρήγορα να το καταστήσουν αυτό σαφές στη Λευκωσία⁷⁴. Η Ελλάδα απομονωμένη από τον ίδιο τον Μακάριο ήλπιζε ότι ο κύπριος ηγέτης θα σταματούσε να ακροβατεί όταν αντιλαμβανόταν τα όρια του και τους κινδύνους που караδοκούσαν για την εξέλιξη του Κυπριακού. Για την Ελλάδα ο πραγματικός κίνδυνος δεν ήταν η έκταση των Βάσεων αλλά η εκ νέου ανακίνηση του Κυπριακού η οποία θα την έφερνε αντιμέτωπη με την Τουρκία και θα επανέφερε στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων λύσεις όπως αυτές της Ομοσπονδίας ή της Διχοτόμησης⁷⁵. Από την άλλη ο Αβέρωφ νιώθοντας ευθύνη απέναντι στους Άγγλους αλλά και εκτεθειμένος απέναντι στους Ελληνοκύπριους, γιατί όπως

---

⁶⁹ Οι Βρετανοί απευθύνθηκαν μάλιστα για τον σκοπό αυτό και στον Zorlu From Foreign Office to Ankara, January 28, 1960, FO 371/152742 Telegram No. 311.

⁷⁰ Burrows From Ankara Foreign Office to, February 4, 1960, FO 371/152875, Telegram No. 196

⁷¹ Allen from Athens to Foreign Office, January 25, 1960, Secret, Telegram No. 52. FO 371/152742.

⁷² Ήδη ο κυπριακός τύπος καταφερόταν εναντίον της ελληνικής κυβέρνησης λέγοντας ότι σε μυστική τριμερή σύσκεψη των υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας, Αγγλίας, Τουρκίας, ο Αβέρωφ συμφώνησε στα αγγλικά αιτήματα και αναγνώρισε ως δικαιολογημένη την αναβολή από μέρους της Αγγλίας, της ανακήρυξης της Δημοκρατίας αν συνεχιζόταν η στασιμότητα στο θέμα των βάσεων. Βλ. *Φιλελεύθερος*, 17.01.1960.

⁷³ Allen to Foreign Office, January 25, 1960, FO 371/152742, Telegram No. 55 και Allen to Foreign Office, January 31, 1960, FO 371/152844, Telegram No. 68.

⁷⁴ Allen to Foreign Office, January 25, 1960, FO 371/152742 Telegram No. 52. και Allen to Foreign Office, January 25, 1960, FO 371/152742 Telegram No. 53

⁷⁵ Την άποψη αυτή φαίνεται ότι συμμεριζόταν και ο Κληρίδης ο οποίος σύμφωνα με τον Αβέρωφ είχε ακούσει τον Zorlu να λέει ότι αν η αντιπολίτευση στην Τουρκία γνώριζε ότι οι Βρετανοί σκέφτονται την επιστροφή σε λύσεις της περιόδου 1955-1959, θα πίεζε για επαναφορά της Διχοτόμησης, και συνεχίζει: αυτή η πληροφορία θα φόβιζε τους Ελληνοκύπριους και θα είχε χρήσιμα αποτελέσματα. Βλ. Allen from Athens to Foreign Office, January 22, 1960, FO 371/152844, Telegram No. 50.

φανερώνουν οι βρετανικές πηγές είχε αποδεχθεί τις απαιτήσεις τον Άγγλων⁷⁶ ήθελε να αποσιωπηθεί η συνεργασία του μαζί τους⁷⁷.

Στις αρχές Φεβρουαρίου, ενώ είχε αποφασιστεί η κάθοδος του υπουργού Αποικιών Julian Amery⁷⁸ στην Κύπρο για την αναζήτηση κοινού εδάφους με βάση τις βρετανικές προτάσεις του Ιανουαρίου, είχε δημιουργηθεί ένα κοινό βρετανοτουρκικό μέτωπο, εν γνώση και της Ελλάδας, με σκοπό να καμφθεί η επιμονή του Μακαρίου⁷⁹. Η Τουρκική κοινότητα αποτελούσε το μοχλό πίεσης με επαναφορά, ακόμη και της λύσης της Διχοτόμησης⁸⁰ εάν η εκκρεμότητα συνεχιζόταν και η πολιτική αστάθεια διαιωνιζόταν. Η Βρετανία ήταν πρόθυμη να εξαγοράσει τη συνεργασία των Τουρκοκυπρίων με αύξηση της χορηγίας που θα τους έδινε, γεγονός στο οποίο απέδιδε μεγάλη σημασία και η Τουρκία⁸¹. Ο Denktash ήδη στο περιθώριο της Διάσκεψης του Λονδίνου, σε κατ' ιδίαν συνάντηση που είχε με τον άγγλο Υπουργό Αποικιών J. Amery, παραγκωνίζοντας τον Kucuk, εισηγήθηκε να μην συζητηθεί το θέμα

---

⁷⁶ MACMILLAN, *Riding the storm*, p. 694...

⁷⁷ Allen to Foreign Office, January 25, 1960, FO 371/152742 Telegram No. 53. και, Allen to Secretary of State, January 29, 1960. RC 1071/43^E και Allen to Foreign Office, 29.07.1960, FO 371/152845, RC 10319/31.

⁷⁸ Ο Amery έφθασε στην Κύπρο στις 4 Φεβρουαρίου, υποστηρίζεται ότι ο Macmillan ανέθεσε τη δύσκολη αυτή αποστολή στον βρετανό υπουργό Αποικιών για να τον συνετίσει γιατί ο τελευταίος υπήρξε ιδιαίτερα απαιτητικός στο θέμα των βάσεων και επέκρινε τους μέχρι τότε χειρισμούς του. Βλ. HOLLAND R., *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*, σ. 573. Για τις θέσεις του Amery στο θέμα των βάσεων βλ. πιο πάνω σ.13-14.

⁷⁹ Burrows to Foreign Office, February 3, 1960, FO 371/152875, Telegram No.187. και From Foreign Office to Ankara, February 3, 1960, FO 371/152875, Telegram No.374.

⁸⁰ Ο βρετανός πρέσβης στην Άγκυρα αναφέρει σε τηλεγράφημα του στο Foreign Office στις 3 Φεβρουαρίου: Ο κ. Zorlu μου είπε ότι μίλησε στον Γιατρό [Kucuk] όπως συμφωνήθηκε και ότι ο τελευταίος ακούγοντας από τον Κυβερνήτη τις τελικές μας προτάσεις στα εκκρεμή ζητήματα, θα είναι έτοιμος να πιέσει σκληρά τον Μακάριο να δεχτεί, χρησιμοποιώντας ανάμεσα σ' άλλα το επιχείρημα ότι, εάν δεν καθοριστεί τώρα η ημερομηνία του Μαρτίου για την ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας, ήταν πιθανό οι σκέψεις της Τουρκικής κοινότητας να ξεκινήσουν να στρέφονται ξανά προς την Διχοτόμηση. Βλ Burrows from Ankara to Foreign Office, February 3, 1960, FO 371/152875, Telegram No.187.

⁸¹ to Foreign Office, February 2, 1960, FO 371/152875, Telegram No.182. Ο Zorlu σε συνάντηση που είχε με τον βρετανό πρέσβη στην Άγκυρα ανέφερε ότι οι Τουρκοκύπριοι ανέμεναν το ποσό του £1.5 εκατομμυρίου ως αποζημίωση για το Ενκaf ΒλBurrows to Foreign Office, February 3, 1960, . FO 371/152875, Telegram No.187. Σε άλλη συνάντησή τους ο τούρκος Υπουργός εξέφρασε την επιθυμία όπως σε περίπτωση παράτασης της στασιμότητας αυτής να βοηθηθεί η Τουρκοκυπριακή κοινότητα οικονομικά πχ. με την παραχώρηση άδειας λειτουργίας του αλευρόμυλου και άλλων βιομηχανικών δραστηριοτήτων, έτσι ώστε να μην ζημιωθεί η Τουρκική κοινότητα από την καθυστέρηση. Βλ. Burrows to Foreign Office, January 25, 1960, FO 371/152742 Telegram No.137.Ο Μακάριος συμφώνησε με την πρόταση του Amery για αύξηση της βοήθειας της Μ. Βρετανίας προς τους Τουρκοκυπρίους σε £1.000.000 βλRecord of a meeting between Mr. Julian Amery and Archbishop Makarios and Dr. Kucuk at which Sir Hugh Foot was present at Government House on the 7th of February 1960, FO 371/152863, RC 1054/9.

της οικονομικής βοήθειας προς την κοινότητα του στην επιτροπή οικονομικών, αλλά απευθείας ανάμεσα στην Βρετανία και τους Τουρκοκύπριους⁸² παρακάμπτοντας έτσι τις επίσημες διαπραγματεύσεις και τους εντεταλμένους διαπραγματευτές.

Η Τουρκία ανταποκρίθηκε στο αίτημα των Βρετανών και παρότρυνε προς αυτήν την κατεύθυνση τον Kucuk, κατά την διάρκεια της επίσκεψης του στην Άγκυρα αμέσως μετά τη Διάσκεψη του Λονδίνου. Ο Zorlu ήταν επιφυλακτικός κατά πόσον ο ηγέτης των Τουρκοκυπρίων θα έπρεπε να δηλώσει δημοσίως τη διαφωνία του με τον Μακάριο. Ο τούρκος υπουργός δεν ήθελε να φανεί ότι η Τουρκική κοινότητα ήταν υποχωρητική έναντι των βρετανικών απαιτήσεων, ούτε και να διασαλευτούν οι σχέσεις των δύο κοινοτήτων. Επιπλέον, σύμφωνα πάντοτε με βρετανικές εκτιμήσεις, λόγω του ότι ο Menderes προσέβλεπε στην υποστήριξη των Ελλήνων της Τουρκίας στις επικείμενες εκλογές, ο τούρκος πρωθυπουργός επιδίωκε να *“κλείσει” το Κυπριακό με ένα τρόπο που δεν θα φαινόταν ότι στρίμωχνε τον Μακάριο* και θα επιχειρούσε μια επιτυχή επίσκεψη στην Αθήνα λίγο πριν από την εκλογική αναμέτρηση⁸³. Έτσι ο Zorlu πρότεινε στους Βρετανούς να καταλήξουν σε οριστικές προτάσεις και πάνω σε αυτές να κινηθεί ο Kucuk με την πλήρη υποστήριξη της τουρκικής κυβέρνησης⁸⁴. Η Τουρκία ενδιαφερόταν να διασφαλίσει την επιτυχία της μεσολάβησης του τούρκου Αντιπροέδρου προς τον Μακάριο χωρίς ο πρώτος να διατρέχει τον κίνδυνο να εκτεθεί έναντι του κυπριακού λαού σε περίπτωση νέας υποχώρησης των Βρετανών⁸⁵. Από την πλευρά του ο Kucuk ανησυχούσε για την τροπή που πήραν τα πράγματα γιατί διέβλεπε ότι η καθυστέρηση αυτή θα απέβαινε εις βάρος της οικονομίας και θα ενίσχυε την ανεργία, κάτι που θα εκμεταλλεύονταν οι Κομμουνιστές. Δεν τον προβλημάτιζε όμως μόνο το μέλλον της Κύπρου αλλά και το δικό του αφού θεωρούσε ότι η παράταση της κατάστασης αυτής θα προκαλούσε τη

---

⁸² RC 1071/37. Records of Meetings held on January 18 on Cyprus, at the Foreign Office, FO 371/152742,

⁸³ FO 371/ FO 371/153032- T: Internal Political situation. British Embassy Ankara, to F.O, 25/February 1960 = 152973- Greece : Political Relations- T. Ο κυπριακός τύπος απέδιδε την αναβολή τελικά, της προγραμματισμένης για τον Ιανουάριο επίσκεψης του τούρκου Πρωθυπουργού στην Αθήνα, στην προσπάθεια της τουρκικής πλευράς να αποφύγει τη συζήτηση των κυπριακών θεμάτων. ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ, 6. 01.1960.

⁸⁴ Burrows From Ankara to Foreign Office, February 4, 1960, FO 371/152875, Telegram No.196.

⁸⁵ Burrows from Ankara to Foreign Office, February 2, 1960, FO 371/152875, Telegram No.182.

δυσαρέσκεια του λαού και την αμφισβήτηση της ηγεσίας με αίτημα την αντικατάστασή της. Σε μια τέτοια περίπτωση, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο θα αναβιώσουν τα παλιά προβλήματα και οι Ελληνοκύπριοι θα επιστρέψουν στο αίτημα της Ένωσης⁸⁶. Όπως και ο Μακάριος έτσι και ο Kucuk έπρεπε να δείξει ηγετική πυγμή γιατί, παρά την χωρίς ανθυποψήφιο ανάδειξή του σε Αντιπρόεδρο λίγους μήνες νωρίτερα, στην ηγεσία της Τουρκοκυπριακής κοινότητας υπέβασκαν πολλές αντιζηλίες⁸⁷. Επιθυμούσε όμως να μην έρθει σε σύγκρουση με τους Ελληνοκύπριους πριν από την ολοκλήρωση των εργασιών της Συνταγματικής Επιτροπής για να μην λειτουργήσει αυτή η αντιπαράθεση σε βάρος των τουρκικών επιδιώξεων στο συνταγματικό πεδίο⁸⁸.

Στην πρώτη επίσκεψη που πραγματοποίησε ο Amery στην Κύπρο (04.01.1960) δεν επιτεύχθηκε καμία πρόοδος αφού οι δύο πλευρές επέμειναν στις προηγούμενες θέσεις τους. Ο Μακάριος φαίνεται όμως, να συνειδητοποιούσε ότι στένευαν τα περιθώρια του στη διαπραγμάτευση και γνώριζε τον αναβρασμό που επικρατούσε στην Κύπρο από την παράταση αυτής της εκκρεμότητας αλλά είχε παγιδευτεί στην προσπάθεια του να ανορθώσει το κύρος του και την ηγετική του εικόνα και να εξουδετερώσει την κριτική που του ασκούσαν οι ενωτικοί⁸⁹. Κάτω από αυτές τις συνθήκες σε συνάντηση που είχε με τον Amery του πρότεινε να μην διευκρινιστεί η ακριβής έκταση των Βάσεων στη Συνθήκη Εγκαθιδρύσεως, αλλά να περιοριστούν στον

---

⁸⁶ Σε συνάντηση που είχε ο Kucuk με τον R. Sarell ??? στο Λονδίνο μετά τη λήξη της εκεί Διάσκεψης για τις Βάσεις είπε: *Η κοινή γνώμη δεν θα ανεχθεί περαιτέρω καθυστέρηση και θα υιοθετήσει τη στάση ότι εάν οι τωρινοί ηγέτες δεν μπορούν να κάνουν τη δουλειά πρέπει να αντικατασταθούν*. Στην ίδια συνομιλία επισημαίνει ότι ο Ρωσσίδης οδήγησε στο αδιέξοδο και αν συναντιόντουσαν μόνον οι τρεις υπουργοί Εξωτερικών με τον Μακάριο θα κατέληγαν σε συμφωνία. Βλ. R.F. Sarell from Foreign Office to Ankara, February 5, 1960, FO 371/152875, RC 1071/58.

⁸⁷ Η αδυναμία του στα νομικά θέματα και η άγνοια της αγγλικής τον έφερναν σε μειονεκτική θέση έναντι του Denktash του οποίου ο δυναμισμός, οι ακραίες θέσεις και οι δεσμοί του με την T.M.T. θα οδηγήσουν τους δύο πολιτικούς τους επόμενους μήνες σε διάσταση.?

⁸⁸ From Cyprus (Foot) to the Secretary of State for Colonies, 10th February 1960, PREM 11/2923, Tel. No. 131.

⁸⁹ Ο Γρίβας σε συνέντευξή του, μία μέρα μετά την κάθοδο του Amery στην Κύπρο, δήλωσε ότι παρέχει πλήρη υποστήριξη προς τον Μακάριο εφόσον εκείνος παραμένει σταθερός στις σημερινές του απόψεις για τα επίμαχα θέματα, βλ. Φιλελεύθερος, 6.02.1960. Μετά τη συνάντηση της Ρόδου ήταν εμφανής η προσπάθεια από όλες τις πλευρές να διατηρηθεί η εύθραυστη σύμπνοια ανάμεσα στους δύο ηγέτες των Ελληνοκυπρίων. Ο Μακάριος για παράδειγμα έσπευσε να διαψεύσει είδηση ότι έλαβε επιστολή του Γρίβα αναφορικά με την επιτευχθείσα συμφωνία για το καθεστώς των Βάσεων, βλ. Φιλελεύθερος, 12.02.1960.

ορισμό της παραγράφου Βα. και Ββ. (δηλαδή στην ονομαστική αναφορά των περιοχών), της Συμφωνίας του Λονδίνου. Ισχυρίστηκε ότι δεν θα υπάρχει καμία πρακτική διαφορά, αναφορικά με την διοίκηση, ανάμεσα στην δική μας αντίληψη για κυριαρχία και στη δική του για ειδικές διευκολύνσεις⁹⁰. Οι Βρετανοί βέβαια απέρριψαν την εισήγηση αυτή αφού δεν θα υπέγραφαν ποτέ κάτι που δεν θα όριζε επακριβώς αυτά που ήθελαν να εξασφαλίσουν. Ο Kucuk, παρά την πρόταση που υπέβαλε για βρετανοκυπριακή συγκυριαρχία⁹¹ μέρους των βάσεων, συνέπλευσε με τον Μακάριο.

Αυτή η αλληλεγγύη και το κοινό ανακοινωθέν των κυπρίων ηγετών το οποίο επέρριπτε ευθύνες για το ναυάγιο των συνομιλιών στην άλλη πλευρά, ενόχλησε τους Βρετανούς⁹² οι οποίοι άρχισαν να μελετούν και άλλους τρόπους άρσης του αδιεξόδου. Αποφάσισαν να μην προχωρήσουν στα αναπτυξιακά έργα που προγραμματίζονταν στην Κύπρο και που στόχευαν στην ανακούφιση της ανεργίας που ταλάνιζε το νησί. Το Βρετανικό Υπουργικό Συμβούλιο παρά την σταθερή υποστήριξη της θέσης για 120 τετραγωνικά μίλια διερεύνησε τη δυνατότητα περιορισμού της έκτασης των Βάσεων και αύξησης της οικονομικής βοήθειας προς την Κυπριακή Δημοκρατία στο ενδεχόμενο επίτευξης συμφωνίας σε όλα τα άλλα θέματα. Η απάντηση των

---

⁹⁰. Βλ. Amery from Cyprus to Foreign Secretary, February 6, 1960, FO 371/152863 Telegram No. 75.

⁹¹ Σε συνάντηση Μακαρίου και Kucuk με τον Amery και τον Foot ο Αντιπρόεδρος πρότεινε ένα νέο σχέδιο για παραχώρηση στους Βρετανούς κυριαρχίας σε μία βάση έκτασης 50 μιλίων και Βρετανοκυπριακή συγκυριαρχία σε άλλη 70 μιλίων. Ο Μακάριος εξέφρασε ενδοιασμούς για την πρόταση και οι Βρετανοί την απέρριψαν. Ο άγγλος υπουργός Αποικιών είχε αμφιβολίες για την πατρότητα της πρότασης θεωρώντας ότι μπορεί να προερχόταν από τον Μακάριο σε αντίθετη περίπτωση αμφέβαλλε για το αν ο Kucuk θα προέβαινε σε τέτοια ενέργεια χωρίς την εξουσιοδότηση της Τουρκίας. Βλ. From Cyprus (Sir H. Foot) J. Amery to the Secretary of State for Colonies, 8th February 1960, PREM 11/2923, No. 123. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι την προέλευση του σχεδίου αυτού αμφισβητούσε και ο πρέσβης της Ελλάδας στο Λονδίνο Γ. Σεφεριάδης και ο αξιωματούχος του Foreign Office A. Ross ο οποίος αναφέρει ότι πρώτη φορά άκουσε αυτή την πρόταση από τον Αβέρωφ στο Λονδίνο την 21^η Ιανουαρίου, βλ. A. D. Ross, February 11, 1960, FO 371/152863, RC 1054/10. Ο έλληνας υπουργός Εξωτερικών επιβεβαιώνει το γεγονός σε συνάντηση που είχε με τον Allen, στην Αθήνα βλ. Allen From Athens to Foreign Office, February 13, 1960, PREM 11/2923, Telegram No. 116. Η Τουρκία, διεμήνυσε στους Βρετανούς ότι η ιδέα της συγκυριαρχίας προερχόταν από τον Kucuk και ότι θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για μια τελική λύση στο θέμα.

⁹² Conclusion of a Meeting of the Cabinet held at 10 Downing Street, S.W.1, on Tuesday, 9th February, 1960, at 10.30 a.m., CAB 128/34. Το κοινό ανακοινωθέν Μακαρίου - Kucuk καθώς και η συνέντευξη που παραχώρησε ο Αρχιεπίσκοπος στις 9 Φεβρουαρίου 1960, μετά την λήξη των διαπραγματεύσεων με τον Amery, βλ. Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Άπαντα, τόμ. Δ' σ. 375-377.

αρμόδιων υπηρεσιών ήταν θετική⁹³. Παράλληλα το βρετανικό Υπουργείο Άμυνας μελετούσε, κατόπιν εισήγησης του Λέοντα Μακκά, σύμβουλου του Ε. Βενιζέλου για εξωτερικές υποθέσεις, την ιδέα μεσολάβησης του στρατηγού Βεντίρη προς τον Γρίβα με σκοπό ο τελευταίος να άρει τις ενστάσεις του στο θέμα των βάσεων. Η ιδέα αυτή χωρίς καμιά προοπτική επιτυχίας σύμφωνα με τους Βρετανούς, δεν πραγματοποιήθηκε⁹⁴. Οι συνεννοήσεις όμως με τον Zorlu, ο οποίος φαινόταν να μην ανησυχεί από την αναβολή της ανακήρυξης, για άσκηση πίεσης στον τουρκοκύπριο ηγέτη συνεχίζονταν και ο τούρκος υπουργός επιπλήττοντας τον Kucuk του ζήτησε να ανασκευάσει την ανακοίνωση που εξέδωσε μετά τη λήξη των συνομιλιών με τον Amery. Ο Zorlu κατέστησε σαφές στον Kucuk ότι *η διατήρηση των αρμονικών σχέσεων ανάμεσα στην Τουρκία και την Βρετανία ήταν τουλάχιστον το ίδιο σημαντική όσο και ανάμεσα στις δύο κοινότητες*⁹⁵.

Ο Kucuk αρνήθηκε να διαφοροποιήσει την ανακοίνωσή του όχι μόνο για να αποφύγει την αντιπαράθεση με τον Μακάριο αλλά γιατί αυτό θα έπληττε τη δημόσια εικόνα του ως προς την σοβαρότητα και το πολιτικό του ανάστημα. Κύκλοι του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών εξέφρασαν στον βρετανό πρέσβη στην Άγκυρα την δυσφορία τους για την στάση που διαμόρφωσε ο Kucuk για τον οποίον είπαν ότι *τείνει να προσδίδει μεγαλύτερη σημασία στις απόψεις του Μακαρίου και δεν υπακούει τυφλά πλέον στις απαιτήσεις της τουρκικής κυβέρνησης*. Αυτό το απέδιδαν στην ανάπτυξη *“νησιωτικής νοοτροπίας”* στην οποία τα *επαρχιακά συμφέροντα των κυπρίων πολιτικών άρχισαν να αποκτούν μεγαλύτερη βαρύτητα έναντι των ευρύτερων διεθνών ενδιαφερόντων*⁹⁶. Η επισήμανση αυτή ήταν προφητική για το μέλλον του υπό ίδρυση κράτους και αποκαλυπτική για το πολυεπίπεδο του Κυπριακού όπως

---

⁹³ Conclusions of the Meeting held at 10 Downing Street, S.W.1, on Tuesday, 16th February, 1960, at 11 a.m., CAB 128/34.

⁹⁴, From Brigadier G. P. Hobbs, Ministry of Defence to R. G. S. Sarell Southern Department Foreign Office, FO 371/152909, RC 1192/98B, Στην ίδια επιστολή αναφέρεται ότι ο στρατηγός Βεντίρης ήταν ο μόνος αξιωματικός που είχε επαφές με τον Γρίβα και ο σύνδεσμος του με τον Βασιλέα αφού η ελληνική κυβέρνηση είχε απαγορεύσει στο ελληνικό στράτευμα να διατηρεί σχέσεις με τον Γρίβα.

⁹⁵ Βλ. FO 371/152851, Secret, Telegram No. 230: From Ankara to Foreign Office, February 10, 1960. Για τις πιέσεις προς τον Kucuk για αλλαγή των δηλώσεων και την θέση της Τουρκία στην πρόταση συγκυριαρχίας βλ. From Ankara to Foreign Office, February 9, 1960, FO 371/152851, Telegram No. 221.

⁹⁶ FO 371/152875, Secret, Telegram No. 236: From Ankara to Foreign Office, February 11, 1960. Την ανησυχία του για το αν ο Kucuk δεν ελέγχεται πλέον από την Τουρκία εξέφρασε και ο Αβέρωφ στον Allen, βλ. Allen to Foreign Office, February 13, 1960, PREM 11/2923, Telegram No. 11.

θα εξελιχθεί στο άμεσο μέλλον. Οι ιδιαιτερότητες ενός κράτους που οι διεθνείς και συνταγματικές του δεσμεύσεις και η δυαδική αρχή που το διατρέχει θα οδηγήσουν στην ανάπτυξη «διακοινοτικής» και «ενδοκοινοτικής» πολιτικής, θα αναδειχθούν συχνά σε τροχοπέδη για την χάραξη κρατικής πολιτικής.

Οι πιέσεις που δεχόταν ο Kucuk από την Άγκυρα και η πρόταση Μακαρίου να προχωρήσουν από μόνοι τους στην ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας⁹⁷, την οποία και απέρριψε, φαίνεται ότι προβλημάτισαν τον τουρκοκύπριο ηγέτη για την ριψοκίνδυνη πολιτική που ακολουθούσε ο Αρχιεπίσκοπος⁹⁸.

Η Ελλάδα μπροστά στις νέες εξελίξεις και φοβούμενη ότι το κλίμα που διαμορφωνόταν για την αντιμετώπιση του αδιεξόδου στο θέμα των βάσεων θα λειτουργούσε εις βάρος των ελληνικών θέσεων αναφορικά με το σύνταγμα, εισηγήθηκε στην Τουρκία την αναστολή των εργασιών της Συνταγματικής Επιτροπής πρόταση που η τελευταία απέρριψε κατηγορηματικά⁹⁹. Μέσα σε αυτό το νέο αδιέξοδο ο Κληρίδης πρότεινε την μεσολάβηση της Αμερικής¹⁰⁰. Η ιδέα αυτή φαίνεται ότι είχε την υποστήριξη του έλληνα πρόξενου στην Κύπρο Χριστόπουλου αλλά όχι και του Αβέρωφ¹⁰¹. Οι Ελληνοκύπριοι θεωρώντας ότι είχαν να αντιπαλέψουν με την

---

⁹⁷ Σε συνάντηση που είχαν οι δύο ηγέτες στις 9 Φεβρουαρίου, μετά την λήξη των άκαρπων διαπραγματεύσεων με τον άγγλο υπουργό Αποικιών, ο Μακάριος σύμφωνα με τον Kucuk του πρότεινε να προχωρήσουν από μόνοι τους στην ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας στις 19 Φεβρουαρίου ή στις 19 Μαρτίου χωρίς τη συμφωνία της Ελλάδας, της Τουρκίας ή της Μ. Βρετανίας. Εισηγήθηκε μάλιστα να ζητήσουν οικονομική βοήθεια από την Αμερική. Ο Kucuk απέρριψε την πρόταση λέγοντας ότι την θεωρεί επικίνδυνη. Η απάντηση του Μακαρίου ήταν: *“Μου αρέσουν τα επικίνδυνα παιχνίδια”*. Το επεισόδιο αυτό μεταφέρθηκε από τον Kucuk τόσο στον Foot όσο και στον Zorlu. Βλ. From Cyprus (Sir H. Foot) to Secretary of State, 10th February 1960 και FO 371/152851, Secret, Telegram No. 230: From Ankara to Foreign Office, February 10, 1960, PREM 11/2923, No. 131.

⁹⁸ Σύμφωνα με τον Zorlu, ο Kucuk τόνισε στον Μακάριο ότι αν ίδιος και ο Ρωσσίδης δεν διαμόρφωναν εποικοδομητική στάση στις διαπραγματεύσεις ο τουρκοκύπριος ηγέτης θα διέκοπτε την συνεργασία μαζί τους και θα προέβαινε σε δημόσια ανακοίνωση. Ο Zorlu αναφέρει ότι ο Kucuk απείλησε ακόμη και με παραίτηση. From Ankara to Foreign Office, February 13, 1960, FO 371/152851, Telegram No. 249.

⁹⁹ A. D. Ross, February 11, 1960, FO 371/152863, RC 1054/10. Οι Βρετανοί οι οποίοι ήλπιζαν ότι με την ολοκλήρωση του συντάγματος ο Kucuk θα ήταν σε θέση να ασκήσει μεγαλύτερη πίεση στον Μακάριο και να έρθει σε ρήξη μαζί του, αναγνώριζαν την σύνδεση των συνταγματικών διαπραγματεύσεων με τις διεργασίες που λάμβαναν χώρα στο πεδίο των Βάσεων βλ. From Ankara to Foreign Office, February 11, 1960, FO 371/152875, Telegram No. 236.

¹⁰⁰ FRUS, Vol. X, Part, 1 Telegram 394 From Nicosia, March 17. Αναφέρεται ότι σε συνάντηση που είχε στις 16 Μαρτίου ο Κληρίδης με τον Belcher ο κύπριος υπουργός ζήτησε την παρέμβαση των Αμερικανών για την ρύθμιση της αντιπαράθεσης με τους Βρετανούς στο θέμα των Βάσεων.

¹⁰¹ From Governor Cyprus to Foreign Office and Colonial Office, February 10, 1960, FO 371/152863, Telegram No. 95.

Αγγλία και την Τουρκία και με δεδομένη τη μακρόχρονη συνεργασία των δύο στο Κυπριακό, είχαν εκτιμήσει ότι η Αμερική θα ήταν πρόθυμη να τους βοηθήσει. Σε αυτό συνηγορεί και η εισήγηση Μακαρίου να ζητηθεί οικονομική βοήθεια από την Αμερική σε περίπτωση που οι κύπριοι ηγέτες προχωρούσαν μόνοι τους στην ανακήρυξη της Δημοκρατίας.

Βρετανοί και Τούρκοι θεωρούσαν ότι η αμερικανική ανάμειξη θα περιέπλεκε την κατάσταση¹⁰². Ήδη η βρετανική αντιπροσωπεία στο NATO δεχόταν πιέσεις γιατί κύκλοι μέσα στην ίδια τη συμμαχία δεν μπορούσαν να κατανοήσουν την επιμονή των Βρετανών για διατήρηση κυρίαρχων βάσεων συγκεκριμένης έκτασης στην Κύπρο. *Οι Αμερικανοί δεν έκριναν ότι αυτό ήταν απαραίτητο πουθενά στον κόσμο*, για την εξασφάλιση των στρατηγικών τους συμφερόντων¹⁰³. Έτσι η ιδέα της αμερικανικής μεσολάβησης δεν προωθήθηκε, κατάληξη που επιβεβαιώνει την αδυναμία των Ελληνοκυπρίων να αντιληφθούν τη διεθνή διάσταση του Κυπριακού η οποία συνίστατο από την εξασφάλιση των Νατοϊκών συμφερόντων και τη διατήρηση των πολιτικών ισορροπιών στην περιοχή.

Το Λονδίνο αντιμέτωπο με τη νέα αυτή στασιμότητα αποφάσισε την συνέχιση των διαπραγματεύσεων ανάμεσα στον Κυβερνήτη και τους Κυπρίους στα άλλα εκκρεμή ζητήματα και αν σε αυτά επέλθει τελικά συμφωνία να εξεταστεί και η έκταση των βάσεων για την οποία είχε εν τω μεταξύ καταλήξει μέσα σε κλίμα απόλυτης μυστικότητας, ότι μπορεί να μειωθεί στα 105 μίλια¹⁰⁴. Σε αυτό το ανατολίτικο παζάρι οι Βρετανοί μελετούσαν, στο ενδεχόμενο παράτασης της κατάστασης αυτής να αναβάλουν επ' αόριστον την ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας. Επιπρόσθετα αφού διασφαλίσουν εύρυθμη διοικητική λειτουργία στο νησί, να προχωρήσουν σε μερική εφαρμογή των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. Η

---

¹⁰² Burrows to Foreign Office, February 13, 1960, FO 371/152851, Telegram No. 249. και From Foreign Office to Washington, February 11, 1960. FO 371/152852, Telegram No. 590. Σύμφωνα με τον Χατζηβασιλείου η αμερικανική στήριξη των ελληνικών πολιτικών θέσεων, τουλάχιστον μέχρι το 1958, βοήθησε την Ελλάδα να αντέξει τις τουρκικές και αγγλικές πιέσεις, βλ. HATZIVASILIOU E., "The Cyprus Question in the Anglo-American Special Relationship, 1954-58", ALDRICH R. J. and HOPKINS M. F., (επ.) *Intelligence, Defence and Diplomacy: British Policy in the Post-war World*, London 1994, σ. 149-164. Ο απόηχος αυτού του κλίματος ήταν ίσως άλλος ένας λόγος που ενίσχυε τους βρετανοτουρκικούς ενδοιασμούς για αμερικανική μεσολάβηση.

¹⁰³ From U.K. Delegation to NATO to A.D.M. Ross Foreign Office, February 17, 1960, FO 371/152887, RC 1073/7.

¹⁰⁴ Prime Minister to Foreign Secretary and Secretary of State for the Colonies, 18 February, 1960. PREM 11/2923, Top Secret.

εφαρμογή αυτή θα αφορούσε τα σημεία που ρύθμιζαν το καθεστώς της Τουρκοκυπριακής κοινότητας, μερική δηλαδή εφαρμογής του σχεδίου Macmillan. Αυτή η απειλή πίστευαν ότι έστω και ως “μπλόφα” θα λειτουργούσε καταλυτικά στην άρνηση του Μακαρίου για την έκταση των βάσεων¹⁰⁵. Η Ελλάδα και η Τουρκία απέρριψαν την εισήγηση της Βρετανίας για νέα Συνάντηση Αρχών/ Meeting of Principals των υπουργών Εξωτερικών κρίνοντας την πρόωρη εξαιτίας των πολλών εκκρεμών ζητημάτων. Επιβεβαίωσαν όμως και οι δύο ότι θα συνεχίσουν να ασκούν πιέσεις στους Κυπρίους επισημαίνοντας στους Βρετανούς τη σημασία που θα είχε η αύξηση της οικονομικής προσφοράς τους ως αντάλλαγμα για την έκταση των βάσεων¹⁰⁶.

Στην Κύπρο, ενώ συνεχίζονταν οι εργασίες για τον καταρτισμό του συντάγματος, το πρόβλημα της ανεργίας προκαλούσε τη δυσφορία του λαού, κυρίως της Τουρκοκυπριακής κοινότητας¹⁰⁷. Η βρετανική κυβέρνηση αν και είχε αποφασίσει να μην πραγματοποιήσει τα αναπτυξιακά έργα που προγραμματίζονταν για την Κύπρο προχώρησε, κατόπιν αιτήματος του ίδιου του Foot στην παραχώρηση του ποσού των £500.000, εκ των οποίων οι £250.000 προορίζονταν για την Τουρκοκυπριακή κοινότητα. Βασικός στόχος των Βρετανών εκείνη την στιγμή ήταν *να έχουν τους Τουρκοκύπριους με το μέρος τους*¹⁰⁸. Ο Burrows σχολιάζοντας την εισήγηση της Άγκυρα για παραχώρηση δανείου στην τουρκοκυπριακή κοινότητα επισημαίνει ότι οι επανειλημμένες εκκλήσεις για υποστήριξη των βρετανικών θέσεων στο

¹⁰⁵ Allen to A.D.M. Ross Foreign Office, March 5, 1960, FO 371/152856, RC 1051/27B.

¹⁰⁶ From Governor Cyprus to Foreign Office, March 14, 1960, PREM 11/2923, Telegram No. 240.

¹⁰⁷ Σύμφωνα με τα στοιχεία των ιδίων των Βρετανών ο αριθμός των εγγεγραμμένων ανέργων ανερχόταν στις 6.365 αλλά υπολογιζόταν ότι υπήρχαν άλλες 5.500 άνεργοι. Το σύνολο των ανέργων στις αρχές του 1960 έφθασε στις 11.800, το υψηλότερο ποσοστό που παρουσιάστηκε ποτέ κατά τη διάρκεια της αγγλικής κατοχής του νησιού, και περίπου 2.000 περισσότεροι από το Φεβρουάριο του 1959. Βασικοί λόγοι της έξαρσης του προβλήματος ήταν η αναστολή δημοσίων έργων, η αποχώρηση στρατιωτικών μονάδων, η μείωση των ιδιωτικών κατασκευαστικών έργων λόγω του περιορισμού των τραπεζικών πιστωτικών διευκολύνσεων, η ανομβρία των τελευταίων δύο χρόνων. Για τα περισσότερα από αυτά σύμφωνα πάντοτε με τους Βρετανούς ευθύνεται η πολιτική αβεβαιότητα που επικρατεί. Βλ. Foot to the Secretary of State for the Colonies, 29th February, 1960, FO 371/152960, Telegram No. 222. Από τα πιο πάνω στοιχεία μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι μετά την υπογραφή των συμφωνιών οι Βρετανοί, ενώ διατηρούσαν τη διοίκηση του νησιού, όχι μόνο δεν είχαν ενδιαφέρον για την επίλυση του προβλήματος αλλά η δυσφορία που αυτό επέφερε στην κυπριακή κοινωνία εξυπηρετούσε τη διαπραγματευτική τους θέση, τόσο σε σχέση με τους Ελληνοκύπριους όσο και με τους Τουρκοκύπριους, για τον εκάστοτε επιδιωκόμενο στόχο τους.

¹⁰⁸ Cyprus Unemployment, R.F.G. Sarell, March 3, 1960. FO 371/152960, Confidential.

θέμα, με το ενδεχόμενο αυτή να προκαλέσει αναταραχή στις σχέσεις Τουρκία Ελλάδα ή ακόμα και ανάμεσα στις δύο κοινότητες, είναι λογικό να επιφέρει τουρκικές απαιτήσεις για ανταλλάγματα¹⁰⁹. Μέσα σε αυτό το πνεύμα ο βρετανός πρέσβης εισηγήθηκε να διαμηνυθεί στους Τούρκους ότι αν διαφοροποιούνταν από τις θέσεις Μακαρίου στο θέμα των βάσεων, οι Βρετανοί θα προχωρούσαν στην πλήρωση των θέσεων στη Δημόσια Υπηρεσία, στο μέτρο του δυνατού¹¹⁰. Ο Kucuk σε αυτές τις συγκυρίες διερευνούσε τα βρετανικά όρια στο θέμα της έκτασης των βάσεων¹¹¹ και στις οικονομικές αποζημιώσεις χωρίς όμως αυτά να είναι το μοναδικό μέλημα του. Όπως ο ίδιος εκμυστηρεύτηκε στον Foot αυτό που τον απασχολούσε ήταν το ζήτημα της φορολογίας των Κοινοτικών Συνελεύσεων και οι διορισμοί στη Δημόσια Υπηρεσία¹¹². Παρά τις πιέσεις που δεχόταν από τον Zorlu δεν διεχώρησε ακόμη τη θέση του από τον Μακάριο επιδιώκοντας τη διατήρηση του αρμονικού κλίματος συνεργασίας για τη διευθέτηση των διαφορών που υπήρχαν ανάμεσα στις δύο κοινότητες στο συνταγματικό. Προς το τέλος του Μάρτη, ενώ η συνταγματική επιτροπή είχε σχεδόν ολοκληρώσει το έργο της, ο Kucuk αντιλαμβανόμενος την γενικότερη δυσφορία, εντός και εκτός Κύπρου, για την στασιμότητα που παρατηρείτο και έχοντας την πλήρη υποστήριξη της Τουρκίας και της Ελλάδας άρχισε να βολιδοσκοπεί τους Βρετανούς αλλά και κύπριους συνεργάτες του Μακαρίου για μια νέα συμβιβαστική διευθέτηση για την έκταση των Βάσεων. Από ελληνικής πλευράς υπήρξε θετική αντιμετώπιση της πρότασης του για 100 τετραγωνικά μίλια¹¹³ τονίστηκε μάλιστα στον Μακάριο ότι αν δεν φαινόταν διαλλακτικός η ελληνική κυβέρνηση θα ήταν αναγκασμένη να διαχωρίσει δημοσίως τη θέση της από την πολιτική του¹¹⁴. Η απάντηση του Αρχιεπισκόπου, την οποία ο

---

¹⁰⁹ Burrows to Sarell, March 3, 1960, FO 371/152894, Rc 1151/19A,

¹¹⁰ From Ankara to Foreign Office, March 4, 1960. FO 371/152832, Telegram No. 351. για το θέμα της Δημόσιας Υπηρεσίας βλ. Μέρος Γ', κεφ. Ι.6.?

¹¹¹ From Cyprus (Sir. H. Foot) to Colonial Office, 26 March, 1960. PREM 11/2923, Telegram No. 343.

¹¹² From Cyprus (Sir. H. Foot) to Colonial Office, 24th March, 1960, PREM 11/2923, Telegram No. 307.

¹¹³ Ο Γενικός Πρόξενος της Ελλάδας στην Κύπρο Χριστόπουλος και οι σύμβουλοι του Μακαρίου Τορναρίτης και Κληρίδης συμφώνησαν με την πρόταση αλλά παρατήρησαν ότι θα ήταν απίθανο ο Μακάριος να αποδεχτεί μία *τριψήφια διευθέτηση*. From Governor Cyprus to Foreign Office, March 28, 1960, FO 371/152915 Telegram No. 351.

¹¹⁴ Ο Καραμανλής συμβούλεψε τον Μακάριο να αποδεχθεί την νέα πρόταση υπενθυμίζοντας του ότι σε αντίθετη περίπτωση το αδιέξοδο σε αυτή τη διαδικασία θα οδηγούσε σε κατάρρευση των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου και αυτό θα πυροδοτούσε αναβίωση της

Αβέρωφ χαρακτήρισε απίστευτα και ταπεινωτικά αρνητική και τον ίδιο “περήφανο, ψυχρό και αδιάλλακτο”¹¹⁵ ήταν ότι αυτός ήταν ο καλύτερος κριτής των συμφερόντων των Κυπρίων¹¹⁶. Κατόπιν τούτου ο Χριστόπουλος έλαβε οδηγίες να διακόψει κάθε επαφή με τον Μακάριο και εάν ερωτηθεί να δηλώσει ότι η Ελληνική κυβέρνηση έχει εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της απέναντι της Κύπρου και δεν ενδιαφερόταν πλέον για τους Κυπρίους¹¹⁷. Οι Βρετανοί αρχικά έκριναν την πρόταση ανεπαρκή αφού για αυτούς ο ελάχιστος επιδιωκόμενος στόχος ήταν τα 105 τετραγωνικά μίλια¹¹⁸.

Ο Μακάριος, λίγες μέρες πριν την δημοσιοποίηση της νέας πρότασης, σκλήρυνε ακόμη περισσότερο τη στάση του και επισημοποίησε το αδιέξοδο στην αγγλοκυπριακή διαφωνία με την ανακοίνωση που εξέδωσε την 31η Μαρτίου. Ανάμεσα σ’ άλλα είπε:

“Εάν αι συνομιλίας μας δεν καταλήξουν πρόσεχώς εις συμφωνίαν, συνεχιζομένου ούτου αδιεξόδου, τότε θα ευρεθώμεν εις την ανάγκην να καλέσωμεν τον λαόν εις πολιτικήν ανυπακοήν προς την Βρετανικήν κυβέρνησιν. Και θ’ αναλάβωμεν αγώνα να εγκαθιδρύσωμεν οι ίδιοι την Κυπριακήν Δημοκρατίαν, η οποία θα λειτουργήσκει βάσει του επεξεργαζομένου Συντάγματος, υπό των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. Τούτο δεν αποτελεί πραξικόπημα, αλλά εφαρμογήν των Συμφωνιών τας οποίας οι Άγγλοι δεν δύνανται να αγνοήσουν ή να αποτρέψουν”.

Την ίδια μέρα σε λόγο που εκφώνησε στα πλαίσια των εορτασμών της επετείου της ενάρξεως του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ αναφέρθηκε σε νέους ελληνικούς αγώνες διά κατοχύρωσιν κεκτημένων και περαιτέρω ανάπτυξιν και αξιοποίησιν αυτών και καταφέρθηκε εναντίον των επικριτών του

διχοτομικών σχεδίων βλ. From Governor (Amery) Cyprus to Foreign Office, March 29, 1960, FO 371/152915, Telegram No. 352.

¹¹⁵ Allen to Foreign Office, 30 March, 1960, PREM 11/2923, Telegram No. 208.

¹¹⁶ Σε συνάντηση που είχε ο Allen με τον Αβέρωφ ο έλληνας υπουργός ανέφερε ότι ο Μακάριος διεμήνυσε στον Καραμανλή ότι είχε λάβει πολλά τέτοια μηνύματα από τον Αβέρωφ και από άλλους υπουργούς Εξωτερικών, τα οποία όλα αποδείχθηκαν λάθος και ο ίδιος θεωρούσε ότι ήταν ο καλύτερος κριτής των συμφερόντων των Κυπρίων βλ. Allen to Foreign Office, March 31, 1960, FO 371/152915, Telegram No. 210.

¹¹⁷: Allen to Foreign Office, 30 March, 1960. PREM 11/2923, Telegram No. 208 Βλ Παράρτημα έγγραφο αρ. ????

¹¹⁸ Ο Foot υιοθετώντας και ο ίδιος το “ανατολίτικο παζάρι” επεσήμανε στον Αντιπρόεδρο ότι η πρόταση αυτή δεν ήταν επαρκής για να καλύψει τις βρετανικές ανάγκες αλλά θα ήταν ένδειξη προόδου αν ο Μακάριος την αποδεχόταν, βλ. FO 371/152915 Secret Telegram No. 351: From Governor Cyprus to Foreign Office, March 28, 1960.

λέγοντας ότι μετά το τέλος του αγώνα περιβλήθησαν τον μανδύαν του υπερπατριώτου και με ασύστολον δημοκοπίαν επιζητούν να σκορπίσουν σύγχισιν, αβεβαιότητα και ηττοπάθειαν¹¹⁹.

Με την ανακοίνωση και τον λόγο του επεδίωξε να απαντήσει στους αντιπάλους του τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό αλλά η αναφορά στην μονομερή ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας, κάτι που κατηγορηματικά είχε απορρίψει ο Kucuk και η θέση ότι ο αγώνας δεν ετελείωσε προκάλεσε την δυσφορία των Τουρκοκυπρίων την οποία πολύ εύγλωττα εξέφρασε ο κύπριος Αντιπρόεδρος σε ανακοίνωση που εξέδωσε αμέσως μετά και με την οποία προειδοποιούσε ότι:

Η Τουρκοκυπριακή Κοινότητα δεν θα δεχθεί καμία ευθύνη για ότι μπορεί να συμβεί εάν αυτές οι συμφωνίες ή ένα μέρος από αυτές υποτιμηθούν ή διαταραχθούν από δηλώσεις σαν αυτές¹²⁰.

Ο ίδιος δε, πίστευε ότι οι πραγματικές προθέσεις του Μακαρίου ήταν ο τορπιλισμός της διευθέτησης της Ζυρίχης και η επιστροφή στην Ένωση, άποψη με την οποία διαφωνούσαν οι Άγγλοι οι οποίοι εξ αρχής πίστευαν ότι ο Αρχιεπίσκοπος μέσα από τις σκληρές αυτές διαπραγματεύσεις είχε επιδοθεί σε έναν αγώνα για να εξασφαλίσει όσα περισσότερα μπορούσε και να ανορθώσει την ηγετική του εικόνα¹²¹. Η Ελληνική Κυβέρνηση ανήσυχη από τις τοποθετήσεις Μακαρίου ανακοίνωσε ότι δεν επρόκειτο να υποστηρίξει μονομερή ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας. Έρευνες, οι οποίες αξιολογώντας την αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης επισημαίνουν ότι αυτή συγχρονίστηκε πλήρως με τους Αγγλοτούρκους¹²², υποτιμούν τον διεθνή χαρακτήρα των συμφωνιών και την καταφανώς δυσχερέστερη διαπραγματευτική ισχύ των ελληνικών θέσεων, λόγω του ενδεχομένου υπαναχώρησης των άλλων μερών από τη λύση της Ανεξαρτησίας και εφαρμογής του σχεδίου Macmillan.

Την 1η Απριλίου ο Kucuk ενημέρωσε τον Μακάριο για την πρόθεση του να υποβάλει νέα συμβιβαστική πρόταση για 100 τετραγωνικά μίλια. Ο κύπριος Πρόεδρος προσπάθησε να τον αποτρέψει και του επανέλαβε το

¹¹⁹ Κ. Καραμανλής, τόμ 4. Σ. 267-268.

¹²⁰ Ολόκληρη η ανακοίνωση του Kucuk δημοσιεύεται στο Παράρτημα έγγραφο αρ. ????

¹²¹ From Governor Cyprus to Foreign Office, May 8, 1960, FO 371/152881 Tel. No. 518.

¹²² Άπαντα Μακαρίου, τόμ. Δ', σ. 405.

σχέδιο του για την ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας χωρίς την συγκατάθεση της Βρετανίας¹²³. Την επομένη το Υπουργείο Αποικιών απέστειλε στον Foot ενημερωτικό έγγραφο, το οποίο προοριζόταν για τον Kucuk και τον Denktash και αναφερόταν στο ύψος και την διαδικασία παραχώρησης της βρετανικής οικονομικής βοήθειας προ την Τουρκική Κοινότητα¹²⁴. Το απόγευμα της ίδιας ημέρας ο Kucuk υπέβαλε επίσημα την πρόταση του στις δύο πλευρές σε συνάντηση που είχε με τον Αρχιεπίσκοπο, τον Κυβερνήτη και τον Amery. Ο Μακάριος έμεινε αμετακίνητος από την γνωστή του θέση των ογδόντα τετραγωνικών μιλίων οι δε άγγλοι αξιωματούχοι έκριναν ότι η νέα πρόταση δεν κάλυπτε τις βρετανικές ανάγκες αλλά αν οι Κύπριοι την αποδέχονταν η βρετανική κυβέρνηση θα την μελετούσε¹²⁵.

Στις 6 Απριλίου υπογράφηκε στην Λευκωσία από τους επικεφαλής των τεσσάρων αντιπροσωπειών το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Στη συνέχεια και μέχρι το τέλος του μήνα Μακάριος και Βρετανοί επιδόθηκαν σε μία διαπραγμάτευση που έφτανε τα όρια της γελοιότητας¹²⁶. Ο Foot θεωρούσε ότι η μεγαλύτερη δυσκολία του Μακαρίου να συναινέσει στη νέα πρόταση, παρά τις προσπάθειες του Κληρίδη και του Θεοχάρη προς αυτή την κατεύθυνση¹²⁷, ήταν η πιθανή αντίδραση των Ελληνοκυπρίων να αποδεχθούν μία τουρκοκυπριακή πρόταση πίσω από την οποία πίστευαν ότι βρισκόταν το

---

¹²³ From United Kingdom Delegation to N.A.T.O. Paris to Foreign Office, April 1, 1960, PREM 11/2923, Telegram No. 111.

¹²⁴ . From the Secretary of State for the Colonies to Cyprus (Sir H. Foot), 2nd April 1960. FO 371/152896, Telegram No. 259. Παράρτημα έγγραφο αρ. ?????

¹²⁵ Governor Cyprus to Foreign Office, For the Foreign Secretary from Amery, April 2, 1960 PREM 11/2923, Telegram No. 384.

¹²⁶ Ο Amery αναφέρει στο Foreign Office ότι, σε συνάντηση που είχε με τον Μακάριο στις 8 Απριλίου στη Λευκωσία ο Ελληνοκύπριος ηγέτης του είπε: για λόγους γοήτρου και για δικές του επιφυλάξεις δεν μπορούσε να αποδεχθεί έκταση πέρα των 80 μιλίων εν τούτοις πρότεινε 90 μίλια. Ο Amery αντιπρότεινε 110 μίλια και προσπάθησε να μεταπείσει τον Μακάριο λέγοντας ότι η κατάσταση ήταν γελοία και κανείς δεν θα μπορούσε να καταλάβει γιατί ναυάγησε η όλη διευθέτηση για 20 μίλια. Ο Μακάριος τότε απείλησε με παραίτηση και ο Amery του υπενθύμισε ότι ήταν ο μόνος Κύπριος που υπέγραψε τις συμφωνίες. Βλ. Governor Cyprus to Foreign Office, April 8, 1960. PREM 11/ 2923, Telegram No. 409. Οι ίδιες θέσεις και απειλές επαναλήφθηκαν λίγες μέρες αργότερα, όταν ο Μακάριος προτείνοντας 95 μίλια είπε: ο λαός του δεν θα έδειχνε κατανόηση αν αυτός αποδεχόταν μία τουρκοκυπριακή πρόταση και ότι ο ίδιος είχε δεσμευθεί έναντι φίλων του να μην αποδεχθεί έκταση πέραν των 95 μιλίων. Βλ. Cyprus Government to Foreign Office, April 13, 1960, FO 371/ 152917, Telegram no. 443.

¹²⁷ Governor Cyprus to Foreign Office, April 11, 1960, PREM 11/2923, Telegram No. 429.

Λονδίνο¹²⁸. Επιπλέον ο Γρίβας εξακολουθούσε να εμμένει και να δημοσιοποιεί την θέση του για την έκταση των βάσεων¹²⁹, γεγονός που δυσχέραινε ακόμη περισσότερο τη διαπραγματευτική θέση του Μακαρίου. Ο Kucuk από την άλλη ήταν αρνητικός για οτιδήποτε κάτω των 99 μιλίων, γιατί, όπως ήταν φυσικό, επιθυμούσε να υπερασπίσει την πρόταση του και να μην φανεί υποχωρητικός έναντι στους σχεδιασμούς του Μακαρίου. Αυτή την γραμμή στήριξε και ο Zorlu στον Burrows, υπενθυμίζοντας του την χρηματική βοήθεια της Βρετανίας προς την Τουρκοκυπριακή Κοινότητα¹³⁰. Ο Amery από την Λευκωσία διαβιβάζει εκ νέου στο Foreign Office τη σκοπιμότητα της οικονομικής βοήθειας προς τους Τουρκοκυπρίους λέγοντας:

Οι βασικοί στόχοι της βοήθειας μας προς την Τουρκοκυπριακή Κοινότητα είναι να εξασφαλίσουμε την τουρκοκυπριακή υποστήριξη στις παρούσες διαπραγματεύσεις και να βοηθήσουμε να δημιουργηθεί μία ισχυρή Τουρκοκυπριακή Κοινότητα ως παράγοντας που θα ευνοεί και θα εξασφαλίζει τις Βάσεις και τις στρατιωτικές μας διευκολύνσεις στο νησί¹³¹.

Μέχρι το τέλος του μήνα η διαφορά των δύο πλευρών είχε περιοριστεί σε 2-3 χιλιόμετρα και τελικά ο Μακάριος αποδέχθηκε έκταση 99 τετραγωνικών χιλιομέτρων.

Εν τω μεταξύ η επιστροφή του Erim και του Τσάτσου στην Κύπρο δημιούργησε ερωτηματικά στους Άγγλους και στις ηγεσίες των δύο κοινοτήτων, δεδομένου ότι οι συνταγματικές διαπραγματεύσεις είχαν ολοκληρωθεί και το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας είχε υπογραφεί. Ενδιαφέρον παρουσιάζει αυτή την περίοδο και η στάση της Τουρκίας αναφορικά με το Σύνταγμα. Οι Βρετανοί επιθυμούσαν τουλάχιστον να εξετάσουν και να εγκρίνουν το κείμενο συντάγματος προτού αυτό θεωρηθεί

---

¹²⁸ Governor Cyprus to Foreign Office, April 11, 1960, PREM 11/2923, Telegram No. 429. Το επιχείρημα αυτό επικαλέστηκε και ο Μακάριος όταν λίγες μέρες αργότερα προτείνοντας 95 μίλια είπε ότι: ο λαός του δεν θα έδειχνε κατανόηση αν αυτός αποδεχόταν μια τουρκοκυπριακή πρόταση και ότι ο ίδιος είχε δεσμευθεί έναντι φίλων του να μην αποδεχθεί πέραν των 95 χιλιομέτρων. Στην συνάντηση αυτή με τον Foot επανέλαβε την απειλή του για παραίτηση αν οι Βρετανοί δεν αποδέχονταν την πρότασή του. Βλ. Cyprus Government to Foreign Office, April 13, 1960. FO 371/ 152917, Telegram no. 443.

¹²⁹ Ο Γρίβας σε συνέντευξή του στο Φιλελεύθερο στις 6 Απριλίου διακήρυξε:...ούτε ήμισυ μίλι... πέραν των 36 τετραγωνικών μιλίων- οιαδήποτε άλλη λύσις δεν θα με εύρη σύμφωνον. ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ, 6 Απριλίου 1960.

¹³⁰ Burrows to Foreign Office, April 11, 1960, FO 371/152917, Telegram No. 531.

¹³¹ Government to Foreign Office, April 12, 1960, FO 371/152896, Telegram No. 436.

οριστικό¹³², δεδομένου ότι επρόκειτο, βάση των συνθηκών, να είναι εγγυητές του. Κάτι τέτοιο όμως προσέκρουσε στην άρνηση της Άγκυρας¹³³ η οποία για ευνόητους λόγους δεν επιθυμούσε την εμπλοκή της Βρετανίας στο θέμα, φοβούμενη προφανώς, ότι η βρετανική ανάμειξη μπορούσε να μεταβάλει όρους και πρόνοιες του συντάγματος που ευνοούσαν την τουρκική κοινότητα¹³⁴.

3.3. Το μέλλον των βάσεων.

Ενώ φαινόταν ότι όλα έβαιναν προς μία τελική διευθέτηση με τον Μακάριο να αποδέχεται τα 99 τετραγωνικά μίλια και τους Βρετανούς να αυξάνουν τις οικονομικές αποζημιώσεις στα £10.000.000 και σε £1.500.000 τη βοήθεια προς την Τουρκοκυπριακή Κοινότητα τον Μάιο εκδηλώθηκε η από καιρό υποβόσκουσα κρίση για το μέλλον των βρετανικών βάσεων. Το θέμα είχε απασχολήσει πολύ νωρίτερα και την Αθήνα που επεδίωξε να διευθετήσει το ζήτημα προς την κατεύθυνση των επιθυμιών της ελληνικής πλευράς, την παραχώρηση δηλαδή των βάσεων, σε περίπτωση εγκατάλειψής τους από την Βρετανία, στην Κυπριακή Δημοκρατία. Την ελληνική κυβέρνηση ανησυχούσε η αβεβαιότητα για το μέλλον των Βάσεων στο ενδεχόμενο αποχώρησης των Βρετανών από το νησί. Γι' αυτό το λόγο επεδίωξε πριν και κατά τη Διάσκεψη του Λονδίνου να εξασφαλίσει την διαβεβαίωση της Αγγλίας, ότι σε περίπτωση που θα εγκατέλειπε τις βάσεις, αυτές θα παραχωρούνταν στην Κυπριακή Δημοκρατία¹³⁵. Οι Βρετανοί δεν ήθελαν να δεσμευθούν στο θέμα αυτό, γιατί θεωρούσαν ότι έτσι θα υπονόμευαν οι ίδιοι τη θέση τους στο νησί και θα άνοιγαν τους ασκούς του Αιόλου για πιέσεις από μέρους των Κυπρίων για την ταχύτερη αποχώρηση τους, άποψη την οποία, σύμφωνα με τους Βρετανούς,

---

¹³² Σύμφωνα με το Holland υπήρχε ένα σημείο θεμελιώδους σημασίας για ολόκληρο το εγχείρημα της αποαποικιοποίησης και το οποίο εκφράστηκε με την έκκληση του βρετανού υπουργού Εξωτερικών ότι "η βρετανική κυβέρνηση θα πρέπει να συμμετάσχει στη διαδικασία κατάρτισης του συντάγματος" αντί να αφαιρεθεί η οριστικοποίηση της Βασικής Διάρθρωσης του νέου κράτους σε μια διεθνή συμφωνία όπως όριζαν τα κείμενα της Ζυρίχης. Στην κλασσική αντίληψη των Βρετανών για τη "μεταβίβαση αρμοδιοτήτων", οι ίδιοι αυτοί θα έπρεπε να εποπτεύσουν τη διαδικασία του νομικού μετασχηματισμού της αποικίας τους σε ανεξάρτητο κράτος. Βλ. HOLLAND R., *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*, σ. 533.

¹³³ R. L. Wade-Gery to Profumo, April 11, 1960, FO 371/152881, Confidential.

¹³⁴ Εκτιμήσεις για το Κυπριακό Σύνταγμα βλ. Μέρος Β Κεφ. Ι.1

¹³⁵ Allen to Foreign Office, January 29, 1960, FO 371/152742 Telegram No. 65.

συμμερίστηκε και ο Μακάριος¹³⁶. Επιπλέον δεν ήθελαν να έρθουν σε ρήξη με την Τουρκία δεδομένου ότι αυτή απέδιδε μεγάλη σημασία στη στρατιωτική παρουσία της στην Κύπρο. Επιθυμούσαν έτσι πριν από οποιαδήποτε κίνηση να έρθουν σε συνεννόηση με τους Τούρκους¹³⁷.

Οι φόβοι της ελληνικής πλευράς επιβεβαιώθηκαν δύο μήνες μετά τη Διάσκεψη, όταν σε συνάντηση που είχαν στις 3 Απριλίου ο Αβέρωφ με τον Zorlu, ο τούρκος Υπουργός εξέφρασε την επιθυμία της Άγκυρας να αυξήσει και να αναπτύξει την στρατιωτική της δύναμη στην Κύπρο σε περίπτωση αποχώρησης της Βρετανίας από τις εκεί βάσεις της¹³⁸. Η Αθήνα απέρριψε μια τέτοια προοπτική, άλλωστε ένα χρόνο νωρίτερα είχε προχωρήσει στη διευθέτηση της Ζυρίχης για να αποτρέψει το σχέδιο Macmillan, το οποίο προνοούσε τριπλή κυριαρχία, και με επιμονή κατάφερε να μην παραχωρηθεί στρατιωτική βάση στην Τουρκία την οποία η τελευταία διακαώς επιθυμούσε. Για την Ελλάδα η διευθέτηση της Ζυρίχης ρύθμιζε οριστικά την σχέση της με την Τουρκία αναφορικά με το Κυπριακό, όπως είχε επανειλημμένως ειπωθεί και όπως και στο άμεσο μέλλον η ίδια θα επαναλάβει στους Ελληνοκύπριους.

Το Λονδίνο απέκλεισε κατηγορηματικά το ενδεχόμενο εγκατάλειψης των βάσεων¹³⁹, παρόλο που το θέμα, σύμφωνα με τους Βρετανούς, είχε συζητηθεί τον Φεβρουάριο του 1959 στο Λονδίνο και είχε συμφωνηθεί κατ' *ιδίαν* ανάμεσα στον Zorlu και τον Αβέρωφ ότι οι βρετανικές κυρίαρχες βάσεις δεν θα παραχωρηθούν πουθενά χωρίς την συγκατάθεση των μερών που παρίσταντο στην διευθέτηση. Η συμφωνία αυτή περιλαμβανόταν, σύμφωνα πάντα με τους Βρετανούς, μόνο στον μυστικό τόμο των συμφωνιών τον οποίο κατείχαν οι ίδιοι και οι οποίοι δήλωναν ανακουφισμένοι από το γεγονός ότι η Ελλάδα και η Τουρκία την λησμονούσαν και έτσι μπορούσαν να παραμένουν αμέτοχοι στην μεταξύ τους διαμάχη¹⁴⁰. Οι Βρετανοί εν τω μεταξύ επεξεργάζονταν φόρμουλα σύμφωνα με την οποία το μέλλον των βάσεων θα το αποφάσιζαν από κοινού οι τρεις χώρες, αν δεν γινόταν αποδεκτή η θέση

---

¹³⁶ Σε επιστολή του ο άγγλος υπουργός στον βρετανό πρέσβη στην Αθήνα ενημερώνοντας για την συνάντηση που είχε με τον Μακάριο στις 28 Ιανουαρίου στο Λονδίνο αναφέρει ότι ο Αρχιεπίσκοπος φάνηκε να αποδέχεται το επιχείρημα ότι αν η Βρετανία δεσμευόταν για το μέλλον των Βάσεων τότε αριστερά στοιχεία στην Κύπρο θα πίεζαν για την αποχώρηση τους βλ. From Foreign Office to Athens, January 30, 1960, FO 371/152742, Telegram No. 105.

¹³⁷ Future Policy on the Sovereign Areas, January 1, 1960, FO 371/152902, RC 1192/5.

¹³⁸ Sir Roger Allen to Foreign Office, 5 April 1960, PREM 11/2923, No. 223.

¹³⁹ Allen to Foreign Office, April 5, 1960, PREM 11/2923, Telegram No. 223.

¹⁴⁰ Barnes April 7, 1960 FO 371/152916,

της για μη εγκατάλειψη των Βάσεων. Η Ελλάδα ήταν αρνητική σε κάτι τέτοιο παρά την αρχική αποδοχή, σύμφωνα με τους Βρετανούς, αυτής της διευθέτησης από τον Αβέρωφ¹⁴¹, γιατί δεν επιθυμούσε όπως ήταν φυσικό την διεύρυνση των δικαιωμάτων της Τουρκίας στην Κύπρο.

Εν τω μεταξύ στην Κύπρο η υπόθεση Φαρμακίδη¹⁴² πυροδότησε νέα πολιτική κρίση ανάμεσα σε Γριβικούς και Μακαριακούς με αποτέλεσμα ο Μακάριος να μην είναι σε θέση να ασχοληθεί με τις διαπραγματεύσεις αλλά και να είναι υποχρεωμένος να μην προβεί σε παραχωρήσεις προς τους Βρετανούς γιατί θα προκαλούσε την κριτική της μενόμενης αντιπολίτευσης. Μέσα σε αυτό το πολιτικό κλίμα ο Kucuk τάχθηκε υπέρ της πρότασης των Βρετανών για μελλοντική διευθέτηση του θέματος από τις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις, λύση, που σύμφωνα πάντα με τους Βρετανούς αποδεχόταν και ο Χριστόπουλος και ο Αβέρωφ¹⁴³. Έτσι οι Βρετανοί ήλπιζαν ότι αποκλείοντας κατηγορηματικά το ενδεχόμενο μελλοντικής παραχώρησης των Βάσεων στην Κυπριακή Δημοκρατία και με δεδομένη την θέση Kucuk και Χριστόπουλου, οι Ελληνοκύπριοι θα αποδέχονταν μία δήλωση που θα απέκλειε την παραχώρηση των Βάσεων σε οποιονδήποτε, περιλαμβανομένης και της Κυπριακής Δημοκρατίας, προκειμένου να αποκλείσουν κάθε πιθανότητα επανεμφάνισης της Τουρκίας¹⁴⁴. Εάν αυτό δεν γινόταν κατορθωτό η απόφαση των Βρετανών ήταν η διευθέτηση του θέματος από τις εγγυήτριες Δυνάμεις και την Κυπριακή Δημοκρατία. Στις 17 Μαΐου ο Μακάριος με δήλωση του στον τύπο ανακοίνωσε το νέο αδιέξοδο στο οποίο εισήλθαν οι διαπραγματεύσεις με τους Βρετανούς, αφού δεν επήλθε συμφωνία για το μέλλον των βάσεων, τον καθορισμό των ορίων/συνόρων και τη διοίκηση. Ο Μακάριος στην ανακοίνωσή του τόνισε ότι *ήταν ξεκάθαρο από τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου ότι οι Βάσεις αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας και ότι παραμένουν στους Βρετανούς για στρατιωτικούς αποκλειστικά λόγους. Είναι λοιπόν λογικό επακόλουθο αν ποτέ η Μ. Βρετανία αποφασίσει να τις εγκαταλείψει, αυτές να επιστραφούν στην Κυπριακή Δημοκρατία... Είναι λυπηρό που η Βρετανική Κυβέρνηση*

¹⁴¹ Barnes April 7, 1960, FO 371/152916 . From Governor to Foreign Office, May 10 1960 FO 371/152016 Telegram No. 528.,

¹⁴² Για την απαγωγή του δημοσιογράφου Φαρμακίδη και τον πολιτικό αντίκτυπο που αυτή είχε στην Κύπρο βλ. Μέρος Β', Κεφ. 1, σ. ???

¹⁴³ CYPRUS: Cession of Bases, E. W. Barnes, May 11 1960, FO 371/152916.

¹⁴⁴ From Governor to Foreign Office, May 10 1960, FO 371/152916 Telegram No. 528.

αποφεύγει να κάνει αυτή την λογική και φυσική δήλωση. Μια τέτοια δήλωση θα μπορούσε να άρει τους φόβους του κυπριακού λαού και θα δημιουργούσε συνθήκες αμοιβαίας εμπιστοσύνης, η οποία είναι τόσο σημαντική για την ομαλή λειτουργία των Βάσεων.

Ο Μακάριος προχώρησε σε καταγγελία των μεθόδων που χρησιμοποίησαν οι Βρετανοί προκειμένου να κάμψουν τους Κυπρίους κάνοντας αναφορά στην έξαρση της ανεργίας και στις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες που δημιουργήθηκαν. Απειλίες τέλος με αναθεώρηση της στάσης που τηρήθηκε μέχρι τότε έναντι της Βρετανικής κυβέρνησης¹⁴⁵.

Λίγες ώρες αργότερα ο Κυρκ απάντησε στη δήλωση Μακαρίου επισημαίνοντας ότι η καθυστέρηση στην ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας αποβαίνει σε βάρος ολόκληρου του πληθυσμού και θα πρέπει τα διαπραγματευόμενα μέρη να καταλήξουν σε συμφωνία και δημοσιοποίησε τη διαφωνία του με τον Μακάριο λέγοντας ότι δεν είναι αντιμέτωποι με νέο αδιέξοδο. Αναφορικά με το μέλλον των βάσεων είπε ότι:

Δέσμευση από την βρετανική κυβέρνηση ότι δεν θα εγκαταλείψει τις βάσεις και ότι δεν θα τις παραχωρήσει σε άλλο κράτος θα ήταν ικανοποιητική όσον αφορά την διασφάλιση των συμφερόντων των Κυπρίων...Όσον αφορά τη δήλωση του Αρχιεπισκόπου.. για αναθεώρηση της στάσεως μας μπορεί να δημιουργηθούν παρεξηγήσεις και σύγχυση στο λαό... και ειλικρινά ελπίζω ότι με την δήλωση του αυτή δεν εννοεί ότι θα αναθεωρήσει τους όρους των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου οι οποίοι εγκαθίδρυσαν τη θέση των δύο κοινοτήτων και την μεταξύ τους σχέση όπως επίσης και τη σχέση τους με την Μ. Βρετανία. Γιατί αναθεώρηση οποιουδήποτε σημείου από αυτές τις συμφωνίες πρόκειται να αναστατώσουν το όλο οικοδόμημα και θα υπάρξουν πολύ σοβαρές συνέπειες¹⁴⁶.

Ο Κυρκ προτιμούσε την παραμονή των Βρετανών στην Κύπρο από την παραχώρηση των Βάσεων στην Κυπριακή Δημοκρατία, σε περίπτωση που αυτές δεν θα δοθούν στη Τουρκία, εκχωρώντας κυριαρχικά δικαιώματα του

¹⁴⁵ Governor (Cyprus) to Foreign Office, 17 May 1960, PREM 11/2924 Telegram No. 542. Βλ. επίσης Έγγραφοι δηλώσεις Αρχιεπισκόπου επί των εκκρεμούντων θεμάτων 16 Μαΐου 1960, *Απαντα Μακαρίου*, τόμ. Δ', σ. 400-408.

¹⁴⁶ Governor (Cyprus) to Foreign Office, May 17, 1960, PREM 11/2924 Telegram No. 545.

κράτους του οποίου ήταν Αντιπρόεδρος σε άλλο κράτος. Αυτό αντικατοπτρίζει πάγιες αντιλήψεις μερίδας Τουρκοκυπρίων, οι οποίοι, είτε λόγω “του φόβου της πλειοψηφίας” είτε λόγω του “τουρκικού μεγαλοϊδεατισμού”, δεν επιθυμούσαν την ενίσχυση του κυπριακού κράτους με αποτέλεσμα οι ενδοκοινοτικοί πολιτικοί σχεδιασμοί να επικρατούν της κρατικής πολιτικής. Οι Βρετανοί δεν προέβησαν σε οποιαδήποτε δήλωση ή ενέργεια αφού η δήλωση Kucuk, την οποία χαρακτήρισαν *εξαιρετή*¹⁴⁷ τους κάλυψε πλήρως.

Ο Μακάριος εκφράζοντας τη δυσφορία του από τη στάση Βρετανών και Τουρκοκυπρίων αρνήθηκε να παρακαθήσει στη συνεδρίαση του Κοινού Συμβουλίου στις 17 Μαΐου, στην οποία συζητήθηκε το θέμα της ανεργίας¹⁴⁸. Είχε ήδη προηγηθεί στις 11 Μαΐου απεργία των δημοσίων υπαλλήλων και τόσο ο τύπος όσο και ο Μακάριος επέκριναν έντονα την αποικιακή κυβέρνηση για την πολιτική της στο θέμα. Οι προσπάθειες των κυπρίων υπουργών στη συνάντηση να εξασφαλίσουν την οικονομική βοήθεια των Βρετανών και οι εισηγήσεις για νέα δημόσια έργα τα οποία θα μπορούσαν να συμβάλουν στη μείωση του προβλήματος, δεν καρποφόρησαν. Ο Κυβερνήτης επεσήμανε ότι δεν υπήρχαν άλλα κονδύλια για την Κύπρο, παρά την παραδοχή του ίδιου και του Amery ότι υπήρχε το ποσό των 900.000 λιρών από τη φορολογία των Κυπρίων¹⁴⁹. Τόνισε δε ότι δεν υπήρχε καμία προοπτική βελτίωσης προοπτική όσο συνεχιζόταν η αβεβαιότητα και η αστάθεια. Ο υπουργός Οικονομικών παραδέχθηκε ότι η κατάσταση στο ανεργιακό είχε επιδεινωθεί λόγω της αναβολής της ανακήρυξης της Ανεξαρτησίας, δεν παρέλειψε όμως να υπογραμμίσει ότι η Βρετανία δεν έπρεπε να διαχωρίζει την θέση της από τις ευθύνες για το πρόβλημα γιατί η κατάσταση οφειλόταν στο γεγονός ότι για αρκετά χρόνια η κυβέρνηση της Κύπρου διατηρούσε υψηλά επίπεδα εξόδων και δεν κατέβαλε καμία προσπάθεια για αναδιοργάνωση της δομής της οικονομίας του νησιού¹⁵⁰. Ο Υπουργός Δικαιοσύνης πρότεινε, χωρίς θετικό

¹⁴⁷ Governor (Cyprus) to Foreign Office, May 17, 1960, PREM 11/2924 Telegram No. 546.

¹⁴⁸ Amery to Profumo, May 18, 1960, FO 371/152920 Telegram No. 548.

¹⁴⁹ Governor to Foreign Office, March 6, 1960, FO 371/ 152960, Telegram No. 255 και αλλού « Their Money”

¹⁵⁰ Π.Υ.Σ./MCM Φάκελος 15 / 60 / I, Meeting of 18th May 1960. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι στην ετήσια έκθεση του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων για το 1959, αναφέρεται ότι: *άνθρωποι που εγκατέλειψαν την ύπαιθρο και ήρθαν στις πόλεις για πιο εύκολη απασχόληση και άλλοι που είχαν ενταχθεί στις δυνάμεις της Αστυνομίας και του Επικουρικού Σώματος κατά τη διάρκεια της περιόδου Έκτακτης Ανάγκης, κάτω από πολύ ευνοϊκές*

αποτέλεσμα, να δοθεί προκαταβολικά κάποιο ποσό από το κονδύλι που θα κατέβαλε η Βρετανία στην Κυπριακή Δημοκρατία μετά την ανεξαρτησία¹⁵¹. Οι Βρετανοί χρησιμοποιούσαν ως μοχλό πίεσης τη δυσφορία που προκαλούσε στην κυπριακή κοινωνία η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης και η έξαρση της ανεργίας. Η ενέργεια δε του Κυβερνήτη να τροποποιήσει υφιστάμενους κανονισμούς για να διορίσει στη δημόσια υπηρεσία Τούρκους, που δεν διέθεταν τα απαιτούμενα από τους κανονισμούς προσόντα, πυροδότησε έντονες αντιδράσεις από μέρους των Ελλήνων δημοσίων υπαλλήλων, οι οποίοι οργάνωσαν παγκύπριο συλλαλητήριο στην Λευκωσία. Ο Μακάριος με δηλώσεις του στηλίτευσε την ενέργεια του Κυβερνήτη να προβεί σε *ερμηνεία και εφαρμογή διατάξεων του Συντάγματος της ιδρυθισομένης Κυπριακής Δημοκρατίας και μάλιστα προτού ήδη τούτο τεθεί εις εφαρμογήν*¹⁵². Η ενέργεια των Βρετανών απέβλεπε στη διατήρηση της συμμαχίας με την τουρκική πλευρά και σε αυτή την οριακή φάση των διαπραγματεύσεων. Λίγες μέρες αργότερα πραγματοποιήθηκε στην Λευκωσία και νέα παγκύπρια συγκέντρωση διαμαρτυρίας κατά της οικονομικής πολιτικής των Βρετανών στην Κύπρο¹⁵³.

Την ίδια στιγμή οι Βρετανοί φανερά ενοχλημένοι από την σύμπλευση Μακαρίου και ελληνικής Κυβέρνησης, ήλπιζαν μόνο στην υπαναχώρηση της Ελλάδας¹⁵⁴. Ο Αβέρωφ προειδοποίησε τους Βρετανούς ότι αν συνεχιζόταν το αδιέξοδο και σε μια πιθανή δημοσιοποίηση του θέματος η Ελλάδα θα τασσόταν σαφώς με το μέρος του Μακαρίου. Όπως σημειώνει ο Allen, σε αντίθετη περίπτωση η ελληνική κυβέρνηση θα δεχόταν τα πυρά της αντιπολίτευσης και του τύπου γιατί δεν κατάφερε να αποτρέψει την *πιθανότητα να ανοιχτεί διάπλατα στους Τούρκους η πόρτα της Κύπρου*,

---

μισθοδοτικές και εργασιακές συνθήκες, μετά το τέλος της περιόδου αυτής αποτελούν τώρα ένα σοβαρό πρόβλημα βλ. V 40/344 Annual Report of Ministry of Labor and Social Insurance for 1959, σ. 6, Κ.Α.Κ

¹⁵¹ Ο Κυβερνήτης απάντησε ότι δεν είχε γίνει τέτοια πρόταση από τις κοινότητες και σημείωσε την εισήγηση, υπενθύμισε ωστόσο ότι το ποσό των δέκα εκατομμυρίων θα δινόταν μετά την ανακήρυξη της Δημοκρατίας. Π.Υ.Σ./MCM Φάκελος 15 / 60 / I, Meeting of 18th May 1960.

¹⁵² Βλ. *Απαντα Μακαρίου*, τόμ Δ', σ.409-410.

¹⁵³ Η διαδήλωση πραγματοποιήθηκε στις 26 Μαΐου στη Λευκωσία. *Φιλελεύθερος*, 27 Μαΐου 1960.

¹⁵⁴ Σε επιστολή του ο Amery προς το Foreign Office στις 18 Μαΐου γράφει: *η στάση της ελληνικής κυβέρνησης είναι η Αχίλλειος μας πτέρνα... και στο μόνο που μπορώ να ελπίζω είναι ότι ο Χριστόπουλος θα τηρήσει άλλη θέση απέναντι στον Μακάριο από αυτήν που τήρησε με μένα*, δηλαδή την επιστροφή των Βάσεων στην Κυπριακή Δημοκρατία. Governor Cyprus to Foreign Office, 18 May 1960, FO 371/152920, Telegram No. 549.

περισσότερο απ' όσο ήδη με τις συμφωνίες Ζυρίχης- Λονδίνου και γιατί η ελληνική κυβέρνηση είχε ενοχληθεί από τις τουρκικές θέσεις και προθέσεις στο θέμα¹⁵⁵. Ο βρετανός πρέσβης προέβλεψε, λίγο αργότερα, ότι η Ελλάδα θα σκλήρυνε ακόμη περισσότερο τη στάση της δεδομένου του ενδιαφέροντος που επέδειξε για το θέμα των βάσεων ο Nasser¹⁵⁶. Σύμφωνα με τα βρετανικά διπλωματικά έγγραφα ο Πρόεδρος της Αιγύπτου, ο οποίος δεν επιθυμούσε την παραχώρηση των βάσεων στη Τουρκία, πολύ δε περισσότερο στο Ισραήλ, ήγειρε το θέμα κατά τη διάρκεια της επίσημης επίσκεψής του στην ελληνική πρωτεύουσα, στις αρχές Ιουνίου, όπου συζητήθηκαν οι σχέσεις των δύο κρατών¹⁵⁷.

Μέσα σε αυτό το κλίμα ο Foot, ο οποίος είχε άμεση εποπτεία των διαπραγματεύσεων στην Λευκωσία, συμβούλεψε το Foreign Office να υποχωρήσει στο θέμα του μέλλοντος των βάσεων και να προχωρήσει σε γενναιότερες οικονομικές παραχωρήσεις για να πετύχει ως αντάλλαγμα, τον καθορισμό των ορίων των βάσεων. Ο σχεδιασμός αυτός προσέκρουε στις τουρκικές θέσεις αναφορικά με το μέλλον των βάσεων. Οι Βρετανοί θέλοντας να αποφύγουν πιθανή ρήξη ανέμεναν τις αντιδράσεις της Άγκυρας¹⁵⁸ στην

---

¹⁵⁵ Ο βρετανός πρέσβης στην Αθήνα σε σημείωμά του προς το Foreign Office στις 20 Μαΐου ανέφερε ότι ο Αβέρωφ, παρά το γεγονός ότι θα επιθυμούσε μία βρετανική δήλωση σύμφωνα με την οποία οι βάσεις δεν θα παραχωρηθούν σε κανένα παρά μόνον στην Κυπριακή Δημοκρατία, αν ο Μακάριος αποδεχόταν τη θέση ότι οι βάσεις δεν θα παραχωρηθούν σε κανένα η ελληνική κυβέρνηση θα συμφωνούσε. Λόγω όμως της σοβαρότητας του ζητήματος και της ευαισθησίας που επέδειξε σε αυτό η ελληνική κυβέρνηση ο Allen διεμήνυσε στο Foreign Office να μην ενθαρρυνθεί η συζήτηση του θέματος κατά τη διάρκεια της επικείμενης επίσκεψης του τούρκου Πρωθυπουργού στην Αθήνα βλ. Allen from Athens to Foreign Office, May 20 1960, PREM 11/2924, Telegram No. 313. Η ελληνική κυβέρνηση διέτύπωσε τις ίδιες θέσεις και στην συνάντηση που είχε ο έλληνας υπουργός Εξωτερικών με το βρετανό πρέσβη στην Αθήνα στις 24 Μαΐου. Όπως αναφέρει ο Allen σε υπηρεσιακό του σημείωμα, ο Αβέρωφ του είχε πει ότι είχε σοβαρές αμφιβολίες για τις προθέσεις των Τούρκων και όχι των Βρετανών και ότι: *θα ήταν αδύνατο για την Ελλάδα, εάν μετά από όλες αυτές τις υποχωρήσεις και την επανεμφάνιση της Τουρκίας στην Κύπρο στον βαθμό που ήδη έχει συμφωνηθεί, να δεχτεί ότι υπάρχει η πιθανότητα κάποια στιγμή στο μέλλον οι Τούρκοι να είναι σε θέση να επιβάλλουν όρους για τύχη των βάσεων..* From Athens to Foreign Office, May 26, 1960 FO 371/152922, Telegram No. 327. Παράρτημα έγγραφο αρ. ;;;;.

¹⁵⁶ Ο Nasser μετά το ταξίδι του στην Αθήνα επισκέφθηκε τη Γιουγκοσλαβία. Επίσημη επίσκεψη στη Γιουγκοσλαβία πραγματοποίησε και ο Καραμανλής στις αρχές Ιουλίου. Για την επίσκεψη αυτή βλ. Ι.Κ.Κ. τόμ. Δ' σ. ????. Γενικά για τις Ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις την περίοδο αυτή βλ. Ε. HATZIVASILEIOU "The Greek –Yugoslav relations during the Cold War". [IMXA], *Die Balkandanler im Europa de Gegenwart* (Θεσσαλονίκη 1994), σ. 83-91, βλ. Επίσης Σ. ΒΑΛΝΤΕΝ , *Ελλάδα και ανατολικές χώρες, 1950-1967: Οικονομικές σχέσεις και πολιτική* , τόμ. Α', Αθήνα 1991.

¹⁵⁷ From Athens to Foreign Office, June 8, 1960, FO 371/152845 Telegram No. 354.

¹⁵⁸ Governor Cyprus to Foreign Office 22 May 1960, FO 371/152882, Telegram No. 562.

οποία είχαν επίσης εισηγηθεί να αναθέσουν πρωτοβουλία για το θέμα στον Kucuk¹⁵⁹, ελιγμός που είχε πραγματοποιηθεί με επιτυχία λίγους μήνες νωρίτερα στο θέμα της έκτασης των βάσεων. Σε συνάντηση του Burrows με τον Zorlu στην Άγκυρα στις 25 Μαΐου, και ενώ είχε ήδη αναβληθεί η προγραμματισμένη για τις 26 του ίδιου μήνα επίσκεψη του τούρκου Πρωθυπουργού στην Αθήνα¹⁶⁰, αποφασίστηκε η γραμμή που θα υιοθετούσαν τα δύο μέρη. Ο Zorlu αποδέχτηκε τη θέση:

Η βρετανική Κυβέρνηση δεν έχει πρόθεση να εγκαταλείψει τις βάσεις της στην Κύπρο αλλά αν ποτέ δημιουργηθούν οι συνθήκες και επιθυμεί να το πράξει, διατηρώντας όμως τις άλλες της υποχρεώσεις που πηγάζουν από τις συμφωνίες και αφορούν την εγγύηση του συντάγματος και την άμυνα του νησιού, θα ήταν έτοιμη, στο βαθμό που την αφορά/as far as they were concern να τις παραχωρήσει στην Κυπριακή Δημοκρατία.

Προτιμούσε βέβαια συμφωνία που θα προνοούσε ότι η βρετανική Κυβέρνηση δεν θα παραχωρούσε τις βάσεις σε κανέναν χωρίς την συγκατάθεση της Τουρκίας. Ο τούρκος Υπουργός Εξωτερικών έδωσε την συγκατάθεσή του και για την εκ νέου εμπλοκή του Kucuk¹⁶¹.

Η άρνηση του Αρχιεπισκόπου, την οποία δημοσιοποίησε στον τύπο¹⁶², να συνεχίσει τις διαπραγματεύσεις δεν βρήκε σύμφωνη την ελληνική κυβέρνηση η οποία υπεστήριξε την θέση του αναφορικά με το μέλλον των βάσεων αλλά

---

¹⁵⁹ From Foreign Office to Ankara, May 24, 1960, PREM 11/2924, Telegram No. 1580.

¹⁶⁰ Η Επίσημη επίσκεψη Menderes στην Αθήνα, η οποία προγραμματιζόταν αρχικά για το Φθινόπωρο του 1959, αναβλήθηκε για δεύτερη φορά. Είχε αναβληθεί και πάλιν λόγω της έκρυθμης πολιτικής κατάστασης στην Τουρκία. Ο Γενικός Γραμματέας του τουρκικού υπουργείου Εξωτερικών, Selim Sarper, επισκέφθηκε την Αθήνα στις 24 Μαΐου για να διαβιβάσει και γραπτώς προς τον έλληνα Πρωθυπουργό τους λόγους που επέβαλλαν την αναβολή της επίσκεψης Menderes και την λύπη του τούρκου ομολόγου του για το γεγονός αυτό. Ανάμεσα σε άλλα αναφέρει: ... Οι εδώ πολιτικές συνθήκες είναι τόσο πολύπλοκες, ώστε να με κρατούν συνεχώς εν εγρηγόρσει, και συγχρόνως, να χρήζουν της διαρκούς προσοχής και φροντίδος μου... Είστε ενήμερος κύριε πρωθυπουργέ, της σημασίας που αποδίδω στην προώθηση της ελληνοτουρκικής φιλίας. Επανέρχομαι στο ίδιο θέμα, γιατί, κατά την γνώμη μου η προώθηση αυτή αποτελεί και τον ακρογωνιαίο λίθο της εξωτερικής πολιτικής της χώρας μου. Ολόκληρη η επιστολή Menderes δημοσιεύεται στο ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ .Κ., τόμ. Δ', σ. 307-308.

¹⁶¹ Ο Kuneralp ο οποίος παρίστατο στην συνάντηση, επέμενε στη σαφή αναφορά στο δικαίωμα veto των εμπλεκομένων μερών στο μέλλον των βάσεων, θέση που παρέβλεψε ο Zorlu. From Ankara to Foreign Office, May 25, 1960, FO 371/152922, Telegram No. 760.

¹⁶² Εφημερίδα ΦΩΣ, 28 Μαΐου 1960 και με ανακοινωθέν στις 29 Μαΐου 1960 (Απαντα Μακαρίου).

όχι και την τακτική του και τον προέτρεψε να επιστρέψει στον διάλογο για την γρηγορότερη επίλυση του ζητήματος και την οριστική διευθέτηση του Κυπριακού. Αυτά διαμηνύθηκαν προς τον Μακάριο και από τον ίδιο τον Καραμανλή, όταν τον επισκέφθηκαν ο Αζίνας και ο Επίσκοπος Κιτίου Ανθιμος στο τέλος του μήνα¹⁶³. Επιπλέον το στρατιωτικό πραξικόπημα που εκδηλώθηκε στη Τουρκία στις 27 Μαΐου από τον στρατηγό Γκιουρσέλ προκάλεσε ανησυχία¹⁶⁴ στην ελληνική κυβέρνηση, η οποία διατηρούσε φιλικές σχέσεις με την κυβέρνηση Menderes. Η νέα τουρκική ηγεσία, με την οποία η Ελλάδα επιδίωξε να οικοδομήσει σχέσεις συνεργασίας¹⁶⁵, φάνηκε αρχικά να διαφοροποιείται σχετικά με το μέλλον των βάσεων. Στις 2 Ιουνίου ο Αβέρωφ ενημέρωσε τον βρετανό πρέσβη στην Αθήνα για την επαναφορά, από μέρους της Τουρκίας, του αιτήματος της συγκατάθεσης των εμπλεκομένων μερών αναφορικά με το μέλλον των βάσεων σε περίπτωση αποχώρησης των Βρετανών. Η εισήγηση απορρίφθηκε κατηγορηματικά από την ελληνική κυβέρνηση η οποία θεωρούσε ότι αποδοχή μιας τέτοιας πρότασης θα σήμαινε ανακίνηση της διευθέτησης του Κυπριακού. Ο Allen συμφώνησε ότι η πρόταση δεν ήταν λογική και σαφώς δεν ήταν σύμφωνη με τις μέχρι τότε τουρκικές θέσεις¹⁶⁶.

Στη Βρετανία η αντιπολίτευση και η κοινή γνώμη αντιδρούσαν για τους χειρισμούς της βρετανικής κυβέρνησης και την παράταση της εκκρεμότητας στο Κυπριακό. Η βρετανίδα δημοσιογράφος Manuela Sykes έγραψε λίγες μέρες μετά την επίσκεψή της στην Κύπρο, στην εφημερίδα "Liberal News", όργανο των Φιλελευθέρων:

---

¹⁶³ Σε σημείωμά του ο Allen προς το Foreign Office αναφέρει ότι σύμφωνα με τον Αβέρωφ ο Καραμανλής με την άρνησή του να παραχωρήσει οικονομική βοήθεια στους δύο συνεργάτες του Αρχιεπισκόπου και με την γενικότερη στάση του κατάφερε να τους «μαλακώσει» βλ. Allen Athens to Foreign Office, June 1, 1960, FO 371/152922 Telegram No. 342. Τουρκικές πηγές αναφέρουν ότι ο λόγος της επίσκεψης των δύο στην Αθήνα ήταν η εξασφάλιση οπλισμού για την επανέναρξη του αγώνα των Ελλήνων για Ένωση, εκμεταλλευόμενοι την πολιτική αναταραχή στην Τουρκία. (Βλ. Σαρρήs και ΦΟ.)

¹⁶⁴ From Athens to Foreign Office, June 3, 1960, FO 371/152923, Telegram No. 347. και ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ .Κ., τόμ. Δ', σ. 309

¹⁶⁵ Η ελληνική Κυβέρνηση παρά τις φιλικές σχέσεις που διατηρούσε με την κυβέρνηση Menderes αναγνώρισε αμέσως το νέο καθεστώς. Ο έλληνας υπουργός Εξωτερικών, συναντήθηκε στις 29 Μαΐου με τον τούρκο πρέσβη στην Αθήνα, που του επέδωσε τη διακήρυξη της νέας τουρκικής κυβέρνησης. Την επόμενη, ο Αβέρωφ επέδωσε στον τούρκο πρέσβη, διακοίνωση με την οποία η ελληνική Κυβέρνηση εξέφραζε την ικανοποίησή της από τις θέσεις της Άγκυρας αναφορικά με τις σχέσεις των δύο κρατών. Στο ίδιο, σ. 308-309.

¹⁶⁶ Secret from Athens to Foreign Office, June 3, 1960, FO 371/152923, telegram No. 347.

.... Η καθυστέρησης εις την υπογραφήν της Συνθήκης διά την ανεξαρτησίαν των Κυπρίων οφείλεται μόνο εις βλακώδη και ουχί έντιμον διάθεσιν εκ μέρους της Κυβερνήσεώς μας. Επικρατεί η ιδία παλαιά στρουθοκαμηλική αδιαλλαξία, η οποία ωδήγησεν επί τόσα έτη εις άσκοπον αιματοχυσίαν. Μόνον διά της υπάρξεως βλακειάς ή ίσως της υπάρξεως κάποιας μυστικής συμφωνίας μετά τρίτης δυνάμεως δύναται να εξηγηθή η άρνησις της Βρετανικής κυβερνήσεως να υποχωρήση εις τα σημεία εκείνα, τα οποία αποτελούν ακόμη εμπόδιον εις την επίτευξιν συμφωνίας.

Στο ίδιο άρθρο καυτηριάζεται και η οικονομική πολιτική της Βρετανίας στο νησί¹⁶⁷. Στο Λονδίνο ο βουλευτής των Εργατικών Yates, ο οποίος είχε επισκεφθεί νωρίτερα την Κύπρο και με τις δημόσιες δηλώσεις του υπέρ των θέσεων Μακαρίου εξέθεσε τη βρετανική πολιτική¹⁶⁸ είχε αναλάβει πρωτοβουλία, από κοινού με την Επιτροπή Συμφιλίωσης Κύπρου για συζήτηση του Κυπριακού στο Βρετανικό Κοινοβούλιο, προκαλώντας δυσφορία στο Foreign Office¹⁶⁹. Ο βουλευτής επίσης των Εργατικών Francis Noel Baker πραγματοποιώντας λίγο αργότερα επίσκεψη στην Κύπρο, υποστήριξε τις θέσεις Μακαρίου επιρρίπτοντας μάλιστα ευθύνες στη βρετανική κυβέρνηση για τη στάση της¹⁷⁰. Ο Amery, φανερά ενοχλημένος από τις θέσεις που εξέφρασε ο βρετανός βουλευτής, απέρριψε πρότασή του να αναλάβει ρόλο μεσολαβητή ανάμεσα στην ελληνοκυπριακή και τη βρετανική πλευρά¹⁷¹.

Στην Κύπρο η τουρκοκυπριακή ηγεσία άρχισε να εκφράζει τις ανησυχίες της, στο ενδεχόμενο μελλοντικής αποχώρησης των Βρετανών από τις βάσεις. Οι Τουρκοκύπριοι απέδιδαν ιδιαίτερη σημασία στην αναγνώριση της

¹⁶⁷ Βλ. R. F. G. Sarell, June 8, 1960, FO 371/152924, Ολόκληρο το άρθρο δημοσιεύεται στα Άπαντα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, τόμ. Δ' σ. 657-658.

¹⁶⁸ Βλ. Amery to Foreign Secretary PREM 11/2924, Telegram No. 630.

¹⁶⁹ Governor Cyprus to Foreign Office 4 May 1960, FO 371/152881 Telegram No. 507.

¹⁷⁰ BAKER, *My Cyprus File...*, σ. 38-54.

¹⁷¹ Ο Amery στην επιστολή του προς το Foreign Office έγραφε:...έγινε σαφές ότι ο Baker αντιλαμβάνεται ότι ο ρόλο τους ως μεσολαβητής είναι να μας πείσει να δεχτούμε ότι θέλει ο Μακάριος, και σε άλλο σημείο: Μερικές από τις προηγούμενες του απόψεις θα μπορούσαν ακόμη να σκληρύνουν τη στάση Μακαρίου πχ. ακόμη επιμένει ότι δε χρειαζόμαστε κυριαρχία των βάσεων. Φαίνεται επίσης να έχει πει στο Μακάριο ότι η θέση του αναφορικά με το μέλλον των βάσεων είναι δικαιολογημένη γιατί στο μέλλον μια Εργατική Κυβέρνηση στη Βρετανία μπορεί να εγκαταλείψει τις βάσεις. Βλ. PREM 11/2924, Telegram No. 630: Personal from Amery to Foreign Secretary.

συνέχισης των βρετανικών υποχρεώσεων, όπως αυτές απέρρεαν και ορίστηκαν από τη Συνθήκη Εγγυήσεως ακόμη και στην περίπτωση αποχώρησης τους από τις βάσεις¹⁷². Η θέση αυτή υπαγορευόταν, σύμφωνα με τον τουρκοκύπριο υπουργό Άμυνας Orek από το ενδεχόμενο αλλαγής των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου από κάποια μορφή ελληνοκυπριακού πραξικοπήματος. Αυτός ήταν πιθανότατα και ο λόγος, κατά τον Foot, της τουρκικής επιμονής για διευθέτηση του μέλλοντος των βάσεων από όλα τα εμπλεκόμενα μέρη¹⁷³. Ο Kucuk βρισκόταν σε πολύ δύσκολη θέση εξαιτίας των ραγδαίων εξελίξεων στη Τουρκία και των πολιτικών αντιπαλοτήτων που άρχισαν να διαφαίνονται στο εσωτερικό της Τουρκοκυπριακής κοινότητας¹⁷⁴. Λόγω του «μεντερικού» του παρελθόντος και της υπόγειας αντιπολίτευσης που ασκούσε ο Denktash¹⁷⁵, ήταν υποχρεωμένος να εξασφαλίσει παράλληλα την υποστήριξη του νέου τουρκικού καθεστώτος και να υπερασπιστεί τον ηγετικό του ρόλο.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες και με δεδομένη τη δέσμευση Αβέρωφ ότι, αν καταλήξουν σε συμφωνία που να ικανοποιεί τις ελληνικές θέσεις θα διευθετηθούν και τα άλλα ζητήματα¹⁷⁶, το Foreign Office επεξεργάστηκε νέο σχέδιο. Ενθαρρυμένο και από την Άγκυρα η οποία ήρε την επιμονή της για διευθέτηση του μέλλοντος των βάσεων από όλα τα εμπλεκόμενα μέρη και

---

¹⁷² Αυτή ήταν, σύμφωνα με τον Foot, η θέση του τουρκοκύπριου υπουργού Άμυνας Orek, όπως τη διατύπωσε στον ανώτατο δικαστικό Munir FO 371/152922 Secret Telegram No. 612: From Governor Cyprus to Foreign Office, June 1, 1960.

¹⁷³ Βλ. Παράρτημα (FO 371/152922 Secret Telegram No. 628: From Governor Cyprus to Foreign Office, June 4, 1960.)

¹⁷⁴ Τουρκοκύπριοι φοιτητές στην Άγκυρα είχαν με επιστολή τους αποδοκιμάσει τον Kucuk για την υποστήριξη που εξέφρασε σε άρθρο του στην Halkin Sesi, στο Menderes σχετικά με διώξεις και δολοφονίες φοιτητών. Δύο μέρες αργότερα στις 24 και 25 Ιουνίου πραγματοποιήθηκαν στην Κωνσταντινούπολη και την Άγκυρα αντίστοιχα, πορείες διαμαρτυρίας από φοιτητές οι οποίοι αξίωναν την παραίτηση του τουρκοκύπριου ηγέτη. Στη Λευκωσία, παρόλο που πραγματοποιήθηκε συλλαλητήριο υπέρ του Αντιπροέδρου ο Γενικός Πρόξενος Turell εκμυστηρεύτηκε στον Foot ότι δεν περίμενε ότι ο Kucuk θα διατηρούσε τη θέση του για πολύ ακόμη αλλά η τουρκική Κυβέρνηση επιθυμούσε να παραμείνει ηγέτης της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας τουλάχιστον μέχρι την ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας. FO 371/152833, Priority, Secret and Personal. Telegram No. 440: From Sir H. Foot to the Secretary of State for the Colonies, 28 June 1960.

¹⁷⁵ Ο Denktash τηρούσε πιο αδιάλλακτη στάση από τον Kucuk αναφορικά με το θέμα των διορισμών στην Δημόσια Υπηρεσία. Στην ομιλία του δε, ενώπιον της Μεικτής Επιτροπής την ημέρα της υπογραφής του Συντάγματος είπε ότι αν δεν επιτευχθεί συμφωνία σε αυτό το θέμα η Τουρκοκυπριακή κοινότητα δεν θα προσέλθει σε εκλογές για την ανάδειξη της Βουλής των Αντιπροσώπων βλ. Governor of Cyprus to the Secretary of State for the Colonies, 19th April, 1960, FO 371/152836, Telegram No. 549.

¹⁷⁶ From Athens to Foreign Office, June 4, 1960, FO 371/152845, Telegram No. 354. και From Foreign Office to Ankara, June 9, 1960, PREM 11/2924, Telegram No. 1768.

μάλιστα με δικαίωμα αρνησικυρίας¹⁷⁷, κατέληξε σε πρόταση σύμφωνα με την οποία η Βρετανία αποδεχόταν ότι η κυριαρχία και ο έλεγχος των βάσεων θα παραχωρηθούν στην Κυπριακή Δημοκρατία και ότι η Κυπριακή Δημοκρατία δεν προτίθεται να αξιώσει την αποχώρηση των Βρετανών από τις βάσεις. Οι Βρετανοί επέμεναν όπως η πρόταση αυτή αποτελέσει μέρος συνολικής διευθέτησης για όλα τα άλλα εκκρεμή θέματα¹⁷⁸. Το ίδιο προσδοκούσε και ο Kucuk ο οποίος θεωρούσε την αποδοχή της ρύθμισης αυτής ως μεγάλη τουρκική υποχώρηση που θα μπορούσε να αντισταθμιστεί μόνο με άμεση και τελική διευθέτηση του Κυπριακού¹⁷⁹.

Η πρόταση παρουσιάστηκε στους κύπριους πολιτικούς ηγέτες και, ενώ ο Kucuk την αποδέχθηκε πλήρως, ο Μακάριος επιχείρησε να την τροποποιήσει, κίνηση που απέρριψαν κατηγορηματικά όλες οι άλλες πλευρές. Στις συνομιλίες που ακολούθησαν συμφωνήθηκε η σύσταση Επιτροπής για τον καθορισμό των ορίων των βάσεων Boundary Commission και υπήρξε σύγκλιση απόψεων και στα άλλα εκκρεμή θέματα. Στη συνεδρία της ολομέλειας¹⁸⁰ της Επιτροπής που πραγματοποιήθηκε στο Κυβερνείο το βράδυ της 1^{ης} Ιουλίου συμφωνήθηκε η οριοθέτηση, το σύστημα διοίκησης και το μέλλον των περιοχών των Κυρίαρχων Βάσεων και η οικονομική πτυχή του θέματος. Οι Κύπριοι επανέφεραν το θέμα των οικονομικών αποζημιώσεων και με κοινό αίτημά τους Μακάριος και Kucuk, είχαν ζητήσει εκτός από την οικονομική ενίσχυση της Τουρκοκυπριακής κοινότητας ύψους 500.000 λιρών και ισάριθμο ποσό για το αεροδρόμιο Λευκωσίας και το ποσό των 16.000.000

---

¹⁷⁷ Κύκλοι στην Αγκυρα άρχισαν να υιοθετούν την άποψη ότι αναφορά σε νέες διασφαλίσεις θα άνοιγε ξανά το θέμα των εγγυήσεων ή θα κατέληγε στην καθολική απόρριψη των προτάσεων είτε από την Ελλάδα είτε από τον Μακάριο, *From Foreign Office to Ankara, June 9, 1960, PREM 11/2924, Telegram No. 1768.*

¹⁷⁸ Secret, *From Foreign Office to Athens, June 17, 1960, PREM 11/2924, Telegram No. 998.*, και *From Cyprus to Foreign Office, June 22, 1960, FO 371/152926 Telegram No. 678.*

¹⁷⁹ *From Cyprus to Foreign Office, June 22, 1960, FO 371/152926 Telegram No. 678.* Turell τόνισε στον Amery, σε συνάντηση που είχαν στη Λευκωσία, ότι δυσκολεύτηκε πολύ να πείσει τον Kucuk να αποδεκτεί τη νέα αυτή φόρμουλα βλ. *From Cyprus Amery to Foreign Secretary, June 22, 1960, FO 371/152926 Telegram No. 679.*

¹⁸⁰ Παρευρέθηκαν εκ μέρους της Βρετανικής πλευράς ο υπουργός Αποικιών J. Amery ο Sir Hugu Foot και επτά σύμβουλοι τους. Εκ μέρους της Ελληνοκυπριακής πλευράς ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος οι υπουργοί Δικαιοσύνης και Οικονομικών Γλαύκος Κληρίδης και Ρηγίνος Θεοχάρης, καθώς και ο Ανδρέας Αραούζος, μέλος της Μικτής Επιτροπής Λονδίνου και από μέρους της Τουρκοκυπριακής πλευράς ο Δρ. Φ. Kucuk, ο υπουργός Άμυνας Οσμάν Orek, ο υπουργός Γεωργίας, Φ Πλουμέρ, ο Ραούφ Denktash και ο Αρχιεπίσκοπος κ. Τατάρ. *Απαντα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου*, τόμ. Δ', σ. 659.

λirών¹⁸¹. Οι Βρετανοί κρίνοντας απαραίτητη την διατήρηση της τουρκικής υποστήριξης, σε αυτή την τελική φάση των διαπραγματεύσεων ικανοποίησαν το αίτημα των Τουρκοκυπρίων¹⁸² αλλά περιόρισαν την οικονομική αποζημίωση προς την κυπριακή Κυβέρνηση στα 12.000.000 λίρες¹⁸³. Η βρετανική κυβέρνηση εξέδωσε στις 7 Ιουλίου 1960 Λευκή Βίβλο, στην οποία περιέλαβε όλες τις συνθήκες και τα έγγραφα για την εγκαθίδρυση της Ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας. Στις 14 Ιουλίου, στη δεύτερη ακρόαση του νομοσχεδίου για την Κύπρο, στο Βρετανικό Κοινοβούλιο, ο Amery υπογράμμισε την πολύτιμη συμβολή του Kucuk του οποίου εξήρε τις άοκνες προσπάθειες να συμβιβάσει τις διαφορές ανάμεσα στην βρετανική κυβέρνηση και τους Ελληνοκυπρίους. Σημείωσε ότι χωρίς τον Kucuk οι συμφωνίες, αναφορικά με τις βάσεις δεν θα είχαν επιτευχθεί¹⁸⁴. Κατά τη διάρκεια της ακρόασης διατυπώθηκαν επικρίσεις για την τελική διευθέτηση του Κυπριακού. Ο Callaghan μιλώντας εκ μέρους των Εργατικών τόνισε ότι η βρετανική κυβέρνηση αναίρεσε ουσιαστικά με την συγκεκριμένη λύση την προηγούμενη πολιτικής της κατόπιν όμως σημαντικών απωλειών σε έμψυχο και άψυχο υλικό. Σημείωσε επίσης ότι η Βρετανία, όπως αποδεικνύεται και από τα απομνημονεύματα του Eden¹⁸⁵ εφάρμοσε την πολιτική του «διαίρει και βασίλευε» στην περίπτωση της Κύπρου¹⁸⁶.

Οι εκλογές για την ανάδειξη του πρώτου κυπριακού Κοινοβουλίου έγιναν την 31^η Ιουλίου 1960 και η ανακήρυξη της Ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας πραγματοποιήθηκε στις 16 Αυγούστου. Ο Γρίβας παραμονές

---

¹⁸¹ From Cyprus Amery to Foreign Secretary, June 28, 1960, FO 371/152928 Telegram No. 714. Ο Μακάριος είχε ζητήσει από την αγγλική κυβέρνηση να επωμισθεί η ίδια τα έξοδα της επανεγκατάστασης των κατοίκων του Ακρωτηρίου, που υπολογίζονταν γύρω στις 600.000 λίρες καθώς και 340.000 λίρες για την παραχώρηση του δρόμου Αγίου Νικολάου – Ξυλοτύμπου, βασικής συγκοινωνιακής αρτηρίας η οποία περιλαμβανόταν στις βάσεις Βλ. From Governor Cyprus to Foreign Office, June 29, 1960, FO 371/152928 Telegram No. 717.

¹⁸² Στο ίδιο. Για τους σκοπούς και τους όρους αυτής την νέας οικονομικής προσφοράς προς την Τουρκοκυπριακή κοινότητα από τους Βρετανούς βλ. GRANT TO TURKISH COMMUNITY, July 1st 1960, FO 371/152898, Παράρτημα.

¹⁸³ Οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι, σε αντίθεση με την πρακτική που ακολούθησαν σε άλλες αποικίες, στην περίπτωση της Κύπρου υπήρξαν ιδιαίτερα γενναιόδωροι λόγω του σκληρού παζαρέματος του Μακαρίου. Βλ. The Financial Settlement (Brief), FO 371/152898, RC 1151/54.

¹⁸⁴ XYDIS ST., *Cyprus Reluctant Republic*, p. 157.

¹⁸⁵ EDEN A., *Full Circle*, Boston: Houghton Mifflin, 1960.

¹⁸⁶ XYDIS ST., *Cyprus Reluctant Republic*, σ. 510-511. Για την κριτική των συμφωνιών και της διευθέτησης του Κυπριακού στο Βρετανικό Κοινοβούλιο βλ. HOLLAND, *Η Βρετανία και ο Κυπριακό Αγώνας*, σ. 566-69.

την ανακήρυξης επανήλθε με δηλώσεις του στο τύπο επικρίνοντας τις διευθετήσεις στο θέμα των βάσεων και αποδοκίμασε την προοπτική ένταξης της Κύπρου στην Κοινοπολιτεία¹⁸⁷. Οι εκκρεμότητες όμως, χωρισμός των δήμων και πλήρωση της Δημόσιας Υπηρεσίας¹⁸⁸, που η μεταβατική περίοδος κληροδότησε στο νεότευκτο κράτος καθώς και η δυναμική που θα αναπτύξουν οι δύο κοινότητες ως φορείς κρατικής εξουσίας έμελλε να ταλανίσουν την πορεία της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η μεταβατική περίοδος υπολογιζόταν αρχικά να διαρκέσει ένα χρόνο, και η ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας να πραγματοποιηθεί στις 19 Φεβρουαρίου 1960, η κρίση των βάσεων όμως παρέτεινε την όλη διαδικασία έξι επιπλέον μήνες. Η μεταβατική περίοδος χωρίζεται σε δύο ουσιαστικά φάσεις. Η Διάσκεψη του Λονδίνου τον Ιανουάριο του 1960 εγκαινίασε τη δεύτερη φάση στην οποία το ενδιαφέρον, όλων σχεδόν, των εμπλεκομένων μερών στράφηκε στη γεφύρωση των διαφορών ανάμεσα στους Βρετανούς και στους Κυπρίους στο θέμα των Βάσεων. Η αντιγνωμία αυτή επέφερε τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος και των διπλωματικών προσπαθειών κυρίως των Βρετανών. Η ενασχόληση τους πλέον με την εξεύρεση λύσης στο θέμα των Βάσεων λειτούργησε αναμφισβήτητα, σε βάρος των συνταγματικών διεργασιών τουλάχιστον στο θέμα της ρύθμισης του καθεστώτος και των δικαιωμάτων των μικρότερων θρησκευτικών ομάδων στην Κύπρο. Η Βρετανική κυβέρνηση είχε επιδείξει αρχικά ιδιαίτερη ευαισθησία για το θέμα αλλά η βαρύτητα που απέδιδε στο ζήτημα των βάσεων το επεσκίασε και η τουρκική πλευρά κατάφερε να κατοχυρώσει, να ενισχύσει ακόμη και σε ιδεολογικό επίπεδο τον δικοινοτικό χαρακτήρα του κράτους. Το σημαντικότερο ίσως γεγονός για την μετέπειτα πορεία της Κυπριακής Δημοκρατίας ήταν ότι οι Άγγλοι, κυρίως από το Φεβρουάριο του 1960, εγκατέλειψαν κάθε προσπάθεια διευθέτησης των σημείων τριβής ανάμεσα στις δύο κοινότητες που αφορούσαν την εφαρμογή των προνοιών του συντάγματος, παρόλο που όφειλαν να έχουν άμεση ανάμειξη ως εγγυήτρια δύναμη και συμβαλλόμενο μέρος των συμφωνιών αλλά κυρίως γιατί

---

¹⁸⁷ Με άρθρα του στο Βήμα δήλωνε ότι *Όλη η Κύπρος έγινε βρετανική βάση και ότι η Ένταξίς της Κύπρου στην Κοινοπολιτεία είναι Ασύμφορος !*. Το Βήμα, 13,14 Αυγούστου 1960.

¹⁸⁸ Βλ. Μέρος Α' Ι.1, σ. ??

διατηρούσαν ακόμη τον πολιτικό και στρατιωτικό έλεγχο της Κύπρου. Οι Βρετανοί, δυσαρεστημένοι από το γεγονός ότι αποκλείστηκαν από τις διαδικασίες καταρτισμού του συντάγματος¹⁸⁹ θεωρούσαν ότι δικαιολογημένα μπορούσαν να μένουν αμέτοχοι στις ελληνοτουρκικές αντιπαραθέσεις για την εφαρμογή του, αφού τυπικά αυτό ήταν αποτέλεσμα της ελληνοτουρκικής συνεννόησης της Ζυρίχης. Η συγκεκριμένη συνταγματική ρύθμιση για την Κυπριακή Ανεξαρτησία είχε όμως υπαγορευθεί και διαμορφωθεί σε μεγάλο βαθμό από τη λογική που διέτρεχε το Σχέδιο Macmillan¹⁹⁰.

Οι Βρετανοί επανειλημμένως ομολόγησαν ότι η ομαλή λειτουργία των βάσεων εξαρτιόταν κατά κύριο λόγο από την συνεργασία με τους Ελληνοκυπρίους, λόγω της πληθυσμιακής και οικονομικής τους υπεροχής και λόγω της σχέσης αντιπαλότητας που το πρόσφατο παρελθόν τους κληροδότησε. Θα μπορούσε άραγε να επιδιωχθεί, αρμονικότερη συνεννόηση με τους Βρετανούς, κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου, στα θέματα του αποκλειστικού τους ενδιαφέροντος με αντάλλαγμα την υποστήριξη πιο δόκιμων θέσεων και πιο λειτουργικών διαδικασιών τόσο στο συνταγματικό όσο και στις εσωτερικές διαδικασίες στην Κύπρο πχ. Δήμοι, Δημόσια Υπηρεσία; Αυτό που διαπιστώνεται να έχει γίνει είναι ακριβώς το αντίθετο. Η επιπλοκή στο θέμα των βάσεων η οποία ήταν σε μεγάλο βαθμό απόρροια της σύγκρουσης Μακαρίου–Γρίβα, ανανέωσε τη σχέση εξάρτησης και συμμαχίας ανάμεσα στους Βρετανούς και στους Τουρκοκυπρίους, η οποία εξυπηρετούσε την προώθηση των εκατέρωθεν επιδιώξεων. Εφαρμόζοντας την πολιτική της συνδιαλλαγής: έκτασης για τους Βρετανούς έναντι οικονομικής ενίσχυσης και προώθησης Τουρκοκυπρίων στη Δημόσια Υπηρεσία και τήρηση ουδετερότητας στο θέμα των Δήμων¹⁹¹ η συμμαχία αυτή στέφθηκε με επιτυχία. Η από μέρους των Βρετανών επίκληση, ενώπιον της τουρκικής και της τουρκοκυπριακής αντιπροσωπείας, προτάσεων που είχαν διαπραγματευθεί οι εμπλεκόμενες πλευρές αλλά είχαν εγκαταλείψει κατόπιν της ελληνικής απόρριψης, ισχυροποιούσε την τουρκική διαπραγματευτική θέση στις εργασίες για τον καταρτισμό του συντάγματος

¹⁸⁹ Βλ. HOLLAND R., *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*, σ.533.

¹⁹⁰ Την άποψη αυτή υποστηρίζουν και άλλοι μελετητές του Κυπριακού βλ. ό.π. σ. 523, ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ε., *Το Κυπριακό Ζήτημα*, σ. 127.

¹⁹¹ (βλ. MARKIDES D.),

και υπέθαλπτε έμμεσα τη τουρκική βουλιμία στις διεργασίες που λάμβαναν χώρα στην Κύπρο σε σχέση με την εφαρμογή των συμφωνιών και την μεταβίβαση της εξουσίας από τους Βρετανούς στους Κυπρίους.

Η επιμονή του Μακαρίου για μείωση της έκτασης των βάσεων η οποία βεβαίως και δικαιώθηκε, αφού οι Βρετανοί από τα 170 τετραγωνικά μίλια συναίνεσαν στα 99, είχε και την συμβολική της αξία, γιατί υποστηριζόταν από το αίσθημα περί δικαίου της πλειοψηφίας του λαού της Κύπρου. Οι Ελληνοκύπριοι διεξάγοντας έναν ένοπλο αντιαποικιοκρατικό αγώνα, στερούμενοι την Ένωση, απεμπολώντας το δικαίωμα της Αυτοδιάθεσης και παραχωρώντας σημαντικά δικαιώματα στην τουρκοκυπριακή κοινότητα, τα οποία δεν είχαν ερείσματα στο Διεθνές Δίκαιο, επιδίωκαν ηθική δικαίωση μέσω της εκδίωξης της αποικιοκρατικής δύναμης. Αυτό όμως που απέτυχε να συλλάβει μεγάλο μέρος της ελληνοκυπριακής κοινωνίας και πολύ περισσότερο της πολιτικής της ηγεσίας ήταν η διεθνής διάσταση του Κυπριακού, η οποία υποσκέλισε τελικά το δίκαιο των θέσεων της. Αυτό σε συνδυασμό με την υποτίμηση της δυναμικής της τουρκοκυπριακής κοινότητας, όπως αυτή διαμορφώθηκε κυρίως μετά το 1958¹⁹² οδήγησε σε λάθος εκτίμηση των «ενδοκοινοτικών», των «διακοινοτικών», των διακρατικών και των διεθνών ισορροπιών, γεγονός που θα επαναληφθεί στο άμεσο μέλλον και θα αναδείξει το πολυεπίπεδο του Κυπριακού Προβλήματος.

Η Ελλάδα έχοντας την ευθύνη να διαχειρίζεται στο σύνολό τους και ξεχωριστά τα εθνικά θέματα, (Πατριαρχείο, Αιγαίο, Ελληνισμός Κωνσταντινούπολης) ασκώντας μια οικουμενικότερη εθνική πολιτική, θεωρούσε ότι η ταχύτερη διευθέτηση του Κυπριακού ενδυνάμωνε την διεθνή της θέση και δημιουργούσε, με τη λύση της Ανεξαρτησίας, αυτό που ο Τερλεξής διατύπωσε, ως “δύο ελληνικές φωνές”¹⁹³. Η ελληνική κυβέρνηση κατανοώντας εξ αρχής τους όρους της διαπραγμάτευσης με τους

---

¹⁹² Βλ. Α΄ Μέρος .

¹⁹³ ΤΕΡΛΕΞΗΣ Π., *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού*, σ.

Βρετανούς¹⁹⁴, υπό τη λογική του συμμαχικού πνεύματος και θέλοντας να διαφυλάξει τη Άνοιξη που διαφαινόταν στις ελληνοτουρκικές σχέσεις στάθηκε γενναιόδωρη στις διαπραγματεύσεις. Θεωρούσε δε ότι με την προοπτική ένταξης της Κύπρου στο ΝΑΤΟ¹⁹⁵, το ζήτημα της έκτασης των βάσεων ήταν καθαρά διαδικαστικό, αφού στα πλαίσια της Δύσης με την οποία η Κυπριακή Δημοκρατία θα παρακινείτο να συστρατευθεί, το θέμα θα ήταν πλέον άνευ σημασίας. Κάτω από αυτό το πρίσμα η έκταση και η διοίκηση των βάσεων δεν είχαν ιδιαίτερη βαρύτητα για την Ελλάδα και για τη Τουρκία και η διαχείριση του θέματος αφαίθηκε στους Κυπρίους¹⁹⁶. Θα πρέπει εδώ να επισημανθεί η διγλωσσία ή έστω η αμηχανία της ελληνικής κυβέρνησης στο θέμα, αφού από την μια καθισύχαζε τους Βρετανούς ότι μπορούσαν να διατηρήσουν ότι ήθελαν στο νησί και από την άλλη διαβεβαίωνε τον Αρχιεπίσκοπο ότι η κυπριακή πλευρά θα είχε πλήρη ελευθερία στις διαπραγματεύσεις για το θέμα¹⁹⁷.

Η τελική συμφωνία για το μέλλον των βάσεων θεωρείται επιτυχία του αρχιεπισκόπου Μακαρίου¹⁹⁸, αφού κατόρθωσε να ανατρέψει την μυστική συνεννόηση Αβέρωφ – Ζορίου – Βρετανών¹⁹⁹, η οποία προνοούσε ότι όλα τα εμπλεκόμενα μέρη θα είχαν το δικαίωμα της αρνησικυρίας στη διευθέτηση του μέλλοντος των βρετανικών βάσεων. Δεν πρέπει να παραβλεφθεί ότι η επιτυχής κατάληξη της υπόθεσης οφειλόταν και στη σθεναρή, επίσημη υποστήριξη της Ελλάδας, η οποία επιθυμούσε την οριστική διευθέτηση του Κυπριακού, διαβλέποντας ότι οποιαδήποτε ρύθμιση για το μέλλον των βάσεων, που θα προνοούσε την συγκατάθεση των εγγυητριών δυνάμεων,

---

¹⁹⁴ Οι Βρετανοί θα αποδέχονταν την ελληνοτουρκική συνεννόηση της Ζυρίχης μόνον αν εξασφάλιζαν τις στρατιωτικές τους ανάγκες στην περιοχή, σε αντίθετη περίπτωση θα προχωρούσαν στην εφαρμογή του σχεδίου Macmillan, βλ. παραπάνω σ. 13, 18 και Μέρος Α΄ Κεφ. III, σ. ?

¹⁹⁵ Βλ. «Συμφωνία Κυρίων» Gentlemen's Agreement, Μέρος Β΄ I.1. σ. ????

¹⁹⁶ Η διαχείριση του θέματος των βάσεων και η αποτροπή δημιουργίας «μικρών αποικιών» ήταν όπως παρατηρεί και ο Holland, ένας από τους ελάχιστους τρόπους που διέθεταν οι ελληνοκύπριοι πολιτικοί για να διατηρήσουν την ψευδαίσθηση ότι οι συμφωνίες του Lancaster House είχαν αποτελέσει μια σπουδαία νίκη των ιδίων HOLLAND R., *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*, σ. 572.

¹⁹⁷ Βλ. παραπάνω σ. 15-16, υποσ. 24, 26 και HOLLAND R., *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*, σ. 531.

¹⁹⁸ Άπαντα Μακαρίου, τόμ Δ΄, σ. 404 .

¹⁹⁹ Βλ. παραπάνω σ. 38 και υποσ. 21.

δημιουργούσε προϋποθέσεις μελλοντικής τριβής ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία.

Μακάριος και Βρετανοί συγκρούστηκαν τόσο σε επίπεδο ουσίας όσο και σε επίπεδο εντυπώσεων και στον οικονομικό τομέα. Αυτό που οι Βρετανοί αποκαλούσαν οικονομική βοήθεια, κάτι δηλαδή που θα παρέπεμπε στην φιλανθρωπία της απερχόμενης διοίκησης του νησιού, οι Ελληνοκύπριοι το ονόμαζαν αποζημίωση, ανάμεσα σ' άλλα και για τη χρήση των βάσεων. Οι συντηρητικοί νοσταλγοί της αυτοκρατορικής Βρετανίας, για πρακτικούς λόγους αλλά και λόγους γοήτρου, απεύχοντο κάτι τέτοιο. Χρηματική αποζημίωση σε πρώην αποικία για την οποία δαπανήθηκε στην περίοδο *Έκτακτης Ανάγκης* έμψυχο και άψυχο υλικό και από την οποία τελικά η Βρετανία αποχωρούσε θα καταπόντιζε το ήδη καταβαραθρωμένο κύρος της. Επιπλέον θα πυροδοτούσε την κριτική της Εργατικής αντιπολίτευσης η οποία θεωρούσε ότι η πολιτική του Macmillan στο Κυπριακό απέτυχε²⁰⁰. Η πολιτική πρακτική που εφαρμόστηκε σε άλλες πρώην αποικίες της Βρετανίας δεν προνοούσε τέτοιου ύψους οικονομική βοήθεια και σε καμιά περίπτωση αυτή δεν θεωρήθηκε αποζημίωση για τη χρήση στρατιωτικών βάσεων. Το Foreign Office στην προετοιμασία για την παρουσίαση της τελικής συμφωνίας των βάσεων στο Βρετανικό Κοινοβούλιο τονίζει ότι ο Υπουργός σε καμιά περίπτωση δεν θα αναφερθεί στο γεγονός ότι *“στην πραγματικότητα πληρώνουμε για να διατηρήσουμε περιοχές και εγκαταστάσεις στην Κύπρο. Μια τέτοια παραδοχή θα είχε τις πιο δυσάρεστες συνέπειες στις σχέσεις μας με άλλες αποικίες και ανεξάρτητες χώρες μέλη της Κοινοπολιτείας”*²⁰¹. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι σε επίπεδο σημειολογίας αυτό που διακυβεύτηκε στις εξαντλητικές διαπραγματεύσεις για τις βάσεις ήταν η πολιτική κουλτούρα των Ελληνοκυπρίων και των Βρετανών. Όπως εύστοχα διατυπώθηκε αυτό που για το αλυτρωτικό όραμα των Ελλήνων ήταν ηρωϊσμός, για το αυτοκρατορικό όραμα των Βρετανών ήταν κύρος²⁰².

---

²⁰⁰ Για την αντιμετώπιση των συμφωνιών στο βρετανικό κοινοβούλιο βλ. HOLLAND R., σ. 566-9.

²⁰¹ The Financial Settlement, FO 371/152898, RC 1151/54.

²⁰² Βλ. HOLLAND R., *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*, σ. 566.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:

**ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΝΟΠΛΗ
ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ:**

**«ΔΕΝ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΦΤΑΣΟΥΝ ΣΤΟ ΙΔΙΟ ΣΗΜΕΙΟ ΟΣΟΙ
ΒΑΔΙΖΟΥΝ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟ ΔΡΟΜΟ»***

*Παραφρασμένο δάνειο του τίτλου του έργου το Αρίφ Χασάν Ταχσίν, Όσοι Βαδίζουν στον Ίδιο Δρόμο δεν Μπορούν να Φτάσουν σε Διαφορετικά Σημεία, (άρθρα στην εφημερίδα SOZ), Μτφ. Θανάσης Χαράνάς.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

1. 1. Υπουργικό Συμβούλιο: Η Μάχη των Αρμοδιοτήτων.

Το πρώτο Υπουργικό Συμβούλιο της Κυπριακής Δημοκρατίας αποτελείτο από τους Ανδρέα Αραούζο, υπ. Εμπορίου και Βιομηχανίας, Τάσσο Παπαδόπουλο, υπ. Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Πολύκαρπο Γιωρκάτζη υπ. Εσωτερικών, Στέλλα Σουλιώτη, υπ. Δικαιοσύνης, Σπύρο Κυπριανού, υπ. Εξωτερικών, Ρηγίνο Θεοχάρη, υπ. Οικονομικών, Α. Παπαδόπουλο υπ. Συγκοινωνιών και Έργων, Osman Orek υπ. Άμυνας, Fazil Plumer, υπ. Γεωργίας και Φυσικών Πόρων και Δρ. Niyazi Maniera, υπ. Υγείας. Η Τουρκική Κοινότητα θα έπρεπε με βάση τις Συμφωνίες να κατέχει ένα εκ των τριών ισχυρών υπουργείων Εξωτερικών, Οικονομικών ή Άμυνας. Οι επτά έλληνες και τρεις τούρκοι υπουργοί διορίζονταν από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο αντίστοιχα.

Στην πλειοψηφία τους οι έλληνες υπουργοί προέρχονταν από τις τάξεις της Ε.Ο.Κ.Α., είτε του πολιτικού είτε του στρατιωτικού μέρους της, με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα τον Τάσσο Παπαδόπουλο και τον Πολύκαρπο Γιωρκάτζη, ο τελευταίος δε, προοριζόταν να αναλάβει το Υπουργείο Εσωτερικών. Οι Άγγλοι αρνούνταν να παραδώσουν τον έλεγχο της εσωτερικής διακυβέρνησης της αποικίας τους κατά τη μεταβατική περίοδο σε έναν από τους μέχρι πρότινος ισχυρότερους «τρομοκράτες» της Ε.Ο.Κ.Α., και μιας τόσο αινιγματικής ή χαρισματικής ή σκοτεινής όπως κατά καιρούς έχει χαρακτηριστεί προσωπικότητας. Έτσι, στο μεταβατικό υπουργικό συμβούλιο, το Υπουργείο Εσωτερικών είχε αναλάβει ο Τ. Παπαδόπουλος, στενός φίλος και συνεργάτης του Γιωρκάτζη και ο τελευταίος το υπ. Εργασίας. Με την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας οι δύο τους αντάλλαξαν υπουργεία. Δυστοκία όμως, παρατηρήθηκε και στην εξεύρεση υπ. Εξωτερικών, τις εξωτερικές υποθέσεις κατά τη μεταβατική περίοδο διαχειριζόταν ο Αρχιεπίσκοπος. Ο Μακάριος επιθυμούσε να αναλάβει το Υπουργείο Εξωτερικών ο Νίκος Κρανιδιώτης, ένας εκ των παλιών συνεργατών του, αφού είχε διατελέσει Γραμματέας της Εθναρχίας. Ο τελευταίος απογοητευμένος από την εξέλιξη του Κυπριακού, αρνήθηκε την πρόταση και περιορίστηκε στη θέση

του πρέσβη της Κύπρου στην Αθήνα. Η δεύτερη επιλογή Μακαρίου ο δικηγόρος Γιώργος Χρυσafίνης προκάλεσε την αντίδραση ελλήνων βουλευτών, γιατί προερχόταν από το χώρο της αριστεράς¹ με αποτέλεσμα ο Μακάριος να προτείνει τη θέση στον Σπύρο Κυπριανού. Η πρόθεση του Μακαρίου ήταν, σύμφωνα με μαρτυρίες, να εκπροσωπούνται στο υπουργικό Συμβούλιο όλες οι πολιτικές τάσεις στην Κύπρο και ζήτησε από το ΑΚΕΛ να του ετοιμάσει κατάλογο με ονόματα αριστερών, εξαιρουμένων μελών του κόμματος για πιθανούς υποψήφιους υπουργούς. Επικράτησε όμως ο έντονος αντικομμουνισμός του Γρίβα και αποκλείστηκαν πολλές ομάδες και δη της αστικής τάξης.² Κατά τον Αβέρωφ, η υπουργοποίηση πολλών αγωνιστών της Ε.Ο.Κ.Α ήταν ένα «τέχνασμα» του Μακαρίου κατά του Γρίβα για να μειώσει την επιρροή που ασκούσε ο τελευταίος στα στελέχη της οργάνωσης γι' αυτό ήταν και δυσανεσσημένος.³ Σε κάθε περίπτωση στο Υπουργικό Συμβούλιο δεν μετείχε κανένας από τους παλιούς έλληνες πολιτευτές, απεναντίας κυριάρχησε η νέα γενιά πολιτικών που αναδείχθηκαν μέσα από τη δράση τους στον απελευθερωτικό αγώνα. Εξαιτίας μάλιστα και του νεαρού της ηλικίας των περισσότερων, ο Υπουργικό Συμβούλιο χαρακτηρίστηκε από τον αντιπολιτευόμενο τύπο ως η «παιδική χορωδία του Μακαρίου» ή το «Υπουργικό Συμβούλιο της Παιδικής χορωδίας».⁴ Στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα, μικρότερη και εκ προοιμίου πιο συμπαγής, δεν φαίνεται να υπήρξαν έριδες ή διαφωνίες ως προς την επιλογή των υπουργών της, οι οποίοι προέρχονταν όλοι από το κόμμα του Αντιπροέδρου Κουτσιούκ.

Το Υπουργικό Συμβούλιο όπως και το Νομοθετικό Σώμα, είχε αρχικά να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της γλώσσας, οι πολλαπλές μεταφράσεις δυσχέραιναν και επιβράδυναν το έργο των σωμάτων. Όπως μαρτυρείται οι θέσεις των ελλήνων υπουργών μεταφράζονταν στην αγγλική, για να μεταφραστούν κατόπιν στην τουρκική και μετά ξανά στην ελληνική για να επιβεβαιωθεί η ακρίβεια της απόδοσής τους και το ίδιο συνέβαινε και για τους

---

¹ From S.H. Foot to The Secretary of State for The Colonies, 14th August, 1960 No. 595, FO371/152834, PRO.

² ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ Χρύσης "Καλή τη πίστει", Κύπρος 1995, σ. 84.

³ ΑΒΕΡΩΦ, *Η Ιστορία...*, σ. 260

⁴ Εφημ. *ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ* Λευκωσίας, του παλιού πολιτευτή και Δημάρχου Λευκωσίας Θ. Δέρβη.

Τούρκους.⁵ Το θέμα επιλύθηκε όταν στην πρώτη συζήτηση για τον προϋπολογισμό του 1960, ο Κουτσιούκ προσπαθώντας να εξηγήσει τη θέση του σχετικά με τη φορολογία του καφέ· είπε ότι σαν γιατρός τον επισκέπτονταν περίπου σαράντα ασθενείς την ημέρα και δεν μπορούσε να δεχτεί αύξηση φόρου πάνω στον καφέ, γιατί θα του στοίχιζε πολλά· και επειδή η μετάφραση του τούρκου μεταφραστή δεν τον ικανοποίησε, είπε «*Εγώ θα μιλώ ελληνικά*». Και έκτοτε ο συζητήσεις γινόντουσαν ελληνικά με μόνον αρνούμενο τον υπουργό Γεωργίας Fazil Plumer.⁶

Το σημαντικότερο όμως πρόβλημα που αναδύθηκε ήταν η έλλειψη εμπιστοσύνης ανάμεσα στις δυο κοινότητες. Τον Σεπτέμβριο του 1960 ο υπουργός Γεωργίας διαμαρτυρήθηκε για τον τρόπο με το οποίο διάφορα θέματα συζητούνταν:

ήταν ως να υπήρχαν δύο συμβούλια υπουργικά, ένα ελληνικό υπό τον Πρόεδρο και ένα στην ολομέλεια του,

και εισηγήθηκε να συζητούνται τα θέματα στην ολομέλεια του Υπουργικού Συμβουλίου. Οι έλληνες υπουργοί αντέτειναν ότι οι συζητήσεις που γίνονταν μεταξύ τους ήταν προπαρασκευαστικές και δεν έβλεπαν ο,τιδήποτε μεμπτό στην ανταλλαγή απόψεων για τα διάφορα θέματα. Ο Αντιπρόεδρος υπέδειξε ότι με τη συμμετοχή και της τουρκικής πλευράς του συμβουλίου στις συζητήσεις αυτές θα εξοικονομείτο χρόνος και εισηγήθηκε να μελετούνται τα νομοσχέδια (draft bills) από Υποεπιτροπές.⁷ Χωριστές συνεδριάσεις πραγματοποιούσαν και τα τουρκικά μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου στις οποίες παρευρίσκονταν και ο Αντιπρόεδρος της Βουλής Μουνστεσίρογλου, ο Πρόεδρος της Τουρκικής Κοινοτικής Συνέλευσης Ρ. Ντενκτάς και άλλοι τούρκοι παράγοντες. Τα «δύο υπουργικά συμβούλια» εξέταζαν γενικά τα θέματα της ημερήσιας διάταξης αλλά βασικά αποφάσιζαν για τα θέματα που αφορούσαν στις δυο κοινότητες.⁸ Όπως μαρτυρά και ο Τάσος Παπαδόπουλος, η επίσημη συνεδρία του Υπουργικού Συμβουλίου που γινόταν την Πέμπτη ήταν ουσιαστικά η λιγότερο σημαντική, γιατί ήταν ήδη προκαθορισμένες οι θέσεις. Οι πιο θυελλώδεις συνεδρίες και οι πιο έντονες

⁵ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Τάσος, «Η Εκτελεστική Εξουσία», στο ΔΗΜΟΣ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ, *Κυπριακή Ζωή και Κοινωνία λίγο πριν την Ανεξαρτησία και μέχρι το 1984*, Έκδοση Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1993, σ. 33-34.

⁶ Ο.π.π., σ. 33-34

⁷ Συνεδρίαση 28^η Σεπτεμβρίου 1960, Φακ. 15/60/II, ΥΠΣΥΜ.

⁸ SOULIOTI, *Fettered...*, σ. 128-130.

αντιδικίες γινόντουσαν στις συνεδρίες των ελλήνων υπουργών, την Τετάρτη. Γιατί η τουρκική θέση ήταν δεδομένη 3 εναντίον 7 ο,τιδήποτε και νάταν. Το θέμα ήταν πόσους έλληνες υπουργούς θα πείθαμε να πάρουν την Α ή τη Β θέση.⁹

Στα πρώτα στάδια της Ανεξαρτησίας αυτή η παράδοξη διαδικασία που λάμβανε χώρα στην εκτελεστική εξουσία, δεν είχε δημοσιοποιηθεί γιατί και οι δύο κοινότητες ήταν προσεκτικές και επιφυλακτικές για την διατήρηση ισορροπίας και όσο το δυνατό αρμονικότερης συνεργασίας. Με την πάροδο του χρόνου και όσο επιβεβαιωνόταν ότι η μια πλευρά επιχειρούσε την διαμόρφωση ενός «κοινοτικότερου» κράτους και η άλλη επιχειρούσε να συγκρατήσει ή να εξουδετερώσει αυτή την τάση, δεν τηρούνταν καν τα προσχήματα. Όσο δε ο Ντενκτάς καθιερωνόταν άτυπα ως ο ηγέτης της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας, το έργο του υπουργικού συμβουλίου δυσχεραινόταν αφού οι τούρκοι υπουργοί έπρεπε σε σημαντικά θέματα να έχουν την γνώμη του. Έτσι, σημειώνονταν συχνά περιπτώσεις όπου διακόπτονταν οι εργασίες του σώματος για να επικοινωνήσει κάποιος από τους τούρκους υπουργούς με τον Ντενκτάς, ώστε να καταλήξει το σώμα σε απόφαση.¹⁰ Ως αποτέλεσμα η υπουργική παρουσία των Τούρκων ήταν τις περισσότερες φορές μονολιθική, σε αντίθεση με τους Έλληνες, και σε θέματα με τα οποία διαφωνούσαν απείχυν από την ψηφοφορία. Είναι γι' αυτόν το λόγο που ο υπουργός Υγείας, Φ. Μανιέρα, εισηγήθηκε να καταγράφεται στα πρακτικά του Υπουργικού Συμβουλίου αν οι αποφάσεις του σώματος λαμβάνονταν ομόφωνα ή κατά πλειοψηφία. Με τον τρόπο που καταγράφονται οι αποφάσεις,

*«αφήνεται να νοηθεί ότι αυτές λαμβάνονταν ομόφωνα και οι τουρκοκύπριοι υπουργοί έχουν την υποχρέωση προς την κοινότητα τους να την ενημερώνουν ποιες από τις αποφάσεις που δημοσιεύονται στην Επίσημη Εφημερίδα πάρθηκαν κατά πλειοψηφία».*¹¹

Ήταν εμφανές πλέον ότι η διευθέτηση της Ζυρίχης δεν επέλυε τις διαφορές και τις συγκρούσεις που υπήρχαν ανάμεσα στις δύο κοινότητες αλλά τις

---

⁹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Τ., *Η Εκτελεστική...*, σ.33.

¹⁰ SOULIOTI, *Fettered...*, σ. 129.

¹¹ Συνεδρίαση 12^{ης} Οκτωβρίου 1960, Φακ. 15/60/II, ΥΠΣΥΜ.

επέτεινε. Το δυαδικό, εθνοτικό σύστημα που καθιέρωνε η Ζυρίχη είχε δημιουργήσει, στην περίπτωση της εκτελεστικής εξουσίας μία εθνοτική, όχι πολιτική-κοινωνική ή ιδεολογική, αντιπολίτευση μέσα στο ίδιο το υπουργικό συμβούλιο. Τα ξεχωριστά εκλογικά σώματα για την εκλογή Προέδρου και Αντιπροέδρου του κράτους και για την ανάδειξη βουλευτών, όχι μόνον απέκλειαν την συνεργασία και την συναίνεση για την ανάδειξη κοινών πολιτικών ηγετών αλλά καλλιεργούσαν διαχωριστική νοοτροπία. Έτσι κάθε αξιωματούχος ένιωθε ότι υπηρετούσε και ήταν υπόλογος στην κοινότητά του και όχι στο σύνολο του λαού, ο οποίος δεν ενεργοποιείτο ποτέ συλλογικά στην άσκηση οποιουδήποτε δικαιώματος ή δραστηριότητας. Το βάρος της γεφύρωσης του διαχωρισμού απέμενε στην καθημερινή ζωή και στην τομέα της οικονομίας, όπου οι νόμοι του εμπορίου δεν ευνοούν του αποκλεισμούς.

Αναπόφευκτα, αυτό το ανορθόδοξο σύστημα λειτουργίας του Υπουργικού Συμβουλίου, το οποίο αντικατόπτριζε το γενικότερο αίσθημα αμοιβαίας καχυποψίας δημιούργησε ένα δίκτυο «εσωτερικών κατασκόπων».¹² Σε διάφορα κυβερνητικά τμήματα, τούρκοι υπάλληλοι ή αξιωματούχοι που υπηρετούσαν σε υπουργεία που κατείχαν έλληνες υπουργοί αλλά και αντίστροφα, έλληνες υπάλληλοι σε υπουργεία όπου προΐσταντο Τούρκοι, διενεργούσαν μια ιδιότυπη εσωτερική κατασκοπεία. Μέσα σε αυτό το πολιτικό κλίμα διαφάνηκε και ο στόχος της κάθε πλευράς ήταν να εξασφαλίσει όσο το δυνατό περισσότερη δύναμη μέσα από τη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων των υπουργείων που είχε εξασφαλίσει. Η αρχή έγινε με την εισήγηση του Γιωρκάτζη, τον Οκτώβριο του 1960 για ίδρυση υπηρεσίας πληροφοριών, την οποία ο ίδιος θεωρούσε υψίστης σημασίας για την σταθερότητά της Κυβέρνησης.¹³ Η εισήγησή του, είχε την υποστήριξη του Προέδρου και του Αντιπροέδρου και την κατέθεσε ενώπιον του Υπουργικού Συμβουλίου για να ληφθούν αποφάσεις για την οικονομική στήριξη του εγχειρήματος. Η υπηρεσία, σύμφωνα με την εισήγησή του θα έπρεπε να αποτελείται από εκατό άτομα, τα ενενήντα διορισμένα από τις τάξεις της αστυνομίας και δέκα πολίτες. Ο υπουργός Άμυνας διαμαρτυρήθηκε, γιατί θεωρούσε ότι προέχει η σύσταση του Κυπριακού Στρατού και όχι η δημιουργία της Κ.Υ.Π., και ότι σε

¹² SOULIOTI, *Fettered...*, σ. 130.

¹³ Συνεδρίαση 26^{ης} Οκτωβρίου 1960, Φακ. 15/60/II, ΥΠΣΥΜ.

κάθε περίπτωση το ζήτημα έπρεπε να απασχολήσει το Υπουργικό Συμβούλιο γιατί ήταν θέμα πολιτικής. Είπε επίσης ότι δεν είχε σκοπό να επέμβει στις αρμοδιότητες του υπουργού Εσωτερικών αλλά κατά την άποψη του η ειδική αυτή υπηρεσία στην αστυνομία συστάθηκε επί του αποικιακού καθεστώτος για να αντεπεξέλθει στις ιδιαίτερες περιστάσεις τότε, αν τελικά αυτή η υπηρεσία θα επιλαμβανόταν όλων των υποθέσεων ασφάλειας, εσωτερικές και εξωτερικές, θα έπρεπε να απασχολήσει και το Υπουργείο Άμυνας.¹⁴

Λίγο καιρό αργότερα ο Γιωρκάτζης υπέβαλε στο σώμα εισήγηση (αρ.318/60) για διορισμό Διευθυντή στο Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών, η κίνηση αυτή προκάλεσε εκ νέου την αντίδραση των Τούρκων υπουργών γιατί θεωρήθηκε πρόωρο να συζητείται ο διορισμός του επικεφαλής της υπηρεσίας, όταν αυτή δεν είχε αποφασιστεί σε ποιο υπουργείο θα υπαγόταν. Ο Γιωρκάτζης ισχυρίστηκε ότι ήταν επιβεβλημένος ο διορισμός διευθυντή ο οποίος θα μελετούσε τις ανάγκες της υπηρεσίας και θα υπέβαλλε προτάσεις για την αναδιοργάνωσή της, διαδικασία που θα βοηθούσε και στην απόφαση και την υπαγωγή της υπηρεσίας στο καταλληλότερο υπουργείο.¹⁵ Ο διορισμός του προϊστάμενου μιας τέτοιας υπηρεσίας ήταν μια πολιτική πράξη σημαντική και η διαχείριση του όλου θέματος ήταν προφανές ότι προδίκαζε σε ποιο υπουργείο θα υπαγόταν το Γ.Δ.Π. Η προοπτική της συμπερίληψης του Γ.Δ.Π. στο υπουργείο του Γιωρκάτζη ήταν εμφανές ότι ενοχλούσε την τουρκοκυπριακή πλευρά η οποία επίσης δεν ήταν ενθουσιασμένη με τον διορισμό του Γιωρκάτζη στο σημαντικότερο ίσως, υπουργείο του κράτους. Το γεγονός ότι εκείνη τη περίοδο την Κύπρο συγκλόνιζαν μια σειρά δολοφονιών κυρίως Ελληνοκυπρίων άφηνε διάχυτη την αίσθηση ότι ακόμη και αν ο Γιωρκάτζης δεν είχε σχέση με αυτές δεν έκανε ότι χρειαζόταν για να πατάξει το φαινόμενο και αύξανε την δυσπιστία απέναντι στο πρόσωπό του.¹⁶ Μάλιστα το θέμα τέθηκε στο υπουργικό Συμβούλιο από τον υπουργό Γεωργίας, ΦαζίλFazil Plumer, ο οποίος σημείωνε ότι η αναποτελεσματικότητα των δυνάμεων ασφαλείας να ελέγξουν την κατάσταση δημιουργούν κλίμα ανασφάλειας στους πολίτες και θα έπρεπε να κηρυχθεί περίοδος εκτάκτου

---

¹⁴ Συνεδρίαση 26^{ης} Οκτωβρίου 1960, Φακ. 15/60/II, ΥΠΣΥΜ.

¹⁵ Συνεδρίαση 30^{ης} Νοεμβρίου 1960, Φακ. 15/60/II, ΥΠΣΥΜ.

¹⁶ Για το φαινόμενο αυτό γίνεται λόγος στο Κεφάλαιο «Πολιτικές Εξελίξεις στην Κύπρο:Ενδοκοινοτικοί θεσμοί πόλωσης»

ανάγκης. Η εισήγηση απορρίφθηκε γιατί κάτι θα δημιουργούσε αρνητική εικόνα για την Κύπρο στο εξωτερικό και θα έπληττε τον τουρισμό.¹⁷

Όσο οι διαδικασίες για την διαμόρφωση των υπηρεσιών και τον διαμοιρασμό των αρμοδιοτήτων στα διάφορα υπουργεία συνεχιζόταν, τόσο δημιουργούνταν εντάσεις στο Υπουργικό Συμβούλιο, αφού διαφαίνονταν νέες προοπτικές ενίσχυσης της μιας ή της άλλης κοινότητας ανάλογα με τι θα περιλαμβανόταν στα υπουργεία που είχε υπό τον έλεγχό της, ή τι θα αφαιρούσε από τις εξουσίες των άλλων υπουργείων. Έτσι όταν τέθηκε το θέμα διορισμού νέου Συμβουλίου Φυλακών, ενός σώματος που υπήρχε και επί Αγγλοκρατίας και ασχολείτο με την ευημερία των φυλακισμένων, οι τούρκοι υπουργοί Άμυνας και Γεωργίας, Osman Orek και Fazil Plumer υπέβαλαν την εισήγηση για διορισμό από το Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο, ενός δικαστή για τη θέση του Προέδρου του Συμβουλίου Φυλακών (Prison Board), αντικαθιστώντας τον Έπαρχο Λευκωσίας που ήταν μέχρι τότε *ex officio*, μέλος και Πρόεδρος του σώματος. Ο Έπαρχος ως διορισμένος διοικητικός υπάλληλος του υπουργείου Εσωτερικών, δεν θεωρείτο από τους τούρκους υπουργούς ο καταλληλότερος την θέση αυτή. Η εισήγηση για διορισμό του εκάστοτε Επάρχου ως Προέδρου του δωδεκαμελούς Συμβουλίου Φυλακών εγκρίθηκε τελικά από τους έλληνες υπουργούς και καταψηφίστηκε από τους Τούρκους.¹⁸

Συζήτηση και διαφωνίες προκάλεσε και η πρόταση (submission no. 284/61) για μεταβίβαση αρμοδιοτήτων στον υπουργό Εσωτερικών για να απολύει όργανα από το αστυνομικό σώμα λόγω ανικανότητας ή απειθαρχίας.¹⁹ Ο υπουργός Άμυνας, Οσμάν Osman Orek παρατήρησε ότι η πρόνοια αυτή ήταν πολύ ευρεία και ότι τα μέλη του σώματος θα ένιωθαν πιο ασφαλείς αν γνώριζαν ότι η εξουσία αυτή βρισκόταν στα χέρια του Υπουργικού Συμβουλίου. Και συμπληρώνοντας ο Fazil Plumer είπε ότι θα υπήρχαν μεγαλύτερες διασφαλίσεις και για τον ίδιο τον Υπουργό Εσωτερικών αν η απόφαση για απολύσεις λαμβανόταν από το Υπουργικό Συμβούλιο κατόπιν εισηγήσεων του Πειθαρχικού Συμβουλίου. Ο Γιωρκάτζης επέμεινε πως για λόγους πειθαρχίας και για ψυχολογικούς λόγους, η εξουσία για τις απολύσεις

¹⁷ Συνεδρίαση 30^{ης} Νοοεμβρίου 1960, Φακ. 15/60/II, ΥΠΣΥΜ.

¹⁸ Συνεδρίαση 29^{ης} Δεκεμβρίου 1960, Φακ. 15/60/II, ΥΠΣΥΜ.

¹⁹ Συνεδρίαση 4^{ης} Μαΐου 1961, Φάκ. 15/61/II, ΥΠΣΥΜ.

έπρεπε να δοθεί σε αυτόν και σε περίπτωση κατάχρησης να επεμβαίνει το Υπουργικό Συμβούλιο, η Σουλιώτη όπως και οι περισσότεροι έλληνες υπουργοί συμφώνησαν με τον Γιωρκάτζη. Η εισήγηση υπερψηφίστηκε με τον υπουργό Οικονομικών Ρηγίνο Θεοχάρη να απέχει της ψηφοφορίας ενώ οι τρεις τούρκοι υπουργοί διαφώνησαν και υπεστήριξαν την άποψη ότι οι απολύσεις μελών του σώματος θα έπρεπε να εκτελούνται από τον υπουργό Εσωτερικών μετά από την έγκριση του Υπουργικού Συμβουλίου.²⁰ Το ζήτημα ενδέχεται να συνδέεται τόσο με το φαινόμενο της διάπραξης δολοφονιών τόσο στους κόλπους της Ελληνοκυπριακής όσο και στους κόλπους της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας, αλλά κυρίως με τον παράνομο εξοπλισμό και εκπαίδευση παρακρατικών οργανώσεων.

Τα περισσότερα θέματα αρμοδιοτήτων που προκάλεσαν διάσταση ανάμεσα στην ελληνοκυπριακή και την τουρκοκυπριακή πλευρά άπτονταν του υπουργείου Εσωτερικών. Διαπιστώνεται μία ανησυχία από μέρους των τουρκοκύπριων υπουργών για το εύρος ουσιαστικά, των εξουσιών του Γιωρκάτζη. Ο τελευταίος ενσωματώνοντας και κατοχυρώνοντας αρμοδιότητες στο υπουργείο του δημιούργησε ένα σύστημα ελέγχου της εσωτερικής ζωής της χώρας και σε συνδυασμό με την στήριξη που του παρείχαν οι Αμερικανοί για την πάταξη του κομμουνισμού στην Κύπρο,²¹ είχε αναδειχθεί μετά τον Μακάριο ο ισχυρότερος πολιτικός άντρας στο νησί εκείνη την περίοδο.

Οι Τουρκοκύπριοι επιχείρησαν μέσα από διάφορες διαδικασίες να διασπάσουν υπηρεσίες, σε μια προσπάθεια αυτονόμησης και διαχωρισμού. Ένα από τα ζητήματα που απασχόλησε επί μακρώ το Υπουργικό Συμβούλιο, ενδεικτικό αυτής της επιδίωξης ήταν και το θέμα των Υπηρεσιών Κοινωνικής Πρόνοιας. Επί αποικιακής περιόδου οι υπηρεσίες αυτές ήταν χωρισμένες σε τουρκικό και ελληνικό τμήμα υπό τον έλεγχο της αποικιακής κυβέρνησης. Με την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας συστάθηκε επιτροπή για να εξετάσει το μέλλον αυτών των υπηρεσιών η οποία ομόφωνα εισηγήθηκε ότι

---

²⁰ Συνεδρίαση 4^{ης} Μαΐου 1961, Φάκ. 15/61/II, ΥΠΣΥΜ.

²¹ Όπως διαπιστώνεται από τα αμερικανικά αρχεία ο Γιωρκάτζης είχε συνεργασία με την αμερικανική πρεσβεία στην Κύπρο και τον πρέσβη Wilkins για την αντιμετώπιση του «κομμουνιστικού κινδύνου». Για τον σκοπό αυτό μέρος της αμερικανικής βοήθειας προς τη νεοσύστατη Δημοκρατία ήταν η επιμόρφωση στελεχών του συνδικαλισμού και χρηματοδότηση της δεξιάς Συντεχνίας Εργαζομένων Κύπρου (ΣΕΚ), αλλά και ενίσχυση της αστυνομικής δύναμης για να μπορούν «να αντισταθούν στην κομμουνιστική διείσδυση στην Κύπρο». Foreign Relations of the United States (FRUS), 1961-1963, Vol. XVI, P.531-539.

ως θέμα πολιτικής αυτές οι υπηρεσίες θα έπρεπε να διευθύνονται δικοινοτικά.²² Ο υπουργός Εργασίας Τάσος Παπαδόπουλος δήλωσε ότι έκανε αυτή την πρόταση εάν εντούτοις, δεν υπήρχε πιθανότητα αυτές οι υπηρεσίες να ενοποιηθούν, τότε η πολιτική απόφαση θα έπρεπε να αναθεωρηθεί σε νομική βάση, προσθέτοντας αν το κράτος δεν θα ήταν εξολοκλήρου υπεύθυνο για αυτές τις υπηρεσίες δεν υπήρχε λόγος να επωμιζόταν το κόστος τους. Οι τούρκοι υπουργοί υποστήριζαν την συνέχιση του έργου αυτών των υπηρεσιών σε κοινοτικό επίπεδο υπό την ευθύνη της Κυβέρνησης, προβάλλοντας το γεγονός ότι οι υπάλληλοι αυτών των υπηρεσιών θα έπρεπε να μεταβαίνουν επί τόπου για την εξέταση υποθέσεων και δεν θα ήταν σωστό να επισκέπτονται λειτουργοί τα σπίτια που ανήκουν σε πολίτες της άλλης κοινότητας!²³ Παρά το αναχρονιστικό του επιχειρήματος ο Παπαδόπουλος για να καθησυχάσει τις όποιες όπως οι επί τόπου επιθεωρήσεις να γίνονταν αποκλειστικά από υπαλλήλους της ίδιας κοινότητας και πέρα από αυτά η εργασία να γινόταν από υπαλλήλους της δικοινοτικής υπηρεσίας. Πρόσθεσε δε, ότι δεν είχε καμία αντίρρηση να άφηνε την Κοινωνική Πρόνοια χωρισμένη σε όλα τα επίπεδα αλλά αν το κράτος επρόκειτο να την συντηρεί οικονομικά η υπηρεσία δεν πρέπει να είναι χωρισμένη. Δήλωσε ότι αν χρειαστεί ο Επαρχιακό λειτουργός να επισκεφθεί ένα σπίτι της άλλης κοινότητας τότε να συνοδεύεται από μέλος της ίδιας κοινότητας.²⁴ Ο Μακάριος εισηγήθηκε το Τμήμα να είναι ένα Κρατικό Δικοινοτικό Τμήμα ή να είναι κάτω από την δικαιοδοσία των Κοινοτικών Συνελεύσεων, σε αυτή την περίπτωση η κυβέρνηση δεν θα είχε όμως άλλη υποχρέωση απέναντι στις υπηρεσίες αυτές.

Σύμφωνα με τις πρόνοιες του συντάγματος οι Κοινοτικές Συνελεύσεις επιλαμβάνονταν κυρίως θέματα εκπαιδευτικά και θρησκευτικά, αν εντούτοις, τα ζητήματα κοινωνικής πρόνοιας των Τουρκοκυπρίων τα αναλάμβανε η Τουρκική Συνέλευση, όπως ήταν το τουρκικό αίτημα αυτό θα συνεπαγόταν και οικονομική κάλυψη των απαιτούμενων κονδυλίων από την ίδια την κοινότητα, πράγμα αδύνατο για τα οικονομικά δεδομένα των Τουρκοκυπρίων. Αυτό που

---

²² Συνεδρίαση 9ης Φεβρουαρίου 1961. Report of Sub-Committee for the future of the Welfare Services. (Sub-mission no. 67/61) , Φακ. 15/1961/I, ΥΠΣΥΜ.

²³ Συνεδρίαση 9ης Φεβρουαρίου 1961. Report of Sub-Committee for the future of the Welfare Services. (Sub-mission no. 67/61) , Φακ. 15/1961/I, ΥΠΣΥΜ.

²⁴ Ο.π.π.

ουσιαστικά απαιτούσαν ήταν όσο το δυνατό περισσότερη κοινοτική αυτονομία υπό την οικονομική στήριξη της «κεντρικής κυβέρνησης».

Το θέμα επανήλθε σε άλλη συνεδρίαση του σώματος και ο υπουργός Εργασίας, Τάσος Παπαδόπουλος ζήτησε να εξεταστεί η εισήγηση των ελληνικών μελών της υποεπιτροπής δηλαδή η ενοποίηση των δύο επιτροπών σε μία Δικοινοτική Επιτροπή Κοινωνικής Πρόνοιας υπό το Υπουργείο Εργασίας.²⁵ Οι τούρκοι υπουργοί επέμεναν στην υπαγωγή των υπηρεσιών αυτών στις Κοινοτικές Συνελεύσεις. Η απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου για ενοποίηση των Κοινοτικών Τμημάτων Κοινωνικής Πρόνοιας και η υπαγωγή τους στο Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων (απόφαση αρ. 592) με την οποία διαφώνησαν και οι τρεις τούρκοι υπουργοί, αναπέμφθηκε (15 Μαρτίου 1961), τελικά από τον Αντιπρόεδρο Κουτσιούκ και πάλιν στο Υπουργικό Συμβούλιο.²⁶ Στην συζήτηση που ακολούθησε ο Τ. Παπαδόπουλος σημείωσε αναφορικά με την υπαγωγή της υπηρεσίας αυτής στο Υπουργείο Υγείας, ότι σε 45 χώρες που έχει ελέγξει μόνο στην Αιθιοπία το τμήμα κοινωνικής πρόνοιας υπάγεται στο Υπουργείο Υγείας. Στις περισσότερες χώρες οι υπηρεσίες αυτές ήταν υπό την ευθύνη των Υπουργείων Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων ή μοιράζονται σε άλλες χώρες στα Υπουργεία Δικαιοσύνης και Κοινωνικών Ασφαλίσεων. Ο Fazil Plumer ισχυριζόμενος ότι το Τμήμα Κοινωνικής Πρόνοιας δεν είχε σχέση με θέματα εργασίας, αφού έχουν «απλά να κάνουν με ανθρώπους που δεν μπορούν να εργαστούν».²⁷ Η θέση του Παπαδόπουλου ήταν ότι ακριβώς γι' αυτό τον λόγο η υπηρεσία αυτή πρέπει να υπαχθεί στο υπουργείο του αφού αυτό ήταν αρμόδιο για τις κοινωνικές ασφαλίσεις.

Αντιμέτωπος με την αδυναμία της πλευράς του να μεταπείσει τους έλληνες υπουργούς και να μεταβάλει την απόφαση, ο Fazil Plumer υπέδειξε ότι αυτή λήφθηκε πολύ βιαστικά και εισηγήθηκε όπως τα Τμήματα Κοινωνικής Πρόνοιας μείνουν χωριστά για ένα -δύο χρόνια ακόμη. Οι άλλοι δύο τούρκοι υπουργοί, Άμυνας και Υγείας, συμφώνησαν με τον Fazil Plumer οι τρεις μαζί διατύπωσαν για άλλη μια φορά τη διαφωνία τους τόσο με την ενοποίηση των τμημάτων όσο και με την ένταξη τους στο Υπουργείο Εργασίας. Ο Fazil

²⁵ Συνεδρίαση 9^{ης} Μαρτίου 1961, Φακ. 15/1961/Ι, ΥΠΣΥΜ.

²⁶ Συνεδρίαση 27^{ης} Απριλίου 1961, Φάκελος 15/61/ΙΙ, ΥΠΣΥΜ.

²⁷ Ο.π.π.

Plumer επανέφερε την εισήγησή του για την υπαγωγή των υπηρεσιών αυτών στις Κοινοτικές Συνελεύσεις και για επιχορήγησή τους από το κράτος. Το υπουργείο ενέκρινε την ενοποίηση των υπηρεσιών και τη δημιουργία μιας Δικοινοτική Υπηρεσίας Πρόνοιας ενταγμένη στο Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, οι τρεις τούρκοι υπουργοί για άλλη μια φορά διαφώνησαν.

Οι τούρκοι υπουργοί επιχείρησαν, χωρίς επιτυχία, να πετύχουν τον διαχωρισμό του Μεικτού Αναμορφωτηρίου Λαπήθου, εισήγηση του Υπουργού Υγείας Fazil Plumer. Η πρόταση ήταν να διαχωριστεί η διακοινοτική ειδική αυτή σχολή σε δύο, μια για κάθε κοινότητα και να υπαχθούν στις Κοινοτικές Συνελεύσεις.²⁸ Ο Υπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων είπε ότι σε αυτή την περίπτωση θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη και η οικονομική πλευρά για τον διαχωρισμό της σχολής. Από τουρκικής πλευράς επισημάνθηκε ότι στην κοινή εξάσκηση που έκαναν οι τρόφιμο υπήρχαν, κάποιες φορές, προβλήματα γλώσσας, αντιθέτως τα περισσότερα μαθήματα γίνονταν χωριστά με δασκάλους της ίδιας κοινότητας και λειτουργούς της υπηρεσίας κοινωνικής πρόνοιας, επίσης από την ίδια κοινότητα. Τελικά αποφασίστηκε όπως η Σχολή παραμείνει δικοινοτική και να υπαχθεί στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, η δε αρμόδια Υπουργός να κάνει εισηγήσεις για την αναδιοργάνωση της.²⁹

Η προσπάθεια των Τουρκοκυπρίων για αναβάθμιση του ρόλου των Κοινοτικών Συνελεύσεων με την διεύρυνση των αρμοδιοτήτων τους ήταν εμφανής και σε άλλες περιπτώσεις. Όταν για παράδειγμα η αμερικανική κυβέρνηση μέσα στο πλαίσιο της βοήθειάς της προς την Κυπριακή Δημοκρατία πρότεινε συνεργασία σε εκπαιδευτικά προγράμματα ανταλλαγών υπό το Fullbrighth Act, ο Osman Orek εισηγήθηκε να χειριστούν το θέμα οι Κοινοτικές Συνελεύσεις που ήταν αρμόδιες για θέματα εκπαίδευσης. Ο Σπύρος Κυπριανού υπέδειξε όμως ότι το θέμα αφορούσε τις διμερείς σχέσεις των δύο κρατών και ως εκ τούτου θα το διαπραγματευόταν το Υπουργείο Εξωτερικών.³⁰

---

²⁸ Συνεδρίαση 19.10.61. Future of Reform School of Lapithos (Submission no. 539/61) Φάκελος 15/61/V, ΥΠΣΥΜ.

²⁹ Ο.π.π.

³⁰ Συνεδρίαση 23^{ης} Νοεμβρίου 1961, Φάκελος 15/61/VI, ΥΠΣΥΜ.

1. 2. Ο Διαχωρισμός των Δήμων.¹

Το άρθρο 173 του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας διαλάμβανε ότι στις πέντε μεγαλύτερες πόλεις του νησιού δηλαδή στη Λευκωσία, Λεμεσό, Αμμόχωστο, Λάρνακα και Πάφο θα δημιουργούνταν χωριστοί τουρκικοί δήμοι υπό τον όρο ότι ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος εντός τεσσάρων χρόνων από την εφαρμογή του Συντάγματος, θα εξέταζαν κατά πόσο θα συνεχίζονταν ο διαχωρισμός. Η γένεση του ζητήματος του διαχωρισμού των δήμων ανάγεται στην προηγούμενη διετία και συνδέεται άμεσα με της αιματηρές διακοινοτικές συγκρούσεις του 1957-58.

Το βρετανικό πολιτειακό πλαίσιο του 1882 θέσπισε την αναλογική εκπροσώπηση των δύο κοινοτήτων στα δημοτικά συμβούλια και με εξαίρεση την περιοχή της Λεύκας όπου ο τουρκικός πληθυσμός πλειοψηφούσε, στα μεικτά δημοτικά συμβούλια των άλλων περιοχών κυριαρχούσαν, αριθμητικά, οι Έλληνες.² Τα γεγονότα του 1831, γνωστά και ως Οκτωβριανά, είχαν ως αποτέλεσμα την επιβολή μιας στυγνής και ανελεύθερης αποικιακής διοίκησης, όπου ανάμεσα σε άλλα κατήργησε και τις εκλογές για τις τοπικές αρχές. Το 1943 όμως εξαιτίας της ηθική και πολιτικής πίεσης που διαισθανόταν η Μ. Βρετανία λόγω της αθρόας συμμετοχής των Κυπρίων στο πλευρό των Συμμάχων και την μαζική κατάταξή τους στο Βρετανικό Κυπριακό Σύνταγμα, επανέφερε τις δημοτικές εκλογές. Στην απουσία οποιαδήποτε άλλης πολιτικής εκπροσώπησης, αφού είχε καταργηθεί το Νομοθετικό Συμβούλιο, οι Δήμοι αποτέλεσαν τη μοναδική αρένα για την εκτόνωση πολιτικών και εθνικών παθών. *Ως απόρροια αυτής της κατάστασης οι έλληνες δήμαρχοι θεωρούσαν καθήκον τους όχι μόνο να διεκπεραιώνουν τις δημοτικές τους υποχρεώσεις αλλά να προάγουν και τους εθνικούς τους οραματισμούς που εκείνη την*

---

¹ Το θέμα του διαχωρισμού των Δήμων και ο σημαντικός του ρόλος στην πορεία του Κυπριακού από το 1957 μέχρι το 1963, αποτελεί το θέμα της διδακτορικής διατριβής της Diane MARKIDES *Cyprus 1957-1963. From Colonial Conflict to Constitutional Crisis. The Key Role of the Municipal Issue*, MMIEM, Minnesota 2001 και θεωρούμε ότι έχει διερευνηθεί εξαντλητικά γι' αυτό και εδώ θα περιοριστούμε σε μια συνοπτική παρουσίασή του.

² Στατιστικά στοιχεία για τον αστικό πληθυσμό στην Κύπρο βλ. ATTALIDES M., *Social Change and Urbanisation in Cyprus: A Study of Nicosia*, Publications of the Social Research Centre, 2, Nicosia 1981.

περίοδο μεταφράζονταν σε Ένωση με την Ελλάδα.³ Αυτή η κατάσταση προκαλούσε σαφώς τη δυσφορία των τούρκων δημοτικών συμβούλων και της τουρκικής κοινότητας, εντούτοις, η δικοινοτική συνεργασία συνεχιζόταν ομαλά αφού και οι τουρκοκύπριοι δημότες επωφελούνταν από την πρόοδο και την ανάπτυξη που επέφερε η επιχειρηματικότητα και η δράση κυρίως των Ελλήνων.⁴

Η αλλαγή πλεύσης της τουρκικής πολιτικής στο θέμα, το 1957, υπαγορεύτηκε από το φόβο ότι η Βρετανία, κλονισμένη από την κρίση του Σουέζ αδυνατούσε να υποστηρίξει τη δέσμευσή της για ξεχωριστή αυτοδιάθεση ή την διχοτόμηση μετά από πιθανή αποχώρησή της από το νησί. Σε διπλωματικό επίπεδο, η Τουρκική κυβέρνηση άρχισε να απαιτεί όχι μόνο την στρατιωτική της παρουσία στην Κύπρο αλλά την πολιτική της εγκαθίδρυση μέσω της Τουρκικής Κοινότητας του νησιού. *Η κινητοποίηση μέσα στην Κύπρο προς την κατεύθυνση της διχοτόμησης ήταν σαφής ένδειξη ότι η Άγκυρα θεωρούσε ανίκανο το Λονδίνο να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά το αίτημα της Ένωσης.*⁵ Στις 3 Ιουνίου 1957, οι τουρκοκύπριοι δημοτικοί σύμβουλοι παραιτήθηκαν από τα δημοτικά συμβούλια των πέντε μεγαλύτερων πόλεων απαιτώντας την εγκαθίδρυση γεωγραφικά διαχωρισμένων Δήμων την οποία στήριξαν με σειρά ψηφισμάτων. Η απελευθέρωση Μακαρίου και η αντικατάσταση του σκληροτράχηλου στρατηγού Harding από τον φιλελεύθερο δημόσιο υπάλληλο Sir H. Foot, στη θέση του Κυβερνήτη της Κύπρου ανησύχησαν την Τουρκία. Φοβήθηκε ότι αυτές οι συγκυρίες θα οδηγούσαν σε γρήγορο κλείσιμο του Κυπριακού εις βάρος των δικών της συμφερόντων.⁶ Η δημιουργία, άλλωστε, μεταπολεμικά ισχυρής τουρκικής κοινότητας στην Κύπρο προέκυψε από τη στιγμή που η Τουρκία δεν μπορούσε να διεκδικήσει κληρονομικά το νησί.⁷

Οι τουρκικές προειδοποιήσεις ότι θα αναλάμβαναν μόνοι τους τη διαχείριση των υποθέσεων τους αν η βρετανική διοίκηση παρέμενε παρατηρητής των αυταρχική διακυβέρνηση της πλειοψηφίας, δεν είχαν

---

³ MARKIDES Diane, "The Issue of Separate Municipalities in Cyprus 1957-1963: An Overview", *Journal of Mediterranean Studies. History Culture and Society in the Mediterranean World*, Vol. 8, No. 2 1998, p. 179 (177-204)

⁴ MARKIDES D. "The Issue..." p. 180

⁵ MARKIDES D. "The Issue..." p. 180

⁶ COYLE Dominick "Minorities in Revolt" p. 176

⁷ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σ. « Η Εθνική πολιτική της Τουρκίας και η Κύπρος...» σ. 214.

αντίκτυπο στο Λονδίνο όπως διαπιστώθηκε από τη μη συμπερίληψη πρόνοιας για χωριστούς Δήμους στο πρώτο Σχέδιο Macmillan για τριπλή κυριαρχία το οποίο αρχικά απέρριψαν. Στις 7 Ιουνίου 1958 ξέσπασαν τα αιματηρότερα επεισόδια ανάμεσα στις δύο κοινότητες. Όπως και στην περίπτωση των βιαιοτήτων στην Κωνσταντινούπολη εις βάρος των εκεί Ελλήνων κατά τη διάρκεια της Τριμερούς στο Λονδίνο το 1955, έτσι και τώρα η Τουρκία αποφάσισε ότι χρειαζόταν να δείξουν οι Τουρκοκύπριοι τη δύναμη τους.⁸ Οι διακοινοτικές ταραχές, σχεδιασμένες να αποδείξουν ότι η συμβίωση των δύο κοινοτήτων στην Κύπρο ήταν αδύνατη, προσέβλεπαν και στην επίτευξη τακτικών στόχων, όπως τον έλεγχο των δημοτικών αγορών και άλλων ζωτικής σημασίας χώρων εντός των πόλεων, οι οποίοι θα διασφάλιζαν βιωσιμότερες δημοτικές διοικήσεις. Ανακηρύχθηκαν μονομερώς ξεχωριστά δημοτικά συμβούλια. Ήταν σαφώς μια οργανωμένη επιχείρηση με την ίδια τακτική και μεθοδολογία τουλάχιστο στη Λευκωσία και στη Λεμεσό, στα επεισόδια έχασαν τη ζωή τους ελληνοκύπριοι και τουρκοκύπριο δημοτικοί υπάλληλοι. Οι τουρκοκύπριοι υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τις εργασίες τους και οι Ελληνοκύπριοι αρνήθηκαν να εργαστούν στις τουρκικές περιοχές. Ενδιαφέρον για τις ενδοκοινοτικές εξελίξεις στην τουρκοκυπριακή κοινότητα σε σχέση με τα γεγονότα, παρουσιάζει η μαρτυρία του στενού συνεργάτη του Denktash, γιατρού Ναλπάντογλου :

«Όταν το Καλοκαίρι του 1958 οι Τουρκοκύπριοι έγιναν μαλλιά κουβάρια με τους Ελληνοκύπριους, ο Δρ. Kucuk βρισκόταν στην Τουρκία και τον είχαν να περιφέρεται στις πόλεις και να εκφωνεί λόγους υπέρ του Ταξίμ... Ποιός ξέρει; μπορεί να τον είχαν πείσει ότι εκτελούσε πατριωτικό έργο... Πού να φανταστεί τότε ότι το έργο που του είχαν αναθέσει ήταν για να μην βρίσκεται στην Κύπρο και να συνεχίζει τις “αναποδιές”... Για να το πούμε πιο καθαρά είπαν στην Τουρκία ότι “ο Γιατρός αντιτίθεται σε κάποιες δουλειές, κρατήστε τον στην Τουρκία για να κάνουμε με την ησυχία μας τη δουλειά μας”. Και η Τουρκία τον κράτησε για να εκφωνεί στις πλατείες ομιλίες υπέρ του Ταξίμ»⁹

---

^{8 8} **COYLE Dominick “Minorities in Revolt” p. 176**

⁹ ΤΑΧΣΙΝ Αρίφ Χασάν, *Όσοι Βαδίζουν τον ίδιο Δρόμο δεν μπορούν να φτάσουν σε διαφορετικά σημεία* σ. 49

Στις 3 Ιουλίου ο Foot ενημέρωνε το Λονδίνο ότι de facto δήμοι είχαν δημιουργηθεί, και Τουρκοκύπριοι εκφόβιζαν ομοεθνείς τους για να μην συνεργάζονται με τους Ελληνοκύπριους. Εκτιμούσε ότι η Τουρκική Κυβέρνηση εκβίαζε τα πράγματα για να οδηγήσει τη Λευκωσία σε συμφωνία για το θέμα.¹⁰ Η Τουρκία με αριστοτεχνικό αλλά αιματηρό τρόπο γνώριζε πως να δημιουργεί «πραγματικότητες», σοβαρά βίαια επεισόδια δημιουργήθηκαν στην Ομορφίτα, προάστιο της Λευκωσίας και στον Άγιο Αντώνιο στη Λεμεσό. Περίπου 600 Ελληνοκύπριοι οι οποίοι αποτελούσαν την μειοψηφία αποχώρησαν από την κωμόπολη της Λεύκας. Εκφραστές της επίσημης τουρκικής πολιτικής στο Κυπριακό υποστηρίζουν ότι η ανάγκη για την ύπαρξη χωριστών Δήμων προέκυψε από την βία που άσκησαν οι Ελληνοκύπριοι και την χρήση των δημοτικών θώκων για την προαγωγή της Ένωσης.¹¹ Όσο και αν η τελευταία αιτία ευσταθεί, η πρώτη διαψεύδεται τόσο από τα βρετανικά αρχεία όσο και από άλλες, τουρκικές μαρτυρίες.

Τελικά οι εξελίξεις έπεισαν τον Macmillan και στο αναθεωρημένο σχέδιο του, που ανακοινώθηκε στις 15 Αυγούστου του 1958, περιέλαβε πρόνοια για δημιουργία ξεχωριστών δήμων στις πέντε κυριότερες πόλεις του νησιού. Εντούτοις, ο Foot στη Λευκωσία, φοβούμενος περαιτέρω αιματοχυσία και καθυστερούσε τη ψήφιση σχετική νομοθεσίας και τη σύσταση ειδικής επιτροπής που θα επιλαμβανόταν την μελέτη της εφαρμογής του διαχωρισμού. Τελικά η έκθεση της Επιτροπής, γνωστής ως Επιτροπής Surridge από το όνομα του επικεφαλής της, παρόλο που συνέστηνε το διαχωρισμό, σημείωνε και τα διοικητικά μειονεκτήματα που θα απέρρεαν από μια τέτοια διευθέτηση:

« Τα μειονεκτήματα από την καθιέρωση κοινοτικών δήμων σε μία πόλη είναι τόσο σοβαρά και μεγάλα που δεν θα έπρεπε, υπό κανονικές συνθήκες, να είχαμε δεχτεί την πρόταση, και ούτε

---

¹⁰ MARKIDES D. "The Issue o Separate ...", p. 181.

¹¹ BILGE SUAT, "The Cyprus Conflict and Turkey" in KARPAT Kemal, *Turkey's Foreign Policy on Transition 1950-1974*, Leiden E. J. Brill, 1975, p. 156. (135-185)

θεωρούμε ότι κανένας Κύπριος, είτε Έλληνας είτε Τούρκος, θα το δεχόταν, υπό κανονικές συνθήκες».¹²

Παρόλα αυτά η έκθεση Surridge περιλάμβανε χάρτη με προτάσεις γεωγραφικών ορίων των χωριστών δήμων. Ο διαχωρισμός όμως ήταν ακόμη και επί χάρτου ένα πολύπλοκο εγχείρημα. Στις υπό διεκδίκηση περιοχές υπήρχαν δρόμοι που κατοικούνταν από Έλληνες, από Τούρκους και Αρμένιους, καθώς και οικήματα που ανήκαν σε κάποιους από αυτούς και τα νοικίαζαν άλλοι για εμπορικούς λόγους. Ο Surridge ανεπίσημα χαρακτήρισε την όλη κατάσταση «μια διοικητική ανοησία αλλά και μια πολιτική αναγκαιότητα».¹³ Η συνεργασία της Τουρκίας ήταν για την Αγγλία επιβεβλημένη για την διατήρηση της αποικίας της και γι' αυτό συναίνεσε στη διαχωριστική γραμμή της Άγκυρας.

Το Θέμα των Δήμων ήταν από εκείνα που ο Zorlu προέταξε στις συνομιλίες του με τον Αβέρωφ στο πλαίσιο της ελληνοτουρκική προσέγγισης που επιτεύχθηκε τον Δεκέμβρη του 1958. Η ελληνική πλευρά αντέτεινε ότι ο διαχωρισμός των Δήμων ήταν ένα διχοτομικό στοιχείο και δεν το διαπραγματευόταν. Εντούτοις, στις ενημερωτικές συζητήσεις που είχε ο έλληνας υπουργός Εξωτερικών με τον Μακάριο και το Μητροπολίτη Κιτίου Άνθιμο, οι κύπριοι κληρικοί υποστηρίζουν την ύπαρξη χωριστών Δήμων για να μην επιφορτιστούν οι Ελληνοκύπριοι τα έξοδα των τουρκικών γειτονιών που ήταν υποβαθμισμένες!¹⁴ Στην παρατήρηση του Αβέρωφ ότι ήταν προβληματικό σημείο ο χωρισμός των Δήμων ο Μακάριος υπενθύμισε στον συνομιλητή του ότι η ελληνική κυβέρνηση ήταν εντολοδόχος του κυπριακού λαού.¹⁵ Έτσι, στις μετέπειτα συναντήσεις των υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας, ο Αβέρωφ διαπραγματευόταν, όπως ο ίδιος σημειώνει, με το πλεονέκτημα της δυνατότητας υποχώρησης στο θέμα των Δήμων κάτι που διακαώς επεδίωκαν οι Τούρκοι.¹⁶ Η τελική τους συμφωνία στη Ζυρίχη, διελάμβανε ότι θα δημιουργούνταν στις πέντε μεγαλύτερες πόλεις της Κύπρου χωριστά δημαρχεία από τους τούρκου κατοίκους τους.

---

¹² MARKIDES D. "The Issue o Separate ...", p. 183.

¹³ MARKIDES D. "The Issue o Separate ...", p. 184.

¹⁴ ΑΒΕΡΩΦ Ε., *Η Ιστορία...* τόμ. Β', σ. 172

¹⁵ ΑΒΕΡΩΦ Ε., *Η Ιστορία...* τόμ. Β', σ. 176.

¹⁶ ΑΒΕΡΩΦ Ε., *Η Ιστορία...* τόμ. Β', σ. 177.

Ο διαχωρισμός των δήμων δεν έγινε κατορθωτό να πραγματοποιηθεί κατά τη μεταβατική περίοδο γιατί όλες οι πλευρές αδημονώντας για το «κλείσιμο» του Κυπριακού και αναγνωρίζοντας την δυσκολία του εγχειρήματος δεν τολμούσαν να ασχοληθούν με αυτό, οι παρενέργειές του μπορούσαν να καταστήσουν επίφοβη την όλη διευθέτηση. Η άτεγκτη διχοτομική στάση των Τούρκων σε πολλά θέματα επέτειναν τις αμφιβολίες των Ελληνοκυπρίων, οι οποίοι προσήλθαν σε αυτή φοβούμενοι περισσότερη βία, για την ορθότητα της διευθέτησης.¹⁷ Η φιλοσοφία και η δομή που κράτους που είχε προδιαγραφεί με τους χωριστούς εκλογικούς καταλόγους και τον έντονο σε όλα τα επίπεδα κοινοτικό του χαρακτήρα δεν επέτρεπε από την άλλη δημιουργία συναίνεσης γιατί οι ηγέτες του υπό συγκρότηση κράτους, ήταν πρώτα ηγέτες των κοινοτήτων τους. Παρά την σχέση αλληλοεκτίμησης που φαίνεται να είχε αναπτυχθεί ανάμεσα στον Kucuk και τον Μακάριο, η ενδοκοινοτική αντιπολίτευση και στις δύο περιπτώσεις, πολύ περισσότερο δε στην Τουρκοκυπριακή, δεν άφηναν περιθώρια υποχωρήσεων. Σε αυτή την περίοδο ξεκίνησε ο οικονομικός αποκλεισμός των ελληνοκυπριακών επιχειρήσεων και το σύνθημα «από Τούρκο σε Τούρκο» ήταν συνώνυμο ενός αγώνα που ξεπερνούσε τα πιθανά οικονομικά οφέλη, ήταν ένας αγώνας εθνικός. Για όσους Τούρκους η λύση της διχοτόμησης ήταν το «ευκταίον», ο διαχωρισμός των Δήμων ήταν ο συμβιβασμός τον οποίο μπορούσαν να ανεχτούν και ο οποίος θα τους οδηγούσε στον έλεγχο της τουρκοκυπριακής κοινότητας και την προετοιμασία του εδάφους για την ομοσπονδία. Αυτή, όπως πολλές φορές δήλωσε ο Zorlu, ήταν η ύσταστη υποχώρηση της πλευράς του, το «εφικτόν» δηλαδή.¹⁸ Τα υπερπρονόμια που δόθηκαν στη μειονότητα του 18% μπορούσαν να διατηρηθούν μόνο μέσα από τη μεγαλύτερη δυνατή αυτονομία της.¹⁹ Τη σημασία που απέδιδε στο γεωγραφικό διαχωρισμό των Δήμων η τουρκική πολιτική, δεν εκτίμησε σωστά η ελληνική πλευρά και αυτό φάνηκε από την αφελή αντιμετώπιση του θέματος από τον Μακάριο στις προπαρασκευαστικές διαδικασίες και την υποχώρηση της Ελλάδας στην επιμονή του Αρχιεπισκόπου.

---

¹⁷ MARKIDES D. "The Issue of Separate ...", p. 185.

¹⁸ Βλ. Μέρος Α', Κεφάλαιο 1: Οι Συνταγματικές Διαπραγματεύσεις.

¹⁹ MARKIDES D., ό.π. σ. 188.

Οι ενδοκοινοτικές έριδες δυσχέραναν την κατάσταση Στους Τουρκοκύπριους η διεκδίκηση της ηγεσίας και οι ακραίες θέσεις φαίνεται ότι ήταν συγκοινωνούντα δοχεία. Ο Μακάριος είχε επίσης, να αντιμετωπίσει σκληρή κριτική από τους ομοεθνείς τους, κυρίως από τους αντιφρονούντες δημάρχους με επικεφαλής τον Θ. Δέρβη, αλλά παρέμενε ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης τους, όπως οι πρώτες προεδρικές εκλογές κατέδειξαν. Δε συνέβαινε το ίδιο όμως και στην τουρκοκυπριακή κοινότητα όπου Ο Denktash έχοντας ερείσματα στη νεολαία και περισσότερη πολιτική ικανότητα και προσωπική αυτοπεποίθηση караδοκούσε.

Ο Foot θέλοντας να αποφύγει τις πιέσεις που θα ασκούσαν οι Ελληνοκύπριοι στον Μακάριο από τις αναταράξεις που θα προκαλούσε ο διαχωρισμός των Δήμων απέφυγε να προχωρήσει μονομερώς στον καθορισμό των δημοτικών ορίων.²⁰ Το επεισόδιο “Deniz” όμως ήταν αυτό που επέφερε τον κλονισμό που, τουλάχιστο η Βρετανία, Ελλάδα και η Τουρκία, απεύχοντο. Η σύλληψη του τουρκικού πλοιαρίου το οποίο μετέφερε εξοπλισμό από την Τουρκία στους Τουρκοκύπριους, μεσούσης της διαπραγμάτευσης για την συγκρότηση ανεξάρτητου κράτους στην Κύπρο, προκάλεσε αμφιβολίες ακόμη και στους πρωτεργάτες της διευθέτησης. Ως συνέπεια είχε την αναστολή των εργασιών της συνταγματικής επιτροπής, η δεύτερη κρίση ανέκυψε με τη διαφωνία Μακαρίου για την έκταση των Βάσεων.²¹ Οι εξελίξεις αυτές συνέβαλαν στην καθυστέρηση των διαπραγματεύσεων. Η δυσμενέστερη όμως συνέπεια ήταν ότι οι Βρετανοί επικεντρώθηκαν πλέον στην επίλυση του θέματος των Βάσεων, το οποίο αποτελούσε την μοναδική τους επιδίωξη από αυτή την πολυεπίπεδη και δαιδαλώδη διαδρομή για την αποχώρησή τους από την Κύπρο. Η αποικιακή κυβέρνηση είχε εν τω μεταξύ αφήσει σε ισχύ την προσωρινή περί Δήμων νομοθεσία, και οι «ανεπίσημες» τουρκικές δημοτικές επιτροπές συνέχισαν την είσπραξη δημοτικών τελών από τους ομοεθνείς τους. Συνεπώς, το βάρος του καθορισμού των γεωγραφικών ορίων των δήμων καθώς και της τελικής νομοθεσίας μεταφέρθηκε στη Μεικτή Συνταγματική Επιτροπή, η οποία είχε να επιλύσει σωρεία άλλων αντιπαραθέσεων. Οι εξελίξεις αυτές συνέβαλαν στην αναβολή της ανακήρυξης της Κυπριακής Δημοκρατίας από τις 19

---

²⁰ MARKIDES D., ό.π. σ. 189.

²¹ Βλ. Μέρος Α΄, Κεφάλαιο 3: Η Κρίση των Βάσεων.

Φεβρουαρίου 1960, όπως υπολογιζόταν στις 19 Απριλίου και τέλος στις 16 Αυγούστου του 1960.

Η νεοσύστατη Δημοκρατία ξεκινούσε με αρκετές εκκρεμότητες την πορεία της στη διεθνή κοινότητα, ανάμεσά τους και ο διαχωρισμός των Δήμων παρόλο, που το θέμα είχε μερικώς επιλυθεί με την προσωρινή νομοθεσία Foot η οποία όμως έληγε στις 15 Φεβρουαρίου του 1961. Όπως αναφέρει ο Γλαύκος Κληρίδης, η έννοια του διοικητικού διαχωρισμού των δύο κοινοτήτων είχε επεκταθεί και στην τοπική αυτοδιοίκηση. Η δικαιοδοσία για τη νομοθέτηση και συνεπώς τη δημιουργία χωριστών δήμων στις πέντε κυριότερες πόλεις του νησιού, είχε ανατεθεί αποκλειστικά στην Βουλή των Αντιπροσώπων, η οποία για να επικυρώσει τη νομοθεσία αυτή έπρεπε να μείνει προσκολλημένη στην πρόβλεψη των χωριστών πλειοψηφιών. Ήταν λοιπόν απαραίτητο πριν επικυρωθεί ένας τέτοιος νόμος να υπάρξει συμφωνία για τα όρια των χωριστών δημοτικών ορίων κάθε πόλης.²²

Οι δημοτικές διαπραγματεύσεις που έλαβαν χώρα τα πρώτα δυο χρόνια της Δημοκρατίας δεν κατέληξαν σε συμφωνία. Ο Κληρίδης αναφερόμενος στο θέμα γράφει ότι, το πρόβλημα για την εφαρμογή χωριστών δήμων δεν ήταν μόνο η χάραξη δημοτικών ορίων αλλά και το οικονομικό. Οι πέντε πόλεις της Κύπρου δεν ήταν εκείνη την εποχή αρκετά μεγάλες ώστε να δικαιολογούν τη λειτουργία περισσότερων του ενός δήμου, τούτο ίσχυε ιδιαίτερα στη Λάρνακα και στην Πάφο. Για παράδειγμα στη Λάρνακα με πληθυσμό 26.000 εκ των οποίων 21.874 Ελληνοκύπριοι και 4.058 Τουρκοκύπριοι τα δημοτικά έσοδα από τους πρώτους ήταν 67.934 και από τους δεύτερους 4.687. Οι Τούρκοι ισχυρίζονταν ότι τα έσοδα τους ήταν £ 7000, ακόμη και έτσι να ήταν αυτά δεν επαρκούσαν για τη λειτουργία και τη συντήρηση ξεχωριστής δημοτικής αρχής με υπηρεσίες που θα περιελάμβαναν την κατασκευή δρόμων, συλλογή σκουβάλων, φωτισμό κτλ.²³ Οι Έλληνες αντιδρώντας στην τουρκική εμμονή για γεωγραφικό διαχωρισμό των Δήμων και των σχετικών χαρτών που η τουρκική πλευρά υπέβαλλε αντέτεινε τη δημιουργία χωριστών Δήμων εκεί όπου κατοικούν Τουρκοκύπριοι έστω και αν πάρουν το σχήμα «οκταποδιού ή όποιου άλλου τέρατος».²⁴ Η ελληνική πλευρά είχε καταθέσει προτάσεις για

²² ΚΛΗΡΙΔΗΣ Γ., *Η Κατάθεσή μου*, τόμ. 1, σ. 130.

²³ ΚΛΗΡΙΔΗΣ Γ., *Η Κατάθεσή μου*, τόμ. 1, σ. 131.

²⁴ MARKIDES D., *Cyprus 1957-1963...*, 74.

ενοποίηση των δήμων με πλήρη εξασφάλιση των δικαιωμάτων των Τουρκοκυπρίων και με επιπλέον οικονομικά οφέλη, οι οποίες απορρίφθηκαν με την σκέψη ότι έπρεπε να ξεκινήσουμε όπως προέβλεπε το σύνταγμα με χωριστούς δήμους και έως ότου δημιουργηθούν αυτοί δεν θα έπρεπε να τίθεται θέμα ενοποίησης τους.²⁵ Στην Πάφο μάλιστα, ο γεωγραφικός διαχωρισμό επιχειρήθηκε να επιβληθεί με την ανέγερση διαχωριστικού τείχους.²⁶

Ο Δεκέμβριος του 61 υπήρξε ορόσημο στις κυπριακές εξελίξεις με πολλαπλές ερμηνείες. Όχι μόνο γιατί οι τούρκοι βουλευτές θέλοντας να πιέσουν για την εφαρμογή του διαχωρισμού των Δήμων καταψήφισαν το φορολογικό Νομοσχέδιο, εγκαινιάζοντας τη στρατηγική της διασύνδεσης της κοινοβουλευτικής τους ισχύς με τις συνταγματικές εκκρεμότητες, αλλά γιατί η πράξη αυτή συνιστούσε ουσιαστικά το πρώτο ενδοκοινοτικό «πραξικόπημα», αφού οι 11 από τους 15 τούρκους βουλευτές του κόμματος του Αντιπροέδρου Kucuk καταψήφισαν νομοσχέδιο που είχε ο ίδιος εγκρίνει νωρίτερα. Ηγέτες αυτού του νέου κοινοβουλευτικού σχήματος ήταν ο Orhan Mudesiroglu και Halit Ali Riza, και οι δύο συνεργάτες του Denktash. Για άλλη μια φορά διαπιστώνεται ότι ο Denktash ανέλαβε πρωτοβουλία για την διαχείριση του θέματος των Δήμων, έναντι της μετριοπαθούς πολιτικής του επίσημου ηγέτη της Τουρκοκυπριακής κοινότητας. Το ίδιο είχε γίνει το Καλοκαίρι του 58 όταν από τον Kucuk οργανώθηκαν τα βίαια επεισόδια και η αρχή του διαχωρισμού των Δήμων.

Η κατάσταση εντούτοις, άρχισε να προκαλεί δυσφορία και στην Τουρκοκυπριακή κοινότητα. Πολλοί δεν αναγνώρισαν τα τουρκοκυπριακά δημοτικά συμβούλια, τα οποία αδυνατούσαν να πληρώσουν τους υπαλλήλους τους, και αρνούσαν να καταβάλουν φόρους.²⁷ Πέρα από την λαϊκή αποδοκιμασία, συγκροτήθηκε και επίσημος αντιπολιτευτικός λόγος στην διαχωριστική πολιτική του Denktash από τους ηγέτες του Τουρκικού Λαϊκού Κόμματος Hikmet και Gurban και τον γιατρό Ihsan Ali, επιφανές στέλεχος της Τουρκοκυπριακής κοινότητας.²⁸ Η ατμόσφαιρα γενικής δυσφορίας συνέβαλε στην μετριοπαθή στάση του Kucuk και ο Μακάριος κατάθεσε ενοποιητικές

²⁵ ΚΛΗΡΙΔΗΣ Γ., *Η Κατάθεσή μου*, τόμ. 1, σ. 131.

²⁶ MARKIDES D., *Cyprus 1957-1963...*, p. 75.

²⁷ MARKIDES D., *Cyprus 1957-1963...*, p. 74.

²⁸ Βλ. ΑΛΗ Ιχσάν, *Τα Απομνημονεύματά μου*, Λευκωσία 1980, σ. 25, 38-40, 42-43.

προτάσεις στις 20 Μαρτίου 1962. Σε αυτές υπήρχαν εγγυήσεις εργοδότηση Τουρκοκυπρίων στα ποσοστά που τους αναλογούσαν βάσει του πληθυσμιακού μεγέθους τους σε κάθε περιοχή, προκαθορισμένο ποσό κε του ετήσιου προϋπολογισμού για τις ανάγκες των τούρκων δημοτών βάσει των υποδείξεων των δημοτικών τους συμβούλων, οι οποίοι θα εκπροσωπούνταν με βάση την πληθυσμιακή αναλογία των κατοίκων τους σε κάθε Δήμο. Σε κάθε μια από τις πέντε πόλεις ο Δήμαρχος να είναι Έλληνας και ο Αντιδήμαρχος Τούρκος εάν αυτό διακιολογείται από την πληθυσμιακή τους παρουσία.²⁹ Σύμφωνα με τις αναφορές του έλληνα Πρέσβη στην Κύπρο ο Kucuk την επομένη της συνάντησης του με τον Μακάριο (29.3.1962) απέρριψε τις προτάσεις λέγοντας ότι οι συνταγματικές πρόνοιες δεν μπορούν να τροποποιηθούν. Ο Denktash εμφανίσθηκε πιο ακραίος λέγοντας ότι οι *χωριστοί Δήμοι υπάρχουν από το 1958 De facto και από το 1960 De jure*.³⁰ Σε συνάντηση όμως που είχε ο Kucuk με τον έλληνα πρέσβη στην Λευκωσία ο Αντιπροεδρος άφησε να νοηθεί ότι προσωπικά δεν αντιτίθετο απολύτως στις προτάσεις Μακαρίου αλλά λόγω των έντονων αντιδράσεων από μέρους τουρκοκυπρίων ηγετών ήταν και ο ίδιος υποχρεωμένος να εμμένει στο διαχωρισμού. Τις προτάσεις Μακαρίου, σύμφωνα με την ίδια πηγή, έκρινε ως “λίαν λογικάs και επικοδομητικάs” και ο Clark.³¹

Οι εξτρεμιστές φοβούμενοι ότι μπορεί να γίνουν αποδεκτές οι προτάσεις Μακαρίου πυροδότησαν, λίγες μέρες αργότερα, το κλίμα συνεργασίας με τις εκρήξεις στο τέμενος Bayraktar. Η Cumhuriyet με άρθρα της άφηνε να νοηθεί ότι η ενέργεια αυτή ήταν προβοκάτσια Τουρκοκυπρίων εθνικιστών και καλούσε όποιους γνώριζαν κάτι για τα γεγονότα να καταθέσουν στη διερευνητική επιτροπή.³² Λίγες μέρες αργότερα οι δύο αντιφρονούντες δημοσιογράφοι δολοφονήθηκαν. Οι υποψίες όλων στρέφονταν στην T.M.T. και τον Denktash κατά τη διάρκεια της δίκης όμως επισυνέβησαν απρόσμενες εξελίξεις. Ο υπουργός Εσωτερικών προσκόμισε ως μαρτυρικό υλικό ηχογραφημένη συνομιλία που είχε με τον Γκουργκάν, στην οποία ο τελευταίος ενημέρωνε τον υπουργό για τα τεκταινόμενα στην τουρκοκυπριακή κοινότητα.

²⁹ Αρχείο Αβέρωφ Φακ.113 υπ/φ. 2: Σημείωμα ΥΠΕΞ Περί Διαχωρισμού των Δήμων ημερομηνίας 32/7/62. ΙΚΚ.

³⁰ Ο.π.π.

³¹ Ο.π.π.

³² CUMHURIYET, 23.4.1962 από *Κύπρος Πρόσωπα και Γεγονότα: Η Δολοφονία Γκιουργκάν –Χικμέτ, ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ*, 1^η Ιουνίου 2003.

Η κίνηση αυτή, όπως χαρακτηριστικά γράφτηκε έσωσε τον Denktash αφού στα μάτια των ομοεθνών τους οι δύο δολοφονηθέντες εμφανίστηκαν ως πράκτορες των Ελλήνων και δη του Γιωρκάτζη,³³ ο οποίος ποτέ δεν ενέπνευσε την εμπιστοσύνη των Τουρκοκυπρίων, πλήν του Denktash με τον οποίο φαίνεται να τους ενώνει ο αντικομμουνισμός.³⁴

Παρόλα αυτά, εξαιτίας της μετριοπαθούς στάσης που τήρησε η Άγκυρα στο θέμα των Δήμων, και της καταδίκης των βιαιοτήτων, Μακάριος και Kucuk παρέμειναν σε τροχιά ενοποιητικής λύσης για το θέμα των Δήμων και μέχρι το τέλος του 1962 οι δύο κοινότητες βρίσκονταν πολύ κοντά στην επίτευξη συμφωνίας.³⁵ Αυτό που δίχαζε τώρα τις δύο πλευρές ήταν κατά πόσο η συμφωνία θα έπρεπε να επικυρωθεί μέσα από αλλαγή του Συντάγματος, όπως πρέσβευε ο Μακάριος ή με την υπογραφή πρωτοκόλλου, όπως επιθυμούσε οι Τουρκοκύπριοι.³⁶ Υπέρ της άποψης των τελευταίων συνηγορούσε και ο Κληρίδης, που ήταν έναν εκ των βασικότερων διαπραγματευτών στο θέμα, γιατί θεωρούσε ότι ήταν πολύ δυσκολότερο να πείσουν και τους ακραίους Τουρκοκύπριους να αποδεχτούν επέμβαση στο Σύνταγμα. Άλωστε ο Denktash ήταν ο εισηγητής της λύσης του πρωτοκόλλου.³⁷ Και ενώ όλα έδειχνα ότι με τον έναν ή τον άλλο τρόπο το θέμα θα έβρισκε την τελική του λύση στην επόμενη συνάντηση των επιτροπών οι Τουρκοκύπριοι υπαναχώρησαν, η μεταστροφή αυτή φαίνεται να οφείλεται σε παρέμβαση του νέου τούρκου πρεσβευτή Ozkioi, ο οποίος είχε πρόσφατα αντικαταστήσει τον μετριοπαθή Dirvana. Μελετητές του θέματος διατυπώνουν την άποψη ότι ο Μακάριος είχε παρανοήσει την ανοχή της Άγκυρας στο θέμα κατά την εκεί επίσκεψή του λίγο νωρίτερα. Η τουρκική αυτή επέμβαση αποκαλύπτει τη διεθνή διάσταση του θέματος των Δήμων, μέσα από το διαχωρισμό τους η Άγκυρα διασφάλιζε την αυτονομία και τον έλεγχο της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας.³⁸ Ο Αβέρωφ όμως, φαίνεται να είχε την ίδια εκτίμηση με τον Μακάριο για τα αποτελέσματα της επίσημης επίσκεψης του τελευταίου στην Άγκυρα. Οι Τούρκοι βρήκαν λογική και δέχτηκαν ως

---

³³ ΑΛΗ Ιχσάν, *Τα Απομνημονεύματα...*, σ. 40.

³⁴ Βλ. περισσότερα στο Κεφάλαιο Πολιτικές Εξελίξεις στην Κύπρο.

³⁵ MARKIDES D., "The Issue..", p. 194-5.

³⁶ Ο.π.π.

³⁷ ΚΛΗΡΙΔΗΣ, *Η Κατάθεσή μου*, σ. 150-152.

³⁸ MARKIDES D., "The Issue..", p. 195.

συμβιβαστική την πρόταση Μακαρίου προς την Τουρκυπριακή Κοινότητα για τη σύσταση ενιαίων δημοτικών συμβουλίων.³⁹

Ο Μακάριος απογοητευμένος από τις εξελίξεις και υπό την πίεση της αντιπολίτευσης των ενωτικών δήλωσε με ανακοίνωσή του ότι ο διαχωρισμός των Δήμων ήταν ανέφικτος και δεν θεωρούσε ότι υπήρχε λόγος να συνεχιστεί η de facto κατάσταση. Τα ελληνικά μέλη της Βουλής των Αντιπροσώπων ομόφωνα αρνήθηκαν (29.12.1962) να ανανεώσουν τον Προσωρινό Νόμο περί Τουρκικών Δημοτικών Επιτροπών, ο οποίος από το 1958 επαναψηφιζόταν και έτσι οι δήμοι έμειναν χωρίς νομική κάλυψη. Την ίδια μέρα η Τουρκική Κοινοτική Συνέλευση ψήφισε δικό της νόμο με τον οποίο παρείχε νομική κάλυψη στις επιτροπές, αν και το θέμα δεν ενέπιπτε στις αρμοδιότητές της.

Ο Αβέρωφ ενοχλημένος και ανήσυχος από τις εξελίξεις, αφού είχε εν τω μεταξύ δεχτεί σχετικό διάβημα διαμαρτυρίας από τον τούρκο πρέσβη στην Αθήνα, ζήτησε να δει τον Κρανιδιώτη. Ζήτησε από τον κύπριο πρέσβη να διαβιβάσει στον Μακάριο τις ανησυχίες της ελληνικής κυβέρνησης για την τροπή που πήραν τα πράγματα, επισημαίνοντας ότι η παρούσα κατάσταση μπορεί να είναι η απαρχή για πολλά δεινά. Ενημέρωσε τον Κρανιδιώτη για την προϊστορία του θέματος των Δήμων και σημείωσε ότι είχε ήδη εντολή από τον Καραμανλή:

«αν συμβούν γεγονότα, τα απεύχομαι αλλά δεν αποκλείονται, η Ελληνική Κυβέρνηση θα λάβη τη θέση του δικαίου, της τιμής και των συμφερόντων της Ελλάδος και της Κύπρου, έστω κι' αν εσείς άλλως τα εκτιμάται. Ίσως δ,ε ευρεθώμεν εις την ανάγκην να εξηγήσωμεν εις την κοινήν γνώμην πώς εδημιουργήθη το ζήτημα του χωρισμού των Δήμων και την στάσιν ήν είχαν τηρήσει ο Αρχιεπίσκοπος και ο Άγιος Κιτίου».

Ο Κρανιδιώτης έκπληκτος από τα όσα άκουσε, εκτιμούσε ότι όπως είχαν τα πράγματα ήταν δύσκολο για τον Μακάριο να υποχωρήσει λόγω της λαϊκής πίεσης, άλλωστε οι Τούρκοι ήταν αυτοί που υπαναχώρησαν, οι οποίοι προσπαθούν να δημιουργήσουν «τουρκικές ακροπόλεις» εντός των

---

³⁹ ΑΒΕΡΩΦ, *Ιστορία...*, τόμ. II, σ. 277-79.

πόλεων.⁴⁰ Στην ερώτηση του Κρανιδιώτη αν μπορούν να υπολογίζουν στην Κυβέρνηση της Ελλάδας ο Αβέρωφ απάντησε ότι:

«Η ελληνική στάσις καθορίζεται από τα πλαίσια της λογικής, της τιμής, και των γενικότερων συμφερόντων του Ελληνικού λαού. Οι Κύπριοι δεν πρέπει να αναμείνουν ότι θα τους ακολουθήσωμεν εάν φθάσουν εις "Maniera Forte". Εάν χυθεί αίμα, ό μη γένοιτο, δεν είναι πάντως δυνατόν να αφήσωμεν την κοινήν γνώμην να πιστεύη ότι ο χωρισμός των Δήμων υπαγορεύθη υπό της ελληνικής κυβέρνησεως»

Ο Αβέρωφ ζήτησε να διαβιβαστούν στον Αρχιεπίσκοπο οι ευχές και η φοβερές ανησυχίες του για το 1963.⁴¹ Εκτιμούμε ότι ο κατεξοχήν χειριστής του Κυπριακού και πρωτεργάτης των Συμφωνιών Ζυρίχης –Λονδίνου, εξαντλεί την αυστηρότητα του στην επίκριση των θέσεων και των χειρισμών του Μακαρίου, την ίδια αυστηρότητα δεν εφαρμόζει και στα λάθη ή παραλείψεις των δικών του χειρισμών πχ. την πρόνοια για χωριστή ψήφιση της φορολογίας την χαρακτηρίζει στο βιβλίο του ως «αβλεψία». Παρόλα αυτά οι Βρετανοί εκτιμούσαν ότι οι προτάσεις του Δεκεμβρίου της ελληνοκυπριακής πλευράς ήταν επικοδομητικές.

Με την έλευση του νέου χρόνου ο ελληνοκυπριακή πλευρά προχώρησε, με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου στις 14 Φεβρουαρίου 1963, στην αντικατάσταση των αιρετών Δημοτικών Συμβουλίων με Συμβούλια Βελτιώσεως, των οποίων τα μέλη διορίζονταν από τον υπουργό Εσωτερικών. Τα εν λόγω συμβούλια δεν επενέβαιναν στα de facto τουρκικά δημαρχεία τα οποία εξακολουθούσαν να λειτουργούν. Οι Τουρκοκύπριοι συνέχισαν να παρεμποδίζουν Ελληνοκύπριους να έχουν πρόσβαση στις αγορές και σε άλλες δημοτικές και ιδιωτικές περιουσίες τις οποίες είχαν καταλάβει από το 1958.⁴² Παράλληλα όμως Κληρίδης και Denktash συνέχισαν να επεξεργάζονται διάφορες προτάσεις για την επίλυση του θέματος. Το Συνταγματικό Δικαστήριο εν τω μεταξύ, στο οποίο είχαν προσφύγει και οι δύο κοινότητες, κήρυξε με απόφαση του στις 25 Απριλίου 1963 και τις δύο πράξεις αντισυνταγματικές. Η απόφαση του Δικαστηρίου άφηνε και τις δύο

⁴⁰ Αρχείο ΑΒΕΡΩΦ Φάκ. 113: Απόρρητον σημείωμα ΥΠΕΞ 31/12/62. ΙΚΚ.

⁴¹ Ο.π.π.

⁴² MARKIDES D., "The Issue..", p. 196.

πλευρές εκτεθειμένες και συνεπώς σε αναζήτηση λύσης. Η Τουρκική κυβέρνηση επέκρινε επίσης τις εξελίξεις κινήσεις εκτιμώντας ότι αυτές αντιβαίνουν το σύνταγμα αλλά επέκρινε τον Μακάριο για την εμμονή του να θεωρεί το όλο ζήτημα εσωτερικό θέμα της Κύπρου. Η συσσώρευση πολλών συνταγματικών εκκρεμοτήτων και η δυνατότητα να αγνοούν ή να παραβιάζουν το σύνταγμα και οι δύο κοινότητες είχε ήδη διαμορφώσει ένα κλίμα απαξίωσης του. Ο Μακάριος τώρα, έκανε πλέον πιο συχνά αναφορά στην ανάγκη τροποποίησης του Συντάγματος κάτι που προκαλούσε την αντίδραση της Τουρκίας, η οποία είχε μεν καταδικάσει ως αντισυνταγματικές τις κινήσεις των δύο πλευρών αλλά σημείωνε με έμφαση ότι δεν θα ανεχόταν αλλαγή του συντάγματος και ότι το θέμα σε καμία περίπτωση δεν ήταν εσωτερικό ζήτημα της Κύπρου, στο θέμα των φορολογιών εμφανιζόταν πιο διαλλακτική.⁴³ Ο Μακάριος, ενθαρρυμένος και από τις ενδοελληνικές έριδες με τον «ανένδοτο αγώνα» ένιωθε πιο ελεύθερο να στοχεύει τόσο προς την αναθεώρηση του Συντάγματος όσο και στην προσφυγή τον ΟΗΕ.⁴⁴ Βρετανοί και Αμερικανοί θέλοντας να αποφύγουν ένα τέτοιο σενάριο επιστρατεύτηκαν για την εξεύρεση άλλης συμβιβαστικής λύσης και ο Clark επεξεργάστηκε μια τουρκική ιδέα για εξέταση ενός πακέτου θεμάτων που δίχαζαν τις δύο κοινότητες.⁴⁵ Οι ιδέες Clark απορρίφθηκαν από την Τουρκία και η στάση αυτή προβλημάτισε ιδιαίτερα τους Βρετανούς οι οποίοι διέκριναν κάποια διγλωσσία στους τουρκικούς χειρισμούς, και εκτιμούσαν ότι ο τούρκος πρέσβης στην Κύπρο Ozkioi, έκανε σε κάποιο βαθμό προσωπική πολιτική.⁴⁶ Το Καθεστώς της «διοικητικής παρανομίας» όσον αφορά στην διοίκηση των πέντε πόλεων έμεινε, όπως και τόσο άλλα σε εκκρεμότητα.

Ο Κληρίδης, απορώντας για την άρνηση του Μακαρίου στο θέμα των χωριστών Δήμων, αφού προ της Ζυρίχης δεν είχε εκφράσει οποιουσδήποτε ενδοιασμούς, σημειώνει ότι η ελληνοκυπριακή πλευράς θα έπρεπε να προχωρήσει στην εφαρμογή τους παρά τις πολλές δυσκολίες του εγχειρήματος.⁴⁷ Η Μαρκίδου προχωρώντας παρακάτω επισημαίνει ότι η επίλυση του θέματος των Δήμων ίσως να διευκόλυνε την επίλυση και των

---

⁴³ MARKIDES D., *Cyprus 1957-1963*, p. 124-125.

⁴⁴ Ο.π.π.

⁴⁵ Ο.π.π. σ. 126.

⁴⁶ Ο.π.π. σ. 125.

⁴⁷ ΚΛΗΡΙΔΗΣ Γ., *Η Κατάθεσή ...*, σ. 130.

άλλων σημείων αντιπαράθεσης των δύο κοινοτήτων.⁴⁸ Η επίλυση του θέματος στη βάση της ενοποίησης των Δήμων σήμαινε για τους Ελληνοκύπριους ενοποίηση του κράτους, το ενοποιημένο κράτος δεν ήταν το κράτος που επιθυμούσαν οι Τούρκοι.

Θα επιχειρήσουμε να ερμηνεύσουμε τη στάση του Μακαρίου στο θέμα των Δήμων, και στεκόμαστε σε αυτό όχι μόνο γιατί είναι κομβικό σημείο στην πολιτική συμβίωση των δύο κοινοτήτων, αλλά γιατί αυτό ήταν το μόνο σημείο που επέβαλε η ελληνοκυπριακή πλευρά στην όλη διευθέτηση. Εξετάζοντας λοιπόν κάποιος μπορεί εύκολα να διακρίνει, όχι μόνο την υποτίμηση των Τουρκοκυπρίων, και τη σαφή διάθεσή του να παραμείνει ηγέτης της κοινότητας του, και μόνον αυτής, αλλά και την έλλειψη διορατικότητας και ώριμης πολιτικής σκέψης για το τι θα σήμαινε πρακτικά και ιδεολογικά μια τέτοια διευθέτηση. Η μεταστροφή αργότερα, της στάσης του, απόρροια πολιτικής ωριμότητας από τη συνειδητοποίηση του πολύπλοκου και του επικίνδυνου του εγχειρήματος, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως πολιτική σοφία. Παρά τα όποια δίκαια της ελληνοκυπριακής πλευράς, γιατί, οι χωριστοί δήμοι επεβλήθηκαν διά της βίας σε ένα λαό που επί αιώνες συμβιούσε παρά τις όποιες πολιτιστικές, θρησκευτικές ή εθνοτικές διαφορές, η άρνηση της εφαρμογής ενός τέτοιου μέτρου συνιστούσε πρόκληση για την τουρκική πλευρά, με δεδομένη τη σημασία που αυτή απέδιδε στο θέμα. Η μεταστροφή αυτή, υπαγορεύτηκε εν μέρει και από την προσπάθεια του Μακαρίου να επανορθώσει, αναγνωρίζοντας το σφάλμα που διέπραξε το 1959.

---

⁴⁸ MARKIDES D., *Cyprus 1957-1963*, p. 126.

1. 3. Περί Σημειολογίας: Σύμβολα, Σημαίες και Πρωτόκολλο

1.3.1. Σημαίες και Σύμβολα

«Τα πλήθη βγήκαν στους δρόμους να γιορτάσουν, παρόλο που δεν ήταν πάντα σαφές τι γιόρταζαν, γιατί η γέννηση της Κυπριακής Δημοκρατίας προκαλούσε λιγότερο ενθουσιασμό από την επιστροφή των εξόριστων της Ε.Ο.Κ.Α. ή από την άφιξη του τουρκικού στρατού. Η κυπριακή σημαία ελάχιστα υπήρχε, οι στολισμοί στους δρόμους ήταν είτε η ελληνική είτε η τουρκική σημαία... Ήταν μάλλον ευτυχής σύμπτωση που περίπου την ίδια ώρα στις 16 Αυγούστου η κάθε κοινότητα ήταν επικεντρωμένη στους δικούς της εορτασμούς σε διαφορετικά σημεία της Λευκωσίας».¹

Η εικόνα αυτή της πρώτης μέρας της Κυπριακής Ανεξαρτησίας συμπυκνώνει και αποτυπώνει με τον πιο παραστατικό τρόπο την δυναμική που αναπτύχθηκε στην θυελλώδη πενταετία που προηγήθηκε. Οι Έλληνες της Κύπρου σε μια μετωπική ένοπλη σύγκρουση με τους Άγγλους διεκδικούσαν την Αυτοδιάθεση και την Ένωση με την Ελλάδα, την ίδια στιγμή που οι Τούρκοι του νησιού και η Αγγλία είχαν στραμμένα τα βλέμματά τους στην Τουρκία, η οποία κατέστη και τυπικά ενδιαφερόμενο μέρος της διένεξης. Στις εκδηλώσεις κατά την ημέρα της ανακήρυξης της Κυπριακής Δημοκρατίας αναφέρεται και έκθεση της Κ.Υ.Π., στην οποία σημειώνεται ότι τα τείχη της πύλης του λιμανιού της Αμμοχώστου, όπου αποβιβάστηκαν τα Ελληνικά (ΕΛ.ΔΥ.Κ) και Τουρκικά (ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ) στρατεύματα, κατακλύστηκαν από μεγάλο αριθμό Τουρκοκυπρίων, οι οποίοι επευφημούσαν τα στρατεύματα «θυσιάζοντας ερίφια και μόσχους και προβαίνοντας εις εκδηλώσεις απεριορίστου θαυμασμού».² Σημειώθηκαν όμως και εκδηλώσεις απεριορίστου πένθους, αφού σύμφωνα με την ίδια έκθεση, κατά τη μετακίνηση της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ από την Αμμόχωστο στη Λευκωσία, στο χωριό Τρίκωμο αναρτήθηκαν μεσίστιες σημαίες και ήχησαν πένθιμα οι καμπάνες των εκκλησιών.³

¹ Acting United Kingdom Representative in Cyprus to the Secretary of States for Commonwealth Relations, C.R.O. Ref.: CON 205/51/1, CONFIDENTIAL, Nicosia, 7th September, 1960, CYPRUS: INAUGURATION OF THE REPUBLIC, FO371/152834, PRO.

² ΗΛΙΑΔΗΣ Μ., *Το Απόρρητο...*, σ. 299

³ ΗΛΙΑΔΗΣ Μ., *Το Απόρρητο...*, σ. 299.

Η ταυτότητα και η εκπροσώπηση της νεοσύστατης δημοκρατίας όπως αυτή θα αποτυπωνόταν μέσα από σύμβολα, σημαίες και πρωτόκολλα, αποτέλεσε ένα ακόμη πεδίο αντιπαράθεσης των δύο κοινοτήτων. Τόσο σε επίπεδο σημειολογίας όσο και σε επίπεδο ουσίας Έλληνες και Τούρκοι συγκρούστηκαν ή απλά έδωσαν «μάχες» για την προβολή, τη διατήρηση, την ενσωμάτωση ή την αποφυγή της εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας στο νέο πολιτειακό πλαίσιο στο οποίο καλούνταν να συμβιώσουν. Άλλοτε με λιγότερο και άλλοτε με περισσότερο πάθος και πειστήρια εγέρθηκαν θέματα συμβόλων, σημαιών, εκπροσώπησης, πρωτοκόλλου και εθιμοτυπίας. Στην εξεύρεση αντιπροσωπευτικών συμβόλων για ένα κράτος, το οποίο καμία από τις δύο κοινότητες δεν είχε περιλάβει στους πρόσφατους εθνικούς οραματισμούς της και για το οποίο καμία κοινότητα δεν είχε αγωνιστεί ήταν φυσικό να επικρατεί κάποια αμηχανία που σε μερικές περιπτώσεις έφτανε τα όρια της ιλαρότητας.

Το θέμα της σημαίας του υπό συγκρότηση κράτους είχαν εξετάσει ήδη από τις πρώτες τους συναντήσεις, οι Αβέρωφ και Zorlu. Στα προσχέδια λύσης που συζήτησαν στο Παρίσι το 1958, η τουρκική εισήγηση ήταν όπως η σημαία της Κυπριακής Δημοκρατίας να ενσωμάτωνε κατά το ήμισυ τη σημαία της Ελλάδας και της Τουρκίας ενώ η ελληνική πλευρά επιθυμούσε μία νέα σημαία, που θα επέλεγαν ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος του κράτους από κοινού, κάτι που έγινε τελικά αποδεκτό.⁴ Η Ελλάδα δεχόταν ως αντίτιμο της καθιέρωσης νέας σημαίας για την Κύπρο το δικαίωμα των πολιτών να αναρτούν την τουρκική και την ελληνική σημαία παράλληλα με την κυπριακή αλλά εκκρεμούσε το κατά πόσο το ίδιο δικαίωμα θα είχαν και οι αρχές. Η τουρκική επέμενε όπως στα δημόσια κτήρια μαζί με την σημαία της Κύπρου να αναρτούνται και οι σημαίες της Ελλάδας και της Τουρκίας κάτι που απέρριψε κατηγορηματικά η Ελλάδα κρίνοντας ότι μια τέτοια πρόνοια θα παρέπεμπε σε καθεστώς ηγεμονίας ή συγκυριαρχίας του νέου κράτους. Ο συμβιβασμός επήλθε με τη συμφωνία ότι οι αρχές της Δημοκρατίας και οποιοδήποτε νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου ή οργανισμός κοινής ωφελείας, καθώς και οι κοινοτικές αρχές και τα ιδρύματά τους θα μπορούσαν

---

⁴ Άρθρον 4 συντάγματος Κυπριακής Δημοκρατίας.

να αναρτούν, κατά τις γιορτές,⁵ μαζί με την κυπριακή, την ελληνική και την τουρκική σημαία. Στους πολίτες και στις οργανώσεις παραχωρήθηκε, όπως ήδη ελέγχθη, το δικαίωμα να αναρτούν την ελληνική και την τουρκική σημαία στα σπίτια ή τις επιχειρήσεις τους χωρίς περιορισμό.⁶ Το «βάρος» των σημαιών των μητέρων πατρίδων, επισημάνθηκε από πολύ νωρίς από τον έπαρχο Αμμοχώστου. Στις 19 Αυγούστου 1960 ζητά από το Υπουργείο Εσωτερικών να αποσαφηνιστούν οι διαδικασίες και οι συνθήκες με βάση τις οποίες θα αναρτώνται σε δημόσια κτήρια η ελληνική και η τουρκική σημαία για να αποφεύγονται αντιπαραθέσεις όπως αυτές που σημειώθηκαν στο λιμάνι της Αμμοχώστου στις 16 του μήνα κατά την άφιξη της ΕΛ.ΔΥ.Κ και της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. Σύμφωνα με την έκθεσή του, παραμονή των εκδηλώσεων είχαν τοποθετηθεί ελληνικές σημαίες στα δημόσια κτήρια του λιμανιού και την επομένη Τούρκοι τοποθέτησαν δύο τουρκικές στην πύλη του λιμανιού. Η τοποθέτηση σημαιών δημιούργησε εκατέρωθεν διαμαρτυρίες αλλά λόγω της ημέρας δεν λήφθηκαν οποιαδήποτε μέτρα για να μην οξυνθεί περαιτέρω η κατάσταση.⁷ Από την συγκριτική παράθεση των σημείων της Ζυρίχης και των διαφόρων προσχεδίων του Συντάγματος μέχρι και την οριστικοποίησή του, διαπιστώνεται ότι το δικαίωμα των πολιτών της Κυπριακής Δημοκρατίας να αναρτούν την ελληνική την τουρκική σημαία, ήταν μεταγενέστερη της Ζυρίχης προσθήκη.⁸

Ο Μακάριος και ο Kucuk αποδέχτηκαν ότι η σημαία θα έπρεπε να ήταν ουδέτερου χρώματος και σχεδίου, και όπως δημοσιεύθηκε στον τύπο είχαν δεχτεί πρόταση όπως αυτή παριστάνει σε χρώμα χαλκού, το κεφαλαίο Κ που θα συμβόλιζε την Κύπρο, επί λευκού φόντου το οποίο θα συμβόλιζε την

---

⁵ Με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου δημόσιες αργίες ήταν: **Κοινές:** Πρωτοχρονιά, Ημέρα της Κυπριακής Ανεξαρτησίας, 25^η Μαρτίου Ημέρα της Ελληνικής Επανάστασης, 29^η Οκτωβρίου Ημέρα της Τουρκικής Δημοκρατίας. **Για τους Έλληνες:** Θεοφάνεια, Μεγάλη Παρασκευή-Μεγάλη Κυριακή, Χριστούγεννα και η 26^η Δεκεμβρίου, 19^η Ιανουαρίου Ονομαστήρια Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, Καθαρά Δευτέρα και 28^η Οκτωβρίου. **Για τους Τούρκους:** Τα γενέθλια του Προφήτη, 2 μέρες για το Ραμαζάν Μπαϊράμ, 3 μέρες για το Κουρμπάν Μπαϊράμ, 19^η Μαΐου, 23^η Απριλίου, 30^η Αυγούστου. **Αρμένιοι, Καθολικοί και Προτεστάντες:** Τις ίδες μέρες με τους Έλληνες εκτός τις ημέρες των εορτών του Πάσχα που ακολουθούν το ημερολόγιο των Καθολικών.

⁶ Άρθρον 4 συντάγματος Κυπριακής Δημοκρατίας.

⁷ District Officer Famagusta to Administrative Officer Ministry of Interior, 19th August, 1960, Φακ. 263/60, ΥΠΕΣ. ΚΑΚ

⁸ Note on The Draft Constitution of the Republic of Cyprus, FO371/152838.

«υπόθεση της ειρήνης στην οποία η Δημοκρατία είναι αφοσιωμένη».⁹ Η πρόταση του τουρκοκύπριου δασκάλου ζωγραφικής Ismet Guney, φίλου του Αντιπροέδρου Kucuk,¹⁰ για την απεικόνιση του σχήματος της Κύπρου με κίτρινο χρώμα, μέσα σε κλάδους ελαίας σε λευκό φόντο, έγινε αποδεκτή. Σύμφωνα με την επιτυχημένη διατύπωση της Σουλιώτη, σχολιάζοντας τις συνταγματικές και πολιτικές δυσκολίες που είχε να επιλύσει η νεότευκτη Δημοκρατία:

*«Η κυπριακή σημαία, αντικατοπτρίζει κατά κάποιο τρόπο αυτήν την έλλειψη εμπιστοσύνης προς το μέλλον: μια κίτρινη Κύπρος σε ένα άσπρο φόντο, σχεδόν μια σημαία παράδοσης».*¹¹

Χαρακτηριστική ήταν και η απάντηση του Γλαύκου Κληρίδη όταν ρωτήθηκε από ξένο δημοσιογράφο πως έβλεπε την κυπριακή σημαία. Ο Πρόεδρος, τότε, της Βουλής των Αντιπροσώπων απάντησε:

*«Είναι η καλύτερη σημαία στον κόσμο, γιατί κανείς δεν θέλει να πεθάνει γι' αυτήν».*¹²

Στο θυρεό της Κυπριακής Δημοκρατίας, τον οποίο σχεδίασε ο ίδιος καλλιτέχνης διατηρήθηκαν τα χρώματα της κυπριακής σημαίας: Η εξωτερική επιφάνεια είναι άσπρη, το εσωτερικό μέρος της ασπίδας έχει το κίτρινο χρώμα του χαλκού που είναι άμεσα συνδεδεμένο με την Κύπρο, και τα κλαδιά γύρω από την ασπίδα έχουν χρώμα πράσινο. Το περιστέρι μέσα στην ασπίδα είναι άσπρο, το περίγραμμα των φτερών και του ράμφους του περιστεριού είναι μαύρο, το κλαδί στο στόμα του περιστεριού είναι πράσινο και ο αριθμός 1960 είναι γραμμένος με μαύρα γράμματα. Τα κλαδιά ελιάς και το περιστέρι συμβολίζουν την ειρήνη και το έτος 1960 είναι η χρονολογία της ανακήρυξης της Κυπριακής ανεξαρτησίας. Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση που τα χρώματα και τα σύμβολα είχαν αποφασιστεί ανέκυψε διαφωνία εντός του υπουργικού συμβουλίου για το σχήμα που θα διέγραφαν τα κλαδιά ελιάς στην απόληξή τους! Οι Έλληνες πρότειναν να διασταυρώνονται τα άκρα

⁹ Εφημ. ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ, 14 Ιανουαρίου 1960.

¹⁰ ΧΑΤΖΗΛΥΡΑΣ, Αλέξανδρος-Μιχαήλ, «Ο Κυπριακός Θυρεός», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, τχ. 10^ο, Απρίλης-Ιούνης 2006, σ. 99.

¹¹ SOULIOTI, S., *Fettered...*, σ. 126.

¹² ΔΗΜΟΣ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ, *Κυπριακή Ζωή και Κοινωνία λίγο πριν την Ανεξαρτησία και μέχρι το 1984*, Έκδοση Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1993, σ. 8.

διαγράφοντας ένα οξυπύθμενο σχήμα ενώ οι Τούρκοι επέμεναν στην δημιουργία ημικυκλίου που παρέπεμπε στην ημισέληνο.¹³

Για το πρωτόκολλο και τους συμβολισμούς, δεν ενδιαφέρονταν μόνον οι δύο κοινότητες αλλά και η Βρετανία. Η τελευταία επέδειξε ιδιαίτερη ευαισθησία στο θέμα της πρωτοκαθεδρίας, όσον αφορά την απόδοση των διαπιστευτηρίων των διπλωματικών αποστολών στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, κατά την επίσημη τελετή που θα ακολουθούσε την επομένη της εγκαθίδρυσης του νέου κράτους. Ο Foot, μάταια, προσπάθησε να μεταβάλει την απόφαση του Μακαρίου να δεχθεί πρώτα τα διαπιστευτήρια του έλληνα και του τούρκου πρέσβη και κατόπιν του Βρετανού.¹⁴ Στις επίμονες προσπάθειες του να μεταπείσει τον Μακάριο, σημείωνε ότι ήταν συνήθης πρακτική στην Κοινοπολιτεία, ο αντιπρόσωπος του Ηνωμένου Βασιλείου να έχει την πρωτοκαθεδρία σε μια χώρα που μόλις αποκτά την ανεξαρτησία της.¹⁵ Η ελληνική κυβέρνηση όταν ρωτήθηκε για το θέμα από τους Βρετανούς, επιθυμώντας να αποφύγει οποιεσδήποτε επιπλοκές, δήλωσε ότι δεν ήθελε να εμπλακεί σε αυτό, η δε Τουρκία προέκρινε ότι αυτό ήταν απόφαση των ηγετών της Κύπρου.¹⁶ Οι Βρετανοί επέδειξαν ιδιαίτερη ευαισθησία και για το τελετουργικό παράδοσης της εξουσίας και της αποχώρησής τους από το νησί. Ο Foot στους σχεδιασμούς του για εκείνη τη μέρα έγραφε στον υπουργό Αποικιών:

«Μετά την τελετή υπογραφής των εγγράφων έχω υπόψη μου να γίνει μια μικρή τελετή στο Κυβερνείο, κατά την οποία θα γίνει η υποστολή της σημαίας, χωρίς την παρουσία κόσμου, θα παρίσταται μόνο στρατιωτική φρουρά και ανώτατη εκπροσώπηση του στρατεύματος της Αυτού Μεγαλειότητας...»

και πιο κάτω σχετικά με την τελετή αναχώρησής του από το λιμάνι της Αμμοχώστου:

«Μία βρετανική στρατιωτική φρουρά θα παρελάσει στην προκυμαία του λιμανιού έχοντας πίσω της αναρτημένη την

---

¹³ SOULIOTI S., *Fettered...*, σ. 517.

¹⁴ Foot to The Secretary of State for the Colonies, 15th August, 1960, Immediate Secret and Personal No. 596. FO 371/152956. PRO

¹⁵ From Governor Cyprus to Foreign Office, July 26, 1960, Confidential, No. 870, FO 371/152956. PRO

¹⁶ Sarell, July 28, 1960, CONFIDENTIAL, FO 371/152956. PRO

βρετανική σημαία. Έπειτα θα παρελάσει από το λιμάνι το ελληνικό απόσπασμα έχοντας πίσω του σε άλλον ιστό την ελληνική σημαία, μετά θα έρθει και το τουρκικό απόσπασμα με τη σημαία τους να βρίσκεται στον τρίτο ιστό, έτσι που οι τρεις σημαίες να κυματίζουν πίσω από τα τρία αποσπάσματα. Τότε η σημαία της Δημοκρατίας θα ανυψωθεί σε έναν ιστό... Αυτό που έχουμε στο μυαλό σχεδιάζοντας αυτή την απλή τελετή είναι ότι την ημέρα της ανεξαρτησίας πρέπει να γιορτάσουμε όχι το τέλος της βρετανικής κυριαρχίας αλλά τη γέννηση της δημοκρατίας, συμβολίζοντας την στήριξη της από την κυβέρνηση της Μ. Βρετανίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας».¹⁷

Όχι μόνο τα σύμβολα αλλά και τα χρώματα θα αποκτήσουν μεταφυσικές διαστάσεις στην πολύπλοκη πολιτική ζωή της Κύπρου. Κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου (Νοέμβριος 1959) και ενώ το θέμα του διαχωρισμού των Δήμων δεν είχε βρει την τελική του διευθέτηση, στις περιοχές Κωνσταντίας, Νεαπόλεως, Ομορφίτας και Τράχωνα, συνεργεία του Τουρκικού Δημαρχείου Λευκωσίας τοποθέτησαν στις οδούς με τουρκικά ονόματα πινακίδες γραμμένες με κόκκινο χρώμα.¹⁸ Θυμίζοντας παλαιότερες εποχές όπου οι Έλληνες και οι Τούρκοι ή οι Χριστιανοί και οι Μουσουλμάνοι έβαφαν με διαφορετικό χρώμα τις πόρτες και τα παράθυρα των σπιτιών τους και οι πλουσιότεροι διακοσμούσαν τα υπέρθυρά τους με σταυρούς ή με ημισελήνους.

Παρόμοιο επεισόδιο σημειώθηκε και στο Κέντρο Εκπαίδευσης του Κυπριακού Στρατού. Με βάση τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου η Κυπριακή Δημοκρατία θα διέθετε στρατό αποτελούμενο από 2000 άνδρες, 1350 Έλληνες και 650 Τούρκους, τηρουμένων των αναλογιών 60% και 40% αντιστοίχως. Την εκπαίδευση του Κυπριακού Στρατού θα αναλάμβαναν από κοινού αξιωματικοί της ΕΛ.ΔΥ.Κ και της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. Αρχηγός του Κέντρου

---

¹⁷ From Cyprus (Sir H. Foot) To the Secretary of State for the Colonies, 9th July, 1960, Immediate, Secret & Personal No. 480, FO371/152833. PRO

¹⁸ ΗΛΙΑΔΗΣ Μ., *Το Απόρρητο...*, σ.159

Εκπαιδεύσεως του Κυπριακού Στρατού ορίστηκε ο Συνταγματάρχης του Τουρκικού Στρατού Νεζνέτ Ουρούγ.

Η ΕΛ.ΔΥ.Κ και η ΤΟΥ.Ρ.ΔΥ.Κ βρίσκονταν στην Κύπρο ως μέρος της Συμφωνίας Συμμαχίας, την οποία συνήψε η τελευταία με την Ελλάδα και την Τουρκία με σκοπό την άμυνα της Κύπρου. Για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων τους και τη διαχείριση ενδεχόμενων κρίσεων, δημιουργήθηκε το Τριμερές Στρατηγείο επικεφαλής του οποίου ήταν ο Διοικητής του Κυπριακού Στρατού, υποστράτηγος Μενέλαος Παντελίδης.¹⁹ Ο τελευταίος τον Οκτώβριο του 1961 διαμαρτυρήθηκε στον Διοικητή του Γενικού Κέντρου Εκπαιδεύσεως (Γ.Κ. Ε.) Συνταγματάρχη Ουρούγ για την αλλαγή χρώματος σε γραφεία του κέντρου που από κίτρινο που *ήταν το εθνικόν χρώμαν της Κυπριακής Δημοκρατίας* είχαν χρωματιστεί με μπλε και κόκκινο. Ο Παντελίδης σημείωνε ότι όλα τα κτήρια είχαν προσφάτως επισκευαστεί και δεν υπήρχε ανάγκη επαναβαφής τους. Επιπλέον η περιοχή που στεγαζόταν το Κέντρο Εκπαίδευσης *ήταν εθνική γη και όχι διεθνές έδαφος* και επομένως θα έπρεπε να γίνονται σεβαστές όλες οι διευθετήσεις της κυπριακής κυβέρνησης, υπενθυμίζοντας προηγούμενη απόφαση για απαγόρευση χρήσης στο στρατόπεδα και στις μονάδες των εθνικών χρωμάτων ή συμβόλων των δύο χωρών (Ελλάδα, Τουρκία).²⁰ Ο Ουρούγ ο οποίος είχε τοποθετήσει την ίδια περίοδο στο γραφείο του την τουρκική σημαία,²¹ απάντησε ότι επρόκειτο για δύο κτήρια, το γραφείο του Διοικητή (Τούρκου) και του Υποδιοικητή (Έλληνα) του κέντρου, τα οποία έχρηζαν επαναβαφής και δεν ήταν βαμμένα με το *εθνικόν χρώμα της Κύπρου αλλά με ένα ακάθαρτον κρεμ* και ότι τα χρώματα που χρησιμοποιήθηκαν ήταν *βαθύ κεραμιδί και γκρί*. Σημειώνοντας ότι υπήρχαν ήδη χώροι βαμμένοι με χρώμα μπλε, εξέφρασε τη λύπη του που ένα τόσο απλό και ασήμαντο θέμα κατέληξε να απασχολήσει τον Διοικητή του Κυπριακού Στρατού ο οποίος (στρατός) αντιμετωπίζει πολύ μεγαλύτερα προβλήματα.

¹⁹ Την διοίκηση του Τριμερούς Στρατηγείου θα αναλαμβάνει εκ περιτροπής, για περίοδο ενός έτους ο καθένας, Έλληνας, Τούρκος και Κύπριος ανώτατος αξιωματικός, ο οποίος θα διορίζεται αντιστοίχως από τις κυβερνήσεις της Ελλάδας, της Τουρκίας και από τον Πρόεδρο και Αντιπρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Συνθήκη Συμμαχίας άρθρο V.

²⁰ Παντελίδης, Δ/τής Κυπρ. Στρατού προς το Γενικόν Κέντρον Εκπ/σεως, 3 Οκτωβρίου 1961, Φακ. FA1/1998, ΥΠΕΞ. ΚΑΚ

²¹ Παντελίδης, Δ/τής Κυπρ. Στρατού προς Την Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 4 Νοεμβρίου 1961, Φακ. FA1/1998, ΥΠΕΞ. ΚΑΚ

Το επεισόδιο αυτό έφερε στην επιφάνεια ένα πολύ σοβαρότερο θέμα το οποίο και έθεσε επί τάπητος ο Ουρούγ. Στην περίπτωση της Μονάδας Εκπαίδευσης ποιες οδηγίες και αποφάσεις θα ίσχυαν αυτές του Διοικητή του Στρατού (Παντελίδη) ή των Διοικητών των Συνταγμάτων (ΤΟΥΡΔΥΚ, ΕΛΔΥΚ), στις οποίες υπαγόταν το προσωπικό που υπηρετούσε στο Γ.Κ.Ε.²² Αν συνέβαινε το δεύτερο ο Ουρούγ είχε κάθε δικαίωμα να φέρει την τουρκική σημαία στα γραφεία του Κέντρου Εκπαιδεύσεως του Κυπριακού Στρατού. Η απάντηση από τον αρχηγό του Τριμερούς Στρατηγείου ήταν ότι απαγορεύεται η χρήση εθνικών συμβόλων και σημαιών και αν έχουν τοποθετηθεί τέτοια θα έπρεπε πάραυτα να αφαιρεθούν και σημείωνε ότι ήταν απρεπής η υπόδειξη του Ουρούγ σε ανώτερό του, ότι θα έπρεπε να ασχολείται με σοβαρότερα θέματα.²³ Ο Ουγούτ ενέμενε στις θέσεις του και ανέμενε σχετικές οδηγίες από τη Διοίκηση της ΤΟΥΡΔΥΚ στην οποία παρέπεμψε το θέμα.²⁴ Ο Διοικητής της Τουρκικής Δύναμης, Συνταγματάρχης Sunalp, δεν έκρινε ότι υπήρξε ο,τιδήποτε επιλήψιμο στην συμπεριφορά του τούρκου αξιωματικού και λόγω του ενδιαφέροντος και της σπουδαιότητος του το παρέπεμψε στον Πρεσβευτή της Τουρκίας στην Κύπρο.²⁵

Το όλο θέμα της χρήσης εθνικών συμβόλων και σημαιών αλλά και της συμπεριφοράς του Διοικητή του Κέντρου Εκπαιδεύσεως παραπέμφθηκε από τον Παντελίδη, προς συζήτηση στην Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών η οποία επιλαμβάνονταν θέματα που αφορούσαν στην εφαρμογή της Συνθήκη Συμμαχίας, στα πλαίσια της οποίας συγκροτήθηκε το Τριμερές Στρατηγείο.²⁶ Στην επιτροπή μετείχε εκ της θέσεώς του και ο νέος πρέσβης της Τουρκίας στην Κύπρο, Mazhar Ozkiol,²⁷ ο οποίος στο μακροσκελές υπόμνημα που κατέθεσε υπερασπίστηκε την συμπεριφορά του τούρκου

---

²² Ουρούγ, Αρ/γός Εκπ/κής Ομάδος προς Τριμερές Στρατηγείον, 7 Οκτωβρίου 1961, Φακ. FA1/1998, ΥΠΕΞ. ΚΑΚ

²³ Παντελίδης, Υποστράτηγος-Διοικητής προς Εκπαιδευτικήν Ομάδα, 11.10.1961, Φακ. FA1/1998, ΥΠΕΞ. ΚΑΚ

²⁴ Ουρούγ, Αρ/γός Εκπ/κής Ομάδος προς Τριμερές Στρατηγείον, 17 Οκτωβρίου 1961, Φακ. FA1/1998, ΥΠΕΞ. ΚΑΚ

²⁵ Σουνάλπ, Επιτελικός Συνταγματάρχης Διοικητής ΤΟΥΡΔΥΚ προς Διοικητήν Τριμερούς Στρατηγείου, 20 Οκτωβρίου 1961, Φακ. FA1/1998, ΥΠΕΞ. ΚΑΚ

²⁶ Παντελίδης Μ., Υποστράτηγος Κυπριακού Στρατού, Διοικητής Τριμερούς Στρατηγείου προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών (Υπουργείον Εξωτερικών Κύπρου), 4 Νοεμβρίου 1961, Φακ. FA1/1998, ΥΠΕΞ. ΚΑΚ

²⁷ Ο Ozkiol είχε έρθει στην Κύπρο τον Σεπτέμβριο του 1962 εις αντικατάσταση του Emir Dirvana, ο οποίος υπέβαλε την παραίτησή του εξαιτίας της σύγκρουσης του με τον Denktash λόγω της διασπαστικής πολιτικής που ο τελευταίος προωθούσε. Βλ. OZKIOYP O., *Η Κύπρος...*, σ. 56-57.

αξιωματικού, σημειώνοντας ότι πρόκειται για παρεξήγηση που προήλθε από κακή μετάφραση των λεχθέντων του, τόνισε όμως ότι με βάση τις υπογραφείσες συνθήκες ο Αρχηγός του Κυπριακού Στρατού δεν είχε καμία δικαιοδοσία στις ομάδες εκπαίδευσης οι οποίες ήταν μέρος της ΕΛ.ΔΥ.Κ και της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. Ο Οζκιοί διευκρίνισε ακόμη ότι οι φωτογραφίες του Ουρούγ με την τουρκική σημαία στο πίσω μέρος του γραφείου του και τα εμβλήματα των τριών χωρών πάνω σε αυτό, που δημοσιεύτηκαν στον τύπο, ήταν από την ημέρα της ανάληψης των καθηκόντων του και ήταν ενδεικτικά της τριμερούς φύσης της δουλειάς του και του στρατεύματος στο οποίο ανήκε. Ο Ουρούγ προέτρεψε μάλιστα τον έλληνα αξιωματικό να πράξει το ίδιο στο δικό του γραφείο. Κλείνοντας το υπόμνημα του ο τούρκος Πρέσβης ζήτησε όπως γίνουν οι απαραίτητες συστάσεις στον Αρχηγό του Κυπριακού Στρατού και επεσήμανε ότι η ανάρτηση των εθνικών συμβόλων και των σημαιών της Ελλάδας και της Τουρκίας είναι ένα δικαίωμα που δόθηκε στους πολίτες του κράτους, *ένα δικαίωμα που εφαρμόζεται με ενθουσιασμό σε όλη την Κύπρο.*²⁸

Κατόπιν τούτων η Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών αποφάσισε πως η τουρκική σημαία μπορεί να παραμείνει στο γραφείο του Διοικητή του Γ.Κ.Ε. μέχρι τον Αύγουστο του 1962, σε αυτή την περίπτωση όμως θα έπρεπε άμεσα να τοποθετηθούν δίπλα από την τουρκική και η ελληνική και η κυπριακή σημαία. Η Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών αποφάσισε ακόμη ότι μετά τον Αύγουστο ο Διοικητής του Κέντρου θα αφαιρούσε και τις τρεις σημαίες, αποφασίστηκε ακόμη ότι η διευθέτηση για την ανάρτηση, εντός του Τριμερούς Στρατηγείου ή του Κέντρου Εκπαιδεύσεως, από κοινού συμβόλων ή σημαιών των τριών χωρών να εφαρμόζεται σε όποια άλλη παρόμοια περίπτωση προκύψει, και καλούσε τον Διοικητή του Τριμερούς Στρατηγείου να καταθέσει προτάσεις επί τούτου.²⁹ Οι προτάσεις του Παντελίδη προνοούσαν όπως οι σημαίες και των τριών κρατών να αναρτούνται μεσίστιες τη Μ. Παρασκευή και την 10^η Νοεμβρίου, ημέρα

---

²⁸ The Turkish Ambassador's Comments on the Tripartite Headquarters Commander's Submission dated 1st November, 1961, No. 9/755. FA1/1998, ΥΠΕΞ. ΚΑΚ.

²⁹ Fr. Colotas, Secretary of the Committee of Alternates, to Tripartite Headquarters 19th February 1962, Φακ. FA1/1999 ΥΠΕΞ. Και Fr. Colotas, Secretary of the Committee of Alternates, to Tripartite Headquarters 18th April 1962, Ref. 5419, Φακ. FA1/1999, Fr. Colotas, Secretary of the Committee of Alternates, to Tripartite Headquarters 18th April 1962, Ref. 5420, Φακ. FA1/1999. ΚΑΚ.

θανάτου του Kemal Ataturk.³⁰ Η μη αναφορά σε γιορτές, οφείλεται πιθανότατα στο γεγονός ότι αυτές είχαν συμφωνηθεί και καθοριστεί από το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας.

1.3.2. Πορτραίτα του Προέδρου και του Αντιπροέδρου

Αμέσως μετά τη ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας, οι φωτογραφίες της Βασίλισσας Ελισάβετ, που κοσμούσαν διάφορες δημόσιες υπηρεσίες, είχαν αποκαθελωθεί και τη θέση τους πήραν τα πορτραίτα του Προέδρου Μακαρίου. Η ανάρτηση πορτραίτων του αρχηγού του κράτους σε δημόσιες υπηρεσίες δεν ήταν μόνο βρετανική παράδοση. Οι επίσημες φωτογραφίες του Προέδρου εκδίδονταν από το Κυβερνητικό Τυπογραφείο και διανέμονταν από το Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών, το οποίο υπήχθη στο Υπουργείο Εσωτερικών. Η τοποθέτησή τους γινόταν σταδιακά και σύμφωνα με τις ανάγκες του δημοσίου. Τρεις μήνες περίπου (7.11.60) μετά την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας ο Υφυπουργός παρά τον Αντιπρόεδρο, Μουφτιζατέ, ζητούσε, από το Υπουργείο Οικονομικών να εξουσιοδοτήσει το Κυβερνητικό Τυπογραφείο να προχωρήσει στην έκδοση 1000 φωτογραφιών του Αντιπροέδρου και να του αποσταλούν. Όπως σημείωνε ο Μουφτιζατέ η Αντιπροεδρία έγινε δέκτης πολλών αιτημάτων για εξασφάλιση φωτογραφίας του Κουτσιούκ. Ο Μουφτιζατέ ζητούσε ακόμη να αποσταλούν φωτογραφίες στα τουρκοκυπριακά σχολεία και ιδρύματα καθώς και στις κυβερνητικές υπηρεσίες.³¹ Ο υπουργός Οικονομικών θεωρώντας ότι το ζήτημα ήταν θέμα πολιτικής πρότεινε να παραπεμφεί για συζήτηση στο Υπουργικό Συμβούλιο.³² Η εξέλιξη αυτή δεν ικανοποίησε τον Κουτσιούκ ο οποίος διά του Υφυπουργού του διεμήνυσε στον υπουργό Οικονομικών ότι κάτι τέτοιο δεν έγινε στην περίπτωση των φωτογραφιών του Προέδρου, οι οποίες είχαν ήδη αναρτηθεί σε ιδρύματα και κυβερνητικές υπηρεσίες.³³ Είναι δύσκολο να αποφανθεί κανείς, αν η κίνηση αυτή του Αντιπροέδρου ήταν μια προσπάθεια αναβάθμισης ή εξίσωσής του με τον Πρόεδρο του κράτους ή αν ήταν φυσιολογική εξέλιξη του γεγονότος ότι στο πλαίσιο του όντως *suis generis*

³⁰ Μ. Παντελίδης, Υποστράτηγος-Διοικητής, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών, Ελληνική, Τουρκική Πρεσβεία, 29 Μαΐου 1962, Φακ. FA1/1999. ΚΑΚ.

³¹ Muftizade to Ministry of Finance, 7th November, 1961, MF395/61, ΥΠΑΜ, ΚΑΚ.

³² Ministry of Finance to Muftizade 13th November, 1961, MF395/61, ΥΠΑΜ, ΚΑΚ.

³³ Muftizade to Ministry of Finance, 5th December, 1961, MF395/61, ΥΠΑΜ, ΚΑΚ.

πολιτειακού συστήματος της Κύπρου, ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος ήταν μια καθαρά κοινοτική υπόθεση. Από την έρευνά μας δεν προκύπτει να συζητήθηκε το θέμα στο Υπουργικό Συμβούλιο, πιθανότατα δεν παραπέμφθηκε από την Αντιπροεδρία γνωρίζοντας την έκβαση μιας τέτοιας συζήτησης. Εντούτοις, λίγο πριν από το τέλος του 1962, πορτραίτα του Αντιπροέδρου τοποθετήθηκαν σε γραφεία και δημόσιους χώρους του Αστυνομικού Σταθμού Αμμοχώστου και του Επαρχιακού Αρχηγείου Αστυνομίας Αμμοχώστου. Την αιφνίδια και παράτυπη ενέργεια, επιχείρησε να διερευνήσει ο έλληνας Επαρχιακός Αστυνομικός Διευθυντής, χωρίς επιτυχία, αφού κανένας δεν συνεργαζόταν για το θέμα. Στην προσπάθειά του να κατεβάσει τις φωτογραφίες δέχτηκε απειλές τούρκων αστυνομικών, ότι κάτι τέτοιο θα προκαλούσε φασαρίες. Το επεισόδιο αναφέρθηκε στον Αρχηγό της Αστυνομίας Χασάπη, ο οποίος διέταξε να εντοπιστούν οι υπεύθυνοι και να δώσουν εξηγήσεις για την ανάρτηση των φωτογραφιών και από πού τις προμηθεύονταν. Δόθηκαν οδηγίες όπως εάν κανένας δεν αναλάμβανε την ευθύνη να αφαιρούνταν οι φωτογραφίες, εκτός από αυτές που βρίσκονταν στα ιδιαίτερα γραφεία τούρκων αξιωματικών και εφόσον υπήρχε φωτογραφία του Προέδρου. Εντούτοις, κανένας δεν συνεργάστηκε και ο Αρχηγός της Κυπριακής Αστυνομίας ζήτησε από τον τουρκοκύπριο Υπαρχηγό του σώματος M. Refik να επισκεφθεί τον χώρο και να επιληφθεί της υποθέσεως.³⁴ Από την επίσκεψή του Refik στην Αμμόχωστο (13.1.1962), επιβεβαιώθηκε ότι οι φωτογραφίες τοποθετήθηκαν από τούρκους αστυνομικούς, εντούτοις λόγω της δυσκολίας της κατάστασης δεν μπόρεσε να επέμβει και το ίδιο συνέστησε και στον Αρχηγό του σώματος.³⁵ Στην έκθεση του Refik για την επιθεώρηση των γραφείων της Αμμοχώστου του, καταγράφονται όλα τα σημεία που είχαν τοποθετηθεί φωτογραφίες του Αντιπροέδρου, με την υπόδειξη ότι όσες φωτογραφίες ήταν μεγαλύτερες από εκείνες του Προέδρου έπρεπε να αντικατασταθούν και σε κάθε περίπτωση να τοποθετούνται στα αριστερά του. Στο τέλος της έκθεσης του σημειώνει:

*«Είναι ευχάριστο για μένα να βλέπω τη φωτογραφία του
Προέδρου αναρτημένη στα γραφεία του αστυνομικού σταθμού*

---

³⁴ Commander Cyprus Police to Director General Ministry of the Interior, 16th June 1962, 282/60 ΥΠΕΣ, Κ.Α.Κ.

³⁵ Ο.π.π.

*και θα επιθυμούσα να είχαμε αρκετές για όλα τα γραφεία. Θα χαιρόμουν επίσης να έβλεπα τη φωτογραφία του Αντιπροέδρου αναρτημένη στα δικά μας γραφεία. Τέτοιες φωτογραφίες θα ενδυνάμωναν την συνεργασία και την συντροφικότητα ανάμεσα στα τουρκικά και τα ελληνικά μέλη της αστυνομικής δύναμης. Εντούτοις, αυτό είναι θέμα που πρέπει να αποφασιστεί σε ανώτερο επίπεδο».*³⁶

Παρόμοιες ενέργειες μικρότερης έκτασης σημειώθηκαν και σε αστυνομικούς σταθμούς στη Λευκωσία και λίγο αργότερα στη Λεμεσό. Οι φωτογραφίες που αναρτήθηκαν σε αστυνομικές εγκαταστάσεις εκεί ήταν μεγαλύτερες σε μέγεθος από εκείνες του Προέδρου και δεν τοποθετήθηκαν δίπλα από αυτές. Το γεγονός αυτό προκάλεσε δυσφορία στους έλληνες αστυνομικούς. Το θέμα λόγω της σοβαρότητάς τους αναφέρθηκε από τον Αρχηγό της Αστυνομίας στον πολιτικό του προϊστάμενο, την ίδια περίοδο που ο τουρκοκυπριακός τύπος εκθείαζε την πράξη των τούρκων αστυνομικών στην Λεμεσό και παρότρυνε και άλλους «αδελφούς» να πράξουν το ίδιο. Ο Αρχηγός της Αστυνομίας κατόπιν διαβουλεύσεων με τον Γιωρκάτζη εξέδωσε οδηγίες βάσει των οποίων η φωτογραφία του Kucuk μπορούσε να αναρτηθεί στα γραφεία του τούρκου Υπαρχηγού της Αστυνομίας και στα γραφεία των ανώτερων τούρκων αξιωματικών στις επαρχιακές αστυνομικές διευθύνσεις.³⁷ Οι νέες οδηγίες του Αρχηγού δεν εισακούστηκαν, ιδιαίτερα στη Λεμεσό όπου ο εκεί τούρκος αστυνομικός διοικητής ήταν ανένδοτος.³⁸ Η παρέμβαση του Υπαρχηγού Refik (16.5.1962) δεν μετέβαλε την κατάσταση, αφού και ο ίδιος σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Χασάπη δεν επιθυμούσε να αλλάξει η κατάσταση, την οποία υπέθαλπτε κατόπιν οδηγιών Kucuk.³⁹

Στην έκθεση που συνέταξε ο Refik κατά την επιθεώρηση του αστυνομικού σταθμού Λεμεσού έγραφε ότι είχαν τοποθετηθεί φωτογραφίες του

---

³⁶ Extracts from the Div. Headquarter's Visiting Book of the visit of the D.C.C.P on the 13th January 1962, 282/60, ΥΠΕΣ, ΚΑΚ.

³⁷ List of Senior Turkish Police Officers who may be allowed to exhibit the Vice President's photograph in their offices along with the president's photograph. 282/60 ΥΠΕΣ, Κ.Α.Κ.

³⁸ Commander Cyprus Police to Director General Ministry of the Interior, 16th June 1962, 282/60 ΥΠΕΣ, Κ.Α.Κ.

³⁹ Commander Cyprus Police to Director General Ministry of the Interior, 19th June 1962, 282/60 ΥΠΕΣ, Κ.Α.Κ.

Αντιπροέδρου σχεδόν σε όλα τα γραφεία. Κάποιες ήταν στο σωστό μέγεθος, το ίδιο με αυτό των πορτραίτων του Προέδρου και κάποιες μεγαλύτερες. Έχω την πεποίθηση, σημείωνε, ότι όσες είναι στο σωστό μέγεθος δεν θα έπρεπε να αφαιρεθούν και θα πρέπει να τοποθετούνται στα αριστερά του Προέδρου, εντούτοις, ο αξιωματικός Ziya θα πρέπει να καταβάλει κάθε προσπάθεια να μην τοποθετηθούν νέες.⁴⁰ Παρόλα αυτά ο Refik πίστευε ότι το θέμα θα έπρεπε να αποσαφηνιστεί σε ανώτερο επίπεδο το συντομότερο δυνατό.⁴¹

Εν τω μεταξύ ο τουρκικός τύπος πυροδοτούσε την ήδη έκρυθμη κατάσταση: τα θέματα των Δήμων, του Στρατού και της Δημόσιας Υπηρεσίας ήταν σε εκκρεμότητα και στην Τουρκοκυπριακή κοινότητα, φαινόταν ότι ο Denktash είχε επιβάλει την πολιτική του και εξόντωνε όσους ήταν εμπόδιο σε αυτή, όπως οι Hikmet και Gurgan. Η εφημερίδα «Nadjak» (=Τσεκούρι), το εκφραστικό όργανο του Denktash έγραφε (4.5.1962):

*«Οι Ελληνοκύπριοι έχουν εκλέξει τον Πρόεδρο και οι Τουρκοκύπριοι των Αντιπρόεδρο και το να παραμείνουν οι φωτογραφίες αναρτημένες δίπλα-δίπλα σε κάθε περίπτωση θα ήταν ένδειξη καλή θελήσεως».*⁴²

Το φαινόμενο είχε εξαπλωθεί σε όλη την Κύπρο, από την Πάφο μάλιστα, ο λοχίας Sherifali προειδοποιούσε ότι θα ασκούσε βία σε όποιον επιχειρούσε να κατεβάσει τις φωτογραφίες του Αντιπροέδρου. Λίγες μέρες αργότερα ο Kucuk ζήτησε συνάντηση με τον Αρχηγό της Αστυνομίας, για να εξετάσουν το θέμα. Στη μεταξύ του συζήτηση ο Kucuk συμφώνησε,

*«ως θέμα αρχής, ότι τα πορτραίτα του Αρχηγού του κράτους θα έπρεπε να εμφανίζονται στα δημόσια κτήρια αλλά στην Κύπρο είναι μία επικρατεί μία περίεργη κατάσταση αφού υπάρχουν δύο κυβερνήσεις.... αφού οι τούρκοι αξιωματικοί της αστυνομίας ψήφιζαν τον Αντιπρόεδρο είχαν το δικαίωμα να εκθέτουν τη φωτογραφία του στα γραφεία τους...»*⁴³

Ο Kucuk συμφώνησε ωστόσο ότι οι φωτογραφίες του Αντιπροέδρου θα έπρεπε να αναρτώνται μαζί με αυτές του Προέδρου και ότι οι έλληνες

⁴⁰ Copy of the Notes of Inspection of Deputy Commander Cyprus Police, from Divisional Headquarters Visiting Book, Limassol, 16.5.62, 282/60 ΥΠΕΣ, Κ.Α.Κ.

⁴¹ Ο.π.π.

⁴² Commander Cyprus Police to Director General Ministry of the Interior, 16th June 1962, 282/60 ΥΠΕΣ, Κ.Α.Κ

⁴³ Ο.π.π.

αξιωματικοί δεν ήταν υποχρεωμένοι να έχουν φωτογραφία του Αντιπροέδρου στα γραφεία τους. Σημείωσε επίσης ότι ο Refik ήταν ο «*Διοικητής του*» και ότι χειριζόταν μια πολύ λεπτή υπόθεση. Σύμφωνα με την ίδια έκθεση του Αρχηγού της Αστυνομίας ο Αντιπρόεδρος σχολιάζοντας τις ενέργειες του τον απεκάλεσε «Αρχηγό του» με τον Χασάπη να του υποδεικνύει ότι θα έπρεπε να θεωρεί εκείνον Αρχηγό του και τον Refik Υπαρχηγό της Αστυνομίας.⁴⁴ Ο Χασάπης ολοκληρώνοντας την αναφορά του προς το Υπουργείο Εσωτερικών, για τα όσα διαμείφθηκαν στην συνάντησή του με τον Kucuk σημείωνε την αντίθεσή του με το να πλημμυρίσουν οι εγκαταστάσεις της Αστυνομίας με φωτογραφίες είτε του Προέδρου είτε του Αντιπροέδρου. Θα έπρεπε να υπάρξει κάποια αξιοπρέπεια στο θέμα αυτό, έγραφε και κατέθετε τους καταλόγους με τους χώρους στους οποίους θα έπρεπε να αναρτάται η φωτογραφία του Προέδρου και αυτούς που θα μπορούσε να αναρτάται η φωτογραφία του Αντιπροέδρου.⁴⁵

1.3.3. Το Αντιπροεδρικό Μέγαρο.

Κατά τη διάρκεια της Μεταβατικής περιόδου ο Αντιπρόεδρος Κουτσιούκ ανακοίνωσε στον Αρχιεπίσκοπο ότι ήταν σε αναζήτηση Αντιπροεδρικού Μεγάρου. Για Προεδρικό Μέγαρο προοριζόταν το Κυβερνείο, αλλά δεν είχε τεθεί θέμα «Αντιπροεδρικού» Μεγάρου, άλλωστε δεν υπήρχε αντίστοιχο γνωστό προηγούμενο. Ο Μακάριος αμήχανα συγκατένευσε, αλλά όταν ο Κουτσιούκ τον ενημέρωσε ότι εντόπισε κτήριο που άρμοζε γι' αυτό τον σκοπό, βρέθηκε σε δύσκολη θέση, διαπιστώνοντας ότι επρόκειτο για την νεοκλασική οικία του πρόσφατα νυμφευμένου νομικού, και μέλους της Συνταγματικής Επιτροπής Μιχαλάκη Τριανταφυλλίδη. Ο Μακάριος έμεινε έκπληκτος από την επιλογή του Κουτσιούκ πρώτον γιατί το συγκεκριμένο κτήριο βρισκόταν πολύ μακριά από το Προεδρικό Μέγαρο, γειτνίαζε όμως με την τουρκική συνοικία της πρωτεύουσας, και δεύτερον γιατί επρόκειτο για ιδιωτική οικία. Ο Μακάριος θέλοντας να αποτρέψει αυτό το ενδεχόμενο είπε στον Kucuk ότι το συγκεκριμένο κτήριο είχε ζητηθεί από την Ελληνική Πρεσβεία και ανατροπή της διευθέτησης αυτής θα προκαλούσε δυσάρεστες εντυπώσεις. Όπως ο ίδιος ο Μ. Τριανταφυλλίδης θυμάται, το ίδιο κιόλας

---

⁴⁴ Ο.π.π.

⁴⁵ Ο.π.π.

βράδυ του τηλεφώνησε ο Μακάριος για να του πει ότι η οικία θα δοθεί στην Ελληνική Πρεσβεία, η άλλη του επιλογή ήταν να δοθεί στον Αντιπρόεδρο. Τελικά η οικογένεια Τριανταφυλλίδη δεν κατοίκησε ποτέ στο σπίτι εκείνο αφού έκτοτε στεγάζει την Ελληνική Πρεσβεία.⁴⁶

1.3.4. Πρωτόκολλο: Χαιρετισμοί για τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο.

Τον Φεβρουάριο του 1962 οι Βρετανικές Βάσεις προετοιμάζονταν να υποδεχθούν το πολεμικό πλοίο *Britania*, το οποίο επρόκειτο να καταπλεύσει στην Κύπρο περί το τέλος του μήνα. Ένα από τα θέματα που προβλημάτιζαν τον επί καθήκοντι αξιωματικό ήταν ο χαιρετισμός προς τον Πρόεδρο Μακάριο και τον Αντιπρόεδρο Κουτσιούκ, οι οποίοι θα επισκέπτονταν το καράβι. Η απάντηση του Λονδίνου ήταν ότι δεν υπήρχε πρόνοια ιδιαίτερου χαιρετισμού στο βρετανικό πρωτόκολλο για τους Αντιπροέδρους, αλλά για διακεκριμένες προσωπικότητες του εξωτερικού επιτρεπόταν χαιρετισμός 19 βολών. Στην ιδιαίτερη περίπτωση της Κύπρου οι σχέσεις Προέδρου και Αντιπροέδρου είχαν μεγάλη σημασία λόγω των δεσμών τους με τις δύο κοινότητες στο νησί. Συνεπώς αποφασίστηκε ότι ένας χαιρετισμός 19 βολών για τον Αντιπρόεδρο θα εκτιμόταν δεόντως και θα ηχούσε και πολιτικά (*politically sound*).⁴⁷ Εντούτοις, νέος προβληματισμός ανέκυψε κατόπιν της υπόδειξης του υπ. Ναυτικών ότι δεν ήταν σωστό στην παρουσία ανωτέρου να χαιρετιέται κατώτερος αξιωματούχος και εισηγούνταν να αποφεύγονταν οι ταυτόχρονες αφίξεις και αναχωρήσεις του Μακαρίου και του Κουτσιούκ.⁴⁸ Τελικά ο Διοικητής των Βάσεων υπενθύμισε ότι όταν ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος επισκέφτηκαν το Αμερικανικό USS SPRINGFIELD ο Πρόεδρος χαιρετίστηκε με 21 και ο Αντιπρόεδρος με 19 βολές κατά την άφιξη και την αναχώρησή τους. Αν και το βρετανικό πρωτόκολλο προνοούσε προσωπικό χαιρετισμό για τον Πρόεδρο κατά την άφιξη και αναχώρησή του ο Υπάτος Αρμοστής της Βρετανίας στην Κύπρο Sir Arthur Clark συνέστησε να ακολουθηθεί το η

---

⁴⁶ Συνέντευξη Μιχαλάκη Τριανταφυλλίδη στη γράφουσα στις 10.09. 2003

⁴⁷ ADM 1/28076- 1962 Salutes for the President and the Vice President. Commander in Chief and the Commodore of Cyprus 15/2/1962. PRO.

⁴⁸ ADM 1/28076- 1962 Salutes for the President and the Vice President 16/2/1962. PRO

αμερικανικό πρωτόκολλο, ως εξαιρετική περίπτωση ενόψει των λεπτών ισορροπιών που υπήρχαν ανάμεσα στις δύο κοινότητες.⁴⁹

1.3.5. Εθνικός Ύμνος

Από τις διαθέσιμες πηγές και από την έρευνα που έχουμε διεξάγει δεν προκύπτει να είχε γίνει πρόνοια στις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, ούτε και στις διαδικασίες που ακολούθησαν, για τον εθνικό ύμνο του νεοϊδρυθέντος κράτους. Οι πληροφορίες από την έκθεση του πρέσβη της Κύπρου στην Βόννη, Α. Ζαίμ, προς τον υπουργό Εξωτερικών Σπύρο Κυπριανού, το 1963 επιβεβαιώνουν τον πιο πάνω συλλογισμό. Στην πολυσέλιδη έκθεση του κύπριου Πρέσβη για την επίσημη επίσκεψη που πραγματοποίησε στην Δ. Γερμανία ο Αντιπρόεδρος της Κύπρου τον Φεβρουάριο του 1963, σημειώνεται ότι στο αεροδρόμιο του Βερολίνου ο Δήμαρχος της πόλης Brandt και ο πρόεδρος του κοινοβουλίου Otto Bach, επεφύλαξαν επίσημη υποδοχή στον Kucuk, ο οποίος μετά την ανάκρουση των εθνικών ύμνων επιθεώρησε τιμητικό άγημα.

«Μια παλιά γερμανική μελωδία που είχε εγκριθεί προηγουμένως από τον Kucuk εκτελέστηκε από την μπάντα για τον εθνικό ύμνο της Κύπρου για την περίπτωση. Εντούτοις, στο Μόναχο και στη Βόννη δύο άλλες μελωδίες ακούστηκαν ως εθνικός ύμνος της Κύπρου αφού δεν υπήρχε χρόνος να συντονιστούν οι τρεις μπάντες.»⁵⁰

Σε σχετικό φάκελο του υπ. Εσωτερικών, υπάρχει επιστολή (1981) του Χριστοφή Οικονομίδη, σημαντικού επιχειρηματία και ερευνητή του Κυπριακού, με την οποία εισηγείται την εξέταση των στίχων και τη μουσική ενός αρμένιου κύπριου, κάτοικου Γαλλίας με τίτλο “Ο Κυπραίος” ως πιθανού εθνικού ύμνου.⁵¹ Δεν έχουμε εντοπίσει πότε ακριβώς υιοθετήθηκε ο εθνικός ύμνος της Ελλάδας ως εθνικός ύμνος της Κυπριακής Δημοκρατίας.

---

⁴⁹ 13/2/61 From Commodore of Cyprus to F.O.R.Y. ADM 1/28076- 1962 Salutes for the President and the Vice President

⁵⁰ Α. Ζαίμ, Embassy of Cyprus Bonn, to H.E. Min. FA. Spyros Kyprianou, 28th, February, 1963, FA1/285, ΥΠΕΞ, ΚΑΚ.

⁵¹ Χριστοφής Οικονομίδης προς Υπουργείο Εσωτερικών, 1981, 398/61 Cyprus National Anthem. ΥΠΕΣ, ΚΑΚ.

Τα θέματα αυτά συγκρινόμενα με όλα τα άλλα που έφεραν σε ρήξη τις δύο κοινότητες θα μπορούσαν να θεωρηθούν ήσσονος σημασίας, αλλά, σε μια δεύτερη ανάγνωσή τους, θεωρούμε ότι αποδίδουν επιτυχώς τη διαμάχη των δύο πλευρών και αποδεικνύουν την δυσκολία και την πολυπλοκότητα της καθημερινής πολιτικής πρακτικής στην Κυπριακή Δημοκρατία στην υπό εξέταση περίοδο. Τα σύμβολα, οι σημαίες, και τα πρωτόκολλα χρησιμοποιήθηκαν ή διασταυρώθηκαν σε μια αγωνιώδη προσπάθεια των εμπλεκόμενων μερών να υποστηρίξουν και σε επίπεδο σημειολογίας τις θέσεις τους. Άλλοτε για να αποδείξουν την εθνική τους καταβολή και ισχύ (Έλληνες και Τούρκοι) και άλλοτε για να υπαινιχθούν την ανωτερότητά τους (Άγγλοι). Και για τις δύο κοινότητες χρησιμοποιήθηκαν για να υποστηρίξουν την ερμηνεία που η καθεμιά έδινε στην όλη διευθέτηση του 1960.

1.4. Κυπριακός Στρατός.

Με βάση το άρθρο 129 του Συντάγματος η Κυπριακή Δημοκρατία θα διέθετε στρατό 2000 ανδρών, με αναλογία Ελλήνων και Τούρκων 60% και 40% αντίστοιχα, η ίδια αναλογία ίσχυε και για τα άλλα σώματα ασφαλείας: την αστυνομία και τη χωροφυλακή. Η παράγραφος 2 του ίδιου άρθρου διαλάμβανε ότι υποχρεωτική θητεία θα μπορούσε να επιβληθεί κατόπιν της σύμφωνου γνώμης του Προέδρου και του Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας. Οι αρχηγοί και οι υπαρχηγοί του στρατού, της αστυνομίας και της χωροφυλακής θα διορίζονταν από κοινού από τον Πρόεδρο και των Αντιπρόεδρο. Ένας από τους τρεις αρχηγούς θα έπρεπε να ήταν Τούρκος και σε όποιο από τα πιο πάνω σώματα ο αρχηγός ανήκε στην μια κοινότητα ο υπαρχηγός θα έπρεπε να προέρχεται από την άλλη.¹ Η αρχηγία και η υπαρχηγία το Κυπριακού Στρατού σε αυτή την πρώτη περίοδο της συγκρότησής του ήταν εκ περιτροπής με ισχύ για ένα χρόνο.

Η αρμόδια για τα θέματα της Συνθήκης Συμμαχίας Επιτροπή, αποτελούμενη από τους Σπύρο Κυπριανού, Ραούφ Ντενκτάς, Κωνσταντίνο Κουμανάκο και Τουργούτ Σουνάλπ, είχε ήδη αποφασίσει ότι για τον πρώτο χρόνο Αρχηγός του Τριμερούς Στρατηγείου θα ήταν Κύπριος, Υπαρχηγός Τούρκος και Διοικητής Προσωπικού Έλληνας.² Ευθύς μετά την ανακήρυξη της Κυπριακής Ανεξαρτησίας ο Μακάριος και ο Κουτσιούκ διόρισαν τον Υποστράτηγό Μενέλαο Παντελίδη, Αρχηγό του Κυπριακού Στρατού, και την ίδια ώρα Διοικητή του Τριμερούς Στρατηγείου με ισχύ από τις 16.8.1960. Το Τριμερές Στρατηγείο εγκαθιδρύθηκε με βάση τις πρόνοιες της Συνθήκης Συμμαχίας, σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα, η Τουρκία και η Κύπρος συνεργάζονταν για την κοινή άμυνά τους και για την προάσπιση της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας. Το Τριμερές Στρατηγείο θα συνίστατο από την Ελληνική Δύναμη Κύπρου (ΕΛ.ΔΥ.Κ), αποτελούμενη από 950 άνδρες, την Τουρκική Δύναμη Κύπρου (ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ), αποτελούμενη από 650 άνδρες και τον Κυπριακό Στρατό, την εκγύμναση του οποίου θα αναλάμβαναν για τα πρώτα τρία χρόνια τα πιο πάνω αποσπάσματα.³ Έδρα του Τριμερούς Στρατηγείου ορίστηκαν τα

¹ Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας άρθρο 131.

² MINUTES 15th August, 1960 Φακ. FA1/2022 Cyprus Army, KAK.

³ Άρθρα I, II, III, IV, V, VI, της Συνθήκης Συμμαχίας.

Wolseley Barracks στη Λευκωσία, η ΕΛ.ΔΥ.Κ στρατοπέδευε στο Στρατόπεδο Wittington και η ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. στο Στρατόπεδο Waynes Keep και τα δύο 5 χιλμ. δυτικά της Λευκωσίας.⁴ Αρχικά η ελληνική πλευρά εισηγήθηκε την στρατοπέδευση των σωμάτων σε κοινούς στρατώνες αλλά η τουρκική πλευρά ήταν ανένδοτη. Τελικά επήλθε συμφωνία για εγκατάσταση της ΕΛ.ΔΥ.Κ και της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ σε γειτονικά στρατόπεδα. Επιτροπή αποτελούμενη από τους υπουργούς Εξωτερικών της Κύπρου της Ελλάδας και της Τουρκίας, ήταν το ανώτατο πολιτικό όργανο της τριμερούς συμμαχίας και θα επιλαμβάνονταν όλα τα θέματα που αφορούσαν σε αυτήν. Για το σκοπό αυτό η εξ Υπουργών Επιτροπή θα συνερχόταν μία φορά τον χρόνο, αλλά μπορούσε να συγκληθεί και εκτάκτως, οι αποφάσεις της θα έπρεπε να λαμβάνονταν ομόφωνα.⁵

Ένα από τα πρώτα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει η κυπριακή κυβέρνηση για την συγκρότηση του στρατού ήταν ο εξοπλισμός του. Ο Μακάριο είχε ήδη από τα τέλη του 1959 προσεγγίσει τους Αμερικανούς ζητώντας οικονομική βοήθεια για μερική κάλυψη των εξοπλιστικών αναγκών του στρατού, ύψους 2-2.5 εκατομμυρίων δολαρίων.⁶ Οι Αμερικανοί σε αυτό το στάδιο ήταν πολύ διστακτικοί σε μια άμεση ανάμειξη στην Κύπρο και κυρίως με βοήθεια υπό μορφή στρατιωτικών εξοπλισμών. Οι δε Αμερικανοί θεωρούσαν ότι οι 2000 άνδρες, θα ήταν δαπανηρή αλλά όχι και ικανή δύναμη να αντικρούσει τυχόν εξωτερική απειλή, αν όμως διαμορφωνόταν σε μια *ευέλικτη φρουρά θα ήταν λιγότερο δαπανηρή και πολυτιμότερη στην αντιμετώπιση του κομμουνιστικού κινδύνου.*⁷ Οι ΗΠΑ πρότειναν τελικά την εξασφάλιση των εξοπλισμών από την Ελλάδα και την Τουρκία και διαβεβαίωσαν ότι θα βοηθήσουν σε θέματα Παιδείας καθώς και στην στήριξη και εκπαίδευση των εργατοϋπαλληλικών σωματείων κυρίως βέβαια της συντεχνίας της δεξιάς της Σ.Ε.Κ.⁸

---

⁴ Μενέλαος Παντελίδης, Υποστράτηγος Κυπριακού Στρατού, Διοικητής Τριμερούς Στρατηγείου Προς Επιτροπήν Αναπληρωματικών Υπουργών Εξωτερικών, Λευκωσία, 11 Δεκεμβρίου 1961, Ετήσια Έκθεσις Αρ. 1, FA1/1998, ΚΑΚ.

⁵ Συμπληρωματικόν Πρωτόκολλον υπ. Αριθμόν II, Συνθήκης Συμμαχίας.

⁶ 388 Memorandum of Discussion at the 426th Meeting of the National Security Council, Washington December 1st, 1959, US. Policy towards Cyprus, FRUS, Vol. X, part 1, σ. 805

⁷ 347. National Security Council Report, Washington 9th February, 1960, STATEMENT OF US. POLICY TOWARDS CYPRUS, FRUS, Vol. X, part 1, σ. 825

⁸ 355. Telegram From the Consulate General in Nicosia to the Department of State, July 8th, 1960, FRUS, Vol. X, part 1, σ. 833. 359. Airgram from the Embassy in Cyprus to the Department of State, October 11th, 1960. FRUS, Vol. X, part 1, σ. 837.

Ο Μακάριος αν και απογοητευμένος σύμφωνα με τους Βρετανούς, από την εξέλιξη αυτή, δεν ήταν ιδιαίτερα στεναχωρημένος, αφού όπως και προηγουμένως τους είχε εκμυστηρευθεί, δεν είχε πρόθεση να εξοπλίσει τον στρατό με σύγχρονα όπλα και δεν ήταν προετοιμασμένος να δαπανήσει τα κυπριακά χρήματα για αυτόν.⁹

Στην πραγματικότητα η ελληνική πλευρά δεν πίστευε στη χρησιμότητα ύπαρξης κυπριακού στρατού και δεν θα είχε πρόβλημα στην μείωσή του. Άλλωστε, και στις σχετικές συζητήσεις των Υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας, ο Ζορλού ήταν αυτός που επέμενε για μεγαλύτερο κυπριακό στρατό και ελληνικές και τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις στο νησί.

Ο Πρόεδρος Μακάριος ενημέρωσε το Υπουργικό Συμβούλιο για τις επαφές που είχε με τις αμερικανικές αρχές με σκοπό την εξασφάλιση δωρεάν όπλων για τον Κυπριακό Στρατό και εισηγήθηκε να διερευνηθεί κατά πόσο οι εξοπλισμοί θα μπορούσαν να δοθούν από τα αμερικανικά ή νατοϊκά αποθέματα που διέθεταν η Ελλάδα και η Τουρκία. Το Συμβούλιο αποφάσισε τελικά, όπως το ζήτημα του εξοπλισμού του Κυπριακού Στρατού εξετασθεί οριστικά μετά την άφιξη και του τούρκου Υπαρχηγού του Τριμερούς Στρατηγείου.¹⁰

Οι φήμες για απροθυμία του Μακαρίου να συγκροτήσει Κυπριακό Στρατό, λόγω οικονομικών δυσκολιών, θορύβησαν τους Αμερικανούς, αλλά οι Βρετανοί ήταν καθησυχαστικοί, θεωρώντας ότι παρά τις απόψεις του, θα ήταν πολύ δύσκολο για αυτόν να μη συναινέσει στην συγκρότηση του Κυπριακού Στρατού τον οποίο οι Τουρκοκύπριοι ήθελαν τόσο για λόγους εργοδότησης όσο και για λόγους ασφάλειας.¹¹ Επιπλέον, το Υπουργείο Άμυνας θεωρείτο το σημαντικότερο από τα τρία υπουργεία που κατείχαν οι Τουρκοκύπριοι.

Το Λονδίνο, καθόλη τη διάρκεια αυτών των διαβουλεύσεων ήταν απρόθυμο να συμβάλει, είτε οικονομικά είτε σε είδος, στον εξοπλισμό του Κυπριακού Στρατού, θεωρώντας ότι ήταν ήδη επιφορτισμένο να καταβάλει

---

⁹ Sir H. Foot to Secretary of State for the Colonies, 23rd July , 1960, Personal No. 518, FO371/152933, PRO.

¹⁰ Συνεδρίαση 7.9.1960, Φακ. 15/60/II, ΥΠΣΥΜ.

¹¹ CONFIDENTIAL, Commonwealth Relations Office to the United Kingdom Representative in the Republic of Cyprus, 31st October, 1960, CON. 205/45/4. FO 371/ 152933, PRO.

αρκετά για την Κύπρο στην επόμενη πενταετία.¹² Εντούτοις, δε χρειάστηκε να τοποθετηθεί επίσημα για το θέμα, αφού οι Κύπριοι προσέφυγαν στις μητέρες πατρίδες. Μετά και την άφιξη του τούρκου Στρατηγού Τανυάρ (6.10.1960), Υπαρχηγού του Τριμερούς Στρατηγείου, αποφασίστηκε όπως τα όπλα του Κυπριακού Στρατού εξασφαλιστούν από την Ελλάδα και τη Τουρκία, με αναλογία 60% και 40% αντίστοιχα,¹³ οι οποίες μέσω της ΕΛ.ΔΥ.Κ και της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ μετείχαν στην εκπαίδευση του, την οποία ανέλαβε για τα επόμενα τρία χρόνια το Τριμερές Στρατηγείο. Μετά την πάροδο των τριών χρόνων την ευθύνη της εκπαίδευσης του Κυπριακού Στρατού θα αναλάμβαναν οι Κυπριακές Στρατιωτικές Αρχές.

Για την εκπαίδευση του Κυπριακού Στρατού, η οποία άρχισε στις 11 Σεπτεμβρίου 1961, συγκροτήθηκε ένα Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης (Γ.Κ.Ε.), και καταρτίστηκε (25.7.1961)¹⁴ ειδική Εκπαιδευτική Ομάδα, αποτελούμενη από 125 άνδρες εκπαιδευτές από τον ελληνικό και τον τουρκικό στρατός σε αναλογία επίσης 60% με 40%.¹⁵ Η δύναμη του Κυπριακού Στρατού κατά τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του είχε ως εξής: Διοικητής και Υποδιοικητής, δέκα έλληνες και τούρκοι αξιωματικοί προσληφθέντες με σύμβαση, 69 κύπριοι αξιωματικοί και 164 οπλίτες οι οποίοι είχαν ήδη ολοκληρώσει την σύντομη εκπαίδευσή τους και επρόκειτο να διατεθούν στις μονάδες και στις διάφορες υπηρεσίες, 55 κύπριοι υποψήφιοι αξιωματικοί οι οποίοι εκπαιδεύονταν και πενήντα άτομα, τα οποία προορίζονταν για κατώτερο στρατιωτικό προσωπικό για τις ανάγκες του Στρατηγείου και του Γ.Κ.Ε.¹⁶ Την εκπαίδευση του προσωπικού του Κυπριακού Στρατού δυσχέρανε ιδιαίτερα η έλλειψη κατάλληλου εξοπλισμού, η αποστολή του οποίου αναμενόταν να φθάσει από την Ελλάδα και από την Τουρκία.¹⁷ Εν τω μεταξύ ο υπουργός Άμυνας επεξεργαζόταν νόμους και κανονισμούς για την λειτουργία του Κυπριακού Στρατού, τους οποίους θα εξέταζε με ειδική Επιτροπή αποτελούμενη από

---

¹² CONFIDENTIAL, February 1961, EQUIPMENT FOR CYPRUS ARMY, FO371/160985.

¹³ Nicosia 12th August 1961, The Govering Conditions under which Military Aid, to Include Arms and Equipment, will be provided th the Cyprus Army by the Kingdom of Greece and the Republic of Turkey, Φακ. MF377/1961, ΚΑΚ.

¹⁴ Μενέλαος Παντελίδης, Υποστράτηγος Κυπριακού Στρατού, Διοικητής Τριμερούς Στρατηγείου Προς Επιτροπήν Αναπληρωματικών Υπουργών Εξωτερικών, Λευκωσία, 11 Δεκεμβρίου 1961, Ετήσια Έκθεσις Αρ. 1, FA1/1998, ΚΑΚ.

¹⁵ Νιαζή Μπεγκισου, Ταξίαρχος Τουρκικού Στρατού, Διοικητής Τριμερούς Στρατηγείου Προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 12 Δεκεμβρίου 1962, FA1/ 1998, ΚΑΚ.

¹⁶ Ο.π.π.

¹⁷ Ο.π.π.

τους υπουργούς Δικαιοσύνης, Άμυνας, Υγείας, και Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, για να παρουσιαστούν ενώπιον του Υπουργικού Συμβουλίου.¹⁸ Λόγω των προβλημάτων που είχε να αντιμετωπίσει στην συγκρότησή του ο Κυπριακός Στρατός η εξ Υπουργών Αρμόδια Επιτροπή αποφάσισε ομόφωνα την ανανέωση της θητείας του Διοικητή και του Υποδιοικητή του Κυπριακού Στρατού, Παντελίδη και Τανυάρ για έναν ακόμη χρόνο (μέχρι τον Αύγουστο του 1962), ενώ προχώρησε στην αντικατάσταση του Αρχηγού και του Υπαρχηγού της Εκπαιδευτικής ομάδας όπως προβλεπόταν από τις συμφωνίες.¹⁹ Αρχηγός της Εκπαιδευτικής Ομάδας ανέλαβε ο Συνταγματάρχης Νεζνέτ Ουρούγ και Υπαρχηγός ο Αντισυνταγματάρχης Φαίδωνας Γκιζίκης.

Το μεγαλύτερο και ανυπέρβλητο, όπως θα διαφανεί, πρόβλημα για την συγκρότηση του Κυπριακού Στρατού, εστιαζόταν στη δομή και στη φύση της λειτουργίας του. Οι Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου προνοούσαν την ύπαρξη Κυπριακού Στρατού με αναλογία Τούρκων και Ελλήνων 60% και 40% αντίστοιχα. Ο Αρχηγός του Κυπριακού Στρατού, Μενέλαος Παντελίδης θεωρούσε ότι μεικτές μονάδες θα έπρεπε να δημιουργηθούν σε όλα τα επίπεδα, ενώ ο Υπαρχηγός Τανυάρ υποστήριζε την ύπαρξη εθνικά ομογενοποιημένων μονάδων. Το θέμα παραπέμφθηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο για συζήτηση.²⁰ Η ελληνική πλευρά αντιλαμβανόταν την έννοια του μεικτού στρατού με την συγκρότηση μεικτών τουρκικών και ελληνικών σωμάτων από την μικρότερη μέχρι την μεγαλύτερη μονάδα. Αντίθετα οι τουρκοκύπριοι υπουργοί θεωρούσε ότι η σύνθεση του στρατού θα έπρεπε να ήταν μεικτή μόνο στα ανώτερα στρώματα της διοίκησης. Στη συζήτηση του θέματος στο σώμα στα μέσα Αυγούστου του '61, ο υπουργός Εξωτερικών τόνισε ότι:

«Η οργάνωση και η δομή του Κυπριακού Στρατού πρέπει να είναι μεικτή και ο σκοπός είναι να έρθουν όλες οι μονάδες σε όλα

---

¹⁸ Απόφαση Υπουργικού Συμβουλίου στις 9.2.1961, Φακ. 15/1961/Ι (21.01.1961-09.03.1961). ΥΠΣΥΜ.

¹⁹ 03907/A4/4, Spyros Kyprianou to O. Orek Minister of Defence, 26 February, 1962, FA1/2022, KAK.

²⁰ Army of the Republic of Cyprus, Annual Report of Action Taken from 16.8.1960-12.8.1961, FA1/2022, KAK.

*τα επίπεδα όσο πιο κοντά γίνεται για να διδαχθούν να υπηρετούν έναν κοινό σκοπό».*²¹

Ο Σπύρος Κυπριανού σημείωσε ακόμη ότι αυτή ήταν η αρχή που κυριάρχησε και στη συζήτηση του θέματος στην Επιτροπή Υπουργών Εξωτερικών στην Αθήνα και συμφωνήθηκε τότε από όλες τις αντιπροσωπείες ότι η οργανωτική δομή του Κυπριακού Στρατού θα ήταν μεικτή. Επεσήμανε ακόμη ότι αν η πρόθεση ήταν να αποκλειστούν κάποιες μονάδες από την βασική αρχή του μεικτού στρατεύματος θα γινόταν σαφή αναφορά σε αυτές στο σχετικό άρθρο της Συνθήκης Συμμαχίας.²²

Η τουρκοκυπριακή πλευρά αντιτιθέμενη στην εφαρμογή των προνοιών για μεικτό στρατό, προέβαλλε τα πρακτικά προβλήματα που θα ανέκυπταν από τη διαφορά γλώσσας και την ανάγκη διερμηνέων σε όλα τα σώματα και τις μονάδες. Οι τρεις τούρκοι υπουργοί πρότειναν να εξουσιοδοτηθεί ο υπουργό Άμυνας να εξετάσει με τους διοικητές τα πιθανά προβλήματα που θα ανέκυπταν από την συγκρότηση των μεικτών μονάδων, και ακολούθως να παρουσιάσει το θέμα στο Υπουργικό Συμβούλιο. Ο υπουργός Εσωτερικών διατύπωσε την άποψη ότι θα έπρεπε να ληφθεί απόφαση σε θέματα αρχής και με βάση τις πρόνοιες των συμφωνιών, και ακολούθως ο υπουργός Άμυνας να παρουσιάσει στο σώμα τα πιθανά προβλήματα για αντιμετώπισή τους. Ο Μακάριος συμφώνησε με τον Τάσσο Παπαδόπουλο και πρότεινε την ψήφιση της μεικτής οργανωτικής δομής του στρατεύματος και την ανάληψη πρωτοβουλιών για την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Ο υπουργός Άμυνας, Οσμάν Ορέκ παραδεχόμενος ότι η σύνθεση του κυπριακού Στρατού θα έπρεπε να ήταν μεικτή, σημείωσε ότι οι πραγματικότητες και οι δυσκολίες ήταν τέτοιες που θα έπρεπε να εξετασθούν από τον αρμόδιο υπουργό, το ίδιο δηλαδή, για να αποφασίσει τι θα μπορούσε να εφαρμοστεί. Οι ελληνοκύπριοι υπουργοί απέρριψαν την πρόταση υποδεικνύοντας ότι το θέμα της σύνθεσης του Κυπριακού Στρατού δεν θα μπορούσε να αποφασιστεί από έναν υπουργό, τονίζοντας παράλληλα ότι το θέμα είχε ήδη εξεταστεί από την αρμόδια εξ Υπουργών Επιτροπή στην Αθήνα, και αυτό που θα έπρεπε να απασχολεί τώρα την κυβέρνηση ήταν η εξεύρεση τρόπων να υπερκεραστούν

---

²¹ EXTRACTS FROM THE MINUTES OF THE MEETING OF THE COUNCIL OF MINISTERS HELD ON THE 10TH AUGUST, 1961, AT 10.30 a.m. MJ4/1038, KAK.

²² Ο.π.π.

τα πρακτικά προβλήματα του μεικτού στρατού.²³ Το Υπουργικό Συμβούλιο, διαφωνούντων των τριών τουρκοκύπριων υπουργών, αποφάσισε ότι η οργανωτική δομή του Κυπριακού Στρατού θα είναι μεικτή (απόφαση αρ. 1061).

Ο Αντιπρόεδρος ασκώντας το δικαίωμα που του παρείχε το σύνταγμα ανέπεμψε την απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, με την εισήγηση το στράτευμα να είναι μεικτό από το επίπεδο των λόχων και πάνω διαφορετικά θα επικρατούσε χάος και δεν θα υπήρχε πειθαρχία στο στράτευμα. Το θέμα εξετάστηκε εκ νέου από το σώμα τον Σεπτέμβριο του '61. Η ελληνοκύπριοι υπουργοί αντέκρουσαν τα τουρκικά επιχειρήματα επισημαίνοντας ότι η προώθηση διαχωρισμού του στρατεύματος στα χαμηλότερα στρώματα, θα δημιουργούσε, αναπόφευκτα, προβλήματα πειθαρχίας αφού οι στρατιώτες θα συνήθιζαν να υπακούουν σε αξιωματικούς της κοινότητας τους και δεν θα αναπτύσσονταν σχέσεις συνεργασίας. Το θέμα της διαφορετικής γλώσσας θα μπορούσε να επιλυθεί με τη χρήση διερμηνέων, που έτσι κι' αλλιώς χρησιμοποιούνταν σε όλη τη δημόσια υπηρεσία, επιπρόσθετα ο διαχωρισμός του στρατεύματος συνεπαγόταν και μεγαλύτερες δαπάνες.

Ο υπουργός Άμυνας στην προσπάθεια του να δικαιολογήσει την προτίμησή του σε κοινοτικότερο στρατό υπέδειξε ότι ήταν σημαντικό ο πρώτος στρατός που επιχειρούσε να δημιουργήσει η Κυπριακή Δημοκρατία να ήταν λειτουργικός, ο δε συνάδελφός του της Γεωργίας, Πλουμέρ διατύπωσε την άποψη ότι ο διαχωρισμός σε επίπεδο μονάδων ήταν σημαντικός λόγο της διαφοράς της γλώσσας, της θρησκείας, της διατροφής και της παράδοσης. Η υπουργός Δικαιοσύνης αντέτεινε όμως ότι:

*«ο διαχωρισμός, ο οποίος πάντοτε υποθάλλπει το αίσθημα του ανταγωνισμού και της φιλονικίας θα κατέστρεφε την πειθαρχία και τη συνεργασία».*²⁴

Επιπλέον, συμπλήρωσε, παρόμοιες δυσκολίες υπήρχαν και σε άλλες χώρες, όπου υπήρχαν Εβραίοι και Νέγροι, όπως για παράδειγμα οι ΗΠΑ και ο στρατός τους ήταν ενιαίος. Ο Ορέκ παρατήρησε ότι σε άλλες χώρες ο στρατός είχε μακρά παράδοση και η πειθαρχία ήταν δεδομένη ενώ η περίπτωση της Κύπρου ήταν διαφορετική αφού δεν υπήρχαν κανόνες και

---

²³ Ο.π.π.

²⁴ Ο.π.π.

διαδικασίες ακόμη. Η Σουλιώτη, κλείνοντας ουσιαστικά τη συζήτηση επί του θέματος αντέτεινε ότι το γεγονός ότι δεν υπήρχε κάποια στρατιωτική παράδοση στην Κύπρο καθιστούσε πιο επιτακτική την ανάγκη να γίνει ένα ξεκίνημα πάνω στις ορθές αρχές.

Το Υπουργικό Συμβούλιο, διαφωνούντων και πάλι των τριών τουρκοκυπρίων υπουργών αποφάσισε (απόφαση αρ. 1126) την συγκρότηση μεικτού στρατού.²⁵ Ο Κουτσιούκ ασκώντας για πρώτη φορά το δικαίωμα της αρνησικυρίας, που του παρείχε το σύνταγμα, ανέκοψε την εφαρμογή της απόφασης. Στις 3 Νοεμβρίου ο υπουργός Άμυνας Οσμάν Ορέκ εξέδωσε ανακοίνωση, με την οποία διευκρίνιζε ότι η τουρκική κοινότητα δεν ήταν κατά του ενιαίου στρατού αλλά η διαφωνία βρισκόταν σε ποιο επίπεδο θα ξεκινούσε η ενοποίηση του στρατεύματος. Είχε επανεξετάσει το θέμα με τους διοικητές και κατέληξε στο ίδιο σημείο ότι δηλαδή το πρόβλημα της γλώσσας καθιστούσε σε εκείνο το στάδιο την ενοποίηση του στρατεύματος στο επίπεδο του λόχου αδύνατο.²⁶

Ενόψει αυτών των εξελίξεων η ανάπτυξη του Κυπριακού Στρατού ανεστάλη. Με βάση τους αρχικούς σχεδιασμούς της συγκρότησης και της κατάρτισης του, μέχρι το τέλος του 1962 θα έπρεπε να είχαν εκπαιδευτεί 1333 άτομα (αξιωματικοί, υπαξιωματικοί, οπλίτες και δεκανείς), ενώ ο αριθμός των εκπαιδευθέντων μέχρι εκείνη την περίοδο έφθανε μόλις τους 363.²⁷ Οι ΗΠΑ είχαν, εν τω μεταξύ, δεσμεύσει την αποστολή των εξοπλισμών από την Ελλάδα και την Τουρκία μέχρι την επίτευξη προόδου στο θέμα.²⁸ Εντούτοις, η εκπαίδευση των προσληφθέντων αξιωματικών και οπλιτών συνεχιζόταν αν και με βραδύτερους ρυθμούς και με αρκετές δυσχέρειες λόγω της ανεπάρκειας των εξοπλισμών για την εξάσκηση των εκπαιδευομένων. Επίσης, οι ενδεδειγμένες ασκήσεις Λόχου δεν διενεργούνταν, αφού δεν είχαν συγκροτηθεί λόχοι. Οι Αρχές της Δημοκρατίας όμως εξασφάλισαν επαρκώς

---

²⁵ Ο.π.π.

²⁶ From Nicosia Inward Telegram to Commonwealth Relations Office, Cyprus Fortnightly Summary 22nd October-6th November 1961, Part II, No. 117, DO161/14, PRO.

²⁷ Νιαζή Μπεγκισού, Διοικητής Τριμερούς Στρατηγείου προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 12 Δεκεμβρίου 1962, Θέμα: Οργάνωσις και Εκπαίδευσις Κυπριακού Στρατού, FA1/1998, KAK.

²⁸ From Nicosia Inward Telegram to Commonwealth Relations Office, Cyprus Fortnightly Summary 22nd October-6th November 1961, Part II, No. 117, DO161/14, PRO.

τον στατωνισμό του προσωπικού, τα γραφεία, τις αίθουσες διδασκαλίας και τις υπόλοιπες διευκολύνσεις για τη διαμονή του προσωπικού του Κυπριακού Στρατού και της Εκπαιδευτικής Ομάδας του.²⁹

Η απόφαση της ελληνοκυπριακής πλευράς να μην στηρίξει τη δημιουργία ενός χωριστού στρατού και η αμφισβήτηση της χρησιμότητας αυτού που είχε ήδη συγκροτηθεί είχε ως αποτέλεσμα και τη μείωση της χρηματοδότησης του υπουργείου Άμυνας. Στη συζήτηση του προϋπολογισμού για το 1962 στο Υπουργικό Συμβούλιο, οι έλληνες υπουργοί ήγειραν θέμα μείωσης των κονδυλίων του Υπουργείου Άμυνας, αφού οι περιορισμένες τελικά, δραστηριότητές και η μη κανονική ανάπτυξη του Κυπριακού Στρατού δεν δικαιολογούσαν υψηλούς προϋπολογισμούς. Επιπρόσθετα, τα περιορισμένα έσοδα του κράτους, σύμφωνα με τους έλληνες υπουργούς, καθιστούσαν προβληματική την πραγματοποίηση του Πενταετούς Σχεδίου Ανάπτυξης. Ο υπουργός Άμυνας διεκδικούσε για το υπουργείο του ποσό 600.000 λιρών αλλά τελικά συμφωνήθηκε το ποσό του μισού εκατομμυρίου λιρών.³⁰ Στην συζήτηση όμως των προϋπολογισμών στο Νομοθετικό Σώμα, οι έλληνες βουλευτές μείωσαν σε 180.000 λίρες τα κονδύλια του Υπουργείου Άμυνας, στηρίζοντας την απόφασή τους στο γεγονός το ίδιο ποσό είχε εγκριθεί και την προηγούμενη χρονιά. Ο Οσμαν Ορέκ διαμαρτυρήθηκε έντονα στο Υπουργικό Συμβούλιο για τη στάση των ελλήνων βουλευτών. Αυτό, είπε, έγινε επίτηδες παρόλο του ότι υπήρξε συμφωνία που αφορούσε τη δημιουργία Κυπριακού Στρατού και ήταν αρνητική στάση απέναντι στην συνεργασία των δύο κοινοτήτων. Υπέδειξε ότι η δικαιολογία που δόθηκε από μερικά μέλη της Βουλής δεν ήταν πειστική και ήταν φανερό ότι το ποσό αυτό δεν ήταν επαρκές για την κάλυψη των αναγκών του υπουργείου για την επόμενη χρονιά.³¹

Σε άλλη περίπτωση, λίγο πριν από το τέλος του 1961, ο υπουργός Άμυνας ζητούσε από το υπουργικό Συμβούλιο να εγκρίνει το ποσό των 8.000 λιρών για την συνέχιση των υπηρεσιών φύλαξης των στρατοπέδων από πολίτες, μέχρι την ανάληψη του έργου αυτού από στρατιώτες, μετά την ολοκλήρωση

---

²⁹ Μενέλαος Παντελίδης προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 14 Φεβρουαρίου 1962, Απολογισμός Συντόμου Εκπαιδεύσεως Κυπριακού Στρατού, FA1/2022, ΚΑΚ.

³⁰ Συνεδρίαση 30/9/61, Συζήτηση Προϋπολογισμού 1962. Φάκελος 15/61/V ΥΠΣΥΜ.

³¹ Συνεδρίαση 21/12/61, Φάκελος 15/61/VI, ΥΠΣΥΜ.

της εκπαίδευσης τους μετά από 3-4 μήνες.³² Ο υπουργός Οικονομικών διαφωνώντας ζήτησε από τον τούρκο συνάδελφό του να δώσει εξηγήσεις για το πως επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν εκείνα τα χρήματα και εισηγήθηκε τον καθορισμό του πόσο και πόσοι θα φρουρούν τα στρατόπεδα, υποδεικνύοντας ότι για το 1961 δαπανήθηκαν για τη φύλαξη των στρατοπέδων 18.000 λίρες, *«ποσό με το οποίο μπορούσε κανείς να τα αγοράσει (τα στρατόπεδα)»*. Ο υπ. Άμυνας είπε ότι δόθηκαν εξηγήσεις και δεν υπήρχε τίποτα άλλο να κατατεθεί. Το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε να επέλθει συμφωνία ανάμεσα στους υπουργούς Οικονομικών και Άμυνας και να διατεθούν από το υπουργείο Οικονομικών επαρκή ποσά για τη φρούρηση των στρατοπέδων μέχρι το τέλος του χρόνου και ο αρμόδιος υπουργός να κατέθετε, όχι αργότερα από το τέλος του χρόνου, ενώπιον του συμβουλίου πρόταση για το μέλλον των στρατιωτικών εγκαταστάσεων.³³

Η διατάραξη των σχέσεων των δύο κοινοτήτων, αποτέλεσμα όχι μόνον των συνταγματικών εκκρεμοτήτων αλλά και των διακοινοτικών και ενδοκοινοτικών πολιτικών εξελίξεων, δημιούργησαν μια γενικότερη έκρυθμη κατάσταση. Και στις δύο κοινότητες εξτρεμιστικά στοιχεία συνέχιζαν να εξοπλίζονται και να επιδίδονται σε *«ξεκαθαρίσματα πολιτικών και προσωπικών λογαριασμών»*. Οι ανεξιχνίαστες δολοφονίες Ελληνοκυπρίων, η συντήρηση υψηλών τόνων από μερίδα του τύπου και των δύο κοινοτήτων, οι εκρήξεις στα μουσουλμανικά τεμένη και οι δολοφονίες των αντιφρονούντων της διαχωριστικής πολιτικής Ντενκτάς, Χικμέτ και Γκουργκάν, επέτειναν το κλίμα καχυποψίας ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους και στους Τουρκοκυπρίους.

«Το αδικαιολόγητον εν Κύπρω κλίμα καχυποψίας μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων έχει επίδρασιν εις τας σχέσεις των μελών των ενταύθα δυνάμεων Ελλάδος και Τουρκίας, ενώ αντιστρόφως θα έπρεπε τα τελευταία ταύτα διά της στάσεως και συμπεριφοράς των να επιδράσωσι επί των πρώτων και να συντελέσωσι εις καλήν εξέλιξιν και βελτίωσιν της καταστάσεως εν Κύπρω»,

---

³² Συνεδρίαση 23/11/61. Civilian Guards at the Military Camps. Φάκελος 15/61/VI, ΥΠΣΥΜ.

³³ Ο.π.π.

Κατήγγελλε ο Διοικητής του Τριμερούς Στρατηγείου Μενέλαος Παντελίδης, στο Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού και στις διοικήσεις της ΕΛ.ΔΥ.Κ και της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.³⁴ Επισημαίνοντας την έλλειψη αμοιβαίας εμπιστοσύνης και ενσυνείδητης πίστης, ότι χάριν του κοινού σκοπού και του κοινού συμφέροντος Ελλήνων και Τούρκων, επιβαλλόταν σύμπνοια, αμοιβαία εκτίμηση και συνεργασία, υποδείκνυε την ανάγκη αποφυγής πολιτικών συζητήσεων στα στρατόπεδα και συσχετισμού με εξτρεμιστικά στοιχεία.³⁵

Η αρμόδια εξ Υπουργών Επιτροπή για τα θέματα της Τριμερούς Συμμαχίας, υποβαθμίζοντας την ουσία των καταγγελιών σημείωσε ότι τα όσα επεσήμανε ο Παντελίδης δεν είχαν άμεση επίδραση στη λειτουργία και την αποτελεσματικότητα του Τριμερούς Στρατηγείου και υπέδειξε στον Υποστράτηγο Παντελίδη ότι δε θα έπρεπε να είχε αποστείλει την επιστολή στην ΕΛ.ΔΥ.Κ και στην ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. αλλά στην Κυπριακή Κυβέρνηση ή στην Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών, αρμόδια για τα θέματα Τριμερούς Στρατηγείου.³⁶ Όπως και σε άλλες περιπτώσεις διαφαίνεται και εδώ η προσπάθεια των εκτός της Κύπρου εμπλεκομένων στην κυπριακή διευθέτηση, και κυρίως της ελληνικής κυβέρνησης να υποβαθμίσουν προβλήματα που υπήρχαν στο νησί για χάριν της διατήρησης της δυναμικής της ελληνοτουρκικής συνεννόησης, τουλάχιστον σε επίπεδο Ελλάδας και Τουρκίας. Ο Αβέρωφ, για παράδειγμα, παρά την ενημέρωση που ετύγχανε διά της διπλωματικής οδού για τους συνεχείς εξοπλισμούς τουρκοκυπριακών ομάδων αποσιωπούσε το γεγονός, θεωρώντας ότι αυτό θα συνέβαλλε στην εκτόνωση και όχι στην εκδήλωση της κρίσης.³⁷

Από τα μέσα του 1962 ο Μακάριος άρχισε τις πρώτες επίσημες επισκέψεις του στο εξωτερικό. Τον Ιούνιο του 1962 πραγματοποίησε επίσημη επίσκεψη στις ΗΠΑ και στις συναντήσεις που είχε με τον αμερικανό υπουργό Εξωτερικών Dean Rusk εξέθεσε τις απόψεις του για το ζήτημα του κυπριακού στρατού επισημαίνοντας ότι δεν θα μπορούσε να δεχτεί διαχωρισμό του, σε

---

³⁴ Μ. Παντελίδης, Τριμερές Στρατηγείον Κύπρου προς Διοίκηση Κυπριακού Στρατού, ΕΛ.ΔΥ.Κ, ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ, κοινοποίηση Επιτροπήν Αν. Υπουργών Εξωτερικών Ελλάδος, Τουρκίας, Κύπρου, 28.5.1962 Θέμα: «Συμπεριφορά Στρατιωτών». FA1/1998, ΚΑΚ.

³⁵ Ο.π.π.

³⁶ Fr. Colotas Secretary of The Committee of Alternatives to Tripartite Headquarters, Nicosia, 23rd August 1962.

³⁷ Βλ. κεφ. Πολιτικές Εξελίξεις στην Κύπρο.

μια τέτοια περίπτωση προτιμούσε να μην δημιουργηθεί στρατός. Ο αμερικανός αξιωματούχος παρατήρησε ότι ο στρατός που προνοούσαν οι συμφωνίες ήταν τόσο μικρός που τον καθιστούσαν περιττή πολυτέλεια.³⁸ Το θέμα εγέρθηκε και στις επαφές που είχε ο Μακάριος με την ηγεσία της Τουρκίας, κατά την επίσημη επίσκεψή του στη χώρα το Νοέμβριο το 1962. Ο Μακάριος στις συνομιλίες που είχε με τον τούρκο υπουργό Εξωτερικών Ερκίν, δεν έκρυψε την εκτίμησή του ότι ο στρατός ήταν αχρείαστος και ότι το ολιγάριθμο σώμα που είχε εν τω μεταξύ δημιουργηθεί θα μπορούσε να χρησιμοποιείται για τελετές.³⁹ Ο Πρωθυπουργός Ισμέτ Ινονού δήλωσε στον Μακάριο ότι το θέμα του Κυπριακού Στρατού θα μπορούσε προς το παρόν μείνει εκκρεμές.⁴⁰ Ο διαχωρισμός των Δήμων, οι προσλήψεις στην δημόσια υπηρεσία και η απεμπλοκή από τα αδιέξοδα που η καταψήφιση των φορολογικών νομοσχεδίων από την τουρκοκυπριακή κοινότητα επέφερε στη λειτουργία του κράτους, ήταν πιεστικότερα προβλήματα που έχρηζαν επίλυσης. Το θέμα του Κυπριακού Στρατού όμως ήγειρε και η τουρκοκυπριακή ηγεσία στον Johnson κατά την επίσκεψη που πραγματοποίησε στην Κύπρο ο αμερικανός Αντιπρόεδρος τον Αύγουστο του 1962. Σε συνάντηση που είχε στο Αντιπροεδρικό Μέγαρο με τον Κουτσιούκ, του τουρκοκύπριους υπουργός και τον Ντενκτάς, ο τελευταίος εκθέτοντας την δυσφορία της κοινότητάς τους για την απροθυμία των Ελληνοκυπρίων να προχωρήσουν σε πλήρη εφαρμογή των συμφωνιών, υπέδειξε στον Johnson ότι μια ισχυρή τουρκοκυπριακή κοινότητα θα μπορούσε να εμποδίσει την διάδοση του κομμουνισμού στην Κύπρο.⁴¹

Σε κάθε περίπτωση, η άσκηση του βέτο από τον Αντιπρόεδρο και η αμφισβήτηση της χρησιμότητας του Κυπριακού Στρατού από την ελληνοκυπριακή πλευρά δεν ανέστειλε τις εργασίες, του μέχρι εκείνη τη στιγμή συγκροτημένου στρατού. Έτσι, διενεργήθηκε κανονικά και η δεύτερη φάση εκπαίδευσης αξιωματικών καθώς και νέων οπλιτών, η οποία ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1962 και ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο του 1963. Εν τω

---

³⁸ ΜΠΙΤΣΙΟΣ Δ., *Κρίσιμες Ωρες*, σ. 128-129

³⁹ Ankara Telegram No. 1422, Sir Burrows to Foreign Office, 27th November 1962. DEFE11/254, PRO.

⁴⁰ ΑΒΕΡΩΦ, *Ιστορία...*, σ. 278-279.

⁴¹ 264 Telegram from Embassy in Greece to the Department of State, Athens, September 3, 1962. FRUS, Vol. XVI, 1961-1963, σ. 535-536.

μεταξύ είχε μεσολαβήσει η αλλαγή Διοικητή του Τριμερούς Στρατηγείου, με τον Ταξίαρχο του Τουρκικού Στρατού, Νιαζή Μπεγκισού να διαδέχεται τον Μενέλαο Παντελίδη (Αύγουστος 1962) και ο τελευταίος να αναλαμβάνει Διοικητής του Κυπριακού Στρατού.⁴² Τον Νιαζή Μπεγκισού αντικατέστησε (16.8.1963) στην ηγεσία του Τριμερούς Στρατηγείου ο Ταξίαρχος του Ελληνικού Στρατού Γεώργιος Περίδης.

Βεβαίως, οι δυσχέρειες αυτές εμπόδισαν την ανάπτυξη του Κυπριακού Στρατού. Εάν εφαρμοζόταν πλήρως το Σχέδιο Ενεργοποιήσεως, ο Κυπριακός Στρατός θα είχε συγκροτηθεί και περατώσει πλήρως την εκπαίδευση του μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1963. Αντιθέτως, οι ελλείψεις όπως καταγράφονται στην τρίτη ετήσια έκθεση το Νοέμβριο του 1963 ανέρχονταν σε 39% σε αξιωματικούς, σε 84% σε υπαξιωματικούς και σε 87% σε στρατιώτες. Το σύνολο δηλαδή των μελών του Κυπριακού ανερχόταν μόλις στα 370 άτομα. Με απόφαση του υπουργού Άμυνας το Καλοκαίρι του '63 το μεγαλύτερο μέρος αυτού του σώματος συγκρότησε δύο μονάδες, οι οποίες δεν προβλέπονταν από το αρχικό οργανόγραμμα του Κυπριακού Στρατού, και αποτέλεσαν τη φρουρά του Προεδρικού και του Αντιπροεδρικού Μεγάρου.⁴³ Την «ανυπαρξία» Κυπριακού Στρατού επικαλέστηκε και ο τούρκος Ταξίαρχος Νιαζή Μπεγκισού, Διοικητής του Τριμερούς Στρατηγείου από τον Αύγουστο του '62, για να αποκλείσει εκπροσώπηση της Κύπρου στην Συμβουλευτική Επιτροπή για τα θέματα της Τριμερούς Συμμαχίας.⁴⁴ Ο Φρίξος Κολώτας Γραμματέας της Επιτροπής Αναπληρωτών Υπουργών, χαρακτήρισε το όλον περιεχόμενο της επιστολής *«μία ανοησίαν και μαρτυρεί την κακοπιστίαν του συντάκτου της»*.⁴⁵ Τελικά, η απάντηση της Επιτροπής Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας, Τουρκίας και Κύπρου, αποφάσισε ότι η Συμβουλευτική Επιτροπή θα αποτελούνταν από τους Διοικητές των άλλων δύο μονάδων, από αυτής που ο Διοικητής του Τριμερούς Στρατηγείου προέρχεται. Για παράδειγμα αν ο Διοικητής του Τριμερούς Στρατηγείου είναι

---

⁴² Νιαζή Μπεγκισού, Ταξίαρχος Διοικητής ΚΣ. Απολογισμός Κανονικής Εκπαιδεύσεως Αξιωματικών II Φάσεως ως και τοιαύτης νέων οπλιτών. FA1/2022, ΚΑΚ.

⁴³ Περίδης Γεώργιος, Διοικητής Τριμερούς Στρατηγείου, Ετήσια Έκθεση Αρι. III, FA1/ 1998, ΚΑΚ.

⁴⁴ Ν. Μπεγκισού, Διοικητής Τριμερούς Στρατηγείου προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 28 Φεβρουαρίου 1963, Θέμα: Συμβουλευτική Επιτροπή, FA1/2026. ΚΑΚ.

⁴⁵ Ο.π.π.

τούρκος αξιωματικός, τότε τα άλλα δύο μέλη της Επιτροπής θα έπρεπε να ήταν ο Διοικητής του Ελληνικού Συντάγματος (ΕΛ.ΔΥ.Κ) και ο Διοικητής του Κυπριακού Στρατού.⁴⁶

Η αβεβαιότητα για το μέλλον του Κυπριακού Στρατού και οι επιδείνωση των σχέσεων των δύο κοινοτήτων, οδήγησαν αρκετά μέλη του στρατεύματος σε παραίτηση. Οι εξελίξεις αυτές θορύβησαν την ηγεσία του Κυπριακού Στρατού και στις αρχές του 1963 παρατηρήθηκε διάσταση απόψεων ανάμεσα στη διοίκηση του και στη διοίκηση του Τριμερούς Στρατηγείου. Διοικητής του πρώτου ήταν ο κύπριος Υποστράτηγο Μενέλαος Παντελίδης και του δεύτερου ο ελλαδίτης Ταξίαρχος Γεώργιος Περίδης. Ο Παντελίδης ζητούσε από το Τριμερές Στρατηγείο να προβεί σε περαιτέρω εκπαίδευση των αντρών του Κυπριακού Στρατού και το Υπουργείο Άμυνας να εγκρίνει το πρόγραμμα εκπαίδευσης και να παράσχει κάθε διευκόλυνση για την πραγματοποίησή του.⁴⁷ Ο Παντελίδης αρνήθηκε να συμμετάσχει σε συζήτηση για την «Εφαρμογή των Συμφωνιών και του Προγράμματος ενεργοποίησεως του Στρατού», σημειώνοντας ότι η αναστολή της εφαρμογής του προγράμματος προέκυψε από τη διαφωνία για τη σύνθεση του στρατού και το βέτο που άσκησε ο Αντιπρόεδρος στην απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, αντικείμενα τα οποία αφορούσαν τα ανώτερα κλιμάκια της Κυπριακής Κυβέρνησης, η οποία ήταν και αρμόδια να λάβει αποφάσεις. Σημείωνε, δε στην επιστολή του προς το Υπουργείο Άμυνας ότι:

*«Αν το Τριμερές Στρατηγείο δεν ήταν διατεθειμένο να παράσχει διά της Εκπαιδευτικής Ομάδας την εκπαίδευση στο στράτευμα, το έργο αυτό θα το αναλάμβανε το Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού, σε τέτοια περίπτωση θα έπρεπε να τερματιστεί η περαιτέρω παραμονή στην Κύπρο των αξιωματικών της Ε.Ο. των οποίων ο προορισμός ήταν η εκπαίδευση του Κυπριακού Στρατού».*⁴⁸

---

⁴⁶ Secretary of The Committee of Alternatives to Tripartite Headquarters, Nicosia 30th May, 1963, FA1/2026. KAK.

⁴⁷ Παντελίδης Διοικητής Κυπριακού Στρατού προς Υπουργείον Αμύνης και Τριμερές Στρατηγείον, 25^η Ιανουαρίου 1963, FA1/ 1998, KAK.

⁴⁸ Παντελίδης Διοικητής Κυπριακού Στρατού προς Υπουργείον Αμύνης και Τριμερές Στρατηγείον, 7^η Φεβρουαρίου 1963, FA1/ 1998, KAK.

Και για τις δύο κοινότητες η διαμάχη για τη συγκρότηση του Κυπριακού Στρατού είχε διπλή σημασία. Σε ιδεολογικό επίπεδο η ελληνοκυπριακή πλευρά επεδίωκε την ενίσχυση των ενοποιητικών στοιχείων του κράτους και την στήριξη της λειτουργίας συνεκτικότερων θεσμών. Για την τουρκοκυπριακή ήταν επιδίωξη ο σε κάθε επίπεδο και θεσμό διαχωρισμός των δύο κοινοτήτων για την προαγωγή ενός κοινοτικότερου κράτους. Σε πρακτικό επίπεδο οι Ελληνοκύπριοι πρέσβευαν ότι ένας τόσο μικρός εντούτοις δαπανηρός για την οικονομία της νεοσύστατης δημοκρατίας στρατός, δεν θα μπορούσε στην πραγματικότητα να αποδειχθεί αποτελεσματικός σε περίπτωση εξωτερικής απειλής. Αντιθέτως, ο διαχωρισμός και ο εξοπλισμός του θα μπορούσε να δημιουργήσει εσωτερικά εστία σύγκρουσης ανάμεσα σε Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους. Οι Ελληνοκύπριοι όμως για άλλη μια φορά απέτυχαν να κατανοήσουν τις ευαισθησίες των Τουρκοκυπρίων και να εκτιμήσουν τις συνέπειες που θα είχε η υποτίμηση του σημαντικότερου, από τα τρία υπουργεία που κατείχαν. Η ουσιαστική αποδυνάμωσή του χωρίς την ύπαρξη στρατού έθετε σε αμφισβήτησης την ίδια την ύπαρξή του, δεδομένου ότι τα άλλα σώματα ασφαλείας είχαν υπαχθεί στο υπουργείο Εσωτερικών. Όπως σημειώνει ο Γλαύκος Κληρίδης:

«Οι Ελληνοκύπριοι θεωρούσαν τη δημιουργία αυτού του στρατού δαπανηρή και αχρείαστη πολυτέλεια. Στην πραγματικότητα η ελληνική πλευρά ικανοποιήθηκε που ο Αντιπρόεδρος χρησιμοποίησε την εξουσία του βέτο, σε αυτό το ζήτημα άμυνας.»⁴⁹

Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Ερκίν, ερμηνεύοντας τις ελληνικές θέσεις διατύπωσε την άποψη ότι

«η απροθυμία της ελληνικής πλευράς ήταν αποτέλεσμα κινήτρων με κακή πρόθεση και δικαιολογιών όπως οι οικονομικές δυσκολίες ενός μικρού νησιού, για να αποκλεισθεί η δημιουργία μια δυνάμεως άλλης από την ΕΟΚΑ και ο εξοπλισμός της τουρκικής νεολαίας, έστω και σε μικρούς αριθμούς».⁵⁰

---

⁴⁹ ΚΛΗΡΙΔΗΣ Γ., *Η Κατάθεσή μου...*, σ.138.

⁵⁰ Ομιλία του Ερκίν στην Διάσκεψη του Λονδίνου τον Ιανουάριο του 1964, στο ΚΛΗΡΙΔΗΣ Γ., *Η Κατάθεσή μου...*, σ. 270.

Η τοποθέτηση αυτή του τούρκου υπουργού Εξωτερικών στη Διάσκεψη του Λονδίνου τον Ιανουάριο του 1964, αμέσως μετά την έκρηξη των διακοινοτικών συγκρούσεων, αποκαλύπτει μία ενδιαφέρουσα αντίληψη για την σημασία της συγκρότησης του Κυπριακού Στρατού, αυτής του εξοπλισμού της τουρκοκυπριακής νεολαίας! Άραγε υπό αυτό το πρίσμα μπορεί να ερμηνευθεί η επιμονή και η θέσπιση τελικά της συμμετοχής των Τουρκοκυπρίων στα σώματα ασφαλείας με ποσοστό 40%. Μήπως αυτό συνδέεται ή και επεξηγεί και την επιμονή για κοινοτικό διαχωρισμό του Κυπριακού Στρατού μέχρι και το επίπεδο του λόχου;

Το εγχείρημα συγκρότησης Κυπριακού Στρατού δεν ολοκληρώθηκε ποτέ, αφού ήδη από τα τέλη του 1962 οι ηγεσίες των δύο κοινοτήτων είχαν αποφασίσει την πολιτική τους για την επίλυση των μεταξύ τους διαφορών και κατέστρωναν τις επιμέρους στρατηγικές τους. Ο Μακάριος είχε αποφασίσει την τροποποίηση του Συντάγματος και αναζητούσε στηρίγματα για αυτό, οι τουρκοκύπριοι ηγέτες και δη ο Ντενκτάς ήταν έτοιμοι να αντιμετωπίσουν ένοπλα ένα τέτοιο ενδεχόμενο υπερασπιζόμενοι την δική τους ερμηνεία για τον δικοινοτικό χαρακτήρα τους κρατών.

Αξιολογώντας κάποιος αυτές τις επιδιώξεις θα μπορούσε να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η αναβολή της δημιουργίας του Κυπριακού Στρατού με την άσκηση του βέτο του Αντιπροέδρου, ανακούφισε και τις δύο πλευρές. Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι θα αισθάνονταν εν μέρει ικανοποιημένοι γιατί με αυτή την στασιμότητα αποφεύχθηκε αυτό που ήθελε η άλλη κοινότητα: Οι Ελληνοκύπριοι ένα ενιαίο στράτευμα και οι Τουρκοκύπριοι ένα διαχωρισμένο.

1.5 Ραδιοφωνικό ίδρυμα Κύπρου.

Το Ραδιοφωνικό ίδρυμα Κύπρου (PIK) ή Cyprus Broadcasting Corporation (CBG), αποτέλεσε άλλο ένα πεδίο αντιπαράθεσης των δύο κοινοτήτων. Το P.I.K., ως ένας ανεξάρτητος οργανισμός δημοσίου δικαίου θα έπρεπε να εργοδοτεί Έλληνες και Τούρκοι με την αναλογία του 70% -30% που είχε συμφωνηθεί να διέπει τους διορισμούς στην δημόσια υπηρεσία.¹ Το γεγονός δε, ότι ήταν ο μοναδικός ραδιοτηλεοπτικός σταθμός στη χώρα, αναβάθμιζε τη σημασία του και για τις δύο κοινότητες. Τόσο για τους Έλληνες όσο και για τους Τούρκους μπορούσε να λειτουργήσει ως μέσο προβολής του έργου συγκεκριμένων προσώπων με σκοπό την ισχυροποίησή της θέσης τους εντός της κοινότητάς τους. Επιπλέον, μπορούσε να κοινοποιήσει τις θέσεις των πολιτικών ηγεσιών των δύο κοινοτήτων στα μέλη τους, να διαμορφώσει τις απόψεις τους και να συμβάλει στην καλλιέργεια και στην ενίσχυση της εθνικής και θρησκευτικής τους ταυτότητας. Αποτέλεσε επίσης βήμα φιλοδυτικής ή ακόμη και αντικομμουνιστικής προπαγάνδας, μέσα στο έντονο ψυχροπολεμικό κλίμα της εποχής. Για όλα τα πιο πάνω το Υπουργικό Συμβούλιο, η Βουλή και το Υπουργείο Εσωτερικών στο οποίο υπήχθη τελικά το P.I.K., έγιναν δέκτες διαφόρων διαμαρτυριών. Τα γεγονότα αυτά ήταν ενδεικτικά της ατμόσφαιρας καχυποψίας, ανασφάλειας και ανταγωνισμού που κυριάρχησαν σε ενδοκοινοτικό, κυρίως όσο αφορά την ελληνική κοινότητα, και διακοινοτικό επίπεδο, στα πρώτα στάδια λειτουργίας τους κρατους.²

Το P.I.K. ιδρύθηκε από την αποικιακή κυβέρνηση το 1952 και από το 1957 άρχισε να εκπέμπει και τηλεοπτικά, σε γεωγραφική έκταση 16 περίπου χιλιομέτρων γύρω από τη Λευκωσία.³ Εξέπεμπε ραδιοφωνικά προγράμματα μέσω δύο σταθμών, ο ένας μετέδιδε ελληνικά καθόλη τη διάρκεια της ημέρας

---

¹ Η αναλογία αυτή με βάση το άρθρο 123.1 του Συντάγματος, ίσχυε για όλη τη δημόσια υπηρεσία πλην του στρατού, της αστυνομίας και της χωροφυλακής, όπου εκεί συμφωνήθηκε όπως τα ποσοστά συμμετοχής των Τουρκοκυπρίων να ανέρχονται σε 40%.

² Μια πολύ σύντομη και γενική αναφορά στα παράπονα που κατά καιρούς υπέβαλε ο Kucuk για τον τρόπο λειτουργίας του P.I.K. σε σχέση με τον ίδιο και τα θέματα τουρκοκυπριακού ενδιαφέροντος, κάνει η τότε υπουργός Δικαιοσύνης, Στέλλα Σουλιώτη, στο βιβλίο της SOULIOTI Stella, *Fettered Cyprus, 1878-1964*, Vol. One, p. 576.

³ Σύμφωνα με επίσημη έκθεση του Ιδρύματος, το 1959 όταν υπογράφηκαν οι Συμφωνίες Ζυρίχης- Λονδίνου, «οι νομίμως κατέχοντας τηλεοπτικές συσκευές» ήταν 314, μέχρι το τέλος του 1960 ανήλθαν σε 3,365 και μέχρι το πρώτο εξάμηνο του 1961 σε 4, 623, μέχρι το τέλος του 1962 σε 5,579 και μέχρι το Δεκέμβριο του 1963 σε 8,000 περίπου. Βλ. Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου, Ετησία Έκθεσις 1963. Φακ. 24/63, ΥΠΕΣ.

και ο άλλος αγγλικά και τουρκικά. Και οι δύο σταθμοί μετέδιδαν το ίδιο αγγλικό πρόγραμμα διάρκειας μίας ώρας. Το ελληνικό πρόγραμμα κάλυπτε εβδομαδιαίως 67 ώρες έναντι 63,5 του τουρκικού και 43,5 του αγγλικού. Το τηλεοπτικό πρόγραμμα πέντε συνολικά ωρών αποτελούνταν από 3 ώρες αγγλικών εκπομπών και από μία για την ελληνική και την τουρκική κοινότητα.⁴ Στα πλαίσια των διαπραγματεύσεων για τον καταρτισμό του σύνταγμα καταβλήθηκαν πολλές προσπάθειες από μέρους της τουρκοκυπριακής πλευράς για να πετύχουν ίσα δικαιώματα με τους Έλληνες στο Ρ.Ι.Κ. Η τουρκική αξίωση ήταν παράλογος, κατά την Κ.Υ.Π. (Ελλάδας) καθ' όσον το 80% του πληθυσμού θα πληρώνει για την προπαγάνδα του 17%. αφού τα έσοδα από τις διαφημίσεις των Ελλήνων έφθαναν το 50% των εσόδων του ιδρύματος ενώ από τους Τούρκους ανέρχονταν στο 17% και από τους Άγγλους στο 33%. Σύμφωνα με την ίδια έκθεση το προσωπικό του οργανισμού ανερχόταν, τον Δεκέμβριο του 1959, σε 220 Έλληνες (63%), σε 70 Τούρκους (31%) και σε 10 (6%) Αρμένιους, Άγγλους κτλ.⁵

Η τελική, συνταγματική, ρύθμιση του θέματος διαλάμβανε ότι οι ελληνικές εκπομπές μπορούσαν να φτάσουν τις 140 ώρες εβδομαδιαίως έναντι 75 ωρών των τουρκικών. Η δε παράγραφος 2 του ίδιου άρθρου όριζε ότι:

«Εις την τηλεόρασιν θα διατίθενται εκπομπαί τριών ημερών καθ'εκάστην περίοδον δέκα συνεχών ημερών εις προγράμματα διά την τουρκικήν κοινότητα και η συνολική διάρκεια των προγραμμάτων τούτων καθ'εκάστην τοιαύτην δεκαήμερον περίοδον ορίζεται κατ'αναλογίαν τριών ωρών προγράμματος διά την τουρκικήν κοινότητα έναντι επτά ωρών προγράμματος διά την ελληνικήν κοινότητα.»⁶

Μία από τις πρώτες πράξεις του Υπουργικού Συμβουλίου αναφορικά με το Ρ.Ι.Κ. ήταν η επικύρωση του διορισμού (28.9.1960), του Βία Μαρκίδη, πρώην μέλους της Εθναρχίας, στη θέση του Γενικού Διευθυντή του Ιδρύματος. Τον Μαρκίδη φαίνεται να είχε εισηγηθεί το ίδιο το Συμβούλιο του

⁴ ΗΛΙΑΔΗΣ Μάνος, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π.*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2007, σ. 180-181, 198.

⁵ ΗΛΙΑΔΗΣ Μ., *Το Απόρρητο...*, σ. 181.

⁶ Άρθρο 171.

ιδρύματος, αλλά όπως προκύπτει από διάφορα στοιχεία, έχαιρε της εμπιστοσύνης του υπουργού Εσωτερικών Πολύκαρπου Γιωρκάτζη.⁷ Ο υπουργός Άμυνας, Οσμάν Ορέκ, επέκρινε τους χειρισμούς διορισμού του Μαρκίδη, προτείνοντας ως αρμοδιότερους φορείς για διορισμό την Επιτροπή Δημόσιας Υπηρεσίας (Ε.Δ.Υ.) ή τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο του κράτους. Σύμφωνα με σχετική γνωμάτευση του Γενικού Εισαγγελέα, Κρίτωνα Τορναρίτη, η οποία είχε ήδη κοινοποιηθεί στο σώμα (21.9.1960)⁸, διορισμός από την Ε.Δ.Υ. για τέτοιες θέσεις θα ήταν αντισυνταγματικός. Στην ίδια γνωμάτευση επισημαινόταν ακόμη ότι οι εξουσίες του Προέδρου και του Αντιπροέδρου, οι οποίες ρυθμίζονταν σαφώς από το σύνταγμα, δεν περιελάμβαναν τέτοιους διορισμούς. Οι τρεις τούρκοι υπουργοί εξέφρασαν την διαφωνία τους με την ερμηνεία του Γενικού Εισαγγελέα και απείχαν, για λόγους αρχής, από την ψηφοφορία που ακολούθησε. Τη διαφωνία του για την επιλογή του συγκεκριμένου προσώπου εξέφρασε και ο υπουργός Εργασίας, Τάσσος Παπαδόπουλος, χωρίς αυτό να διαφοροποιεί την απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου.⁹

Στις πρώτες εκθέσεις που συνέταξε (Νοέμβριο 1960, Μάρτιο 1961) ο νέος Γ. Διευθυντής του Ρ.Ι.Κ. προς το Συμβούλιο του οργανισμού, αναφερόταν σε διάφορα λειτουργικά και εργασιακά προβλήματα που αντιμετώπιζε η κρατική ραδιοτηλεόραση¹⁰ και πρότεινε όπως ο διευθυντής του ελληνικού και ο διευθυντής του τουρκικού προγράμματος καταστούν και οι συντονιστές όλων των τμημάτων που σχετίζονταν με τις αντίστοιχες τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές εκπομπές, προς αποφυγή των συγκρούσεων αρμοδιοτήτων και της ανομοιογένειας που παρατηρείτο στον καταρτισμό των προγραμμάτων. Παράλληλα με τα προβλήματα στελέχωσης και τις τεχνικές δυσκολίες που υπήρχαν άρχισε να διαφαίνεται διάσταση ανάμεσα στις δύο κοινότητες ως προς το ρόλο του ιδρύματος και των δικαιωμάτων τους σε σχέση με αυτό. Ήδη από τις αρχές του 1961 ο τουρκοκύπριος βουλευτής Λευκωσίας Kemal

---

⁷ Βλ. πιο κάτω.

⁸ Συνεδρίαση 28.9.1960, Φακ.15/60/II, Αρχείο Υπουργικού Συμβουλίου (ΥΠΣΥΜ).

⁹ Απόφαση 51, Συνεδρίαση 28.9.1960, Φακ.15/60/II, ΥΠΣΥΜ

¹⁰ Απουσία εξειδικευμένου προσωπικού πχ. δημοσιογράφων, τεχνικών, περιορισμένοι οικονομικοί πόροι, ανάγκη αναβάθμισης τεχνικού εξοπλισμού κ.ά. Βλ. Εκθέσεις Γενικού Διευθυντή Ρ.Ι.Κ. προς Συμβούλιο Οργανισμού Νοέμβριος 1960, Μάιος 1961.

Deniz είχε εγγράψει θέμα στη βουλή για επεμβάσεις του έλληνα Λειτουργού Τηλεοράσεως στις τουρκικές εκπομπές.¹¹ Παράπονα για τον τρόπο λειτουργίας του Ρ.Ι.Κ. εξέφρασε ενώπιον του νομοθετικού σώματος, λίγο αργότερα, και ο βουλευτής του ΑΚΕΛ Αντρέας Ζιαρτίδης, ο οποίος σημείωνε ότι:

*«...πρέπει να ληφθή φροντίς ώστε η θέσις του ιδρύματος έναντι των διαφόρων μερίδων του λαού να διακρίνεται από αμεροληψίαν. Εις την μετάδοσιν των ειδήσεων και των σχολίων το Ραδιοφωνικόν Ίδρυμα είναι ίδρυμαν όλου του λαού δεν πρέπει να είναι μίας παρατάξεως. Η προσπάθεια των υπευθύνων του ιδρύματος πρέπει να είναι να κρατηθούν αμερόληπτοι, και διά της πολιτικής των να βοηθήσουν εις την προώθησιν της υποθέσεως της ενότητος και της συνεργασίας όλων των στρωμάτων και όλων των μερίδων του λαού».*¹²

Προφανώς ο βουλευτής της αριστεράς αναφερόταν στη λογοκρισία που ασκείτο σε θέματα που αφορούσαν το χώρο του ανατολικού μπλοκ και στην προπαγάνδα υπέρ της Δύσης. Αναφέρεται ότι ο Κυριάκος Καραμάνος, Διευθυντής του Ραδιοφωνικού Προγράμματος, ήταν ο άνθρωπος των «εθνικοφρόνων» στο Ρ.Ι.Κ., ο οποίος αποφάσιζε για το τι θα μεταδιδόταν και τι όχι. Λογόκρινε ακόμα και τις επιστημονικές επιτυχίες της Ε.Σ.Σ.Δ. στον τομέα του διαστήματος, ενώ φρόντιζε να μην μεταδίδονται τραγούδια του “κουμμουνιστή” Καζαντζίδη.¹³ Ο Καραμάνος, δημοσιογράφος, πρώην σχολιαστής του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας στην Ελλάδα (Ε.Ι.Ρ.), διετέλεσε Γ. Γραμματέας του Σοσιαλιστικού Δημοκρατικού Κόμματος Κύπρου (Σ.Δ.Κ.Κ.), το οποίο ιδρύθηκε το 1960, με σκοπό, σύμφωνα με την Κ.Υ.Π., τη διάδοση του σοσιαλισμού, την υποστήριξη του Μακαρίου και την καταπολέμηση του κομμουνισμού.¹⁴

¹¹ Συνεδρίαση Βουλής των Αντιπροσώπων 30^{ης} Ιανουαρίου 1961, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων, (Α΄ Βουλευτική Περίοδος-Σύνοδος Α΄)*, τόμ. ΙΙ, Λευκωσία 1989, σ. 80.

¹² Συνεδρίαση Βουλής των Αντιπροσώπων 7^{ης} Φεβρουαρίου 1961, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων, (Α΄ Βουλευτική Περίοδος-Σύνοδος Α΄)*, τόμ. ΙΙ, Λευκωσία 1989, σ. 116.

¹³ ΔΡΟΥΣΙΩΤΗΣ Μακάριος, *Ε.Ο.Κ.Α., η σκοτεινή όψη*, Εκδόσεις ΣΤΑΧΥ, Αθήνα 1998, σ. 435.

¹⁴ ΗΛΙΑΔΗΣ Μ., *Το Απόρρητο...*, σ. 210

Έξη μήνες μετά την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας (Φεβρουάριο 1961) τα τουρκικά μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου κατέθεσαν πρόταση στο σώμα για εκχώρηση άδειας λειτουργίας ραδιοτηλεοπτικού σταθμού από την Τουρκική Κοινοτική Συνέλευση. Ο υπουργός Εργασίας είπε ότι ήταν θέμα πολιτικής της κυβέρνησης κατά πόσο επιθυμούσε να υπάρχει ακόμη ένας σταθμός παράλληλα με τον κρατικό και ο ίδιος τάχθηκε κατά της εισήγησης. Ο Μακάριος συμφώνησε με τον Τ. Παπαδόπουλο, σημειώνοντας ότι δεν θα ήταν σωστό να υπάρχει άλλος σταθμός να ανταγωνίζεται τον κρατικό. Ο τουρκοκύπριος υπουργός Υγείας N. Manyera εισηγήθηκε την υπό όρους χορήγηση άδειας σταθμού ο οποίος θα χρησιμοποιηθεί για εκπαιδευτικούς και πολιτιστικούς σκοπούς μόνο. Ο υπουργός Γεωργίας Plumer επιχειρηματολογώντας υπέρ της δημιουργίας του σταθμού τόνιζε ότι αυτό θα ήταν προς το συμφέρον της χώρας αφού θα συνέβαλλε στην ανακούφιση της ανεργίας και θα έφερνε έσοδα από την είσπραξη φόρων και τελών που θα προέρχονταν από τις συσκευές. Είπε ακόμη ότι παρόμοια άδεια μπορούσε να δοθεί και στην Ελληνική Κοινοτική Συνέλευση εάν το επιθυμούσε. Το Συμβούλιο, με τους τούρκους υπουργούς Υγείας, Γεωργίας και Άμυνας να διαφωνούν απέρριψε το αίτημα ίδρυσης ραδιοτηλεοπτικού σταθμού από την Τουρκική Συνέλευση.¹⁵

Λίγο καιρό πριν από την πρώτη επέτειο της ανακήρυξης της Κυπριακής Δημοκρατίας ο Γενικός Διευθυντής του ιδρύματος υπέβαλε υπόμνημα στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, στον οποίο ανέφερε ότι το P.I.K. έχρηζε ριζικών μεταβολών, αφού, επί αποικιοκρατίας χρησιμοποιείτο για την «εξυπηρέτηση της αντιλαϊκής προπαγάνδας» των Βρετανών. Σημείωνε ακόμη, το γεγονός ότι *λίγοι εκ των υπαλλήλων γνώριζαν καλά την ελληνική* και το μεγαλύτερο μέρος της αλληλογραφία των τμημάτων διεκπεραιωνόταν στην αγγλική.¹⁶ Στο ίδιο έγγραφο σημειωνόταν ότι:

---

¹⁵ Απόφαση 499, Συνεδρίαση 9.2.1961, Φακ.15/1961/Ι, ΥΠΣΥΜ

¹⁶ Το θέμα της γλώσσας ήταν ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει το νεοσύστατο κράτος, αφού επί αποικιοκρατίας η γλώσσα της διοίκησης και ολόκληρη η νομοθεσία, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας υιοθέτησε και η Κυπριακή Δημοκρατία ήταν η αγγλική. Επιπλέον το γεγονός ότι οι επίσημες γλώσσες του κράτους ήταν η ελληνική και η τουρκική δυσχέραινε ακόμη περισσότερο την γρήγορη και αποτελεσματική λειτουργία των διαφόρων υπηρεσιών αλλά και αυτήν ακόμη την επικοινωνία των μελών των διαφόρων σωμάτων πχ. Βουλή, Υπουργικό Συμβούλιο, Διοικητικά Συμβούλια Οργανισμών. Γι' αυτό το λόγο στις μεταβατικές διατάξεις του Συντάγματος λήφθηκε πρόνοια με σχετικό άρθρο (189) την παράταση της χρήσης της αγγλικής για μία πενταετία από την ανακήρυξη της

«παρουσία μεταξύ του προσωπικού ανθρώπων, των οποίων η στάσις κατά την διάρκειαν του αγώνος ήτο ύποπτος και άλλων οι οποίοι ήσαν αδιάφοροι, είναι φυσικόν να προκαλή αντιδράσεις. Επιβάλλεται λοιπόν όπως γίνη, μετά πάσης προσοχής, εκκαθάρσις, αλλά προς τούτο απαιτείται μακρά διαδικασία, δεδομένου ότι, ως μέχρι τούδε πιστεύεται, αρμόδιον σώμαν διά παύσεις, διορισμούς, προαγωγάς κλπ. είναι η Ε.Δ.Υ. ούτε καν δικαίωμα επιβολής πειθαρχικών μέτρων δεν έχει το Συμβούλιον του Ρ.Ι.Κ.». ¹⁷

Στο υπόμνημα υποδεικνυόταν η ανάγκη αύξησης των ελληνικών εκπομπών οι οποίες ανέρχονταν σε 67 ώρες εβδομαδιαίως και οι τουρκικές σε 64, όσες δηλαδή και επί αποικιοκρατίας, ενώ με βάση το σύνταγμα μπορούσαν να φτάσουν τις 140 ώρες εβδομαδιαίως έναντι 75 ωρών των τουρκικών. ¹⁸ Επανεφερε δε την εισήγησή του για αναβάθμιση των αρμοδιοτήτων των Διευθυντών Προγραμμάτων (ελληνικού και τουρκικού) σε συντονιστές όλων των τμημάτων που σχετίζονται με τα ραδιοφωνικά και τηλεοπτικά προγράμματα, και τόνιζε ότι πέρα από την καλύτερη λειτουργία του ιδρύματος, αυτή η ρύθμιση θα αποτελούσε απάντηση στην αξίωση των τουρκικών μελών του Συμβουλίου για διορισμού τούρκου Βοηθού Γενικού Διευθυντή και τούρκου Λειτουργού στη τηλεόραση. ¹⁹

Το θέμα του διορισμού Αντιπροέδρου (Vice Chairman) ή Βοηθού Γενικού Διευθυντή (Deputy Director -General) δημοσίου τμήματος ή οργανισμού, από τη μια κοινότητα όπου υπήρχε Πρόεδρος ή Γενικός Διευθυντής από την άλλη, ήταν αίτημα της τουρκοκυπριακής πλευράς το οποίο επιμόνως ετέθη και κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου. Το Συμβουλευτικό Συμβούλιο απεφάνθη τότε, ότι δεν υφίστατο θέμα καθιέρωσης τέτοιας αρχής και ότι δεν υπήρχε πρόθεση δημιουργίας θέσης Vice Chairman, αν δεν υπήρχε πραγματική ανάγκη. Τη θέση αυτή αποδέχθηκε το Μεταβατικό Υπουργικό Συμβούλιο και ο άγγλος Κυβερνήτης. Ο Foot όμως σε μια προσπάθεια

Δημοκρατίας. Εντούτοις, μέχρι και τη δεκαετία του '90 η αγγλική ήταν σε χρήση στο δημόσιο τομέα και ακόμη και σήμερα υπάρχουν υπηρεσίες πχ. δημόσια νοσοκομεία που διεκπεραιώνουν εσωτερική και εξωτερική αλληλογραφία στην αγγλική!

¹⁷ Βλ. «Υπόμνημα του Διευθυντού του Ρ.Ι.Κ. προς Μακαριώτατον Πρόεδρον της Δημοκρατίας υποβληθέν και αναπτυχθέν τη 19.6.1961». Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ.

¹⁸ Άρθρο 171.

¹⁹ Ο.π.π.

προσεταιρισμού των Τουρκοκυπρίων στο θέμα των Βάσεων υπαναχώρησε αργότερα και εισηγήθηκε (5.1.1960) την επαναδιατύπωση της σχετικής απόφασης του υπουργικού συμβουλίου. Η εισήγησή του προκάλεσε την έντονη αντίδραση του τότε υπουργού Εσωτερικών Τάσσου Παπαδόπουλου, ο οποίος με επιστολή του στον Foot (30.1.1960), εξέφρασε την αντίθεσή του στη δημιουργία θέσης Αντιπροέδρου (Vice Chairman) των δημοσίων οργανισμών, ως θέμα αρχής. Σημείωσε ότι ήταν αδύνατο να γίνει αποδεχτό ως κανόνας ότι όπου υπάρχει Πρόεδρος πρέπει να υποδεικνύεται και Αντιπρόεδρος από την άλλη κοινότητα.²⁰

Ήταν εμφανές ότι η τουρκική πλευρά διεκδικούσε να κερδίσει την παρουσία της στην κορυφή της διοίκησης των δημοσίων οργανισμών προβάλλοντας μια ιδιότυπη δυαρχία κάτι που πέραν από την ιδεολογική της διάσταση, η ελληνική πλευρά, προφανώς, εκτιμούσε ως περιττή, οικονομικά ασύμφορη και πιθανότατα δυσλειτουργική. Στην περίπτωση του Ρ.Ι.Κ., το αίτημα για διορισμό Τούρκου Αναπληρωτή Γ. Διευθυντή, φαίνεται να συνδεόταν και με τα παράπονα που εξέφραζαν οι Τουρκοκύπριοι για δυσμενή εις βάρος της κοινότητάς τους διάκριση από την κρατική ραδιοτηλεόραση.

Η διάσταση αυτή φαίνεται να πήρε την μορφή προσωπικής αντιπαράθεσης του Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας Kucuk και του Γ. Διευθυντή του οργανισμού Βία Μαρκίδη, όταν ο τελευταίος αγνόησε αίτημα του πρώτου να του αποστείλει αντίγραφο ραδιοφωνικού θεατρικού έργου με τίτλο *9^η Ιουλίου 1821*, το οποίο παρουσιάστηκε στις 9 και 11 Ιουλίου 1961. Ο Kucuk θεωρώντας ότι το περιεχόμενο της εκπομπής έθιγε του Τούρκους ζήτησε από τον Βία Μαρκίδη να του αποστείλει αντίγραφο του έργου και να τον διαβεβαιώσει ότι θα ασκεί τα καθήκοντά του αμερόληπτα. Του υπέδειξε παράλληλα ότι η προώθηση τέτοιων εκπομπών δεν συνέβαλλαν στη δημιουργία κλίματος συνεργασίας ανάμεσα στις δύο κοινότητες και λειτουργούσαν εις βάρος της νεοσύστατης δημοκρατίας. Η απάντηση του τελευταίου ότι ασκεί την διακριτική εξουσία που του παρέχεται και ότι σε κάθε περίπτωση η αρμονική συμβίωση των δύο κοινοτήτων δεν θα επέλθει μέσα από τη διαγραφή κεφαλαίων της ιστορίας των αγώνων για την απελευθέρωση

---

²⁰Φάκ.15/1960/Ι. ΥΠΣΥΜ

του ελληνικού έθνους, εξόργισαν τον Kucuk ο οποίος με επιστολή του, που κοινοποίησε στον Γιωρκάτζη και στον Μακάριο, κατηγόρησε τον Μαρκίδη για ανάρμοστη συμπεριφορά. Στην ίδια επιστολή ζητούσε να μάθει αν ο Γ. Διευθυντής του Ρ.Ι.Κ. θα είχε αντίρρηση να προβληθούν θεατρικά έργα για ιστορικά θέματα όπως α) η απελευθέρωση της Κύπρου από τους Τούρκους από τον ιταλικό ζυγό β) η κατάκτηση της Ιστανμπούλ γ) η απελευθέρωση της Σμύρνης από την ελληνική κατάκτηση. Ζητούσε ακόμη τη διαβεβαίωση του Μαρκίδη ότι δεν θα υπάρχει καμία διάκριση μεταξύ των ελληνικών και των τουρκικών προγραμμάτων, υπενθυμίζοντας ότι το Ρ.Ι.Κ. ανήκει συνεταιρικά και στις δύο κοινότητες (...that you will do your best to ensure that there will be no discrimination between Greek and Turkish programmes broadcast over the C.B.C. which, needless to remind you, is owned in partnership).²¹ Ο Μαρκίδης κατόπιν σχετικής υποδείξεως από το υπ. Εσωτερικών απέστειλε στον Kucuk αντίγραφο του θεατρικού έργου «9^η Ιουλίου»²², αλλά το θέμα συζητήθηκε στο υπουργικό συμβούλιο και ο Μακάριος ζήτησε από τον Γιωρκάτζη να διερευνήσει περαιτέρω το ζήτημα.²³

Στο μακρύ υπόμνημα που κατέθεσε ο Kucuk, κατόπιν αιτήματος του υπουργείου Εσωτερικών για διευκόλυνση της διερεύνησης των τουρκικών παραπόνων, αναφέρονταν τα πιο κάτω περιστατικά:

Στις 9.9.1960 (Η επέτειος κατάληψης της Λευκωσίας από τους Οθωμανούς), σημειώθηκαν αλλαγές σε σχετική τηλεοπτική εκπομπή, η οποία τελικά δεν προβλήθηκε. Στις 23.12.1960, στα πλαίσια ειδικού ραδιοφωνικού αφιερώματος στον τούρκο ποιητή Namik Kemal, χορωδία μαθητών και μαθητριών του Τουρκικού Λυκείου επρόκειτο να τραγουδήσουν το τραγούδι «Ο Namik Kemal στην Κύπρο» και παρόλο που η μαθητική χορωδία βρισκόταν στο στούντιο δεν της επιτράπηκε να τραγουδήσει. Στις 27-28 Ιανουαρίου (1961)- «Η Ημέρα των Μαρτύρων»²⁴ η σχετική εκπομπή δεν

²¹ Muftizade to Vias Markides, 1st August, 1961, Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ.

²² Ministry of the Interior to the Director-General CBC, Nicosia 15th August, 1961, Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ. και Ministry of the Interior to the Under-Secretary to the Vice-President, Nicosia 23rd August, 1961, Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ.

²³ Το υπουργείο Εσωτερικών ζήτησε από τον Αντιπρόεδρο να καταθέσει συγκεκριμένα στοιχεία αναφορικά με τις διακρίσεις εις βάρος της κοινότητάς του. Ministry of the Interior to the Under-Secretary to the Vice-President, Nicosia 8th August, 1961, Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ.

²⁴ Πρόκειται για τα θύματα των σημαντικότερων σε έκταση και βία επεισοδίων που σημειώθηκαν ανάμεσα σε Τουρκοκύπριους και τις αποικιοκρατικές δυνάμεις ασφαλείας στα τέλη του Ιανουαρίου του 1958. Τα επεισόδια ήταν αποτέλεσμα των αντιδράσεων προς το

προβλήθηκε το ίδιο και ομιλία για την σημασία της ημέρας, η οποία θα μεταδιδόταν από ραδιοφώνου. Στις 23 Απριλίου (1961) "Children's Bairam". Επειδή η 23^η Απριλίου συνέπεσε να είναι Κυριακή και η συγκεκριμένη μέρα ήταν μέρα των ελληνικών προγραμμάτων, ζητήθηκε αν μπορούσε να γίνει αλλαγή ή έστω να ενσωματωθεί σχετικό τουρκικό πρόγραμμα διάρκειας 1.30', αλλά κανένα από τα δύο δεν έγινε κατορθωτό. Τέλος στις 19 Μαΐου, δεν μεταδόθηκε ομιλία του Denktash. Επιπλέον, για την προβολή σειράς με τίτλο «Anavatani Taniyalim» («Ας γνωρίσουμε τη Μητέρα Πατρίδα»), η οποία προοριζόταν να μεταδίδεται στην παιδική ζώνη προγραμμάτων, είχε ετοιμαστεί σχετικό διαφημιστικό φιλμ με το χάρτη της Τουρκίας και τη φράση «Ας γνωρίσουμε τη Μητέρα-πατρίδα». Το φιλμάκι δεν προβλήθηκε και ο τίτλος του προγράμματος άλλαξε σε «Ας γνωρίσουμε την Τουρκία». Διαπιστώνεται από την επικαιρότητα του θέματος της πρόσληψης, της καταγραφής, της ερμηνείας και της χρήσης της Ιστορίας, ότι, όσον αφορά την Κύπρο και τα ελληνοτουρκικές σχέσεις τα ζητήματα αυτά είναι διαχρονικά.

Ο Kucuk δια του Υφυπουργού του (Muftizade), σημείωνε ακόμη ότι δεν προβάλλονταν ικανοποιητικές, ως προς τα θέματα και τη διάρκεια τους, ειδήσεις που να αφορούσαν την Τουρκοκυπριακή κοινότητα. Διαμαρτυρόταν επίσης για τη λογοκρισία στην οποία υπόκειντο οι τουρκικές εκπομπές τόσο από τον Γενικό Διευθυντή του Ρ.Ι.Κ. όσο και από τον Διευθυντή Τηλεοράσεως και για παραλείψεις στην κάλυψη δραστηριοτήτων των Τουρκοκυπρίων, όπως η δεξίωση που παρέθεσε ο Kucuk για την επέτειο της Κυπριακής Ανεξαρτησίας.²⁵ Παρόμοιο θέμα ήγειρε αργότερα και για τη μη κάλυψη της συνάντησης του με τον πρωθυπουργό της Δ. Νιγηρίας, κατά την επίσκεψη του τελευταίου στην Κύπρο, ενώ η συνάντηση με τον Μακάριο και τον υπουργό Εξωτερικών μεταδόθηκαν τηλεοπτικώς.²⁶ Ο Kucuk ζήτησε να του αποστέλλονται τα κείμενα όλων ημερήσιων δελτίων ειδήσεων του σταθμού (4 στην ελληνική, 4 στην τουρκική και 1 στην αγγλική),²⁷ αίτημα που ικανοποιήθηκε άμεσα από τον Μαρκίδη κατόπιν οδηγιών που έλαβε από τον

σχέδιο Foot αλλά και μέσο διαμόρφωσης τελικών του προτάσεων, που ήταν εκείνη την περίοδο υπό συζήτηση. Βλ. ΧΟΛΛΑΝΤ Ρ., *Η Βρετανία...*, σς. 392-404

²⁵ The Under-Secretary to the Vice-President to Ministry of Interior, 27th September 1961, Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ.

²⁶ Muftizade to Ministry of Interior, 21st October 1961, Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ.

²⁷ Muftizade to Ministry of Interior, 10th October 1961, Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ.

Α. Αναστασίου, τον Διοικητικό Λειτουργό του υπ. Εσωτερικών, ο οποίος ανέλαβε την υπόθεση.²⁸ Από τη μελέτη των δελτίων διαπιστώθηκε η μη συμπερίληψη στα αγγλικά δελτία ειδήσεων θεμάτων τουρκικού ενδιαφέροντος και μαζί με νέες επισημάνσεις για εκπομπές που έθιγαν και προκαλούσαν, σύμφωνα με τον Kucuk, την τουρκική κοινότητα, όπως η σειρά «Ο Γέρος του Μωριά» και η επετειακή εκπομπή για τα Οκτωβριανά στην οποία κυριαρχούσαν οι κραυγές «Ζήτω η Ένωσις» παρά το γεγονός ότι η «Ένωση» όπως και η «Διχοτόμηση» αποκλείονταν από το σύνταγμά μας, διαβιβάστηκαν στο υπουργείο Εσωτερικών. Στην επιστολή αυτή αναφερόταν ότι ο Γενικός Διευθυντής του Ρ.Ι.Κ. παραβίαζε ρητώς το άρθρο 6 του συντάγματος το οποίο προνοούσε ότι:

*καμία ενέργεια ή απόφαση από κανένα όργανο, αρχή ή άτομο του κράτους το οποίο ασκεί εκτελεστική εξουσία ή διοικητικά καθήκοντα δεν πρέπει να αποτελεί δυσμενή διάκριση εις βάρος καμίας κοινότητας.*²⁹

Έπειτα από τις ενέργειες αυτές συγκλήθηκε συνεδρίαση του Διοικητικού Συμβουλίου του οργανισμού, στην οποία παρίσταντο και τα τρία τουρκικά μέλη του, κατά την οποία αποφασίστηκε ότι θα αποφεύγονται εκφράσεις και από τις δύο πλευρές, οι οποίες ενδεχομένως να προκαλούσαν τα αισθήματα της άλλης κοινότητας. Ο Μαρκίδης κατέθεσε κάποιες επεξηγήσεις για τα όσα του καταλογίζονταν, αρχικώς ότι αρκετές από τις τουρκικές ενστάσεις αναφέρονταν στην προηγούμενη διοίκηση του οργανισμού (επί αποικιοκρατίας). Σχετικά δε, με την επιθεώρηση των προγραμμάτων της τηλεόρασης τόνισε ότι αυτό γινόταν σε όλες τις περιπτώσεις εκτός από τις δηλώσεις των πρεσβευτών Ελλάδος και Τουρκίας!³⁰ Στην περίπτωση του κινηματογραφικού συνεργείου σημείωσε ότι αυτό δεν μπορούσε να καλύψει όλες τις ανάγκες και υπενθύμισε ότι μεταδόθηκε η επίσκεψη του στρατηγού

²⁸ Ministry of Interior to C.B.C. Director General, 31st October, 1961 Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ. και Βίας Μαρκίδης προς Διοικητικόν Λειτουργό υπ. Εσωτερικών, 31 Οκτωβρίου 1961, Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ.

²⁹ Σημείωμα από το Γραφείο του Αντιπροέδρου προς το Υπουργείο Εσωτερικών, αναφορικά με τα ελληνικά προγράμματα του Ρ.Ι.Κ. και διάκριση ανάμεσα στα ελληνικά και τουρκικά προγράμματα, 10^η Νοεμβρίου 1961. Φακ. 207/61 ΥΠΕΣ.

³⁰ Η έμφαση είναι δική μας.

Άντερσον στην ΤΟΥΡΔΥΚ ενώ δεν κινηματογραφήθηκε η επίσκεψη του στην ΕΛΔΥΚ.³¹

Οι συνεχείς και διογκούμενες διαμαρτυρίες του Kucuk, ο οποίος είχε προ πολλού παύσει να απευθύνεται στον Γ. Διευθυντή του Ρ.Ι.Κ. και επέλεξε την απευθείας επικοινωνία με το υπουργείο (με κοινοποίηση στον Μακάριο και το Υπουργικό Συμβούλιο), καθώς και η ενασχόληση του τουρκοκυπριακού τύπου με το θέμα, ανάγκασαν το Υπουργικό Συμβούλιο να το επανεξετάσει. Με απόφαση του στις 16 Νοεμβρίου καλούσε το Διοικητικό Συμβούλιο του Ιδρύματος να εφαρμόσει αυστηρώς τις αρχές που διέπουν τη λειτουργία του Ρ.Ι.Κ. και να αποφεύγονται εκφράσεις που μπορούσαν να θίξουν οποιανδήποτε από τις κοινότητες.³²

Εντούτοις, οι διαμαρτυρίες του Αντιπροέδρου είχαν συνέχεια εξαιτίας της μη κάλυψης της περιοδείας του σε χωριά της Πάφου, ενώ είχε τηλεοπτική κάλυψη η παρουσία του Μακαρίου στους εορτασμούς για τα πενήνταχρονα του σωματείου Ανόρθωσις στην Αμμόχωστο, και στις εκδηλώσεις για τον Ευαγόρα Παλληκαρίδη στην Πάφο. Διαμαρτυρόταν ακόμη για τη μη συμπερίληψη στο αγγλικό δελτίο ειδήσεων των δηλώσεών του για την καταψήφιση από μέρους των Τουρκοκυπρίων του Φορολογικού Νομοσχεδίου τον Δεκέμβριο του 61, ενώ οι δηλώσεις του Μακαρίου για το ίδιο θέμα είχαν μεταδοθεί.³³ Ο Μαρκίδης επεξηγούσε ότι με την εξουσία που του παρείχε το σύνταγμα, θεώρησε ότι ήταν σκοπιμότερο οι δηλώσεις του Αντιπροέδρου να μεταδοθούν στο τουρκικό δελτίο. Παράλληλα διευκρίνιζε ότι το πρόγραμμα στην αγγλική δεν είχε ακόμη οργανωθεί ικανοποιητικά, εντούτοις, το παράπονο του Αντιπροέδρου είχε προωθηθεί στους υπεύθυνους του αγγλικού δελτίου. Τόνιζε δε, ότι σε καμία περίπτωση ο ίδιος δεν είχε πρόθεση να περιφρονήσει τις αποφάσεις του υπουργικού συμβουλίου.³⁴

Στα τέλη Φεβρουαρίου 1962 καταγράφεται άλλη μια διαμαρτυρία από το γραφείο του Αντιπροέδρου που αφορούσε, πάλι, ελλιπή κάλυψη γεγονότων τουρκικού ενδιαφέροντος στα αγγλικά δελτία ειδήσεων. Αναφερόταν στο

³¹ Βίας Μαρκίδης προς Διοικητικών Λειτουργό Υπ. Εσωτερικών, 15^η Νοεμβρίου 1961, Φακ. 207/61 ΥΠΕΣ.

³² Minutes of Council of Ministers, 16.11.61, decision no. 1349, Φακ. 207/61 ΥΠΕΣ.

³³ Muftizade, to Ministry of Interior, 8th December 1961, και 28th December 1961, Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ.

³⁴ Βίας Μαρκίδης προς Διοικητικών Λειτουργόν Υπ. Εσωτερικών, 30^η Δεκεμβρίου 1961, Φακ. 201/61, ΥΠΕΣ.

γεγονός ότι μεταδόθηκε η ομιλία του υπουργού Εσωτερικών, στα εγκαίνια του οικήματος του Συνδέσμου Αγωνιστών Ε.Ο.Κ.Α. στη Λεμεσό, αλλά τα σχόλια της τουρκοκυπριακής ηγεσίας στην ομιλία του Γιωρκάτζη δεν μεταδόθηκαν, ούτε και η προσφυγή του Αντιπροέδρου στο Συνταγματικό Δικαστήριο για τα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής.³⁵

Εν τω μεταξύ η πολιτική κατάσταση είχε γενικότερα οξυνθεί, αφού είχαν διαφανεί οι δυσκολίες για την συγκρότηση κυπριακού στρατού, τα αδιέξοδα στον διαχωρισμό των δήμων, η αδυναμία άμεσης εφαρμογής των διορισμών στη Δημόσια Υπηρεσία με ποσοστά 30% και 70%, αλλά άρχισαν να εκδηλώνονται και οι ενδοκοινοτικές έριδες που υπέβοσκαν και στις δύο κοινότητες. Μέσα σε αυτό το κλίμα, είχαν σημειωθεί τον Μάρτιο του 1962 εκρήξεις σε δύο μουσουλμανικά τεμένη. Η Εφημερίδα «Μάχη» του Νίκου Σαμψών δημοσίευσε, σε φύλλο της, φωτογραφίες και άρθρο για λεηλασίες που πραγματοποιήθηκαν στην εκκλησία Αγίου Γεωργίου στο Αμπελίκου και ο υπουργός Εσωτερικών για την αποφυγή περαιτέρω επεισοδίων, στην ήδη εκρηκτική κατάσταση ανάμεσα στις δύο κοινότητες, έσπευσε με επίσημο ανακοινωθέν του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών, να αποσυνδέσει τα δυο επεισόδια. Το γεγονός ότι το ανακοινωθέν του Γιωρκάτζη, το οποίο είχε ήδη δημοσιευθεί στον τύπο, δεν μεταδόθηκε από το ελληνικό και αγγλικό δελτίο ειδήσεων του Ρ.Ι.Κ. θεωρήθηκε από τον Αντιπρόεδρο Kucuk, μεγάλο ατόπημα από μέρους του Γ. Διευθυντή του Ρ.Ι.Κ., στον οποίο καταλόγησε *πρόθεση απόκρυψης της αλήθειας από την ελληνική κοινότητα*.³⁶

Με βάση τα διαθέσιμα αρχεία του υπουργείου Εσωτερικών, τα πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων και του Υπουργικού Συμβουλίου διαπιστώνεται ότι το θέμα του Ρ.Ι.Κ. δεν απασχόλησε τις δύο κοινότητες για μια μακρά περίοδο από τον Μάρτη μέχρι το τέλος του 1962. Αυτό οφείλεται πιθανότατα στην εξεύρεση κάποιου κοινού τόπου, ως προς το ύφος και τη διάρκεια των εκπομπών, αλλά και στο γεγονός ότι η πολιτική ατζέντα είχε δραματικά αλλάξει. Στην ελληνοκυπριακή αλλά κυρίως στην Τουρκοκυριακή κοινότητα είχαν εκδηλωθεί οι από καιρό δημιουργηθείσες έριδες. Οι αντιπολιτευόμενοι την ακραία, διαχωριστική πολιτική Denktash,

---

³⁵ Muftizade, to Ministry of Interior, 26th February 1962, Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ.

Τουρκοκύπριοι Hikmet και Gurban, ιδοκτήτης και δημοσιογράφος αντίστοιχα της εφημερίδας Cumhuriyet, είχαν δολοφονηθεί τον Απρίλιο και λίγο αργότερα ο Τούρκος πρέσβης στην Κύπρο Emin Dirvana είχε, για τους ίδιους λόγους υποβάλει την παραίτησή του. Η σύνδεση του Denktash με αυτά τα γεγονότα όσο και με τις εκρήξεις στα τεμένη τον προηγούμενο χρόνο, φαίνεται να ισχυροποιούσαν, με έναν ανορθόδοξο τρόπο, την θέση του ως ηγέτη της τουρκοκυπριακής κοινότητας.³⁷

Τον Οκτώβριο του 1962 μια νέα διαμαρτυρία καταγράφεται από το γραφείο του Αντιπροέδρου εξαιτίας της ταινίας που προβλήθηκε από το Ρ.Ι.Κ. «Η τραγωδία του Αιγαίου» η οποία αφορούσε τα γεγονότα της Μικρασιατικής εκστρατείας. Σε υπόμνημά του ο Kucuk προς το υπουργικό συμβούλιο, σημείωνε ότι δεν ήταν στις προθέσεις του να επισημάνει τη αποσπασματική παράθεση της ιστορίας και ούτε να κακίσει το γεγονός ότι η Δυτική Τουρκία αποκαλείτο Μικρά Ασία, αλλά να επισύρει την προσοχή των μελών του υπουργικού συμβουλίου στο ότι ο Γ. Διευθυντής του Ρ.Ι.Κ. επιτρέπει να μεταδίδονται εκπομπές οι οποίες δεν συμβάλουν στην δημιουργία κλίματος συνεργασίας των δύο κοινοτήτων. Καυτηρίασε ακόμη το γεγονός ότι δεν μεταδόθηκε η απάντηση του Τουρκικού Εθνικού Κόμματος στις προκλητικές δηλώσεις του Μακαρίου κατά αποκαλυπτήρια της προτομής του ήρωα της ΕΟΚΑ Μάρκου Δράκου (20.10.1962), οι οποίες απεκάλυπταν τις προθέσεις του για αναθεώρηση του συντάγματος. Κλείνοντας σημείωνε με έμφαση ότι αν αυτή η κατάσταση πραγμάτων συνεχιζόταν δεν θα μπορούσε να συγκρατήσει άλλο το αίτημα της Τουρκικής κοινότητας για τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου σταθμού και καλούσε τους συναδέλφους του να επανεξετάσουν τρόπους και μέτρα με τα οποία θα μπορούσε να ασκηθεί αποτελεσματικός έλεγχος στο Ρ.Ι.Κ.³⁸ Να σημειωθεί εδώ, ότι λίγους μήνες νωρίτερα είχε απορριφθεί αίτηση του Αλεξ Ευθυβούλου και του Νίκου Σαμψών για άδεια λειτουργία ραδιοτηλέτυπου.³⁹

---

³⁶ Muftizade, to Ministry of Interior, 30th March, 1962, Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ. Και Muftizade, to Ministry of Interior, 10th April, 1962, Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ.

³⁷ Βλ. Κεφ. Η Διαμόρφωση ενδοκοινοτικών θεσμών πόλωσης και πολιτικές εξελίξεις.

³⁸ The Vice-Presidency, 5th November, 1962. Submission to the Council of Ministers. Greek Programmes on the Cyprus Broadcasting Corporation. 341/61, ΥΠΕΣ.

³⁹ Βλ. Συνεδρίαση 12/6/62, Φακ. 15/1962/III. ΥΠΣΥΜ

Η διακήρυξη του Μακαρίου κατά τα αποκαλυπτήρια του μνημείου για τον Μάρκο Δράκο είχε ως εξής:

*«Αγέραςτος η μορφή του θα πλανάται από τον τόπο της θυσίας του πάνω από τους γραφικούς λόφους και τους γαλανούς αιγιαλούς της νήσου ταύτης, διά να υπενθυμίζη ότι ο αγών δεν έληξεν, ότι το χρέος θα εξακολουθεί να υφίσταται μέχρις ότου ο ιερός σκοπός, διά τον οποίον ο ήρως εθυσίαζεν την ζωή τους εκπληρωθή, μέχρις ότου το όνειρο της εθνικής αποκαταστάσεως γίνει πραγματικότητα πραγματοποιηθεί. Διότι αμετάθετοι μένουν οι σκοποί και αναλλοίωτον το τέρμα των αγώνων μας. Η ιστορία δεν πλαστογραφείται αι δε συμβάσεις, τας οποίας υπαγόρευσαν δεδομένοι συνθήκαι, δεν δύναται να δεσμεύουν επ'άπειρον τας συνειδήσεις. Ο ιστορικός νόμος υπήρξεν υπήρκξεν πάντοτε επιτακτικός εις την διαμόρφωσιν καταστάσεων, βάσι ουχί της θελήσεως των ολίγων και των μηχανορραφιών των ισχυρών, αλλά βάσει της θελήσεως της μεγάλης πλειοψηφίας του λαού, με γνώμονα την ηθικήν και το δίκαιο ».*⁴⁰

Οι δηλώσεις του αυτές, λίγες μέρες μετά την επιστροφή του από την Αθήνα και ενώ προετοίμαζε την επίσημη επίσκεψή του στην Άγκυρα, θεωρήθηκαν εμπρηστικές όχι μόνον από τους Τούρκους στην Κύπρο και την Τουρκία αλλά και από την ελληνική κυβέρνηση. Ο Αβέρωφ διαμήνυσε στον Μακάριο, διά του κύπριου πρεσβευτή στην Αθήνα, ότι διαφωνεί πλήρως με την πολιτική του.⁴¹

Στην επόμενη συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου (8.11.1962) ανατέθηκε στον υπ. Εσωτερικών, να διερευνήσει, ως αρμόδιος πολιτικός προϊστάμενος, τις καταγγελίες του Αντιπροέδρου. Ο Γιωρκάτζις, ο οποίος είχε ήδη λάβει σχετικές επεξηγήσεις για τα συμβάντα από τον Μαρκίδη,⁴² δικαιολόγησε τον Γ. Διευθυντή του Ρ.Ι.Κ., επαναλαμβάνοντας ότι δεν υπήρχε πρόθεση διάκρισης ή προσβολής καμίας κοινότητας. Για το θέμα της μη μετάδοσης της ανακοίνωσης του Τουρκικού Εθνικού Κόμματος, ο

⁴⁰ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Μιλτιάδης, *Η πορεία μιας εποχής. Η Ελλάδα, η Κυπριακή ηγεσία και το Κυπριακό Πρόβλημα*, Αθήνα, Φλώρος, 1987, σ. 322.

⁴¹ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Μ., *Η πορεία ...*, σ. 322.

⁴² Βίας Μαρκίδης προς Γενικόν Διευθυντήν Υπουργείου Εσωτερικών, 27^η Νοεμβρίου 1962, Εμπιστευτικόν. 341/61, ΥΠΕΣ.

Γιωρκάτζις όπως και ο Μαρκίδης σημείωσαν ότι *δεν ήταν ορθόν να τίθενται εις ίσην μοίραν ο Αρχηγός του κράτους και εν κόμμαν*.⁴³ Οι επεξηγήσεις αυτές δεν άφησαν ικανοποιημένους τους Τούρκους υπουργούς και ο υπ. Γεωργίας και Φυσικών Πόρων, Plumer, αναφέρθηκε σε προηγούμενη απόφαση του συμβουλίου για μη προβολή από το Ρ.Ι.Κ. οτιδήποτε μπορεί να προσβάλει τη μία ή την άλλη κοινότητα και είπε ότι η προβολή της ταινίας «Η τραγωδία του Αιγαίου» πλήγωσε τα αισθήματα της τουρκικής κοινότητας. Το γεγονός είπε ότι η ταινία πέρασε από την επιτροπή Λογοκρισίας (Censorship Committee), και προβλήθηκε στους κινηματογράφους δεν αλλάζει την κατάσταση, οι ιδιωτικοί κινηματογράφοι δεν είναι το ίδιο όπως ο τηλεοπτικός σταθμός ο οποίος είναι υπό τον έλεγχο της κυβέρνησης. Ο Υπουργός εισηγήθηκε να σταλεί μια αυστηρή προειδοποίηση στο Συμβούλιο του Ρ.Ι.Κ από τον υπ. Εσωτερικών και αυτό συμφωνήθηκε.⁴⁴ Επιστολές διαμαρτυρίας ότι το Ρ.Ι.Κ. μεροληπτεί και δε δημοσιοποιεί ανακοινώσεις και δραστηριότητες της ΠΕΟ έφθαναν προς τη διεύθυνση του Ιδρύματος και από αριστερές, εργατικές οργανώσεις (Μεταλλορύχων ΠΕΟ κ.ά).⁴⁵

Ο Βίας Μαρκίδης, πιεσμένος από τις αλλεπάλληλες υποδείξεις και παρατηρήσεις που δεχόταν από την τουρκική πλευρά για τον τρόπο άσκησης των καθηκόντων και αρμοδιοτήτων του, έστειλε προσωπική επιστολή στον Γιωρκάτζη, με την οποία του ζητούσε να συναντηθούν για να συζητήσουν το όλο ζήτημα της πολιτικής του Ρ.Ι.Κ. διότι:

Αδιστάκτως φρονώ, ότι, εαν οι Τούρκοι «θίγωνται» εξ ωρισμένων προγραμμάτων ήχου ή τηλεοράσεως, περισσότερο θα θίγονται οι Έλληνες, εάν διαπιστώσουν, ότι τα προγράμματα του Ρ.Ι.Κ., περιορίζονται εντός των πλαισίων που επιτρέπει η τουρκική αντίληψις περί των Ελληνικών προγραμμάτων. Βεβαίως δεν ισχυρίζομαι ότι μεταδίδωμεν ωρισμένα προγράμματα διά να προκαλούμεν σκοπίμως τους Τούρκους, αλλ' εξ άλλου δεν πρέπει να αγνοούμεν την Ιστορίαν μας.

⁴³ Βίας Μαρκίδης προς Γενικών Διευθυντήν Υπουργείου Εσωτερικών, 27^η Νοεμβρίου 1962, Εμπιστευτικόν. 341/61, ΥΠΕΣ. Ministry of the Interior, 1st December 1962 Submission to Council of Ministers (1013/62). 341/61, ΥΠΕΣ.

⁴⁴ ΥΠΣΥΜ 15/1962/III. Συνεδρίαση 6.12.62. Ελληνικό Πρόγραμμα στο Ρ.Ι.Κ. (πρόταση 1013/62).

⁴⁵ Φακ. 341/61 Cyprus Broadcasting Corporation Programmes. ΥΠΕΣ.

*Αντιθέτως έχωμεν καθήκον να τονίζωμεν τα κεφάλαια εκείνα, τα οποία συντελούν εις την τόνωσιν του εθνικού αισθήματος. Ας μην λησμονώμεν, άλλως τε, ότι οι Τούρκοι διεμαρτυρήθησαν δια τα προγράμματα, τα οποία, εις την εμψυχωτικήν προς εμέ επιστολήν σας αρ. 117/1962, ημερομηνίας 4 Απριλίου 1962, εχαρακτηρίσατε ως «υπέροχα» και «εμπνευσμένα» ».*⁴⁶

Στην επιστολή του Μαρκίδη διαφαίνεται κάποια έκπληξη ή απογοήτευση από το γεγονός ότι ο προϊστάμενος του και ο ισχυρότερος μετά τον Μακάριο άντρας στην κυβέρνηση, ενώ φαίνεται να επικροτεί τους χειρισμούς του δεν τον στηρίζει επαρκώς.

Στις αρχές Ιανουαρίου 1963, ο τούρκος βουλευτής Αμμοχώστου Nemil Nara, ζητούσε, με ερώτησή του στο Νομοθετικό Σώμα, να μάθει από τον υπουργό Εσωτερικών, σε ποιο στάδιο βρισκόταν το από ενός περίπου έτους εξαγγελθέν από τον Γ. Διευθυντή του Ρ.Ι.Κ., σχέδιο ριζικής αναδιοργάνωσης του αγγλικού προγράμματος του Ιδρύματος και σημείωνε ότι *τα αγγλικά δελτία ειδήσεων εξακολουθούσαν να ετοιμάζονται μονοπλεύρως, και κατά συνέπεια ακολουθείται πολιτική εις βάρος των Τούρκων*.⁴⁷ Στην απάντησή του ο Γιωρκάτζις αρνήθηκε ότι γίνεται οποιαδήποτε διάκριση εις βάρος της άλλης κοινότητας και ανακοίνωσε ότι για καθαρά οικονομικούς λόγους το Ίδρυμα αδυνατεί να προβεί στην αναδιάρθρωση του αγγλικού δελτίου ειδήσεων εντός του 1963.⁴⁸ Η απάντηση του ουδόλως έπεισε ή καθησύχασε τον Kucuk, ο οποίος δεν έβλεπε πως η αναδιοργάνωση ή μη του αγγλικού τμήματος εμπόδιζε την συμπερίληψη των δραστηριοτήτων ή δηλώσεων του στα αντίστοιχα δελτία ειδήσεων, ιδίως επειδή το θέμα θα έπρεπε να είχε ήδη επιλυθεί μετά την απόφαση που έλαβαν, ένα χρόνο πριν, από κοινού με τον Μακάριο, ότι και τα τρία δελτία ειδήσεων θα περιλαμβάνουν τα ίδια θέματα.⁴⁹ Εις επίρρωση των θέσεών του, έκανε αναφορά στο πρόσφατο περιστατικό, όπου η ανακοίνωση που εξέδωσε, μετά από σύσκεψη που είχε με όλους τους

---

⁴⁶ Βίας Μαρκίδης προς Πολ. Γιωρκάτζιη, 19 Δεκεμβρίου 1962, ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΗ. 341/6 ΥΠΕΣ.

⁴⁷ Συνεδρίασις της 29^{ης} Ιανουαρίου 1963, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων, Α Βουλευτική Περίοδος-Σύνοδος Γ' (1 Ιανουαρίου 1963-15 Αυγούστου 1963)*, Τόμ. ΙΙ, Λευκωσία 1992, σ. 16

⁴⁸ Ερ. 58 Γ. Απάντηση 58 Γ. (Blue number 49) , Φακ. 341/61 ΥΠΕΣ.

⁴⁹ VICE-PRESIDENCY to Director General , Ministry of Interior, 2nd April, 1963, Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ.

παράγοντες της τουρκοκυπριακής ηγεσίας (τον Denktash, τους Τούρκους υπουργούς, βουλευτές, τις τουρκοκυπριακές οργανώσεις), και η οποία καταδίκασε τις αντισυνταγματικές και διασπαστικές δηλώσεις Μακαρίου στους λόγους του για τις επετείους της 25^η Μαρτίου και της 1^η Απριλίου. Ο Μαρκίδης απάντησε ότι το Ρ.Ι.Κ. ήταν αμερόληπτο ως προς την προβολή των δραστηριοτήτων των δύο κοινοτήτων και ότι η περίπτωση στην οποία αναφερόταν ο Αντιπρόεδρος δεν ήταν κοινοτική δραστηριότητα αλλά αποτελούσε πολιτικήν εκδήλωσιν εναντίον του αρχηγού του Κυπριακού κράτους.⁵⁰ Εντούτοις, στην Ετήσια Έκθεση του Ρ.Ι.Κ. για το 1963, στα σχόλια του Βία Μαρκίδη για τις διάφορες κρίσεις και επικρίσεις που κατά καιρούς δέχτηκε το Ίδρυμα, διαφαινόταν η ευαρέσκεια της διοίκησης για την κριτική που δημοσιεύθηκε σε έγκυρο περιοδικό το Μάιο η οποία ανέφερε:

*«Το γενικό πρόγραμμα του Ρ.Ι.Κ. από πολύ καιρό πήρε τον αρμόζοντα νεοελληνικό χαρακτήρα. Σε μερικά μάλιστα σημεία ξεπέρασε σε στόχο το Ραδιοφωνικόν Ίδρυμα Αθηνών.. Με πολλή χαρά ανατιληφθήκαμε πως τελευταίως και δελτίον ειδήσεων του Ρ.Ι.Κ. από ουδέτερο έγινε νεοελληνικό. Είναι προς τιμή των υπευθύνων αυτή η επιθυμητή από όλα τα υγιή και δυνατά μαυλά αλλαγή. Να συνταυτίσουμε το καθετί μας με τον Ελλαδικό κόσμο. Να μετέχουμε στις χαρές και τις ανησυχίες του Ελλαδικού κορμού. Να ζούμε τον νεοελληνισμό μας όχι ξεκομμένοι, μα με ενεργό ρυθμό».*⁵¹

Πέραν από τη σοβαρότητα των διαμαρτυριών του Αντιπροέδρου, είναι χρήσιμο να λαμβάνεται υπόψη, ότι ο Kucuk βρισκόταν υπό συνεχή αμφισβήτηση από μεγάλη μερίδα της κοινότητάς του, λόγω της κεκαλυμμένης αντιπολίτευσης που δεχόταν από τον Denktash⁵² και του απροκάλυπτου ηγεμονισμού που ο τελευταίος ασκούσε στους Τουρκοκυπρίους. Η ακραία πολιτική που προωθούσε και ο δυναμισμός που επιδείκνυε τον καθιστούσαν

⁵⁰ Βίας Μαρκίδης προς Γενικόν Διευθυντήν Υπουργείου Εσωτερικών, 6^η Μαΐου, 1963, 2Φακ. 207/61, ΥΠΕΣ.

⁵¹ Ραδιοφωνικόν Ίδρυμα Κύπρου, Γραφείον Γενικού Διευθυντού, Ετήσια Έκθεσις 1963, Φακ. 24/63, ΥΠΕΣ.

⁵² Είχε ήδη προηγηθεί το Δεκέμβριο του 1961, η πρώτη ανταρσία, με την καταψήφιση από βουλευτές του Kucuk του φορολογικού νομοσχεδίου που είχε υπερψηφίσει ομόφωνα το υπουργικό συμβούλιο. Βλ. το πρώτο «ενδοκοινοτικό πραξικόπημα»

μαχητικότερο ηγέτη, κυρίως στα μάτια της τουρκικής νεολαίας στην οποία είχε ιδιαίτερα ερείσματα, με αποτέλεσμα να αναγκάζεται ο Kucuk να εμφανίζεται πιο διεκδικητικός έναντι των Ελλήνων. Η αναβάθμιση της δημόσιας εικόνας του τελευταίου ήταν ζωτικής σημασίας για την ανάκτηση του κερδισμένου από τον Denktash εδάφους ως προς το ποιος ήταν ο, σύμφωνα με τον προσφιλή όρο των Άγγλων, *real stateman* της κοινότητας τους. Οι Έλληνες δεν είχαν συνειδητοποιήσει ότι ήταν προς το συμφέρον του κράτους και της κοινότητάς τους να στηρίξουν τον Kucuk, αφού ο Denktash είχε αποδείξει ότι ήταν δυσκολότερος συνεργάτης ή αντίπαλος.

Οι πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν, με τα αδιέξοδα σε πολλά δύσκολα και εκκρεμούντα θέματα, απόρροια όχι μόνο της ιδιομορφίας του κυπριακού πολιτεύματος αλλά και της πόλωσης των δύο ηγεσιών, οι οποίες ενέμεναν η μια στην τήρηση του «γράμματος του νόμου» και η άλλη στην αναθεώρηση του συντάγματος για την εφαρμογή «του πνεύματος του», δεν άφηναν αμφιβολίες ότι και οι δυο κοινότητες είχαν αποδεχτεί την επερχόμενη «μάχη του συντάγματος», και προετοιμάζονταν για αυτήν. Το κλίμα αυτό καθιστούσε τη διαμάχη για τον έλεγχο του Ρ.Ι.Κ. ήσσονος πλέον σημασίας και τα πράγματα αφέθηκαν στη δίνη που προκαλούσαν τα κύρια σημεία αντιπαράθεσης.

Το ημερολόγιο των γεγονότων του Δεκεμβρίου του 1963, που αφορούν στο Ρ.Ι.Κ. έχει, σύμφωνα με την ετήσια έκθεση του Ιδρύματος ως εξής: Τα ξημερώματα της 21^{ης}, επομένης της δολοφονίας ενός Τούρκου και μιας Τούρκισσας, σε συμπλοκή στην παλιά πόλη της Λευκωσίας, ο προϊστάμενος του Τουρκικού Τμήματος Ειδήσεων ειδοποίησε τηλεφωνικώς τον Μαρκίδη ότι αυτός και οι συνάδελφοί του δεν θα προσέρχονταν στην εργασία τους γιατί οι *«Τούρκοι απειλούνται υπό ενόπλων Ελλήνων»*⁵³. Ο Μαρκίδης απάντησε ότι ο ισχυρισμός αποτελούσε πρόφαση και προειδοποίησε ότι η μη προσέλευση στην εργασία θα είχε συνέπειες. Κατόπιν τούτο οι Τούρκοι υπάλληλοι προσήλθαν στο Ρ.Ι.Κ. . Εν μεταξύ ο Μαρκίδης είχε δώσει αυστηρότατες οδηγίες να μην μεταδίδεται ο,τιδήποτε θα οξύνει την κατάσταση και παρενέβη για να *«αποτρέψει πραξικοπηματικήν αλλαγήν των Τουρκικών*

---

⁵³ Ραδιοφωνικόν Ίδρυμα Κύπρου, Γραφείον Γενικού Διευθυντού, Ετήσια Έκθεσις 1963, Φακ. 24/63, ΥΠΕΣ.

προγραμμάτων, εις ένδειξιν πένθους διά τον θάνατο μίας ιεροδούλου και άλλου Τούρκου». Μετά το επεισόδιο αυτό ο Halit Ali Riza, ένας από τα τουρκικά μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου και στενός συνεργάτης του Denktash επισκέφτηκε το Ρ.Ι.Κ. και «επεχείρησε να επιβάλη εις τον Γενικόν Διευθυντήν να τροποίησιν τας διαταγάς του». Το απόγευμα της ίδιας μέρας Τούρκοι υπάλληλοι εξέφρασαν την απροθυμία τους να προσέλθουν στην εργασία τους αλλά τελικά παρουσιάστηκαν με την συνοδεία Τούρκων αστυνομικών. Την Κυριακή 22 Δεκεμβρίου, ημέρα της κηδείας των δολοφονηθέντων, οι Τούρκοι προσήλθαν κανονικά στις θέσεις τους, αλλά οι υπάλληλοι του Τμήματος ειδήσεων δυσφόρησαν με την απόφαση του Γ. Διευθυντή να μην μεταδοθεί η ομιλία που θα εκφωνούσε ο Denktash στην κηδεία «διότι ήτο επαναστατική». Γύρω στο μεσημέρι της ίδιας μέρας οι Τούρκοι υπάλληλοι απεχώρησαν από το Ρ.Ι.Κ. με τη συνοδεία και πάλιν Τούρκων αστυνομικών και έκτοτε δεν επανήλθαν στις θέσεις τους. Την 23^η Δεκεμβρίου ανακοινώθηκε από τον πομπό που μετέδιδε τα τουρκικά προγράμματα ότι το δεν θα υπάρξει τουρκικό πρόγραμμα διότι οι Τούρκοι υπάλληλοι εγκατέλειψαν την εργασία τους.

*«Εντούτοις, μετά τινος ημέρας Τουρκομαθείς Έλληνες συνέτασσαν πλήρες δελτίον ειδήσεων εις την Τουρκικήν, ολίγον δε βραδύτερον κατορθώθη η μετάδοσις κανονικών Τουρκικών προγραμμάτων».*⁵⁴

Με την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από τις δημόσιες υπηρεσίες και όργανα και την έναρξη της σταδιακής συγκέντρωσής του τουρκοκυπριακού πληθυσμού στους θύλακες, απέκτησαν και τη δική τους ραδιοφωνική φωνή. Στις αρχές Ιανουαρίου είχαν ήδη θέσει σε λειτουργία ραδιοφωνικό σταθμό με το όνομα Bairak (Σημαία) και την ίδια περίοδο ένας δεύτερος με το όνομα Sanjak (Standard-Σταθερός) άρχισε να εκπέμπει από τη Λεύκα, ένα μεγάλο, σχεδόν αποκλειστικά τουρκικό χωριό.⁵⁵

Το Φεβρουάριο και ενώ ο γεωγραφικός διαχωρισμός των δύο κοινοτήτων επιτελείτο και η βιαιοπραγίες είχαν πάρει διαστάσεις οργανωμένης ένοπλης σύγκρουσης, διαπιστώνεται ότι άρχισε να ασκείται έλεγχος στα δελτία

---

⁵⁴ Ραδιοφωνικόν Ίδρυμα Κύπρου, Γραφείον Γενικού Διευθυντού, Ετήσια Έκθεσις 1963, Φακ. 24/63, ΥΠΕΣ.

ειδήσεων του αμειγρούς ελληνικού πλέον Ρ.Ι.Κ. Από την τελευταία επιστολή του Βία Μαρκίδη προς το Υπουργείο Εσωτερικών, που έχουμε στη διάθεσή μας, Ο Γ. Διευθυντής του Ιδρύματος σχολιάζοντας δημοσιεύματα του ελληνοκυπριακού τύπου ότι τα δελτία ειδήσεων δεν είναι πλήρη, και για τα οποία το υπουργείο Εσωτερικών του εφιστούσε την προσοχή διευκρίνιζε ότι αυτό συνέβαινε για δύο κυρίως λόγους:

« α) Συχνά λαμβάνομεν οδηγίας όπως μη μεταδώσωμεν, ή αναβάλωμεν την μετάδοσιν μίας ειδήσεως.

β) Επίσημαι πληροφορίες επί των οποίων εις πλείστας περιπτώσεις δέον να στηρίζεται η μετάδοσις ενός γεγονότος καθυστερούν ή δεν παρέχονται». ⁵⁶

---

⁵⁵ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ, 9 Ιανουαρίου 1964, από SOULIOTI S., *Fettered Cyprus*, Vol. One, p. 139.

⁵⁶ Βίας Μαρκίδης προς Γενικών Διευθυντήν Υπουργείου Εσωτερικών, 8 Φεβρουαρίου 1964, Φακ. 341/61 ΥΠΕΣ.

1.6 Δημόσια Υπηρεσία.¹

Το θέμα της δημόσιας υπηρεσίας ήταν το λιγότερο πολύπλοκο. Όπως αναφέρει ο Κληρίδης Η πρόβλεψη των συμφωνιών για συμμετοχή στην Δημόσια Υπηρεσία σε αναλογία 70% και 30%, θα μπορούσε να δικαιολογηθεί μόνο αν θεωρείτο ως ένα μέσο για την εξασφάλιση απασχόλησης στην Τουρκοκυπριακή κοινότητα η οποία ήταν και ασθενέστερη οικονομικά. Η επιμονή όμως στην εφαρμογή του 70-30 και σε όλες τις βαθμίδες του δημοσίου δημιούργησε κάποια προβλήματα για την αποτελεσματικότερη λειτουργία της Δημόσιας Υπηρεσίας και την σωστότερη κατ' επέκταση διαχείριση της χώρας. Επιπλέον αν η αναλογία αυτή εφαρμοζόταν αυστηρά, θα επέβαλλε διακρίσεις εις βάρος ελλήνων και τούρκων υπαλλήλων που αν και διέθεταν τα προσόντα δεν θα μπορούσαν να διεκδικήσουν προβιβασμό γιατί δεν θα το επέτρεπαν οι τεχνητές πλέον κοινοτικές αναλογίες.²

Οι Αμερικανοί σχολιάζοντας τις συμφωνίες Ζυριχης-Λονδίνου , σημειώνουν ότι ένα από τα πιθανά προβλήματα που θα αντιμετωπίσει, ανάμεσα σε άλλα η νεοσύστατη Δημοκρατία, βλέπουν αυτό της εφαρμογής του 70:30 λόγω τού ότι οι Τουρκοκύπριοι δεν είναι προσοντούχοι κυρίως για τις υψηλόβαθμες θέσεις.³ Κατά την διάρκεια της αποικιακής διοίκησης υπήρχαν μόνο 18% τούρκοι στη δημόσια Υπηρεσία. ⁴ Κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου οι Τούρκοι επεδίωκαν να καλύψουν αυτά τα ποσοστά και σε μια από τις πρώτες συζητήσεις του Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου ζήτησαν την άμεση συγκρότηση της Επιτροπής Δημόσιας Υπηρεσίας. Ο Μακάριος εισηγήθηκε την αναβολή του θέματος αλλά ο Kucuk αρνήθηκε λέγοντας ότι ένας αριθμός τμημάτων αντιμετώπιζαν δυσκολίες λόγω έλλειψης προσωπικού εξαιτίας της μη συμπλήρωσης των κενών θέσεων. Τόνισε ότι η πρόνοια του Συντάγματος για εφαρμογή του 70-30 στην Δημόσια Υπηρεσία έπρεπε να εφαρμοστεί χωρίς καθυστέρηση. Και είπε ότι θα ήταν πιο δύσκολο να εφαρμοστεί η πρόνοια αυτή μετά την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας. Υπέδειξε

---

¹Κατά τη διάρκεια της έρευνας αναζητήσαμε το αρχείο της Επιτροπής Εκπαιδευτικής Υπηρεσίας το οποίο όμως είναι κλειστό για την έρευνα, επειδή περιλαμβάνει προσωπικά δεδομένα.

² Γλ. ΚΛΗΡΙΔΗΣ, *Η κατάθεσή μου*, Τόμ. Α', σελ. 128

³ FRUS Vol. X, Part 1

⁴ Γλ. ΚΛΗΡΙΔΗΣ, *Η κατάθεσή μου*, Τόμ. Α', σελ. 128

στον Foot ότι ως Κυβερνήτης είχε ιδιαίτερη ευθύνη. Οι Τούρκοι οι οποίοι είχαν να καλύψουν μεγαλύτερα οικονομικά προβλήματα, πίεζαν για την εξασφάλιση περισσότερων θέσεων προς ανακούφιση και των ομοεθνών τους. Ο Κυβερνήτης συμφώνησε ότι είχε ιδιαίτερη ευθύνη στο θέμα αυτό και ότι για τη εφαρμογή των προνοιών των συμφωνιών Ζ-Λ αναφορικά με το θέμα αυτό υπήρχαν πολλά να γίνουν. Παρόλα αυτά υπενθύμισε στα μέλη του Συμβουλίου ότι ένας αριθμός διορισμών σε υψηλές θέσεις, περιλαμβανομένων και Τουρκοκυπρίων, είχε ήδη γίνει και ότι είχαν ήδη γίνει εισηγήσεις σχετικά με το θέμα αυτό.⁵

Όπως αναφέρεται και στην ετήσια έκθεση της η ΕΔΥ, υπήρχαν δυσκολίες από ένα πληθυσμό της τάξεως του 18% και που του αναλογούσαν 30% των θέσεων στην δημόσια υπηρεσία να βρίσκονται κατάλληλα άτομα. Τη ίδια παραδοχή έκανε και ο Kucuk στον Clark, ο 1962 όταν ήδη τα ποσοστά διορισμών της Τουρκοκυπρίων είχαν φτάσει σχεδόν το 25%, σημειώνοντας μάλιστα ότι για «υψηλές θέσεις δεν θα είμαστε έτοιμοι παρά μόνο μέχρι το 1964, όταν θα επιστρέψουν οι πρώτοι μας πτυχιούχοι από την Τουρκία».⁶

Η όλη ρύθμιση όμως για την δημόσια υπηρεσία είχε ξεσηκώσει αντιδράσεις και στους Ελληνοκύπριους γιατί συνειδητοποιούσαν ότι αναλογικά έχανα θέσεις εργασίας στο δημόσια, οι ήδη εργαζόμενοι διαμαρτύρονταν για τον φόρτο δουλειάς που είχαν να διεκπεραιώσουν σε σχέση με τους τούρκους συναδέλφους. Επιπρόσθετα, η πλήρωση θέσεων με εθνοτικά κριτήρια απέκλειε ικανούς και προσοντούχους πολίτες από το δημοσώσιο και υπήρχε ο κίνδυνος να καθηλωθούν κάποιοι στις ίδιες θέσεις χωρίς δυνατότητες ανέλιξης λόγω ακριβώς του ίδιου κριτηρίου. Οι τρεις μάλιστα, ελληνοκυπριακές συντεχνίες ΠΕΟ, ΣΕΚ και η ανεξάρτητη ΠΟΑΣ, τον Ιανουάριο του 1962, και όταν το ποσοστό συμμετοχής των Τουρκοκυπρίων στη δημόσια υπηρεσία είχε φτάσει το 25%, διαμαρτυρήθηκαν με υπόμνημά τους στα Ηνωμένα Έθνη, για την εφαρμογή του 70% -30%, η οποία έκανε διακρίσεις και παραβίαζε τα Ανθρώπινα δικαιώματα.⁷

---

⁵ Φάκελος 15/60/Ι. Συνεδρίαση Υπουργικού Συμβουλίου υπό Κυβερνήτη 8/3/60

⁶ DO/160/3, From Nicosia Clark to Commonwealth Relations Office

⁷ DO161/5 Sheridan from Nicosia to Commonwealth Relations Office, 30th March 1962.

Κεφάλαιο 2: Οι πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο

Την 21η Απριλίου 1959 ορίστηκε το Κοινό Συμβούλιο Κύπρου. Σ' αυτή την μεταβατική κυβέρνηση συμμετείχαν επτά Ελληνοκύπριοι και τρεις Τουρκοκύπριοι αναλαμβάνοντας την ευθύνη των δέκα υπουργείων¹. Στο κυβερνητικό αυτό σχήμα προήδρευε ο τελευταίος Κυβερνήτης της Κύπρου Foot, ο οποίος διαδραμάτισε ανεπίσημα, σημαντικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις για τις βάσεις και για το σύνταγμα. Στο συμβούλιο συμμετείχαν επίσης ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος και ο Κουτσιούκ. Οι δύο ηγέτες είχαν εν τω μεταξύ ο μὲν πρώτος εκλεγεί ως Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας (13.12.1959), ο δε δεύτερος ανακηρυχθεί ως Αντιπρόεδρος (3.12.1959).

Στις πρώτες προεδρικές εκλογές που διενεργήθηκαν στις 13 Δεκεμβρίου 1959, ο Μακάριος επικράτησε με ποσοστό 66,85% έναντι 33,15% του ανθυποψηφίου του δικηγόρου Ιωάννη Κληρίδη. Ο Κληρίδης ίδρυσε και ηγήθηκε της “Δημοκρατικής Ενώσεως”, ενός βραχύβιου συνασπισμού ετερόκλητων πολιτικών δυνάμεων: αριστερές οργανώσεις, υποστηρικτές του Γρίβα, δυσανεκτοί από την σύσταση της κυβέρνησης Μακαριακών, πολέμιοι των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, ο οποίος λειτούργησε εντελώς συγκυριακά και διαλύθηκε λίγο αργότερα. Στην τουρκοκυπριακή κοινότητα δεν διενεργήθηκαν εκλογές, αφού ο Δρ. Kucuk, ως ο μόνος υποψήφιος, ανακηρύχθηκε Αντιπρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας στις 3 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους.

Ο ανομοιογενής ιδεολογικά, συνασπισμός που στήριξε τον Κληρίδη, διαλύθηκε μετά τις εκλογές και η Δεξιά ορανώνεται με το Πατριωτικό Μέτωπο,

---

¹ Η επιλογή των υπουργών της μεταβατικής κυβέρνησης είχε γίνει από τον Μακάριο και τον Kucuk προτείνοντας ο καθένας για την κοινότητα του. Ο Αρχιεπίσκοπος ανακοίνωσε σε δημοσιογραφική διάσκεψη στις 2 Απριλίου τα ονόματα των ελλήνων που πρότεινε στον Κυβερνήτη για υπουργοποίηση. Το πρώτο υπουργικό συμβούλιο αποτελείτο από τους: Γλαύκο Κληρίδη, Υπουργό Δικαιοσύνης, Πολύκαρπο Γιωρκάτζη, Υπουργό Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Τάσσο Παπαδόπουλο, Υπουργό Εσωτερικών, Ρηγίνο Θεοχάρη, Υπουργό Οικονομικών, Αντώνη Γεωργιάδη, Υπουργό Συγκοινωνιών και Έργων, Πασχάλη Πασχαλίδη, Υπουργό Εμπορίου και Βιομηχανίας, Ανδρέα Αζίνα, Υφυπουργό Γεωργίας. (**Άπαντα Μακαρίου, τόμ Δ', σελ. 262.**) Ο Αρχιεπίσκοπος χειριζόταν προσωρινά τις εξωτερικές υποθέσεις, αργότερα το Υπουργείο Εξωτερικών ανέλαβε ο Σπύρος Κυπριανού. Τα τουρκοκυπριακά μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου ήταν: Osman Orek, υπουργός Άμυνας, Niyazi Maniera, υπουργός Υγείας, Fazil Plumer, υπουργός Γεωργίας και Mehmet Nazim, υφυπουργός Οικονομικών

έναν ευρύ σχηματισμό που περιλάμβανε και επυθυνόταν στους αγωνιστές τους οποίους και ο Μακάριος ήθελα να κρατήσει μαζί συνασπισμένους και ενόψει των πρώτων βουλευτικών εκλογών. Το ΑΚΕΛ σύντομα θα καταλήξει σε συμφωνία με τον Μακάριο για τη διεκδίκηση πέντε εδρών. Οι πρώτες ενδοελληνικές έριδες όμως σημειώθηκαν στους κόλπους της δεξιάς. Αμέσως μετά την υπογραφή των συμφωνιών Ζυρίχης –Λονδίνου ο Γρίβας με αφορμή την έκταση των Βάσεων άρχισε να καταφέρεται κατά των συμφωνιών και θα χρειαστεί η μεσολάβηση και της ελληνικής κυβέρνησης για την εξομάλυνση των σχέσεων των δύο ηγετών του αγώνα. Τα τραύματα όμως που δημιούργησε η σύγκρουση των δύο αντρών δεν επουλώθηκαν εύκολα. Αυτές τι έριδες προσπάθησε να εκμεταλλευτεί το ΑΚΕΛ κατά τον Κληρίδη. Το οποίο μετά τη δημιουργία του Πατριωτικού Μετώπου συνειδητοποίησε ότι δεν θα μπορούσε να εκλέξει κανένα υποψήφιο στις βουλευτικές εκλογές, λόγω του μετώπου που είχε δημιουργηθεί και λόγω του εκλογικού συστήματος που ήταν πλειοψηφικό. Το ΑΚΕΛ ήταν αναγκασμένο να προσαρμόσει την πολιτική του. Το ρήγμα στους χώρους της δεξιάς βάθαινε (Μακαριακοί-Γριβικοί/Ενωτικοί-Ζυριχικοί) και γι' αυτό μια βαθμιαία αλλαγή στη στάση του ΑΚΕΛ από την ανυποχώρητη αντίθεση στην ανοχή και στην συνεργασία με την κυβέρνηση θα έφερνε το κουμμουνιστικό κόμμα σε θέση να ελέγχει την ισορροπία των δυνάμεων. Η πρώτη κίνηση ήταν να διακόψει τις σχέσεις του με την Δημοκρατική Ένωση (Κληρίδης-Δέρβης) μαζί με την οποία είχε αντιταχθεί στην εκλογή Μακαρίου στην προεδρία. Αποτέλεσμα ήταν ότι η Δημοκρατική Ένωση ανακοίνωσε ότι δεν θα κατέβει στις βουλευτικές εκλογές, αφού το ΑΚΕΛ απέσυρε την υποστήριξη του, η Δ. Ε δεν είχε ελπίδα να εκλέξει ούτε ένα βουλευτή. Η δεύτερη κίνηση της ακελικής ηγεσίας ήταν να προσεγγίσει έμμεσα τον Μακάριο με στόχο μια συμφωνία που θα αφορούσε τις βουλευτικές εκλογές. Τα μέρη συμφώνησαν στις 30 με 5 έδρες. Έτσι το Πατριωτικό Μέτωπο στις εκλογές της 31ης Ιουλίου κατέβηκε με 30 υποψηφίους και με 5 το ΑΚΕΛ.²

Η συμφωνία Μακαρίου με το ΑΚΕΛ, αν και αποσκοπούσε στον έλεγχο ουσιαστικά της αριστεράς ανησύχησε το Λονδίνο και την Ουάσιγκτον, των

---

² ΚΛΗΡΙΔΗΣ Γ., *Η κατάθεσή μου*, Τόμ. Α', σ. 115-6

οποίων μία από τις πρωταρχικές τους ανησυχίες για τη νεοσύστατη δημοκρατία ήταν ο κομμουνισμός. Μάλιστα πολύ νωρίς η μεταξύ τους διπλωματική αλληλογραφία διατυπώνει το θέμα σαφώς και γίνονται σκέψεις για συγκρότηση κοινού Ελληνοκυπριακού και Τουρκοκυπριακού μετώπου – αγώνα κατά του κομμουνισμού.³ Αν και οι ίδιοι άγγλος πρέσβης γράφει από την Άγκυρα, αναλογιζόμενος το εγχείρημα:

*Δεν ξέρω αν υπάρχουν πολλά στοιχεία στην Ελληνοκυπριακή κοινότητα που θα πείθονταν να θεωρούν τον κομμουνιστικό κίνδυνο το ίδιο σημαντικό ή τουλάχιστον πιο άμεσο από τον τουρκικό εθνικισμό, και που θα τολμούσαν να αναλάβουν ίο δύσκολα βήματα να βάλουν αυτή την αντίληψη στην πράξη συνεργαζόμενοι με τους Τουρκοκύπριους εναντίον κομμουνιστών συμπατριωτών τους.*⁴

Η καχυποψία και η έλλειψη εμπιστοσύνης όμως ανάμεσα στις δυο κοινότητες δεν ήταν εύκολο να κερδηθεί γιατί τα τελευταία χρόνια Έλληνες και Τούρκοι της Κύπρου βίωσαν την πιο βίαιη περίοδο των σχέσεων τους. Τα αιματηρά γεγονότα του 1957-58 και η αναταραχή που η προσπάθεια επιβολής de facto χωριστών δημαρχείων παρεμπόδιζε την ανάπτυξη της συνεργασίας. Επιπρόσθετα το επεισόδιο Ντενίζ κλόνισε τους Ελληνοκύπριους και έσπειρε αμφιβολίες για την πρόθεση της άλλης πλευράς να εφαρμόσει τις συμφωνίες. Το επεισόδιο Ντενίζ δεν ήταν το μοναδικό επεισόδιο μεταφοράς παράνομου εξοπλισμού από την Τουρκία στους Τουρκοκύπριους. Προηγήθηκαν αλλά και ακολούθησαν άλλα, τα οποία οι Άγγλοι επιμελώς προσπαθούσαν να αποκρύψουν όταν υπέπεπταν στην αντίληψη τους και ιδιαίτερα αφού ακόμη είχαν την διακυβέρνηση της αποικίας τους, για να μην πυροδοτηθεί κλίμα έντασης και τεθεί σε κίνδυνο ή σε αμφισβήτηση η διευθέτηση του Κυπριακού Ζητήματος. Για τις κινήσεις αυτές ήταν ενήμερο και το υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας τόσο από τις προξενικές εκθέσεις του Φρυδά όσο και από τις εκθέσεις της ελληνικής ΚΥΠ, αλλά για τους ίδιους λόγους υποβάθμιζε και αποσιωπούσε το γεγονός.⁵ Επιπρόσθετα, η διαχωριστική γραμμή που

³ FO371/160378 British Embassy Ankara to Foreign Office, November 30, 1961

⁴ Ο.π.π.

⁵ Αρχείο Αβέρωφ Φακ. Α8, Α6.9 ΙΚΚ

προωθούσε η Τουρκοκυπριακή Οργάνωση Νεολαίας (Κ.Τ.Γ.Τ) υπό τον Denktash με την επιβολή από το 1958 και έπειτα του αποκλεισμού εμπορικών συναλλαγών ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκος, καταπόντιζε κάθε προσδοκία. Η εκστρατεία «Από τούρκος σε Τούρκο» που αποσκοπούσε μάλλον στα πολιτικά παρά στα οικονομικά οφέλη του διαχωρισμού. Σύμφωνα με τις εκθέσεις της ελληνικής ΚΥΠ, αλλά και Τουρκοκυπρίων όπως ο Ιχσάν Αλί διενεργούνταν εκβιασμοί, απειλές και δολοφονίες κατά των «προδοτών» Τουρκοκυπρίων που συνεργάζονταν με του Έλληνες.⁶ Ο Denktash μέσα όπως από την Τουρκική Κοινοτική Συνέλευση και την προεδρία της Ομοσπονδίας των Τουρκοκυπριακών Οργανώσεων είχε τον έλεγχο της κοινότητας του και των οικονομικών της. Ο τούρκος πρέσβης Dirvana οποίος απεχώρησε από την Κύπρο μετά τις δολοφονίες των Hikmet και Gurkan, για τις οποίες κατηγορήθηκε ο Denktash, καταλόγισε στον Denktash, εκμετάλλευση και κακοδιαχείριση των χρημάτων που η Τουρκία έστελνε για τις ανάγκες των Τουρκοκυπρίων.

Στην ελληνοκυπριακή κοινότητα τα πράγματα δεν ήταν επίσης ρόδινα. Οι έριδες ανάμεσα σε ηγετικά στελέχη της ΕΟΚΑ κυρίως γιατί κάποιοι από αυτούς δεν μετείχαν στη νομή της εξουσίας, οδήγησαν στην συγκρότηση παρακρατικών ομάδων που εκδηλώνονταν και με βία η αντιπροσωπευτικότερη περίπτωση ήταν ο Σαμψών. Η απαγωγή Φαρμακίδη αλλά και μια σειρά δολοφονιών, ανεξιχνίαστων ως επί των πλείστων, το 1960 προκάλεσαν ανασφάλεια όχι μόνο στους Ελληνοκύπριους αλλά και στους Τουρκοκύπριους, οι οποίοι καταλόγιζαν την ευθύνη για την κατάσταση στον υπ. Εσωτερικών Γιωρκάτζη για τον οποίον άφηναν και αιχμές ότι ήταν ο ηθικός αυτουργός.⁷ Είναι αλήθεια, ότι η παντοδυναμία Γιωρκάτζη προκαλούσε δέος και φόβο, ο πανίσχυρος υπουργός είχε συγκροτήσει ένα άρτιο σύστημα παρακολούθησης τόσο μέσα από τα νόμιμα σώματα ασφαλείας του κράτους όσο και μέσα από τις προσωπικές του σχέσεις. Αυτός μαζί με τον Denktash, θα αποτελέσουν «τα στοιχεία» που έψαχνα οι Βρετανοί και οι αμερικανοί για να καταστείλουν τον κομμουνισμό στην Κύπρο.

---

⁶ ΗΛΙΑΔΗΣ Μ., Το Απόρρητο..., σ. 131, 133, Ιχσάν Αλί, Τα Απομνημονεύματά μου, σ. 17, 43.

⁷ Βλ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Θεοφάνης, Πολιτικά Εγκλήματα, άγνωστες ιστορικές πτυχές 1960-1978, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2007. και ΔΡΟΥΣΙΩΤΗΣ, ΕΟΚΑ η σκοτεινή..., σ. 360-403

Οι ΗΠΑ αρνήθηκαν να παράσχουν στρατιωτικό εξοπλισμό στην νεοσύστατη δημοκρατία αλλά πρόθυμα μετέτρεψαν την βοήθεια σε επιμόρφωση των στελεχών της ΣΕΚ, της συντεχνίας της Δεξιάς καθώς και προσωπικού των σωμάτων ασφαλείας.⁸

Ο Δεκέμβριος του '61 υπήρξε ορόσημο στις κυπριακές εξελίξεις με πολλαπλές ερμηνείες. Όχι μόνο γιατί οι τούρκοι βουλευτές θέλοντας να πιέσουν για την εφαρμογή του διαχωρισμού των Δήμων καταψήφισαν το φορολογικό Νομοσχέδιο, εγκαινιάζοντας τη στρατηγική της διασύνδεσης της κοινοβουλευτικής τους ισχύς με τις συνταγματικές εκκρεμότητες αλλά γιατί η πράξη αυτή συνιστούσε το πρώτο ενδοκοινοτικό «πραξικόπημα». Ο Αντιπρόεδρος Κουτσιούκ είχε προηγουμένως εγκρίνει το νομοσχέδιο που τελικά καταψήφισαν οι ένδεκα από τους δεκαπέντε βουλευτές του, οι οποίοι με αυτήν τους την πράξη είχαν ατύπως προσχωρήσει στο «στρατόπεδο» Ντενκτάς και στην πολιτική που πρέσβευε. Τέλος, το ότι αυτό το πρώτο ενδοκοινοτικό πραξικόπημα πέρασε απαρατήρητο από την Ελληνοκυπριακή κοινότητα καταδεικνύει την αδυναμία από την μια να αξιολογήσουν σωστά τα πολιτικά γεγονότα και την υποτίμηση του ρόλου και του λόγου των Τουρκοκυπρίων, μέσα στα πλαίσια του κράτους της Ζυρίχης.

Παράλληλα με τις προσπάθειες που καταβλήθηκαν για την επίλυση των συνταγματικών διαφορών που προέκυπταν από την ερμηνεία ή την εφαρμογή των συμφωνιών, φαίνεται ότι οι δύο κοινότητες εξοπλίζονταν. Είναι εντυπωσιακό ότι οι Βρετανοί αναφέρουν ότι μέχρι και τα μέσα του 1962 η μικρότερη πληθυσμιακά κοινότητα ήταν η βαρύτερα εξοπλισμένη. Σε αυτό συνέτεινε σαφώς η γειτνίαση με την Τουρκία και η προθυμία της δεύτερης να ενισχύει με εξοπλισμούς τους ομοεθνείς της.⁹

Ο Γιωρκάτζις σε αντίστοιχο αίτημα από την Ελληνική κυβέρνηση (7.4.1961), προμήθεια δηλαδή εξοπλισμών, δέχτηκε αυστηρότατη επίπληξη από τον Αβέρωφ μέσω του Μακαρίου.

“Εις τον Γιωρκάτζη έκρινα ότι δεν έπρεπε να απαντήσω διότι η Ελληνική κυβέρνηση δεν είναι εθισμένη να λαμβάνει τοιαύτα εκβιαστικάς επιστολάς. Εφ’όσον όμως ο Γιωρκάτσης είναι

---

⁸ FRUS, 1961-1963, σ. 524-525, 528, 531,533.

⁹ Βλ. τις βρετανικές αναφορές: FO 371/160 386 Minute to the Prime Minister, Secretary of State con. 14/261/1, FO371/152833 Foot to Ankara, Athens, 29 May 1960, No. 406, FO371/152931, Foot to Athens, Ankara, 8th February 1960 No. 83 TURKISH ARMS.

μέλος της κυβερνήσεως της Κύπρου δεν είναι δυνατόν να αγνοήσω το περιεχόμενο της επιστολής και να μη το θέσω υπόψιν της υπάτης ηγεσίας του Ελληνισμού της Κύπρου. Παρακαλώ όθεν όπως θέσετε την επιστολήν υπόψιν του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και όπως αναφέρετε αυτώ τα ακόλουθα Ενώπιον της ελληνικής κυβερνήσεως ή οιουδήποτε άλλου, ουδέποτε ετέθησαν υπόψιν αποδείξεις εξοπλισμού των Τούρκων της Κύπρου. --Η στάσις της Άγκυρας η οποία μέχρι τούδε έδωκε πλείστας αποδείξεις συνεργασίας δια την ομαλήν λειτουργίαν του Κυπριακού πολιτεύματος, ουδόλως δικαιολογεί την υποψίαν ότι αύτη προβαίνει ή έστω ευνοεί τον εξοπλισμό της τουρκικής κοινότητας¹⁰.

Μετά την οριστική απόρριψη από μέρους της Τουρκίας των συμβιβαστικών προτάσεων για την επίλυση των θέματος των Δήμων στα τέλη του 1962. Φαίνεται ότι ο Μκάριος είχε αποφασίσει να προσωρήσει στην αναθεώρηση του Συντάγματος. Ένα απονενοημένος θα έλεγε κανείς διάβημα αφού επιχειρούσε επέμβαση σε 13 σημεία του συντάγματος εκ των οποίων τα 11 ανήκαν στη βασική διάταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας, δηλαδή στα μη αναθεωρήσιμα άρθρα. Νιώθοντας απελευθερωμένος από τα δεσμά της κυβέρνησης Καραμανλή με την οποία προσυπέγραψαν τις συμφωνίες, αλλά χωρίς να έχει μεταβληθεί κανένας από τους παράγοντες που επέβαλαν τις συμφωνίες θα προχωρούσε. Από την άλλη η Τουρκοκυπριακή Κοινότητα με την ανελαστικότητα και τις ακραίες διαχωριστικές τάσεις της είχε αποφασίσει ότι αν δεν τις δώσουν οι Ελληνοκύπριοι την αυτονομία που θέλει θα την πάρει μόνη της.

Αυτή η συνταγματική-ένοπλη σύγκρουση προετοιμαζόταν και από τους δύο. Η τουρκοκυπριακή κοινότητα διαπιστώνεται ότι ήταν έτοιμη και νωρίτερα, για μια ένοπλη σύγκρουση, υπερασπιζόμενη την κοινοτικότητα του κράτους. Η ελληνική πλευρά όντας ανέτοιμη δεν «σήκωσε το γάντι» μέχρι τον επαρκή εξοπλισμό της. Πίσω από τα γεγονότα το Δεκεμβρίου του 1963, που

---

¹⁰ ΑΡΧΕΙΟ ΑΒΕΡΩΦ Φάκ. 98^Α, ΙΚΚ Απάντηση σε επιστολή του Γιωρκάτζη 9/4/1961

ακολούθησαν την κατάθεση των συνταγματικών προτάσεων του Μακαρίου δύο σχέδια το Σχέδιο Ακρίτας στον σχεδιασμό του οποίου φαίνεται να εμπλέκονται εκτός από τον Γιωρκάτζη που ήταν ο επικεφαλής και ο Γλ. Κληρίδης και ο Τ. Παπαδόπουλος. Αντίστοιχο σχέδιο για εγκατάλειψη των υπηρεσιών αποχώρηση και ξεχωριστή οργάνωση των Τουρκοκυπρίων φέρεται να είχε στην κατοχή του ο τούρκος υπουργός Άμυνας Osman Orek.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στη δεκαετία του 1950, όταν το Κυπριακό Ζήτημα διερχόταν την πιο κρίσιμή του φάση, είχε ήδη καταστεί, μέσα από διαφορετικές διαδρομές ενός και πλέον αιώνα, εθνικό ζήτημα τόσο για την Ελλάδα όσο και για την Τουρκία. Οι Συνθήκες Ζυρίχης- Λονδίνου και η δημιουργία της Κυπριακής Δημοκρατίας, προϊόν εκατέρωθεν υποχωρήσεων, εμφανίζεται να ήταν η συμβιβαστική λύση που επέλυε, προσωρινά όπως η ιστορία απέδειξε, το πρόβλημα. Η βιβλιογραφία προσεγγίζει το θέμα της επίλυσης του Κυπριακού, φωτίζοντας είτε τη συνταγματική του πτυχή, μέσα από την εξέταση της εξέλιξης του συνταγματικού βίου της Κύπρου κατά την περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας μέχρι και την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας, είτε ως πρόβλημα σύγκρουσης του ελληνικού και του τουρκικού εθνικισμού, ή ως αποικιακό ζήτημα που καθίσταται διεθνές μέσα στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου. Απαντώνται βέβαια μελέτες όπου το ζήτημα εξετάζεται σε όλες τους τις διαστάσεις χωρίς ωστόσο να διερευνάται διεξοδικά η διαδικασία συγκρότησης της Κυπριακής Δημοκρατίας ως η συνιστώσα όλων των πιο πάνω πτυχών. Για την καλύτερη κατανόηση του Κυπριακού, ενός προβλήματος άλυτο μέχρι σήμερα, δεν πρέπει να αγνοούνται τα πολλαπλά αλληλοεπιδρούμενα επίπεδα πολιτικών διεργασιών: το ενδοκοινοτικό, το διακοινοτικό, το διακρατικό και το διεθνές.

Η ενδελεχής μελέτη της διαδικασίας συγκρότησης της Κυπριακής Δημοκρατίας και της πολιτικής συμβίωσης των δύο κοινοτήτων (1958-1963), υπό το πρίσμα των πολλαπλών της επιπέδων, κατέδειξε την αδυναμία της συγκεκριμένης διευθέτησης να εξουδετερώσει τις φυγόκεντρες και συγκρουσιακές τάσεις που ενυπήρχαν σε κάθε ένα από τα επίπεδα αυτά. Η διευθέτηση του 1960 διαπιστώνεται ότι έχει επιλύσει επιτυχώς μόνο τη μια πτυχή του Κυπριακού Ζητήματος. Με αυτή την πολύπλοκη διαδικασία αποπαποικιοποίησης η Βρετανία, εξασφάλισε κυρίαρχες βάσεις στο νησί για την προάσπιση των γεωστρατηγικών της συμφερόντων και για την εξυπηρέτηση τυχόν στρατιωτικών επιχειρησιακών αναγκών της Δυτικής Συμμαχίας. Επιπρόσθετα, παρά τη μη εφαρμογή της μυστικής Συμφωνίας Κυρίων που υπέγραψαν ο Καραμανλής και ο Menderes, η οποία προνοούσε

όπως οι «μητέρες πατρίδες» συμβάλουν στην ένταξη της νεοσύστατης τότε Δημοκρατίας στο ΝΑΤΟ, η Κύπρος εντάχθηκε από πολύ νωρίς στη Δύση με την προσέγγιση της Ευρώπης, της οποία έγινε μέλος, έπειτα από μια τριαντάχρονη πορεία, το 2004.

Η εθνική διάσταση του Κυπριακού διαπιστώνεται ότι δεν επιλύθηκε, αφού και η ίδια η διευθέτηση της Ζυρίχης αναπαρήγαγε, θεσμοθετώντας την, την εθνική-διακοινοτική διαμάχη. Τα ενοποιητικά στοιχεία της διευθέτησης, ενός *sui generis* κράτους, δεν αποδείχθηκαν ικανά να αποδυναμώσουν και να αδρανοποιήσουν τα διχαστικά στοιχεία. Έτσι το βάρος του παρελθόντος των δύο κοινοτήτων υπερίσχυσε του μέλλοντος τους. Η περίοδος της οθωμανικής κατοχής κληροδότησε στην Αγγλοκρατία ένα διαμορφωμένο ελληνικό εθνικό κίνημα στην Κύπρο και μια Εκκλησία συγκροτημένη ήδη σε θεσμό πολιτικής εξουσίας. Η είσοδος της Κύπρου στη νεωτερική περίοδο όπου πολιτικοί θεσμοί και ήθη μεταβάλλονταν έγινε με όρους καθόλου νεωτερικούς, οι οποίοι υπέσκαψαν το ίδιο το εγχείρημα στη γένεσή του. Ο φιλελευθερισμός και ο εκσυγχρονισμός που επαγγελόταν ή επιδίωκε η Βρετανία στην πολιτική ζωή του τόπου εδράστηκε στη θρησκευτικότητα, αφού η πολιτική διάκριση του πληθυσμού έγινε στη βάση του θρησκεύματος: «Μωαμεθανοί» και «Μη Μωαμεθανοί».

Η διεθνής διάσταση του Κυπριακού Ζητήματος περιέπλεκε ακόμη περισσότερο την διευθέτησή του η οποία επήλθε σε πρώτη φάση με την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου και την ίδρυση το 1960 της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η έρευνα για τις στρατηγικές και τις επιμέρους διαδικασίες επίλυσης του Κυπριακού σε εκείνη τη φάση, διαπιστώνουν σπουδή και ασυμφωνία στους χειρισμούς του θέματος, όχι μόνο ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση και την κυπριακή ηγεσία αλλά ανάμεσα στον Καραμανλή και τον Αβέρωφ, ανάμεσα στον Γρίβα και τον Μακάριο. Η τελευταία διαπίστωση είναι καθοριστικής σημασίας γιατί το νέο κράτος θα ξεκινήσει με μια ήδη από καιρό ενδοκοινοτική διαμάχη, η οποία θα επηρεάσει την πορεία του. Η διαμόρφωση ενδοκοινοτικών θεσμών πόλωσης στην ελληνική κοινότητα είχε ξεκινήσει από τα πρώτα χρόνια της βρετανικής κυριαρχίας. Η διαμάχη της

Κωνσταντινούπολης με την Αθήνα, των συντηρητικών μετριοπαθών πολιτικών και της νέας γενιάς των ριζοσπαστών ενωτικών θα εκφραστεί με τη μακροχρόνια αρχιεπισκοπική διαμάχη και έκτοτε θα υποβόσκει στις πολιτικές επιλογές των Ελλήνων μέχρι και το 1974.

Οι Έλληνες της Κύπρου διεκδικούσαν με έναν ανελαστικό τρόπο την εθνική τους αποκατάσταση, την ενσωμάτωση δηλαδή της Κύπρου στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, επικαλούμενοι την αγγλική φιλία. Η μονοδιάσταση όμως στρατηγική που ακολούθησαν, πλην σπάνιων λίγων εξαιρέσεων, και ο άτεγκτος πολιτικός τους λόγος, απέκλειε τη συμπόρευση της Τουρκοκυριακής κοινότητας σε οποιονδήποτε αντιαποικιοκρατικό αγώνα. Επιπλέον η πολεμική που ανέπτυξαν κατά των Βρετανών στους οποίους προσέβλεπαν για την επανάληψη του προηγούμενου της Επτανήσου, δεν βοήθησε στην καλλιέργεια της συνεργασίας Βρετανών και Ελλήνων, μέσα στα πλαίσια της αμοιβαιότητας της ελληνοβρετανικής φιλίας, κάτι που αναγκαστικά και επιδέξια έπραξε η τουρκική κοινότητα.

Η συγκρουσιακή αυτή πορεία Ελλήνων – Βρετανών στην Κύπρο αποκρυσταλλώθηκε από τα πρώτα χρόνια της καθεστωτικής αλλαγής και επικράτησε καθόλη την περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας. Μοναδική εξαίρεση αποτέλεσε η περίοδος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου όπου οι Έλληνες της Κύπρου συστρατεύτηκα με τους Βρετανούς, με την κατάταξη τους στο Κυπριακό Σύνταγμα, κάτι βεβαίως, που υπαγορεύτηκε και από τις οικονομικές συνθήκες της εποχής (κλείσιμο των μεταλλείων, ανεργία φτώχεια) αλλά και από τη άτυπη αλλά διάχυτη υπόσχεση ότι η Κύπρος με τη νίκη των συμμάχων θα χαιρόταν τα αγαθά του ελεύθερου κόσμου, την αυτοδιάθεση, αυτό ερμηνευόταν από του έλληνες της Κύπρου με την Ένωση.

Η σύγκρουση αυτή κυριάρχησε και στις διαδικασίες για την συγκρότηση της Κυπριακής Δημοκρατίας και φάνηκε στην στρατηγική που ακολούθησε ο Μακάριος στο μόνο πεδίο που αφέθηκε στη σφαίρα της κυπροβρετανικής διαπραγμάτευσης στο θέμα των Βάσεων. Εκεί ο Αρχιεπίσκοπος, επιδόθηκε σε ένα σκληρό «παζάρι» με τους Βρετανούς για την έκταση των βάσεων, χάνοντας το δάσος για το δέντρο. Ακύρωσε τη μοναδική ευκαιρία που είχε να βελτιώσει ή να διαφοροποιήσει συνταγματικές ρυθμίσεις, στην άμεση

διαμόρφωση των οποίων δεν συμμετείχε, και για τις οποίες εμφανίστηκε στο Λονδίνο να διατηρεί σοβαρές επιφυλάξεις. Ακολουθώντας μία άτεγκτη γραμμή, δεν κατάφερε να χρησιμοποιήσει τις βάσεις ως μέσον ικανοποίησης των Βρετανών με αντάλλαγμα την παρέμβασή τους στις συνταγματικές διαπραγματεύσεις για τη βελτίωση των ελληνικών θέσεων. Οι Βρετανοί παρά το ότι αποκλείστηκαν από αυτό το κεφάλαιο από τους Αβέρωφ και Ζορλού, προβληματίζονταν κατά πόσο θα έπρεπε να μείνουν αμέτοχοι γιατί πρώτη φορά στην ιστορία της αυτοκρατορίας έφευγαν από αποικία και δεν μετείχαν στη διαμόρφωση του συντάγματός της. Στα πλαίσια μιας μυστικής διπλωματίας και στο περιθώριο των εργασιών των επιτροπών, θα μπορούσε να επιδιωχθεί η θετική συμβολή των Άγγλων υπέρ της βελτίωσης μιας πολύπλοκης συνταγματικής διευθέτησης έναντι παροχής διευκολύνσεων στα θέματα των Βάσεων. Αντί αυτού ο Μακάριος εξάντλησε τη διαπραγματευτική του δεινότητα σε μία διαπραγμάτευση γοήτρου και όχι ουσίας. Σε επίπεδο σημειολογίας αυτό που διακυβεύτηκε στις εξαντλητικές διαπραγματεύσεις για τις βάσεις ήταν η πολιτική κουλτούρα των Ελληνοκυπρίων και των Βρετανών. Όπως εύστοχα διατυπώθηκε *αυτό που για το αλυτρωτικό όραμα των Ελλήνων ήταν ηρωϊσμός, για το αυτοκρατορικό όραμα των Βρετανών ήταν κύρος.*

Σε μια συνολική θεώρηση του Κυπριακού από την σκοπιά του ελληνικού εθνικισμού, το Κυπριακό εμφανίζεται ως ζήτημα αλυτρωτισμού και ως τέτοιο επανέλαβε στην 150χρονη πορεία του όλες τις εκδοχές του ευρύτερου ελληνικού αλυτρωτισμού. Υπό αυτή την έννοια διήλθε τέσσερις φάσεις, ξεκινώντας με τη συμμετοχή Κυπρίων στην επανάσταση του 1821 και την θνησιγενή εξέγερση στην Κύπρο. Η δεύτερη φάση του ελληνικού αλυτρωτισμού στην Κύπρο ήταν η αντιγραφή του επτανησιακού προτύπου. Οι ελπίδες για την ευόδωση των «προαιώνιων πόθων» των Ελλήνων της Κύπρου αναπτερώθηκαν με την καθεστωτική αλλαγή και την έλευση των Βρετανών από τους οποίους οι Ελληκύπριοι ανέμεναν να επαναλάβουν το προηγούμενο της Ιονίου Πολιτείας. Η τρίτη φάση ήταν μετά την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας, η οποία θεωρήθηκε ως το πρώτο βήμα για την εθνική αποκατάσταση της Κύπρου κατά το Κρητικό πρότυπο, η τέταρτη και τελευταία φάση με το 1974 η αναβίωση της μικρασιατικής εκδοχής του

ελληνικού αλυτρωτισμού. Ο κυπριακός αλυτρωτισμός, σταθερός στην ιδεολογία του, δεν είχε τις ίδιες δυνατότητες, ούτε μεταχειρίστηκε τα ίδια μέσα στις διάφορες του φάσεις. Ειδοποιός διαφορά ανάμεσα σε αυτές τις τέσσερις του εκφάνσεις ήταν και οι διαφορετικές μορφές σύγκρουσης. Αρχικά, ανταποικιοκρατική (Ελληνοκύπριοι-Άγγλοι, 1955-59), αργότερα διακοινοτική (Ελληνοκύπριοι-Τουρκοκύπριοι, 1963-64), έπειτα εμφύλια (Ελληνοκύπριοι-Ελληνοκύπριοι, 1972-74) και τέλος διακρατική (Ελλάδα, Κύπρος- Τουρκία, 1974).

Η Ελλάδα και η Τουρκία ως μητέρες πατρίδες και εμπλεκόμενα μέρη στο Κυπριακό χαρακτηρίζονται από μία παράλληλα αναπτυσσόμενη ειδοποιό διαφορά, η οποία καθόρισε εν πολλοίς και τη διαχείρισή του. Η Ελλάδα το 1954 «σύρθηκε» στη διπλωματική και εντέλει πολεμική διεκδίκηση της Κύπρου κατόπιν των τακτικών επιλογών των Ελληνοκυπρίων. Σημειώνουμε τακτικών επιλογών, γιατί θεωρούμε ως βέβαιον με τα μέχρι σήμερα διαθέσιμα στοιχεία ότι η Ένωση ήταν στρατηγική επιλογή, όχι μόνον των Ελληνοκυπρίων αλλά και της Ελλάδος, μέσα στο πλαίσιο όμως της ελληνοβρετανικής φιλίας και όχι ελληνοβρετανικής αντιπαλότητας. Η ειδοποιός διαφορά λοιπόν που χαρακτήρισε τη διαχείριση του Κυπριακού, τουλάχιστο κατά τη δεκαετία του '50 ήταν ότι η Ελλάδα σύρθηκε στη διεκδίκηση της Κύπρου ενώ η Τουρκία την επέλεξε και αυτό έδινε στην τελευταία το πλεονέκτημα να καταστρώνει πρώτη και απρόσκοπτα την πολιτική και τους σχεδιασμούς της. Επιπλέον, το μικρότερο μέγεθος της Τουρκοκυπριακής κοινότητας, η πολιτική της ομοιογένεια, και η απουσία, τουλάχιστον μέχρι το 1960 και την ανάληψη της προεδρίας της τουρκοκυπριακής Βουλής από τον Denktash, μιας ισχυρής ηγετικής προσωπικότητας, επέτρεπε στην Τουρκία την επιβολή των όποιων επιλογών της.

Στη δεκαετία του 50, ήταν εμφανής η δυσφορία που κυριαρχούσε, στους κυβερνητικούς τουλάχιστο κύκλους στην Ελλάδα, εξαιτίας της κυπριακής υπόθεσης. Η χώρα αποδυναμωμένη από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και με ανοικτές τις πληγές του εμφυλίου, ζητούσε απεγνωσμένα την υποστήριξη των δυτικών της συμμάχων για την οικονομική και κοινωνική της ανόρθωση, και όχι τη σύγκρουση με αυτούς. Η Κύπρος εξεβίασε τις εξελίξεις το 1954 και η

αποτυχημένη προσφυγή στα Ηνωμένα Έθνη απέβη επιζήμια για τις ελληνικές θέσεις τροχοδρομώντας διαδικασίες ανεπιθύμητες με κυριότερη την εμπλοκή της Τουρκίας με την Τριμερή Διάσκεψη του Λονδίνου το 1955. Η προσφυγή στον ΟΗΕ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η πρώτη διεθνής διπλωματική ήττα του Κυπριακού για την ελληνική πλευρά. Αυτή η εποχή κληροδότησε δυσπιστία από μέρους των Ελλήνων Κυπρίων απέναντι στη «μητρόπολη» καθόλη της δεκαετία του '50 και του '60. Εκδηλώθηκε με την εσπευσμένη και χωρίς προσυνεννόηση με την ελληνική κυβέρνηση αποδοχή λύσης ανεξαρτησίας από τον Μακάριο(1958) αλλά και αργότερα κατά την περίοδο των διεργασιών καταρτισμού του κυπριακού κράτους. Αντίθετα η Τουρκία δημιουργεί τα γεγονότα- τις πραγματικότητες όπως διαπιστώνεται στην περίπτωση του Σεπτέμβρη του 1955 με το πογκρόμ κατά του ελληνικού στοιχείου στην Κωνσταντινούπολη και με τον βίαιο διαχωρισμό των Δήμων το 1958. Η Τουρκία πολύ περισσότερο από την Ελληνική πλευρά φαίνεται να ελέγχει τη διαχείριση του Κυπριακού.

Στην τελευταία φάση διαπραγμάτευσης του Κυπριακού παρατηρήθηκαν από μέρους της ελληνικής κυβέρνησης όπως αυτή εκφραζόταν από τον υπουργό Εξωτερικών Ευάγγελο Αβέρωφ, σπουδή και προχειρότητα στη διευθέτηση των ουσιωδών ρυθμίσεων της λύσης, η οποία σε πολύ μεγάλο βαθμό είχε την προσωπική του σφραγίδα. Αναφορικά με τη μεθοδολογία καταρτισμού του συντάγματος, με βάση τα διαθέσιμα αρχεία διαπιστώνεται ότι δεν αποφασίστηκε στην Ζυρίχη σαφής διαδικασία εκπόνησης του συντάγματος. Η Αθήνα εισηγήθηκε την υπόδειξη ενός ουδέτερου συνταγματολόγου, ο οποίος με σημεία αναφοράς (terms reference) τα συμφωνηθέντα και αφού μελετήσει επί τόπου την κυπριακή πραγματικότητα- κατάσταση, να καταρτίσει το σύνταγμα και να δώσει το χαρακτηρισμό του κράτους (certification) βοηθούμενος από Έλληνες και Τούρκους Κυπρίους. Αντίθετα, η τουρκική πρόταση περιοριζόταν απλά στην εξέταση από τον ουδέτερο συνταγματολόγο των σημείων αναφοράς των σχετικών με την σύνταξη συντάγματος. Η αξία της συμβολής ενός ουδέτερου παρατηρητή με ουσιαστικό ρυθμιστικό ή διαιτητικό ρόλο αποκτούσε ακόμη μεγαλύτερη σημασία εξαιτίας της πιο κάτω διαπίστωσης. Η Ελλάδα και η Τουρκία συνειδητοποιώντας τα πολιτικά αδιέξοδα των πρότερων στόχους τους, της

Ένωσης και της Διχοτόμησης, προσήλθαν στην προσέγγιση απαγκιστρωμένες από αυτούς και οραματιζόμενες την αναβίωση της ελληνοτουρκικής φιλίας, εντούτοις δεν συνέκλιναν σε κοινό στόχο. Η Αθήνα εκκινούσε από την ιδέα ενός ανεξάρτητου, ενιαίου κράτους με δικαιώματα στην μειοψηφία και η Άγκυρα από την ιδέα της πλήρους ισότητας των δύο αριθμητικά άνισων και γεωγραφικά διάσπαρτων κοινοτήτων και την δημιουργία μιας ομοσπονδίας. Διαπιστώνεται λοιπόν, ότι η Ελλάδα και η Ελληνοκύπριοι προσήλθαν στις διαπραγματεύσεις για τη δημιουργία της Κυπριακής Δημοκρατίας ανέτοιμοι και χωρίς σαφή όρια ελιγμών και υποχωρήσεων. Αυτό είναι εμφανές στην ασυνεπή, όπως αποδείχθηκε, διαχείριση του θέματος των Δήμων και στο γεγονός ότι η τουρκική πλευρά κατάφερε να εξουδετερώσει τον συμβουλευτικό ρόλο του ουδέτερου, ελβετού συνταγματολόγου, Marcel Bridel.

Αν η ύπαρξη διαφορετικών κοινοτικών συνελεύσεων, η αδιευκρίνιστη δομή του κυπριακού στρατού, η ύπαρξη πρόνοιας χωριστών δήμων και οι εξουσίες Προέδρου και Αντιπροέδρου εμπεριέχουν το στίγμα της ομοσπονδίας και ως εκ τούτου αποτελούν φυγόκεντρη δυναμική για το ενιαίο κράτος, η κοινή δημόσια υπηρεσία και η ενοποιημένη οικονομία ήταν τα ενοποιητικά στοιχεία του κράτους. Στοιχεία που δημιουργούσαν θεσμικά σχέσεις εξάρτησης με το ενιαίο κράτος της Ζυρίχης και τη δυνατότητα μακροπρόθεσμα ουσιαστικής συνεργασίας και συνοχής των δύο κοινοτήτων.

Η ίδια τελική διατύπωση της λύσης του '60 περιέχει διατάξεις που διέλαθαν της προσοχής των ερευνητών, και που η ερμηνεία των οποίων μπορούν να οδηγήσουν σε άλλα συμπεράσματα ως προς τη μορφή, το περιεχόμενο και την εφαρμογή των Συμφωνιών Ζυρίχης- Λονδίνου και ως εκ τούτου τη διαμόρφωση και το μέλλον της Κυπριακής Δημοκρατίας. Το "στοίχημα" η διαμάχη ανάμεσα στις δύο κοινότητες ήταν ουσιαστικά η Ενοποίηση ή η Ομοσπονδοποίηση του κράτους της Ζυρίχης. Αυτό αφέθηκε ασαφές και μετέωρο και από το ίδιο το σύνταγμα του 1960.

Επισημαίνεται, όπως ήδη ελέχθη, το γεγονός ότι η σχετική με το θέμα ελληνική βιβλιογραφία αγνοεί ή αποσιωπά το γεγονός ότι το κράτος που διαμορφώθηκε, όχι με βάση τις αρχές της Ζυρίχης, αλλά ως αποτέλεσμα της πυγμής που επέδειξε περισσότερο η τουρκοκυπριακή και λιγότερο η τουρκική

αντιπροσωπεία κατά τη διάρκεια των συνταγματικών διαπραγματεύσεων που ακολούθησαν, ήταν ένα δικοινοτικό κράτος με έντονα διαχωριστικά στοιχεία και τη δυνατότητα μετεξέλιξης του από ενιαία σε ομοσπονδιακή πολιτεία. Αυτό ενισχύεται και από την επιμονή της Τουρκοκυπριακής πλευράς στη μη αναγνώριση ουσιαστικά της ύπαρξης άλλων κοινοτήτων, καταδείκνυε την αγωνία τους να κατοχυρώσουν ότι πέραν από τον διϋισμό, ο οποίος διέτρεχε και χαρακτήριζε την Κυπριακή Δημοκρατία θα καθιερωνόταν και ένας, καινοφανής, δικοινοτισμός, οποίος θα καθιέρωνε ότι δικαιούχοι και διαχειριστές της εξουσίας και ως εκ τούτου «συνέταιροι» κατά την προσφιλή τουρκική ορολογία, στην Κυπριακή Δημοκρατία ήταν η Ελληνική και η Τουρκική Κοινότητα.

Η έρευνα για την πολιτική συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων στην περίοδο 1959-63 και η συνεξέταση κυπριακών, βρετανικών και ελλαδικών αρχειακών πηγών οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η αποτυχία εφαρμογής των προνοιών για τη συγκρότηση της Κυπριακής Δημοκρατίας έγκειται σε πολλούς και αλληλοεπηρεαζόμενους παράγοντες. Είναι γεγονός ότι οι Συμφωνίες έδιναν δυσανάλογα προνόμια και δικαιώματα στην τουρκική πλευρά. Δεύτερο το ίδιο το κράτος όπως προδιαγράφηκε από τη Ζυρίχη ήταν πολύπλοκο και δεν διέθετε συνεκτικούς θεσμούς. Συνεπώς η επιτυχής λειτουργία προϋπέθετε αμοιβαίες υποχωρήσεις, συναινέσεις και γενναιοδωρία, κυρίως από μέρους της πλειοψηφίας. Με το συμβιβασμό της Ζυρίχης η ελληνοκυπριακή κοινότητα ένιωθε πικρία όχι μόνο για αυτά που δεν πήρε (την Ένωση) αλλά και για αυτά που πήρε η άλλη πλευρά, τα οποία ήταν δυσανάλογα από την αριθμητική της παρουσία. Γι' αυτό τον λόγο η τελευταία επιθυμούσε την κατά γράμμα και όχι κατά πνεύμα εφαρμογή της διευθέτησης.

Εύκολα επίσης, συνάγεται το συμπέρασμα ότι αυτή θεσμοθέτησε τον εθνικισμό και επέτεινε την διαίρεση. Με δεδομένη δε την καχυποψία ανάμεσα στις δύο κοινότητες, ως αποτέλεσμα της βίαιης εθνοτικής σύγκρουσης του 1957-58, η συνεργασία και η ομαλή συμβίωση απαιτούσε συναίνεση και υπέρβαση και από τις δύο πλευρές πράγμα που δεν παρατηρήθηκε τουλάχιστον από το 1962 και έπειτα. Η δεσμευμένη ανεξαρτησία αποτέλεσε μεν την κοινή αφετηρία αλλά όχι και το κοινό τέρμα για τις δύο κοινότητες, οι οποίες προσπάθησαν να βελτιώσουν τις πρόνοιες της, διασφαλίζοντας ή

επεκτείνοντας τα όσα η κάθε πλευρά προέτασσε ως δίκαια και δικαιώματά της.

Επιπρόσθετα, σημειώνεται ότι η κυπριακή διένεξη δεν διευκολύνθηκε καθόλου από το γενικότερο ψυχροπολεμικό κλίμα της εποχής τουναντίον, αυτό δυσχέραινε την ανάπτυξη κλίματος συνεργασίας ανάμεσα στις δύο κοινότητες αφού ανάμεσα στις πολλές εγγενής και επίκτητες, ας μας επιτραπούν οι όροι, παραδοξότητες του Κυπριακού σημειώνεται και η ακόλουθη. Αυτό που συνέδεε ιδεολογικά τις δύο κοινότητες, σε επίπεδο ηγεσιών, ήταν ο αντικομμουνισμός τους και αυτό στο οποίο συνέκλιναν σε επίπεδο κοινωνίας, πέρα από την καθημερινή συμβίωση αφού ο πληθυσμός ήταν ακόμη μεικτός, ήταν η αριστερά. Οι διαλλακτικές φωνές στην τουρκοκυπριακή κοινότητα ήταν αυτές που πρώτες, στο πλαίσιο της Κυπριακής Δημοκρατίας, πλήρωσαν το τίμημα της άρθρωσης ενωτικού (ανάμεσα στις δύο κοινότητες) και κατά του διαχωρισμού, λόγου. Πρώτα θύματα οι ηγέτες του, αντιπολιτευόμενου στους Ντενκτάς και Κουτσιούκ, Τουρκοκυπριακού Λαϊκού Κόμματος και εκδότες της εφημερίδας Cumhuriyet, Γκουργκάν και Χικμέτ.

Παράλληλα, ο αλυτρωτισμός που εξακολουθούσε να υποβόσκει στην ελληνοκυπριακή κοινότητα και οι συχνές παλινδρομήσεις του Μακαρίου ανάμεσα στο «ευκταίον» και στο «εφικτόν», και η ανασφάλεια που αυτό δημιουργούσε στην τουρκοκυπριακή κοινότητα καθώς και η ευλαβική προσήλωση της τελευταίας περισσότερο στο γράμμα και λιγότερο στο πνεύμα του συντάγματος, οδήγησαν από πολύ νωρίς τις δύο κοινότητες σε θέση μάχης για την εφαρμογή του, όπως η κάθε μια το αντιλαμβανόταν. Τα θέματα που δίχασαν τις δύο κοινότητες: συγκρότηση κυπριακού στρατού, διαχωρισμός των δήμων, συμμετοχή στη δημόσια υπηρεσία, θέση Προέδρου –Αντιπροέδρου, λειτουργία του ΡΙΚ κά, μπορεί και να μην ήταν ανυπέρβλητα. Ήταν βεβαίως και για τις δύο πλευρές θέμα αρχής η διατήρηση των συνταγματικών εξελίξεων κοντά στον μακροπρόθεσμο στόχο τους. Ενοποίηση ή Ομοσπονδοποίηση του κράτους. Οι ενδοκοινοτικές έριδες, κυρίως εντονότερες στην τουρκοκυπριακή κοινότητα, ανάγκαζαν τον Kucuk να σκληραίνει ή να υπαναχωρεί από τις θέσεις του για να μην εμφανίζεται από τον Denktash διαλλακτικός έναντι των Ελληνοκυπρίων. Αυτές αλλά και

άλλες επιμέρους ευαισθησίες τους δεν συνειδητοποιήσαν οι Έλληνες οι Ελληνοκύπριοι οι οποίοι για άλλη μια φορά απέτυχαν να κατανοήσουν τις λεπτές ισορροπίες στην Τουρκοκυπριακή κοινότητα και τις ευαισθησίες των Τουρκοκυπρίων σε κάποια θέματα. Έτσι, πέρασε απαρατήρητο το πρώτο ενδοκοινοτικό «πραξικόπημα», όταν τον Δεκέμβρη του 1961 οι 11 από τους 14 Τουρκοκύπριους βουλευτές καταψήφισαν το φορολογικό νομοσχέδιο που ενέκρινε ο Kucuk. Η πράξη αυτή και η συνακόλουθη ανεξαρτηκοποίησή της δείχνει ότι η πλάστιγγα στην Τουρκοκυπριακή κοινότητα για τη διαχείριση της κρίση έγειρε προς τον Denktash. Παρά τη γενικότερη αλληλοεκτίμηση και σχέση συνεργασίας που οικοδόμησαν τα πρώτα χρόνια αναμεσά τους ο Μακάριος και ο Kucuk, η ελληνοκυπριακή πλευρά δεν έδειξε την προνοητικότητα και τη γενναιοδωρία που απαιτούσαν οι περιστάσεις για α ενισχύσει περαιτέρω τον Αντιπρόεδρο, στηρίζοντας την ηγετική του εικόνα ενώπιον της κοινότητάς του.

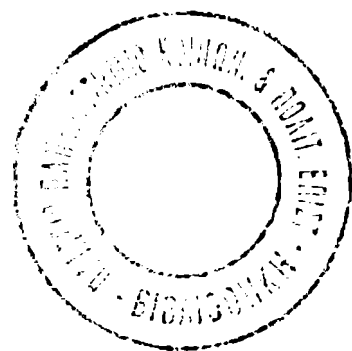
Η κρίση του Δεκέμβρη του 1961 ήταν πολλαπλό ορόσημο για τις κυπριακές εξελίξεις. Όπως ήδη έχει λεχθεί φανερώνεται ποιος ήταν ο ηγέτης της Τουρκοκυπριακής κοινότητας. Εγκαινιάζεται μια καινούρια τακτική από τους Τουρκοκύπριους οι οποίοι χρησιμοποιούν τη δύναμη που τους παρέχεται από τη διπλή ψήφιση νομοσχεδίων για να πιέζουν την άλλη πλευρά για εφαρμογή άλλων διατάξεων του συντάγματος. Αυτή η κίνηση επιβεβαίωσε την πεποίθηση των Ελληνοκυπρίων ότι το σύνταγμα δεν μπορεί να επιτύχει και αυτή η εκτίμηση συμβάλλει στην απαξίωσή του. Από την άλλη η κρίση των Δήμων επιβεβαίωσε τους αρχικούς φόβους των Ελλήνων, παραδόξως όχι του Μακαρίου το 1959, ο οποίος ήρθε σε αντιπαράθεση με την Αβέρωφ και τον Καραμανλή για να τους επιβάλει, η Τουρκία και η τουρκοκυπριακή ηγεσία επιδιώκουν τη πλήρη αυτονομία της τουρκοκυπριακής κοινότητας, έστω κι' αν αυτό είναι ενάντια στα συμφέροντά της. Όσο δίκαιες και συμφέρουσες και να ήταν οι προτάσεις της ελληνοκυπριακής πλευράς, ένα είναι δεδομένο, ο διαχωρισμός των δήμων προβλεπόταν από το σύνταγμα. Είναι δύσκολο να ερμηνεύσει κάποιος τη στάση του Μακαρίου στο θέμα αλλά δεν αποκλείεται να ήταν η προσπάθεια του να επανορθώσει, αναγνωρίζοντας ότι η πιο ολέθρια και δύσκολη πρόνοια του συντάγματος ήταν αυτή που ο ίδιος επεδίωξε να θεσπιστεί.

Ο Μακάριος έχοντας ήδη στο νου τη λύση της τροποποίησής τους ξεκινά να βολιδοσκοπεί, τους συνομιλητές: του αμερικανούς, βρετανούς, Ελλάδα ακόμη και τον Ινονού στην επίσκεψη του στην Τουρκία το 1962. Η Ελληνική κοινότητα επεδίωκε ένα πιο ενοποιημένο κράτος και η τουρκική ένα κοινοτικότερο. Σε αυτήν την διελκυστινδα για την ερμηνεία και την εφαρμογή του συντάγματος αποκαλύπτονται τα «εφικτά» και τα «ευκταία» της ελληνικής και της τουρκικής πολιτικής της δεκαετίας του '50. Σε μια συνοπτική σχηματική αναπαράσταση θα μπορούσαμε να σημειώσουμε:

Αν το ευκταίον για την ελληνική πλευρά ήταν η Ένωση για την τουρκική ήταν η Διχοτόμηση και αν το «εφικτόν» ήταν η Ανεξαρτησία για την πρώτη για τη δεύτερη ήταν η Ομοσπονδία. Αυτό που συμφωνήθηκε τελικά στη Ζυρίχη ήταν ένας συμβιβασμός μια «Δεσμευμένη Ανεξαρτησία». Θα μπορούσε να μετεξελιχθεί όμως σε τί; Σε ένα ενιαίο κράτος με λιγότερες δεσμεύσεις ή σε ένα κράτος με περισσότερα δεσμά;

Όταν οι δύο κοινότητες ένωσαν έτοιμες (οι εξοπλισμοί παράνομων ομάδων και από τις δύο πλευρές δεν έπαψαν ποτέ), αυτή η αποφασιστικότητα πέρασε τα όρια της συνταγματικής σύγκρουσης και έγινε ένοπλη. Από τον Δεκέμβριο του 1963 και την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από τα όργανα και τους θεσμούς της Κυπριακής Δημοκρατίας, οι δύο κοινότητες παρά την προσέγγιση της περιόδου 1968-74, δεν συνυπήρξαν πολιτικά ποτέ ξανά. Αν και χρήζει τεκμηρίωσης που ξεπερνά τα όρια της παρούσας εργασίας, ας μας επιτραπεί η διατύπωση ότι έκτοτε οι δύο κοινότητες ακολούθησαν παράλληλες, μοναχικές και γειτονικές πορείες.

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τηλ. 210 - 92 01 001

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

002000111573

